

HELING VAN DIE FAMILIE: 'N KRITIESE ONDERSOEK NA PASTORALE DIMENSIES VAN DIE LITURGIE.

Deur

Johannes Cornelius du Plessis

Proefskrif ingelewer vir die graad van Doktor in die
Teologie aan die Universiteit van Stellenbosch.

Promotor: Prof. J.H. Cilliers

Desember 2009

Deklarasie

Deur hierdie tesis elektronies in te lewer, verklaar ek dat die geheel van die werk hierin vervat, my eie, oorspronklike werk is, dat ek die outeursregeienaar daarvan is (behalwe tot die mate uitdruklik anders aangedui) en dat ek dit nie vantevore, in die geheel of gedeeltelik, ter verkryging van enige kwalifikasie aangebied het nie.

Desember 2009

Kopiereg © 2009 Universiteit Stellenbosch
Alle regte voorbehou

Opsomming

Die een en twintigste eeu word onder andere gekenmerk deur 'n snel veranderende samelewing, wat implikasies inhou op makro gebied (filosofies, tegnologies en teologies) sowel as mikro gebied (daar word veral gefokus op die impak van eersgenoemde veranderinge op die gesin / familie struktuur). Verandering gaan gepaard met spanning en onsekerheid en stel ons voor die uitdaging om óf te groei óf te stagneer. Verandering en die impak daarvan het ook 'n effek op ons verstaan van die ekklesiologie. Die kerk (spesifiek die NG Kerk waarvan die navorser deel is) bevind haar tans voor groot uitdagings. Aspekte soos Skrifgesag, Kerkeenheid, morele verval, misdaad, geweld, regstellende aksie, marginalisering van tradisioneel NG Kerk lidmate, emigrasie, onsekerheid oor teologies-etiese kwessies ensovoorts bring onsekerheid en gevoelens van magteloosheid by baie lidmate. Verskeie strukture in die kerk probeer om die effek van hierdie veranderinge aan te spreek. Die navorser is egter van mening dat die invloed van verandering op die psige van die gelowige ook sinvol binne die ruimte van die erediens geakkommodeer kan word. Om dit te kan doen word die kreatiewe spanning in die verhouding tussen erediens en pastoraat ondersoek. Die navorser is van mening dat beide hierdie velde en hulle sny punte in die erediens oor die potensiaal beskik om die onseker gelowige in 'n dinamiese ontmoeting met God te begelei. Om hierin te slaag bepleit die navorser onder andere 'n herwaardering vir die verhouding tussen erediens en pastoraat, aangesien hierdie verhouding om verskeie redes oor die jare verwater het. Daar word ook klem gelê op spesifieke pastorale elemente in die Gereformeerde liturgie en die helende effek wat dit het op die psige van die mens. 'n Duidelike omskrywing van wat teologies met laasgenoemde bedoel word, is veral noodsaaklik aangesien die gevaar bestaan dat die pastorale sorg bloot net kan vervlak, verflou en verval in die nabootsing van die nuutste psigoterapeutiese teorieë. Die studie wil graag ook aantoon dat die ruimte van die erediens oor 'n korporatief-helende dimensie beskik waar die pastor / liturg in samewerking met die gemeenskap van gelowiges (*familia Dei*) as "mede-terapeute" kan funksioneer en *heling van die familie* bewerk.

Summary

The twenty-first century can be characterised as an era of rapid social change. This has undeniable implications on the macro (philosophical, technological and theological) as well as the micro level (the focus will be on the effects of change on the structure of the nuclear and the extended family). Change entails emotions of uncertainty and stress. In transitional times the challenge is twofold, namely either to adapt, or to stagnate / regress. Change also affects our ecclesiological understanding. The church (specifically the Dutch Reformed Church of which the researcher is a member) is not impervious to the impact of change. At this moment the Dutch Reformed Church faces immediate challenges embodied in debates on Scriptural authority, church unity, moral deterioration, crime, violence, affirmative action, the marginalizing of traditionally Dutch Reformed congregants, emigration, the deterioration of the nuclear family, uncertainty on certain theological-ethical issues, et cetera. These challenges heighten feelings of uncertainty and powerlessness in the hearts of congregants. The researcher is of the opinion that the worship service / liturgy can make a valuable contribution in addressing the effects of these challenges on the psyche of congregants. In order to achieve this we need to explore the creative tension between Worship / Liturgy and Pastoral Care. Both these fields of study and their point of intersection (a new way of life and a new relationship with the Trinity) have the potential of bringing peace to disillusioned and anxious congregants. The creative tension between Worship / Liturgy and Pastoral Care would further be highlighted through the healing effect of various pastoral elements identified in the Reformed liturgy, on congregants. A thorough description of a theological understanding of "healing" would also be necessary, in order to avoid pastoral care becoming merely a shallow copy of the latest psychotherapeutical theories. The study also wishes to show that the worship service creates a space consisting of a corporate healing dimension in which the pastor / liturgist joins fellow congregants (*familia Dei*) to become "co-counselors" as they play out, communicate and represent elements of *healing the family* through the liturgy.

Bedankings

Hierdie studie sou nie moontlik wees sonder die bystand & onderskraging van die volgende persone / instansies nie:

Vir my *vrou*, Nicolene en ons *pragtige dogters*, Jana en Nicola. Julle geloof in my en die ondersteuning wat ek deur die jare van studie ontvang het is van onskatbare waarde. Baie dankie vir al julle opofferinge en ondersteuning. Die liefde en innerlike vrede wat ek by julle ervaar is baie kosbaar. Sonder julle sou hierdie studie net 'n droom gebly het!

Vir my ouers, *Johan en Elna* vir wie ek die grootse bewondering in die wêreld het! Julle het dit vir my moontlik gemaak om te kan studeer en my die ruimte gegun om my drome te kan navolg. Ek dank julle vir julle opofferinge, liefde en ondersteuning oor baie jare!

Vir my promotor, *prof. Johan Cilliers*. Baie dankie vir jou begeleiding, ondersteuning en geloof in hierdie studie, selfs in die dae wat ek partymaal moedeloos gevoel het! Jou aanvoeling, onderskeiding en teologiese begrip was van baie groot waarde. Ons gesprekke saam het ook ruim bygedra tot my menswees. Ek dank jou daarvoor!

Vir die *kerkraad* van die NG Kerk Citrusdal: Julle was tot 'n baie groot mate my klankbord en het vir my die ruimte gegun om hierdie studie aan te pak en te voltooi. Baie dankie vir die geleentheid wat julle my gegun het om my hierin te kon verdiep, vir julle belangstelling, meeleving & finansiële bydrae!

Ten slotte: My dank aan die *Here* omdat Hy my geloof geskenk het, my gered het en elke dag lei en gebruik in Sy diens. Dit is 'n voorreg om elke nuwe dag saam met Hom te kan aangryp en diensbaar in Sy koninkryk te mag wees.

INHOUDSOPGAW

HOOFSTUK 1 - INLEIDING

1.1	AKTUALITEIT VAN DIE NAVORSING.....	15
1.2	MOTIVERING VAN DIE NAVORSING.....	15
1.3	OMSKRYWING VAN BEGRIPPE.....	18
1.4	PROBLEEMSTELLING EN FOKUS.....	23
1.5	DOEL VAN DIE STUDIE.....	27
1.5.1	Wat die studie nie poog om te doen nie.....	27
1.5.2	Wat die studie beoog om te bereik.....	28
1.6	DEFINIËRING VAN DIE NAVORSINGSONDERWERP.....	28
1.6.1	Hipotese.....	28
1.6.2	Primêre hipotese.....	29
1.6.3	Toeliggende stellings.....	29
1.7	NAVORSINGSMETODOLOGIE.....	30
1.7.1.	Motivering vir die keuse van Dingemans se metodologie.....	31
1.8	NAVORSINGSONTWERP.....	35
1.9	INTEGRASIE.....	37
1.9.1	Konneksie tussen titel en navorsingsontwerp.....	37
1.9.2	Konneksie tussen metodologie en navorsingsontwerp.....	38

HOOFSTUK 2- PARADIGMATIESE SKUIWE OP EPISTOMOLOGIESE VLAK

2.1.	INLEIDING.....	42
2.2	DIE OORGANG VAN MODERNISME NA POSTMODERNISME.....	43
2.2.1	Van Modernisme na Postmodernisme.....	47
2.2.2	Definisie van Postmodernisme.....	47
2.2.3	Bepaalde karaktereienskappe van Postmodernisme.....	51
2.2.3.1	‘n Reaksie op Modernisme.....	51
2.2.3.2	Beduidende toename in pessimisme.....	51
2.2.3.3	Beduidende toename in “gesagvolle stemme”.....	52
2.2.3.4	Ontkenning van objektiewe waarhede.....	53
2.2.3.5	Verwerping van ‘n meta narratief.....	53
2.2.3.6	Outoriteit van die “self”.....	54
2.2.3.7	Die krag van taal.....	55
2.2.3.8	Die klem op die visuele.....	55
2.3.	INVLOED VAN POSTMODERNISME OP DIE MENSBEKOUING VAN DIE EEN EN TWINTIGSTE EEU.....	56
2.3.1.	Die Postmoderne mens is onseker.....	57
2.3.2.	Die Postmoderne mens is vitaal.....	57
2.3.3.	Die Postmoderne mens word deur sommige wetenskaplikes beskou as heelbrein georiënteer.....	59

2.3.4.	Die Postmoderne mens plaas 'n klemverskuiwing op die verstaan van mag.....	60
2.3.5.	Die Postmoderne mens is seksueel bevry.....	62
2.4.	KRITIEK TEN OPSIGTE VAN DIE VERSKYNSEL VAN POSTMODERNISME.....	62
2.4.1.	Voorkoms van kontradiksie in Postmodernisme.....	63
2.4.2.	Ignorering van universele morele wette.....	63
2.4.3.	Vry van enige verantwoordelikheid / aanspreeklikheid.....	64
2.4.4.	Intellektuele “demensie”.....	64
2.5.	DIE BYDRAE WAT DIE POSTMODERNISME LEWER.....	64
2.5.1	Die waarde van Postmodernisme.....	64
2.6.	DIE RESPONS VAN DIE KERK MET BETREKKING TOT DIE VERSKYNSEL “POSTMODERNISME”	69
2.6.1.	Erken die feit dat sekere skuiwe reeds plaasgevind het.....	69
2.6.2.	Verwelkom die Postmodernisme se kritiek op die Modernisme se eensydige fokus op die menslike rede.....	70
2.6.3.	Die kerk moet die meta-narratief van die Evangelie ken en verkondig.....	71
2.6.4.	Die kerk moet as getuie sigbaar word in woord en daad in die publieke wêreld.....	72
2.7	SAMEVATTING.....	73

HOOFSTUK 3 – PARADIGMATIESE SKUIWE OP EKKLESIOLOGIESE VLAK

3.1	INLEIDING.....	76
3.2	WAT BRING HIERDIE TRANSFORMASIE IN ONS VERSTAAN VAN KERK MEE?	82
3.2.1	Hoe moet verandering benader word?.....	82
3.2.2	Verandering as groeigeleentheid.....	83
3.3	GENERASIONELE SIKLUS-TEORIE EN DIE IMPLIKASIES VIR DIE VERSTAAN VAN KERK.....	88
3.3.1	Die Generasionele siklus teorie.....	90
3.3.2	Die toepassing van hulpmiddels soos die Generasionele siklus teorie op die kerk.....	96
3.4	WAT IS DIE ROL EN DIE PLEK VAN DIE INSTITUSIONELE KERK IN 'N VERANDERENDE SOSIALE – EN KULTURELE OMGEWING?	98
3.5	NUWE TESTAMENTIESE PERSPEKTIEWE OP DIE KERK.....	102
3.6	OP WATTER WYSE MOET GELOWIGES DIE HEDENDAAGSE STRESSORS EN VERANDERINGS TEN OPSIGTE VAN KERKWEES HANTEER TEN EINDE STEEDS GETROU TE BLY AAN DIE EVANGELIE?.....	104
3.6.1	Die Kerk moet vernuwe word.....	105
3.6.2	Die Kerk moet herstel word.....	106
3.6.3	Die Kerk moet herontdek / herontwerp word.....	107

3.7	IS DIT WERKLIK NODIG DAT DIE KERK MOET VERANDER?.....	108
3.7.1	Inleiding.....	108
3.7.2	Gereformeerde Kerke.....	114
3.7.3	Denomiasionalisme / Kerkisme.....	114
3.7.4	Institusionalisme / Kerkgesentreerdheid.....	115
3.7.5	Tradisionalisme.....	116
3.7.6	Etnisisme / Rassisme.....	116
3.7.7	Liefdeloosheid en koudheid.....	117
3.7.8	Nominalisme (skynheiligheid en inkonsekwente Christelike lewenswandel)	117
3.7.9	Miopisme / bysiendheid (Doelloosheid)	118
3.7.10	Trivialisme / beuselagtigheid (prioriteite)	118
3.8	DIE NG KERK BINNE DIE NUWE SUID-AFRIKA: KRISIS OF UITDAGING?	119
3.8.1	Inleiding.....	119
3.8.2	Oorgang na 'n nuwe Suid-Afrika.....	120
3.8.2.1	'n Omvattende transformasie van die samelewing.....	120
3.8.2.2	Die invoer van 'n nie-rassige, liberale demokrasie.....	120
3.8.2.3	Die instelling van meganismes om die onreg van die verlede reg te stel & versoening in die samelewing te bewerkstellig.....	121
3.8.2.4	Die verdieping van en die morele krisis in die samelewing.....	121
3.8.3	Gevolge vir die NG Kerk.....	122
3.8.3.1	Modernisering en sekularisasie oefen 'n groter invloed uit.....	122
3.8.3.2	Openbare invloed van die NG Kerk neem af.....	123
3.8.3.3	Openbare sedelikheidswetgewing word geliberaliseer.....	125
3.8.3.4	Die NG Kerk ervaar 'n verlies aan identiteit.....	125
3.8.3.5	Lidmate word negatief geraak deur regstellende aksie.....	126
3.8.3.6	Die NG Kerk verswak finansieël.....	127
3.8.3.7	Die NG Kerk en haar lidmate word gedwing om in die reine te kom met die verlede.....	127
3.8.3.8	Die ekumeniese isolasie van die NG Kerk word deurbreek.....	129
3.8.4	Die reaksie van lidmate in oorgangstye.....	130
3.8.4.1	Negatiwiteit teenoor die nuwe Suid-Afrika.....	130
3.8.4.2	Onttrekking aan die openbare lewe.....	130
3.8.4.3	Beklemtoning van die regte van die eie kultuurgroep.....	130
3.8.4.4	Swakker sosiale bindinge aan die NG Kerk.....	131
3.8.4.5	Groter morele en leerstellige onsekerheid by lidmate.....	131
3.8.4.6	Die verskeidenheid onder lidmate neem toe.....	132
3.9	SAMEVATTING.....	133

HOOFSTUK 4- PARADIGMATIESE SKUIWE OP TEOLOGIESE VLAK

4.1	VERANDERING OP PRAKTIES-TEOLOGIESE VLAK.....	134
4.2	VERANDERING OP PASTORAAL-TEOLOGIESE VLAK.....	137
4.3	VERANDERING OP PASTORAAL-ANTROPOLOGIESE VLAK.....	139
4.4	VERANDERING OP LITURGIES-TEOLOGIESE VLAK.....	145
4.5	LONG SE KENMERKE VAN 'N LEWENDE EREDIENS.....	150
4.6	TEOLOGIESE MERKERS WAARBINNE SINVOLLE AANBIDDING PLAASVIND.....	151
4.7	SAMEVATTING.....	152

HOOFSTUK 5 - DIE ONTWIKKELING VAN DIE EREDIENS EN DIE HERWAARDERING VAN 'N PASTORALE DIMENSIE DAARIN

5.1.	INLEIDING.....	154
5.2.	'N VERKENNING VAN DIE BEGRIPPE "EREDIENS" EN "LITURGIE"	155
5.3.	PLEK VAN DIE LITURGIEK BINNE DIE PRAKTIESE TEOLOGIE.....	158
5.4	ONTWIKKELING VAN DIE CHRISTELIKE EREDIENS.....	159
5.4.1	Inleiding.....	159
5.4.2	Die Erediens in die Bybelse Tyd.....	160
5.4.2.1	Die Ou Testament.....	160
5.4.2.2	Die Tempelkultus.....	162
5.4.2.3	Die Nuwe Testament.....	163
5.4.2.4	Die Middeleeue.....	171
5.4.2.5	Die Reformasie.....	172
5.4.2.6	Die Sewentiende tot Negentiende eeu – 'n vervlakking van die liturgie.....	175
5.4.2.7	Die Twintigste eeu tot die hede: 'n Herwaardering van die liturgie.....	177
5.5	VERNUWING BINNE DIE GEREFORMEERDE EREDIENS.....	179
5.6	DIE EIESOORTIGE AARD VAN DIE KOMMUNIKASIEGEBEURE IN DIE EREDIENS.....	180
5.6.1	Die Erediens as Verbondsgebeure.....	180
5.6.2	Die Erediens as gesprek.....	181
5.6.3	Die Erediens as plek van gemeenskap.....	182
5.6.4	Die Erediens as fees.....	182
5.6.5	Die Erediens as voorspel van die komende heerlikheid.....	184
5.7	DIE PASTORALE AARD VAN DIE EREDIENS.....	184
5.7.1	Die ontwikkeling van Pastorale sorg.....	184
5.7.2	'n Ou – en Nuwe Testamentiese siening van Pastorale sorg.....	185
5.7.2.1	Die Vroeë Kerk.....	186

5.7.2.2	Die Era van vervolging.....	186
5.7.2.3	Die ontstaan van die Imperialistiese Kerk na Konstantyn.....	187
5.7.2.4	Die val van die Romeinse Ryk en die verspreiding van die Christendom deur Europa.....	188
5.7.2.5	Die sakramentalisme van die Middel Eeue.....	188
5.7.2.6	Die era van die Reformasie.....	189
5.7.2.7	Die Era van die Verligting.....	190
5.7.2.8	Die Era van Voluntarisme en Religieuse privatisme.....	190
5.8	PASTORALE SORG IN DIE EEN EN TWINTIGSTE EEU.....	192
5.8.1	Die “Psigologie van godsdiens” – beweging.....	192
5.8.2	Freud en die invloed van die Freudiaanse psigo-analise.....	192
5.8.3	Die “Social Gospel Movement”.....	193
5.8.4	Anton Boisen en die ontstaan van die Klinies-Pastorale Opvoeding beweging.....	193
5.8.5	Die akademiese studie van Pastorale sorg en berading.....	194
5.8.6	Pastorale sorg in die 1970’s en 1980’s: Berading / Sorg.....	195
5.9	AFLEIDINGS GEMAAK UIT DIE ONTWIKKELING VAN PASTORALE SORG EN DIE GEPAARDGAANDE INVLOED OP DIE LITURGIE.....	195
5.9.1	Die invloed van die eksistensialisme op pastorale sorg.....	200
5.9.2	’n Sinergie tussen liturgie en pastorale versorging.....	204
5.9.3	Die Pastorale dimensie in die liturgie.....	204
5.9.4	Die liturgiese dimensie in die Pastoraat.....	206
5.9.5	Invloed van die liturgie op die psigo-sosiale gesondheid van die mens.....	207
5.9.5.1	Persoonlike ervaring van God en die transendente.....	208
5.9.5.2	Persoonlike ervaring van menswaardigheid.....	208
5.9.5.3	Persoonlike ervaring van heelheid en integrasie.....	209
5.9.5.4	Persoonlike ervaring van gemeenskap en solidariteit.....	209
5.9.5.5	Persoonlike ervaring van die betekenisvolheid van die lewe.....	209
5.9.5.6	Persoonlike ervaring van hoop.....	210
5.10	SPESIFIEKE TEMAS WAT PASTORALE WAARDE BIED EN MEER BEKLEMTON BEHOORT TE WORD BINNE DIE LITURGIE.....	211
5.10.1	’n Beklemtoning van die simboliek en rituele in die liturgie.....	211
5.10.1.1	Simbool.....	211
5.10.1.2	Armoede aan simbole in die Gereformeerde erediens.....	212
5.10.1.3	Onderskeid tussen tekens en simbole.....	214
5.10.1.4	Funksionering van simbole in die geloofslawe van die individu.....	215
5.10.1.5	Voorwaardes vir sinvolle gebruik van simbole in die Gereformeerde erediens.....	218
5.10.2	Rituele.....	219
5.10.2.1	Definisie van rituele.....	219
5.10.2.2	Verband tussen ritueel en simbool.....	220

5.10.2.3	Verskeidenheid van rituele.....	220
5.10.2.4	Eienskappe van rituele.....	223
5.10.2.5	Die terapeutiese funksie van rituele.....	224
5.10.3	Die spirituele waarde van simbole en rituele in die erediens.....	226
5.10.4	Die bediening van die sakramente.....	228
5.10.4.1	Die doop as teken van identiteit.....	229
5.10.4.2	Die nagmaal as teken van gemeenskaplikheid / koinonia.....	230
5.10.5	Die rol van die gemeenskap van gelowiges.....	230
5.10.6	Die verstaan van Heling en Heil as fokuspunte in die liturgie.....	233
5.10.6.1	Wat word verstaan onder die begrippe heling en heil?.....	233
5.10.6.2	Komponente in die verhouding: heling en heil.....	235
5.10.6.3	Heling en heil binne die konteks van die pastoraat.....	236
5.10.7	Die rol van klag.....	241
5.10.7.1	'n Liturgiese struktuur van klag.....	243
5.10.8	Die rol van belydenis.....	245
5.10.9	Die rol van vergifnis.....	247
5.10.10	Die ervaring van bevryding.....	249
5.11	SAMEVATTING.....	250

HOOFSTUK 6 - DIE SOSIOLOGIESE KRISIS VAN DIE FAMILIE EN 'N BLIK OP HOE EREDIENS DIE FAMILIE-KONSEP KAN HERSTEL

6.1	INLEIDING.....	252
6.2	KENMERKE VAN DIE MODERNE FAMILIE IN DIE EEN EN TWINTIGSTE EEU.....	254
6.3	KNELPUNTE WAT DIE MODERNE FAMILIE IN DIE EEN EN TWINTIGSTE EEU BEDREIG.....	257
6.3.1	Ekonomiese knelpunte.....	257
6.3.2	Sosio-maatskaplike knelpunte.....	259
6.3.3	Godsdienstige knelpunte.....	260
6.4	'N PROFIEL VAN FAMILIES IN SUID-AFRIKA.....	262
6.5	'N BYBELSE PERSPEKTIEF OP FAMILIE.....	273
6.5.1	Inleiding.....	273
6.5.2	'n Ou Testamentiese blik op die familie.....	275
6.5.2.1	Terminologie.....	275
6.5.5.2	Israel as familie van God.....	277
6.5.3	'n Nuwe Testamentiese blik op die familie.....	279
6.5.3.1	Terminologie.....	279
6.6	DIE VERHOUDING TUSSEN DIE HUISHOUDING (NATUURLIKE FAMILIE) EN DIE KERK.....	279
6.6.1	Die Metafoor van die kerk as familie het sterk en swakpunte.....	281
6.7	INTEGRASIE VAN FAMILIE AS SOSIOLOGIESE EN EIETDSE VERSKYNSEL.....	285

6.7.1.	Noodsaaklikheid van die klem op 'n herwaardering van familie vir die kerk en erediens.....	285
6.8	SAMEVATTING.....	288

HOOFSTUK 7 - DIE HERWAARDERING VAN DIE PASTORALE IDENTITEIT VAN DIE LITURG

7.1	INLEIDING.....	292
7.2	BYBELSE MERKERS AANGAANDE DIE AMP VAN DIE PASTOR.....	294
7.2.1	Ou Testament.....	295
7.2.2	Nuwe Testament.....	295
7.2.2.1	Pauliniese briewe.....	295
7.2.2.2	1 Petrus.....	296
7.2.2.3	Handelinge.....	296
7.2.2.4	Die Pastorale briewe.....	296
7.2.3	Aspekte aangaande die amp waaroor die Bybel konstant is.....	297
7.2.3.1	Leierskap is onontbeerlik.....	297
7.2.3.2	Vir elke situasie / spesifieke taak is daar 'n roeping.....	297
7.2.3.3	Leiers se verbintenis aan – en kwaliteit lewe voor God is belangrik.....	297
7.2.3.4	Leiers het 'n dienskneg karakter.....	298
7.2.3.5	Leiers se verantwoordelikheid moet gedeel word.....	298
7.3	TEOLOGIESE BASIS VAN DIE PASTOR SE IDENTITEIT.....	299
7.3.1	Identiteit uitgedruk in teologiese terme.....	299
7.3.2	Kriteria vir 'n Pastorale identiteit.....	300
7.3.2.1	Ontiese aspek.....	300
7.3.2.2	Logos.....	301
7.3.2.3	Pneuma	301
7.3.2.4	Ethos.....	302
7.3.2.5	Pathos.....	303
7.3.2.6	Doksa.....	304
7.4	DIE IDENTITEIT VAN DIE PASTOR.....	304
7.4.1	Omskrywing van Identiteit.....	304
7.4.2	Wat is 'n Pastor?.....	305
7.4.3	Pastor as verteenwoordiger van God.....	307
7.4.4	Pastor as instrumentele vennoot waardeur mense Jesus Christus ontmoet.....	308
7.4.5	Pastor as verteenwoordiger van 'n spesifieke gemeente.....	309
7.4.6	Pastor as herder vir die afgedwaaldes (nie-gelowiges).....	310
7.5	DIE PASTOR SE ROL AS LITURGIESE VOORGANGER.....	311
7.5.1	Inleiding.....	311
7.5.2	Die Ou Testament se siening van die priesteramp.....	312

7.5.3	Die rol wat die liturg speel in die voortsetting en uitbreiding van die .priesteramp.....	314
7.6	SPESIFIEKE STRESSORE WAT 'N NEGATIEWE INVLOED UITOEFEN OP DIE PASTOR SE IDENTITEIT.....	316
7.6.1	Intrapersoonlike vlak	316
7.6.1.1	Negatiewe effek op die self.....	317
7.6.1.2	Fisiese simptome.....	317
7.6.1.3	Afsondering.....	318
7.6.1.4	Onvermoë om die lewe te geniet.....	319
7.6.1.5	Groeiende ongeduld en irritasie.....	319
7.6.1.6	Selfbejammering.....	319
7.6.1.7	Angstigheid.....	320
7.6.1.8	Negatiewe - en selfmoordgedagtes.....	320
7.6.1.9	Gevoel van bitterheid.....	321
7.6.1.10	Verlies aan entoesiasme vir die geestelike lewe.....	321
7.6.2	Interpersoonlike vlak	322
7.6.2.1	Gesinslewe.....	322
7.6.2.2	Kollegiale spanning.....	324
7.6.2.3	Pastorale rol faktore.....	324
7.6.3	Spesifieke faktore wat negatief inwerk op die predikant se identiteit.....	325
7.6.3.1	Geen / Gebrekkige terugvoerkanale.....	325
7.6.3.2	Onbetrokkenheid van lidmate / gemeente leiers.....	326
7.6.3.3	Aard van die predikant se werk.....	327
7.6.3.4	Gebrek aan privaatheid.....	327
7.6.3.5	Finansies.....	328
7.6.3.6	Akademie se ontoreikendheid.....	328
7.6.3.7	Onrealistiese verwagtinge van lidmate ten opsigte van die predikant se rol.....	329
7.6.3.8	Omgewingsfaktore	330
7.7.	Herwinning van 'n Pastorale beeld van die liturg.....	330
7.8.	Samevatting.....	334

HOOFSTUK 8 – DIE PAD VORENTOE: LITURGIESE VOORSTELLE MET PASTORALE KENMERKE

8.1	UITDAGINGS AAN DIE LITURGIE BINNE 'N POSTMODERNE KONTEKS.....	337
8.2	DIE WAARDE VAN 'N LITURGIESE WERKGROEP.....	339
8.3	DIE SEISOENE VAN DIE KERKLIKE JAAR EN DIE BEKLEMTONING VAN SEKERE PASTORALE KENMERKE.....	346
8.3.1	Inleiding.....	346
8.3.2	Advent.....	347

8.3.3	Kerstyd.....	349
8.3.4	Epifanie.....	350
8.3.5	Lydenstyd.....	350
8.3.6	Pase.....	352
8.3.7	Pinkstertyd.....	353
8.3.8	Koninkrykstyd.....	353
8.4	VOORSTELLE MET BETREKKING TOT DIE VOORBEREIDING EN LITURGIESE VERLOOP VAN DIE EREDIENS WAARIN DIE PASTORALE ELEMENTE BEKLEMTOON WORD.....	354
8.4.1	Inleiding.....	354
8.4.2	Aanloop tot die erediens.....	355
8.4.3.	Woorddiens.....	362
8.4.4.	Tafeldiens.....	363
8.4.5	Doopdiens.....	365
8.4.6	Afloop.....	367
8.5.	PRAKTIESE BEGINSELS WAT DIE PASTORALE AARD VAN DIE EREDIENS VERDER UITBREI.....	368
8.6	MOONTLIKE TEMAS VIR VERDERE NAVORSING.....	372
HOOFSTUK 9 – SAMEVATTING.....		375
HOOFSTUK 10 – BIBLIOGRAFIE.....		379

HOOFSTUK 1 - INLEIDING

1.1 Aktualiteit van die navorsing

Die navorser het as predikant in die Nederduits-Gereformeerde Kerk 'n aktiewe belangstelling in die Pastoraat en die Erediens. Beide velde het veral gedurende die Twintigste Eeu groot veranderinge beleef. Wanneer navorsing gedoen word oor hierdie velde is dit interessant om daarop te let dat daar weinig navorsing gedoen word oor die verhouding tussen die Pastoraat en die Erediens.

Met die literatuurstudie wat vooraf gedoen is het die navorser al gevind dat daar weinig bronne beskikbaar is wat hierdie verhouding sinvol aanspreek. Die literatuur wat wel gevind is, is in die meeste gevalle van Europese en Amerikaanse afkoms. Wat die Suid-Afrikaanse konteks en spesifiek die Nederduits-Gereformeerde Kerk betref, is die navorser van mening dat hierdie verhouding daadwerklik bestudeer moet word en dat dit 'n sinvolle bydrae kan lewer in die navorsing wat oor die erediens gedoen word. Die navorser is ook van mening dat die uitbou van die verhouding "Pastoraat en Erediens" 'n baie meer substansiële en teologies-verantwoordbare inhoud verleen aan die Erediens. Dit is meer sinvol as die huidige oppervlakkige modifikasies van die Erediens / Liturgie wat plaasvind in 'n poging om die Erediens en die Liturgie meer "verbruikersvriendelik" en aanvaarbaar te maak.

1.2 Motivering van die navorsing

Die wêreld ondergaan geweldige veranderinge. Hierdie veranderinge is op alle vlakke v/d samelewing waarneembaar (polities, kultureel, filosofies, sosio-ekonomies en teologies). Die kerk moet beseft dat sy geraak word deur hierdie veranderinge (lidmate wat deel is v/d kerk leef tog nie in 'n vakuum nie en is tog ook verweef en betrokke in die samelewing deur middel van hulle onderskeie beroepe, sosiale verbintenisse en die invloed van onder andere die tegnologie en

die media). Verandering is dus 'n realiteit waarmee die kerk moet rekening hou. Soos wat verandering in die wêreld waarneembaar is op talle gebiede, net so word aangetoon dat die kerk (ons Ekklesiologiese verstaan) besig is om te verander. Verandering gaan gepaard met oorgange wat vir baie mense (gelowige sowel as ongelowig) problematies en stresvol is. Dit bring 'n klomp uitdagings na die kerk. Een v/d uitdagings lê op die gebied van die Erediens. Eredienste in oorwegend tradisionele kerke beleef dalende bywoning syfers en een van die talle redes wat genoem word deur lidmate wat die tradisionele eredienste verlaat, is dat die ruimte van die tradisionele erediens nie beskik oor die vermoë om effektiewe antwoorde te bied aan lidmate in hierdie somtyds traumatiese oorgangstye / veranderinge nie.

Daar sal dus ernstig gefokus moet word om die Erediens (met in ag genome al die veranderinge en die invloed op die kerk) te herdefinieer en 'n ruimte te maak wat vir alle mense hoop, sekuriteit en relevansie bied. Een manier hoe die impak van verandering deur die kerk en spesifiek die Erediens, geabsorbeer en hanteer kan word is deur 'n herwaardering en verruimde verstaan van die konsep "*familie*"¹. Wanneer die *Familie-konsep* bloot as 'n sosiologiese gegewe beskou word blyk dit dat dit stormwaters beleef en diep geraak word deur die invloed van die veranderinge wat die wêreld beleef. Dit navorsers wil daarom graag ook 'n verruimde *Familie-konsep* konstrueer wat 'n teologiese perspektief bied en sodoende die sosiologiese uitdagings die hoof kan bied. Dit is veral binne die ruimte van die Erediens waar hierdie verruimde teologiese perspektief op die Familie konstrueer waardevolle potensiaal kan ontsluit.

¹ Vir die doeleindes van hierdie studie word daar gekyk na die familie-konstrueer vanuit 'n sosiologiese -, sowel as 'n teologiese perspektief. In 1.3 word daar aandag gewei aan wat met laasgenoemde stelling bedoel word onder die hofie "Familie". Hierdie twee interpretasiehorsione ten opsigte van die familie-konstrueer (te wete 'n sosiologiese – en teologiese perspektief) word verder verken in hoofstuk 6 wanneer daar meer breedvoerig gepoog sal word om aan te toon dat daar potensiaal opgesluit lê in die term "Familie" wanneer die sosiologiese perspektief op familie verruim word met 'n teologiese perspektief.

Die vraag na hoe die krisis in die *Familie* as sosiologiese konstruk verstaan kan word en hanteer behoort te word deur die kerk is 'n baie tydige en relevante een. Hoewel daar verskillende bedieninge geïdentifiseer kan word wat sekerlik reeds hieraan probeer aandag gee is die navorser van mening dat die Erediens / Liturgie² een v/d mees effektiefste, maar ook een van die mees onbenutte kanale is. Een van die redes waarom die Erediens / Liturgie 'n belangrike bydra kan lewer in 'n verruimde perspektief op die *Familie-konstruk* is die korporatiewe karakter van eersgenoemde (naas klubs, sportbyeenkomste en vergaderings is dit die een plek in die samelewing wat tog nog 'n redelike % mense op 'n slag bymekaar kry). Maar daar is ook 'n diepe teologiese en Pastorale waarde wat die Erediens / Liturgie die mees effektiefste manier maak om antwoorde aan die mens v/d Een en Twintigste eeu te bied wat baie ander stemme in die samelewing nie kan regkry nie.

Hoe word dit in die studie aangepak? Daar word relasioneel gedink en gewerk en daarom spesifiek gefokus op die Pastorale aard v/d Erediens. Die navorser wil graag poog om by die leser tuis te bring dat die Pastorale elemente in die liturgie oor die nodige eienskappe beskik om 'n verruimde verstaan van familie tuis te bring en gevolglik ook 'n ruimte te skep waar daar 'n integrasie van die sosiologiese verstaan van familie in 'n teologiese verstaan van familie plaasvind. Wanneer dit gebeur ervaar mense die gevoel van 'n geestelike familie naas hulle biologiese familie. Hierdie nuwe identiteit word veral ontdek in die helende komponent van die Erediens en is nodig sodat die mens die aansprake wat 'n veranderende wêreld maak op sy / haar³ psige, sinvol die hoof kan bied.

² Die begrippe "*Erediens*" & "*Liturgie*" word afwisselend gebruik in hierdie studie. Hoewel die navorser nie daarmee bedoel dat dit sinonieme is nie, is die aard van hierdie studie so dat die begrippe interafhanklik en verweef is aan mekaar. 'n Omskrywing van wat met elke begrip bedoel word sal meer breedvoerig in hoofstuk Vyf behandel word.

³ Hoewel daar soms in die manlike – of vroulike vorm verwys sal word is die idee nie om 'n onderskeid te tref nie. Die gebruik van die manlike vorm "hy", sluit nie die vroulike vorm "sy" uit nie, maar dit word bloot net so gekies ter wille van die vloei van die proefskrif.

Die doel is ook om aan te toon dat die Erediens 'n ingeboude terapeutiese waarde het wat hierdie veranderinge waarmee die mens gekonfronteer word, kan dekonstrueer en mense (spesifiek families) kan help om sinvol in 'n veranderende wêreld te funksioneer en hulle roeping as gelowiges uit te leef.

Een belangrike element om in bogenoemde te kan slaag is egter die identiteit v/d liturg. Die liturg bly deur al die eeue heen steeds die “*maestro*” wat die Erediens onder leiding van God moet laat voortvloei. Hy / Sy is die kanaal waardeur die ontmoeting tussen God en mens geskied. As die liturg egter nie die dinamika verstaan van wat in die wêreld gebeur nie en wat sy roeping behels nie, sal alles wat reeds genoem is tot 'n groot mate misluk. Die probleem is egter dat die liturg se identiteit ook deur die jare ook groot uitdagings beleef het (die liturg is ook pastor en die bediening eis sy tol aangesien die kerk in baie opsigte die laaste bastion van “stabiliteit” blyk te wees en die pastor dus 'n baie groter rol speel as in die verlede om lidmate te lei deur die veranderinge en krisis v/d samelewing). Hierdie uitdagings moet verreken word ten einde 'n Pastorale identiteit te identifiseer wat noodsaaklik is vir die liturg in die Een en Twintigste eeu.

Ten slotte sal daar gepoog word om te kyk hoe hierdie herwaardering van die Pastorale elemente in die Erediens (met in ag genome die siklus van die kerklike jaar) ook toegepas kan word binne die liturgie. Die waarde van 'n Erediens-werkgroep in die formulering van liturgieë wat pastoraal sensitief en familie-vriendelik is, sal ook hier verken word.

1.3 Omskrywing van begrippe

Daar word in die verloop van hierdie studie aandag gegee aan 'n paar sleutelbegrippe. Die navorser bied hier 'n kort inleidende oorsig van die mees algemene sleutelbegrippe wat in die studie voorkom:

- **Pastorale sorg**

Pastorale sorg hou verband met die wetenskaplike en teologiese teorie wat tradisioneel as *cura animarum* bekend staan. Teologies gesproke verwys die term na die vertroostende en hulpverlenende effek van God se bemagtigende en transformerende teenwoordigheid deur sy Heilige Gees in die wêreld. Ons sou ook kon sê dat pastorale sorg 'n aanduiding is van die teologiese karakter van hulpverlening met die oog op lidmate se geloofsvolwassenheid. (vgl. Louw, 1999:27, 44).

- **Postmodernisme:**

Postmodernisme word vir die doeleindes van hierdie studie verstaan as 'n tipe kultuur beweging sonder enige absolute waardes, vaste sekerhede of fundamente. Dit kan ook beskryf word as 'n algemene intellektuele lewensbeskouing wat ontstaan het na die val van die Modernisme (vgl. du Toit, 2002:12). Louw (1999:16) sluit hierby aan wanneer hy dit in verband bring met 'n lewensfilosofie en mentaliteit wat ons menslike ritme en wyse van denke daagliks beïnvloed.

- **Postmoderniteit / Postmoderne denke:**

Postmoderniteit kan in relasie met moderniteit beskryf word as 'n wisselterm daarvan (dit verskil in graad maar nie in aard nie) en verwys onder andere na globale ervarings, waarneminggebaseerde deelwaarhede (empirisme), instrumentele rasionaliteit, ekonomiese & materiële kommoditeite, pluraliteit, relasionaliteit en relatiwiteit. Die wesenlike implikasie hiervan is 'n globale relatiwiteit waar objektiewe sekerheid plek maak vir pluralistiese ervarings en individuele behoeftes (vgl. Louw, 1999:18-19).

- **Liturgie:**

Liturgie word vir die doeleindes van hierdie studie beskou as die ordening van die samekoms van die gemeente (met die oog op die saam-doen), waarin die dinamiek van God se Woord plaasvind en waarin die gemeente geleentheid

kry om op die dinamiek van God se Woord te reageer in aanbidding, lofprijsing, geloofsbelydenis, skuldbelydenis, deelname aan en viering van die heil (sakramente), gemeenskap, gebed, offergawes en diensbetoon in en buite die samekoms van die gemeente. Alles geskied tot eer en verheerliking van die drie-enige God, tot opbou van die gelowige en onder leiding en toesig van die ampte (vgl. Dressel, 1988:7). Daar word ook van die standpunt af uitgegaan dat bogenoemde elemente in die liturgie oor 'n pastorale dimensie beskik wat (soos die geval is in 'n terapeutiese spreekkamer) helend, begeleidend, versoenend en bevrydend kan inwerk op die mens en sy / haar lewensnood met die doel om lewenskwaliteit en sin te bring / verbeter.

▪ **Familie:**

Die konsep “familie” kan vir die doeleindes van hierdie studie op 'n *sosiologiese* – sowel as 'n *teologiese* wyse verklaar word. Sosiologies beskou is die verklaring van wat 'n familie is geen maklike taak nie. Wat wel aan die begin gesê kan word is dat dit 'n meer omvattende begrip is as die gesin. Waar laasgenoemde gewoonlik uit ouer(s) en kind(ers) bestaan is die begrip familie wyer as die gesin en sluit dit ook byvoorbeeld vanuit 'n Westerse oogpunt, oumas, oupas, ooms, tannies, nefies, niggies ensovoorts in. Vanuit 'n sosiologiese oogpunt beskou sal die terme gesin & familie as wisseltermine gebruik word. Variasies in familiestruktuur en hoe families gevorm word is meestal kultuur gebonde. In 'n moderne samelewing is dit duidelik dat diversiteit seëvier wanneer dit kom by die samestelling van 'n familie. Met dit in gedagte word daar vanuit 'n sosiologiese oogpunt volstaan met die verstaan van gesin / familie as enige netwerk van twee of meer persone wat oor 'n tydperk emosioneel, biologies en wetlik aan mekaar verbind word, dieselfde huis deel (dit is nie in alle gevalle so nie), spiritueel en materieël voordeel put vanuit dieselfde bronne, 'n gedeelde storie het en min of meer dieselfde aspirasies koester oor die toekoms.

Teologies beskou wil hierdie studie egter ook aantoon dat daar weer 'n herwaardering moet plaasvind van wat ons onder *familie* verstaan. Behalwe vir die biologiese verbintenis waarbinne mense staan is daar ook 'n geestelike verbintenis waarbinne mense met God staan. Dan kry familie 'n ander dimensie wat ons sou kon noem *familia Dei*. Die gemeenskap van gelowiges wat telkens tydens eredienste vergader simboliseer laasgenoemde familie aangesien daar gemeenskaplike lewenswaardes, norme, lojaliteite en prioriteite nagestreef word wat deur God bepaal word en wat 'n biologiese verbintenis oortref in waarde. In hierdie studie sou daar graag ook gefokus wil word op die implikasies wat die *familia Dei* het vir die erediens en die pastorale aksente wat dit beklemtoon wanneer mense leef vanuit die wete dat hulle deel is van God se familie. Beide die sosiologiese – en teologiese dimensie van familie en die wyse hoe dit mekaar beïnvloed sal in hoofstuk 6 breedvoerig aandag kry.

▪ **Heling:**

Heling in hierdie studie word beskou as 'n omvattende begrip wat onder andere verband hou met die restorasie van 'n verlies en die strewe na integrasie en identiteit. Anders gestel sou ons dit ook kon beskryf as die strewe om dit wat verloor is te herwin, die toepas van hanteringsmeganismes en die herinterpretasie van bestaande konsepte / idees. 'n Holistiese benadering tot die konsep behels 'n fisiese, psigologiese, relasionele, kontekstuele en spirituele dimensie. Spirituele heling binne die Christelike konteks is nou verbind met die idee van verlossing. Laasgenoemde het veral belangrike implikasies vir 'n pastorale dimensie van die erediens (vgl. Louw, 2008:75). In hoofstuk Vyf sal daar onder die afdeling **5.10.6** meer breedvoerig aandag gegee word aan hoe die konsep van heling fisies, psigies en geestelik verstaan word binne die raamwerk van hierdie studie.

- Verband tussen **Pastoraat** en **Liturgie**:

Daar word van die standpunt af uitgegaan dat daar 'n integrale verband bestaan tussen die *Pastoraat* en die *Liturgie*. Pastoraat het die perspektief van die liturgie nodig anders loop dit die gevaar om vasgevang te word in 'n horisontale dimensie (die fokus op psigoterapeutiese teorieë) sonder 'n fokus op die transendente ('n ontmoeting met God en die implikasies wat verlossing in Christus inhou vir die mens in sy / haar geheel). Die Liturgie aan die ander kant, het weer die perspektief van die Pastoraat nodig sodat daar die hele tyd in gedagte gehou kan word dat daar ook 'n fokus moet wees op die behoeftes van die geloofsgemeenskap wat saam vergader in die erediens en hulle eksistensiële nood voor God. In beide die Pastoraat en Liturgie is die verhouding tussen mens en God belangrik. Beide die Pastoraat en Liturgie funksioneer vanuit 'n spesifieke antropologiese verstaan (wat later in Hoofstuk Vier verduidelik word), strewende daarna om sin te gee aan die mens se bestaan (deur die heilsbeloftes van God se trou en verlossing te kommunikeer), die mens te help tot 'n dieper verstaan van God en die mens te begelei op die pad na geloofsvolwassenheid.

- **Paradigma / Paradigma skuiwe**

Die begrip "*paradigma*" kan teruggevoer word na die wetenskaplike Thomas Kuhn wat deur middel van sy sogenaamde "paradigmateorie" 'n nuwe wyse van wetenskapsbeoefening ingelei het ('n Meer gedetailleerde uiteensetting van sy teorie kan gevind word in voetnota 11 op p.44 van hierdie studie).

Covey (1991:67) definieer die begrip as volg: "*The word paradigm comes from the Greek word paradigma: a pattern or map for understanding and explaining certain aspects of reality. While a person may make small improvements by developing new skills, quantum leaps in performance and revolutionary advances in technology require new maps, new paradigms, new ways of thinking about and seeing the world.*"

Volgens Joubert (2001:11) dui die begrip “*paradigma*” op ‘n patroon van dink, doen en leef wat oor ‘n gegewe tydperk ‘n bepaalde vaste vorm gekry het.

Die term “*paradigmaskuif*” (wat onder andere gebruik word in hoofstukke 2-4 van hierdie studie) dui dus op die proses wat lei tot ‘n nuwe denkwysie wat deur ‘n nuwe verstaanswysie teweeg gebring word. Dit vind plaas wanneer die standaard wetenskapsbeskouing / paradigma nie meer in ‘n gegewe tyd vir ‘n gegewe groep voldoende antwoorde bied nie en daar dus gesoek word na ander wyses om die realiteit kwalitatief anders te interpreteer as wat dit gedoen is in vorige paradigmas.

1.4 Probleemstelling en fokus

Die Een en Twintigste eeu word gekenmerk deur ‘n sterk Postmodernistiese klimaat wat groot druk plaas op die funksionering van die sogenaamde tradisionele familie-sisteem. Binne die Suid-Afrikaanse en dan spesifiek by name die Nederduits-Gereformeerde konteks is daar verskeie faktore wat ‘n wesenlike invloed op families uitoefen. Een van die grootste invloede is die Suid-Afrikaanse realiteit van Post-apartheid. Die sosio-maatskaplike verval, morele verarming, toename in armoede, gesinsgeweld, egskeidings en ‘n gees van individualisme speel ook ‘n wesenlike rol in die druk wat op familiestrukture geplaas word. Eersgenoemde Post-apartheid realiteit en laasgenoemde faktore lei onder andere tot ‘n identiteitskrisis in die kerngesin.

Die vraag waarmee hierdie studie homself wil besig hou, is in watter mate die liturgie daarin slaag om hierdie krisis te ondervang, en watter potensiaal daar inderdaad in hierdie verband in die liturgie ingebed lê.

As algemene vertrekpunt sal die studie dus kennis moet neem van ‘n aantal wesenlike paradigmaskuiwe wat tans besig is om binne die SA konteks, maar ook globaal, plaas te vind. Onder laasgenoemde word onder andere verwys na

die effek van 'n skuif vanaf Modernisme na Postmodernisme (daar sal spesifiek gekyk word na die bydraes van teoloë soos Brian MacLaren *The Church on the other side* (2000) en werke van Mike Regele en William Easum).

Dit is belangrik dat die fokus van hierdie studie van meet af aan in die oog gehou sal moet word: dit handel primêr oor liturgiese vernuwing, en hoe daar binne die ruimte van die liturgie 'n herwaardering kan plaasvind ten opsigte van die teologiese perspektief van die familie konstruk. Die bril waardeur die studie voortdurend wil kyk, is dus 'n liturgiese bril. Die studie se fokus is, en bly, liturgies.

Dus: Die soort vrae (probleme) waarmee dit gaan werk, is: hoe kan ons die (gefragmenteerde⁴) families van ons tyd op 'n liturgies-sinnvolle wyse in die erediens inkorporeer? Watter *terapeutiese waarde kan die liturgie hê*, en hoe moet ons verstellings (eerder: paradigmaskuiwe) inbring om hierdie inkorporasie moontlik te maak? Soos reeds vermeld: hierdie liturgiese fokus gaan uiteraard nie los staan van familiepastoraat, of ook die groter paradigmaskuiwe wat in die samelewing plaasvind nie, maar die punt waar die graaf ingestek gaan word, is die *liturgie*.

Die rede vir laasgenoemde is as volg: Die ondersoeker wil graag aantoon dat die samekoms van gelowiges binne die Erediens, 'n Pastorale dimensie bevat wat nie genoeg benut word nie. Daar is volgens die ondersoeker twee redes hiervoor:

(1) Die tradisionele (Gereformeerde) Erediens het in baie gevalle verval in 'n kognitiewe, intellektuele monoloog. Die effek hiervan is vernietigend en wel om

⁴ Die navorser is deeglik bewus dat die sosiologiese konstruk *familie* 'n dinamiese entiteit is wat kultuurgebonde is en steeds besig is om te ontwikkel. Met gefragmenteerde families / gesinne (soos ook in hoofstuk 6 verwys word) word egter bedoel daardie familie vorme (gesinne) wat nie voldoen aan die tradisionele vorm van familie naamlik 'n pa, ma en kinders nie. Gefragmenteerde familie vorme sluit daarom voorbeelde in soos enkelouer gesinne, gesinne waarvan die ouers geskei is, dieselfde geslag gesinne, saamgestelde gesinne ensovoorts. Laasgenoemde vorme van gesinne word heel dikwels deur die samelewing gemarginaliseer.

twee redes nl. (a) Die Erediens is die hartklop van 'n gemeente en sekerlik die een byeenkoms waar die grootste persentasie lidmate op 'n gereelde basis saamkom. Indien die Erediens nie sensitief is vir die samelewingstendense en die behoeftes van lidmate en veral ook gesinne nie, begin daar 'n vervreemding plaasvind tussen lidmaat en kerk wat uitloop op 'n (tans duidelike!) afname in erediensbywoning. Hierdie lidmate en gesinne woon dan eerder verskillende Eredienste uit verskillende denominasies by en verbind hulle gevolglik moeilik tot 'n spesifieke kerk. Die term "*church hopping*" word dikwels in dié verband gebruik en dui ook sterk op die verbruikersmentaliteit, individualisme en die mens se behoefte aan ervaring / belewing binne die (post) moderne samelewing. (b) Die tradisionele liturgie word in baie opsigte as wêreldvreemd en koud ervaar deur mense wat kerklos is, en gevolglik kan hulle nie hiermee identifiseer nie en kom hulle gewoon nie (meer) kerk toe nie.

(2) Die tweede rede waarom die Pastorale dimensie nie genoeg benut word nie, is bloot omdat die Pastoraat (vanweë verskeie redes soos onder andere die Verligting en die opkoms van die Sielkunde) tot 'n groot mate beïnvloed⁵ word deur die veld van die Psigologie. Terme soos versoening, heling, begeleiding en vergifnis het vanuit die Psigologie 'n ander betekenis gekry as wat normaalweg daarmee in die samekoms van die erediens bedoel word. *Liturgie en Pastoraat het 'n vervreemde tweeling*⁶ geword. Hiermee wil die ondersoeker nie beweer dat

⁵ Volgens Benner (1987:14-23) is dit nie altyd moontlik om in die praktyk 'n duidelike onderskeid te tref tussen pastorale terapie en psigoterapie nie vanweë die feit dat laasgenoemde wat gebaseer is op sekulêre teorieë dikwels net so oorgeneem word in die pastorale spreekkamer. Hierdie sekulêre teorieë se doel is nie om (soos wat daar in die pastoraat behoort gefokus te word) die persoon te help om hom - / haarself beter te verstaan in die lig van God se beeld (imago Dei) nie, maar veel eerder die opbou van emosionele kapasiteit en selfstandigheid ('n individualistiese fokus). Die sekulêre invloed is duidelik in die ruimte van die erediens / liturgie te bespeur wanneer daar byvoorbeeld gekyk word na sekere prominente geestelike leiers byvoorbeeld Pastoor Joel Osteen (Lakewood Church) en Joyce Meyer (Joyce Meyer Ministries), om maar twee te noem, wie se prediking meer herinner aan motiveringspraatjies om die individu se selfbeeld op te bou as wat dit gaan oor 'n dieper verstaan van wie die mens is ('n goed gefundeerde Bybels-antropologiese perspektief) voor die aangesig van God.

⁶ Wanneer die navorser hierdie stelling maak is die bedoeling geensins om te beweer dat daar geen pastorale momente in die erediens / liturgie te vind is nie. Trouens, die Gereformeerde liturgie loop oor van pastorale momente (dink byvoorbeeld aan die

die erediens die plek van Pastorale terapie en die Sielkunde moet vervang nie, maar dat daar tot 'n groot mate nie rekening gehou word met die *konoinio-terapeutiese waarde van die gemeenskap van gelowiges* nie. Indien daar dus nuut gedink word oor die Erediens kan daar by die punt gekom word waar die liturgie dus intrinsiek 'n terapeutiese middel word wat die behoeftes van die hele geloofsgemeenskap aanspreek, en waar daar opnuut 'n *gesonde terapeutiese liturgie-teologie* ontwikkel kan word.

Dit is sondermeer duidelik dat hierdie herontginning van die terapeutiese potensiaal van die liturgie nie neerkom op 'n paar kosmetiese aanpassings wat die probleem moet oplos nie. Die Erediens is deel van 'n groter geheel. Dus is 'n holistiese aanslag nodig – 'n paradigmatruif wat alles raak. Hierdie verweefdheid (dis soos die web van 'n spinnekop!), sal duidelik in die oog gekry moet word, voordat die spesifieke probleemstelling rondom die Erediens werklik verantwoordelik aangepak kan word: wat is verkeerd, en hoe kan ons die eerste treë gee om dit binne die web aan te spreek?

Die groter geheel waarbinne die Erediens staan, sluit uiteraard die *Ekklesiologiese onderbou* in waarop die liturgie bewus of onbewus rus. Hier kan die *kerkgeskiedenis* waardevolle insigte bied.

Daar is naamlik 'n kontinuum waarop daar al op verskillende wyses gedink is oor die Erediens. Die een ekstreem is dat daar sedert die sewentiende eeu 'n stolling plaasgevind het in veral die Gereformeerde eredienslewe (onder die invloed van die humanisme en rasionalisme), en dit ontwikkel het in 'n eensydig didaktiese,

aksent op skuld, belydenis, vergifnis en verkondigingshulp). Dit is egter wel die mening dat 'n bepaalde tipe pastoraat (en daarby is natuurlik 'n bepaalde teologie en Godsbeskouing ingesluit) en 'n bepaalde tipe liturgie (soos wat reeds in 1.4. aangeraak is) die integrasie van liturgie en pastoraat beïnvloed (die “tweeling” is dus bymekaar, maar die wyse *hoe* hulle bymekaar is ontsluit nie die volle potensiaal wat in hulle saamwees opgesluit lê nie!). Sien ook die artikel “*As it is in heaven? Reflections on liturgical reframing*” (ongedateerd, 1-14) van Prof Johan Cilliers wat onder andere verwys na wat hy noem “a theological reframing of liturgy” en hoe daar gewaak moet word dat *dogma* (teologie) en *doksa* (aanbidding, liturgie en erediens) vervreem word van mekaar.

monologiese preekdiens met as fokuspunte die (abstrakte) leer, moraliteit (deugdelikheid) en binne die invloedseer van die piëtisme en revivalisme, ook vroom ervaring. Die gevaar hierin is dat die Gereformeerde eredienslewe met 'n eensydige rasionele aanpak deur die eeue groot skade gelei het en verarm het t.o.v. 'n ryke en unieke liturgiese erfgoed wat in die Katolieke tradisie verskuil lê. (vgl. Strydom, 1994:95-100).

Aan die ander kant vind ons dat liturje (met inagneming van die paradigmaskuiwe waarvan daar reeds melding gemaak is) so klem lê op ervaring en beleving dat die sentraliteit van God se Woord en die unieke identiteit van 'n Gereformeerde tradisie verlore gaan. Die uitdaging vir hierdie studie is onder andere om 'n liturgiese weg te vind tussen bg. twee ekstreme punte. Daar sal verder ook gekyk word na die rol van simboliek en rituele, die sakramente en die estetiese komponent van die Erediens as moontlike brûe om die gefragmenteerde familie weer sinvol te bedien.

Hier kom verder ook ter sprake die korrektief wat geleë is in 'n herinterpretasie van die *Bybelse verstaan van kerkwees*. Nie alleen die kerkgeskiedenis nie, maar veral die Skriftuurlike wortels van die *Ekklesiologie* sal herbesoek moet word in 'n studie wat poog om kritiese ondersoek te doen na die dimensies en funksionering van die liturgie.

1.5 Doel van die studie

1.5.1 Wat die studie nie poog om nie te doen nie

Die studie se doel is nie om te probeer aantoon dat die ruimte van die Erediens 'n plaasvervanger moet word vir die terapeutiese spreekkamer waar Pastorale terapie en selfs Psigoterapie toegepas word nie. Dit is ook nie net nog 'n alternatiewe manier tot die vele maniere wat reeds bestaan, wat 'n resep daar wil stel oor hoe om vernuwende Eredienste te hou nie. En laastens wil die navorser

ook nie deur die studie beweer dat die bediening aan kerklose mense en selfs ook gelowiges, wanneer dit kom by die wesenlike vrae en stressore waarmee geworstel word, slegs alleenlik binne die ruimte van die Erediens opgelos behoort te word nie. Die navorser is deeglik bewus dat daar verskeie programme is wat baie effektief daarin slaag om mense se geestelike nood buite die ruimte van die Erediens aan te spreek. Die navorser wil egter wel die leser konfronteer met die vraag: Hoe sou biologiese families (aan wie daar daaglikse psigiese – geestelike en fisiese eise gestel word) geakkommodeer kon word binne die ruimte van die Erediens waar daar groter klem is op die geestelike familie en wat sou laasgenoemde se impak wees op die biologiese familie se daaglikse funksionering. Het die Liturgie en die Pastoraat dus enige waarde / betekenisvolle impak te bied aan families?

1.5.2 Wat die studie beoog om te bereik

Die studie gaan wel poog om die vervreemding wat daar tussen die tweeling, Liturgie en Pastoraat, ingetree het, te oorwin en 'n nuwe simbiose aan te voor. Hierdie simbiose sal hopelik lei tot 'n verdieping in ons begrip van die Liturgie, asook 'n innoverende, maar teologies-verantwoorde her-inrigting van die Erediens – in hierdie geval spesifiek ook met die oog op die bediening aan families. Dié studie, waarin die familie as 'n soort toetsgeval figureer, sou ook die weg kon open vir die bestudering van ander toepassingsmoontlikhede van 'n terapeutiese liturgie-teologie.

1.6 Definiëring van die navorsingsonderwerp

1.6.1 Hipotese

In die lig van die voorafgaande kan die volgende hipotese geformuleer word:

1.6.2 Primêre hipotese

Die ontginning van die terapeuties-helende dimensie van die liturgiese gebeure kan 'n waardevolle bydrae lewer in 'n sinvolle bediening aan kontemporêre families.

1.6.3 Toeliggende stellings

1. Gesinne ervaar groot druk as gevolg van verskeie samelewingsfaktore (byvoorbeeld sosio-ekonomiese druk en hoë egskeidingsyfers) wat negatief daarop inwerk. Die liturgiese verdiskontering van hierdie realiteit kan verreikende implikasies hê vir ons verstaan en beoefening van die Erediens.
2. Die realiteite van diversiteit en pluralisme verdeel die kontemporêre gesin. Die liturgies-verantwoordelike hantering hiervan kan verdieping, eerder as verdeling, meebring.
3. Die ruimte van die Erediens, met spesifieke verwysing na die rol van die liturgie, kan 'n deurslaggewende rol speel om heling en identiteit te bied aan gefragmenteerde families in die (post) moderne samelewing.
4. Simbole en rituele wat kontekstueel gebonde is, kan 'n brug vorm tussen die geloofsgemeenskap, families en die sogenaamde generasiegapings.
5. Die Bybelse, en spesifiek Nuwe Testamentiese perspektief van kerkwees bied 'n raamwerk waarbinne daar nuut gedink kan word oor die bediening aan families.
6. Die aanleer en benutting van familiële taal kan 'n bedding skep vir 'n sensitiewer bediening aan families, inrigting van die liturgie en funksionering van die formuliere.

1.7 Navorsingsmetodologie

Metodologie word deur Louw (s.j:2) beskryf as 'n besinning (filosofiese refleksie) oor die wetenskaplike ondersoekpraktyke, metodes en tegnieke wat deur wetenskaplikes gebruik word. Twee belangrike fasette kan onderskei word in metodologie naamlik: (1) die onderliggende logika van die verskillende navorsingsaktiwiteite en (2) die *hoe*-vraag (verskillende navorsingstegnieke, navorsingsmetodes en metodologiese paradigmas waaruit die navorser werk).

Die navorsingsmetodologie van hierdie studie geskied op 'n aantal vlakke⁷. Daar word in die eerste plek gekies vir 'n hermeneutiese paradigma (dit word later in hierdie gedeelte meer breedvoerig verduidelik), tweedens word daar 'n kritiese oorsig en bespreking van relevante literatuur oor die onderwerp gebied deur 'n proses van logiese argumentering en filosofiese analises. Die navorsing lê ook op die vlak van kwalitatiewe⁸ navorsing. Belangrike aspekte wat waargeneem kan word in kwalitatiewe studie is onder andere (1) Daar bestaan 'n noue verband tussen die navorser en dit wat bestudeer word, (2) die navorsing is waarde-georiënteer, (3) daar word gebruik gemaak van meervoudige metodes om 'n indiepte verstaan van die verskynsel wat bestudeer word tot stand te bring (byvoorbeeld: persoonlike ervaring, introspeksie, lewensverhale, observerende tekste, gevallestudies ensovoorts), (4) die uitkoms van navorsing volgens die kwalitatiewe metode is 'n *bricollage* (samestelling met behulp van komplekse collage van meervoudige metodes) & (5) kwalitatiewe navorsing is interdisiplinêr, transdisiplinêr en soms kontradisiplinêr. Die fokuspunt is dus multiparadigmaties. (vgl. Louw, sj: 6-7). Dingemanns (1996) se benadering tot die bestudering van Praktiese Teologie sal ook gevolg word. Hierdie benadering en die gepaardgaande metodologie waarvolgens hierdie studie aangepak word, word breedvoerig behandel by punt 1.8.2.

⁷ Die metodologie en gepaardgaande tegniese versorging van hierdie studie is onder andere gedoen na aanleiding van die riglyne van Johann Mouton se "*How to succeed in you Master's and Doctoral Studies*" (2001).

⁸ Die kwalitatiewe benadering impliseer 'n beklemtoning van prosesse en betekenis wat nie meetbaar is in terme van kwantiteit, hoeveelheid, intensiteit of frekwensie nie.

Vervolgens word daar eers 'n motivering gegee waarom daar pertinent gekies word vir Dingemans se metodologiese benadering. In hierdie motivering is dit ook nodig om te verwys na die werk van Paul Ricoeur en die ontstaan van 'n hermeneutiese model in die praktiese teologie aangesien Dingemans se metodologie sterk op laasgenoemde berus.

1.7.1. Motivering vir die keuse van Dingemans se metodologie

Volgens Demasure & Müller (2006:410) het daar gedurende die 1980's 'n belangrike verskuiwing plaasgevind in Pastorale sorg in die sin dat daar plek gemaak is vir 'n hermeneutiese model⁹ van interpretasie. Hermeneutiek word deur Robinson (1995:12) beskryf as beide wetenskap en kuns. Hermeneutiek het grotendeels ontstaan deur die werk van F. Schleiermacher (1768-1834) en sy pogings om betekenis af te lei uit die gegewe teks.

Paul Ricoeur (1913-2005), een van die invloedrykste filosowe van die twintigste eeu sluit by bogenoemde aan. Volgens Ricoeur hou *hermeneutiek* ten diepste verband met bestaansuitleg (vgl. Vos,1996:58). Palmer (1977:43,44) beskou Ricoeur se siening van *hermeneutiek* verder as die teorie van reëls wat die eksegeese lei, dit wil sê wat die *interpretasie* van 'n teks of tekste bepaal. En meer spesifiek vir hom is *hermeneutiek* die *interpreterende sisteem* waarvolgens van die klaarblyklike en sigbare betekenis op die oppervlakte beweeg word na die betekenis van die latente en verskuilde onder die oppervlakte; die dieper en verskuilde betekenis onder die oppervlakte van die gemanifesteerde inhoud moet geopenbaar word. Ricoeur leer ook dat daar alleen verskillende en opponerende reëls vir interpretasie kan wees, en hy hou dan twee groepe voor: (1)

⁹ Binne 'n hermeneutiese model verklaar Louw (1999:22-23) dat die pastoraat minder by die verklarings van probleme betrokke is en meer by die verheldering en verstaan van menslike probleme. Die uitdaging is dus om mense, binne hulle leefkonteks, die sin en betekenis van die God-mens verhouding te laat ontdek. Om dit te kan doen word onder andere gebruik gemaak van metafore en simbole en daarom lei 'n hermeneutiese model tot metaforiese teologie.

“*Ontmitologisering*” (bv. by Bultmann en sy leerlinge) wat die oppervlakte realiteit (van bv. Bybeltekste) as vals beskou en dan ‘n sisteem daarstel waarvolgens die *verskuilde betekenis* herwin word. (2) “*Ontmistifikasie*” (bv. by filosowe soos Marx, Nietzsche en Freud wat al drie religie aktief teenstaan) wat die oppervlakte realiteit (bv. Bybeltekste) as vals beskou en wat dit met ‘n sisteem van twyfel en “suspisie” wil vernietig (Palmer 1977: 44).

Vos (1996:59) sê dat Ricoeur in die *hermeneuties-fenomenologiese* tradisie staan waar nadenke en interpretasie voorop staan. In sy denke speel die fenomenologie, eksistensialisme, taalkundige teorie, psigo-analise, strukturalisme, dekonstruksie, teksteorieë, metafoor en narratief¹⁰ ‘n groot rol. Hy span ook op kreatiewe wyse verbeelding, droom, metafoor en verhaal in om die verstaansproses ‘n skeppende gebeure te maak. Hy slaan sy eie weg in omdat nóg die eksistensialisme, nóg die fenomenologie volgens hom bevredigende antwoorde bied.

In Ricoeur se werk *Freud and Philosophy* (1970) benadruk hy die belang van taal in die verstaansproses. Die werk bied sowel ‘n *hermeneutiek van suspisie* en ‘n restoratiewe hermeneutiek aan. Eersgenoemde is belangrik vir hierdie studie in die opsig dat dit ons help om ‘n kreatiewe spanning tussen die verlede en hede te behou. Vos (1996:60) beaam dit wanneer hy sê dat hoewel Ricoeur se werk veral gerig is op die interpretasie van simbole en tekste uit die verlede, sy hermeneutiek altyd gevoed deur ‘n suspisie wat hom behoedsaam maak ten opsigte van enige te maklike toe-eiening van betekenis in die verlede. Volgens Robinson (1995:6) het Ricoeur se hermeneutiek van suspisie ook ‘n invloed op sy verstaan van epistemologie in die sin dat hy dit nie as eksklusief slegs verduideliking aan die een kant of begrip aan die ander kant verstaan nie.

¹⁰ Vir ‘n meer volledige uiteensetting van Ricoeur se siening van die narratief kan Demasure & Müller (2006:410-419) bestudeer word. In hulle bydrae word aandag gegee aan die beginsels van pre-konfigurasie, konfigurasie en her-konfigurasie as die drie fases waardeur die hermeneutiese proses volgens Ricoeur moet beweeg.

Ricoeur (1995:304) bevestig dit wanneer hy sê: "*Understanding and explication without application are not interpretation.*"

Opsommenderwys beskryf Schweitzer (2001:13-14) Ricoeur se hermeneutiese benadering as volg:

1. *Dit is 'n hermeneutiek van openheid* wat ons in staat stel om konstruktief in dialoog te verkeer met die pluraliteit wat gekenmerk word ten opsigte van godsdienstige ervaring.
2. *Dit is 'n hermeneutiek van suspisie* wat 'n kritiese onderskeid toelaat tussen egte ekspressie en pseudo-ekspressie, tussen bevrydende kreatiwiteit en die kommersiële uitbuiting van ons verbeelding.
3. *Dit is 'n hermeneutiek van herwinning / onthou v/d verlede* wat ons in staat stel om dit wat verlore gegaan het / onderdruk is en in die hede voorkom as 'n skeefgetrekte beeld weer kreatief en verbeeldingryk te herwin / transformeer.
4. *Dit is 'n hermeneutiek van vernuwing en voltooiing* wat die mens in staat stel om sy / haar behoeftes meer vrylik uit te druk en te help om meer gebalanseerde mense te word voor God en die gemeenskap.

Ricoeur se hermeneutiese verstaan is 'n belangrike basis vir hierdie studie aangesien hy ons sensitief maak daarvoor om nie bloot net blindelings na die verlede terug te gryp wanneer dit kom by 'n herwaardering van die liturgie nie, maar die hele tyd in gedagte te hou dat daar op 'n verantwoordelike wyse 'n dinamiese proses van verstaan en verklaar moet plaasvind. Op so 'n wyse word die hede nuut geïnterpreteer met beginsels uit die verlede sonder dat die verlede domineer en die unieke uitdagings waarvoor die liturgie te staan gekom het in 'n moderne samelewing gereduseer / ontken word.

Met die in ag neming van Ricoeur se hermeneutiese model kan daar dan nou gefokus word op die motivering vir Dingemans se metodologie.

Volgens Dingemans (1996:87) het daar 'n belangrike skuif plaasgevind in die laaste paar dekades in die wyse hoe Praktiese teologie bestudeer word. Hy beskryf dit as volg: "...from the application of biblical data and statements of faith tot the primary task of investigation of Christian practice itself." Die klem op die praxis is grotendeels begin deur skrywers soos A.T. Boison (1946), S. Hiltner (1947) en Howard J. Clinebell (1966) en die opkoms van die sosiale wetenskappe.

Dingemans (1996:87) onderskei tussen drie benaderings in die Praktiese teologie naamlik: (1) 'n empiries-analitiese – (2) hermeneutiese - & (3) krities-politieke benadering. Baie Praktiese teoloë maak gebruik van die empiries-analitiese benadering wat sterk afgelei is vanuit die sosiale wetenskappe en veral deur J.A. van der Ven (1993) gepromoveer word. Hierdie benadering is egter nie vir alle Praktiese teoloë die mees effektiefste nie. Dingemans (1996:88) beskryf die redes as volg: *"There are however practical theologians who object to this strict empirical approach tot the discipline because it mainly addresses the outward appearances of human action through questionnaires and quantitative methods. As a matter of fact, human acts are manifestations of thoughts, perceptions, interpretations, values and assessments that lie "behind" the acts, and religion has to do with these background data, which empirical research is no table to reveal."*

Hiermee wil die navorser nie te kenne gee dat die gebruik van die empiries-analitiese benadering geen nut het nie. Die hermeneutiese benadering bied net vir die doeleindes van hierdie navorsing meer moontlikhede aangesien daar 'n konstante kreatiewe spanning gehou kan word tussen die historiese ontwikkelinge wat plaasgevind het (byvoorbeeld op liturgiese -, ekklesiologiese -, teologiese – en sosiologiese vlakke) sowel as die huidige uitdagings op hierdie gebiede wat 'n nuwe interpretasie van die werklikheid tot gevolg kan hê.

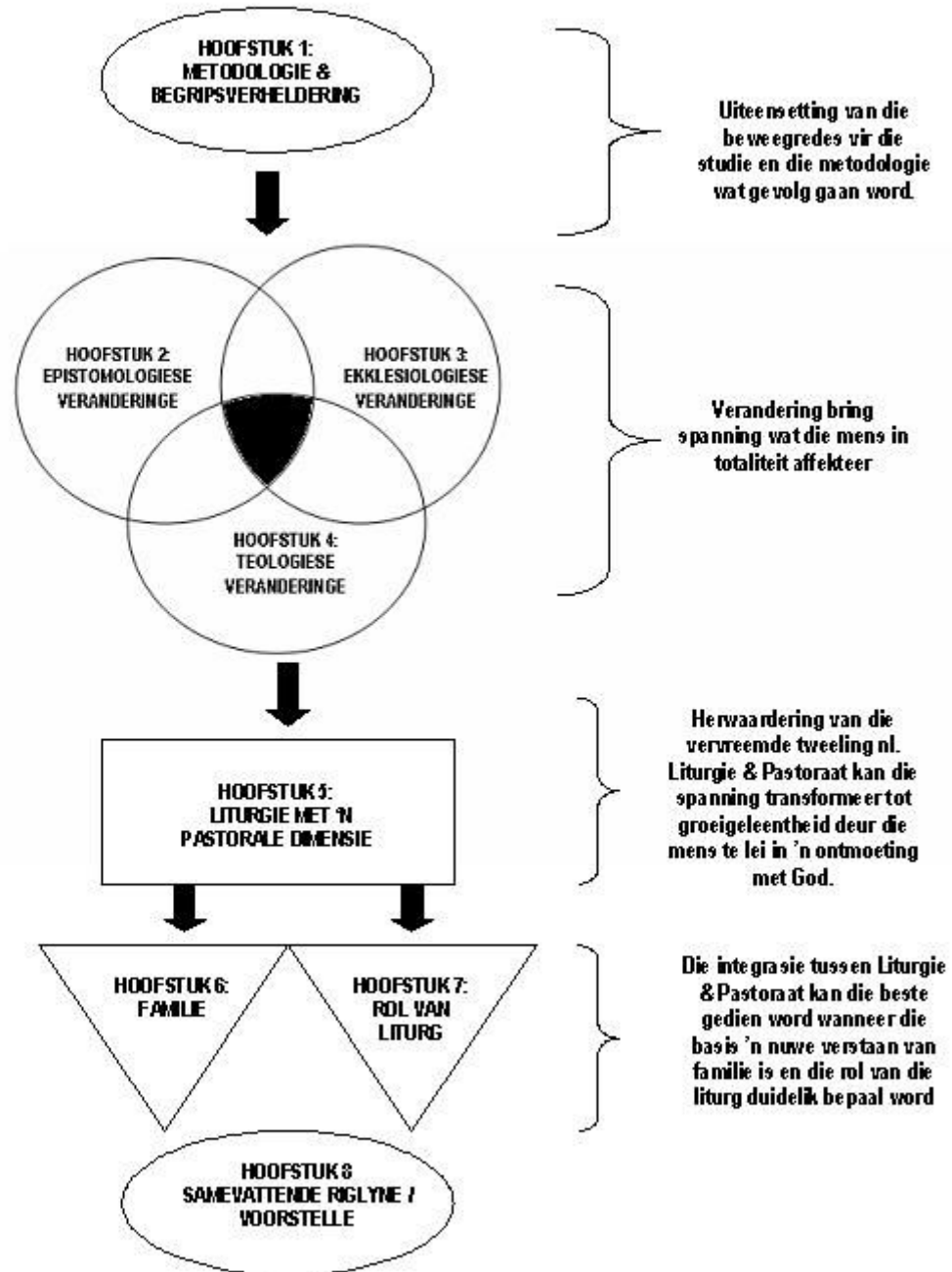
Dingemanns se metodologie en die implikasies daarvan vir hierdie navorsing sal egter meer breedvoerig uiteengesit word in 1.9.2.

1.8 Navorsingsontwerp

Die navorsing word aangebied in die vorm van ag hoofstukke wat sal poog om die titel duidelik te belig. Die hoofstukke is interafhanklik van mekaar en skep die grense waarbinne gedink behoort te word oor hierdie belangrike onderwerp naamlik: die her-integrasie van die Liturgie en die Pastoraat. Die verskillende afdelings (Hoofstukke Twee tot Ag) sou as volg ingedeel kon word:

- Paradigmatiese skuiwe op Epistemologiese vlak : **(Hoofstuk 2)**
- Paradigmatiese skuiwe op Ekklesiologiese vlak : **(Hoofstuk 3)**
- Paradigmatiese skuiwe op Teologiese vlak : **(Hoofstuk 4)**
- Ontwikkeling van die Erediens en die herwaardering van 'n Pastorale dimensie daarin : **(Hoofstuk 5)**
- Die Sosiologiese krisis van die Familie en 'n blik op hoe die erediens die Familie-konsep kan herstel : **(Hoofstuk 6)**
- Die Herwaardering van 'n Pastorale identiteit van die Liturg : **(Hoofstuk 7)**
- Die pad vorentoe: Liturgiese voorstelle met Pastorale kenmerke : **(Hoofstuk 8)**

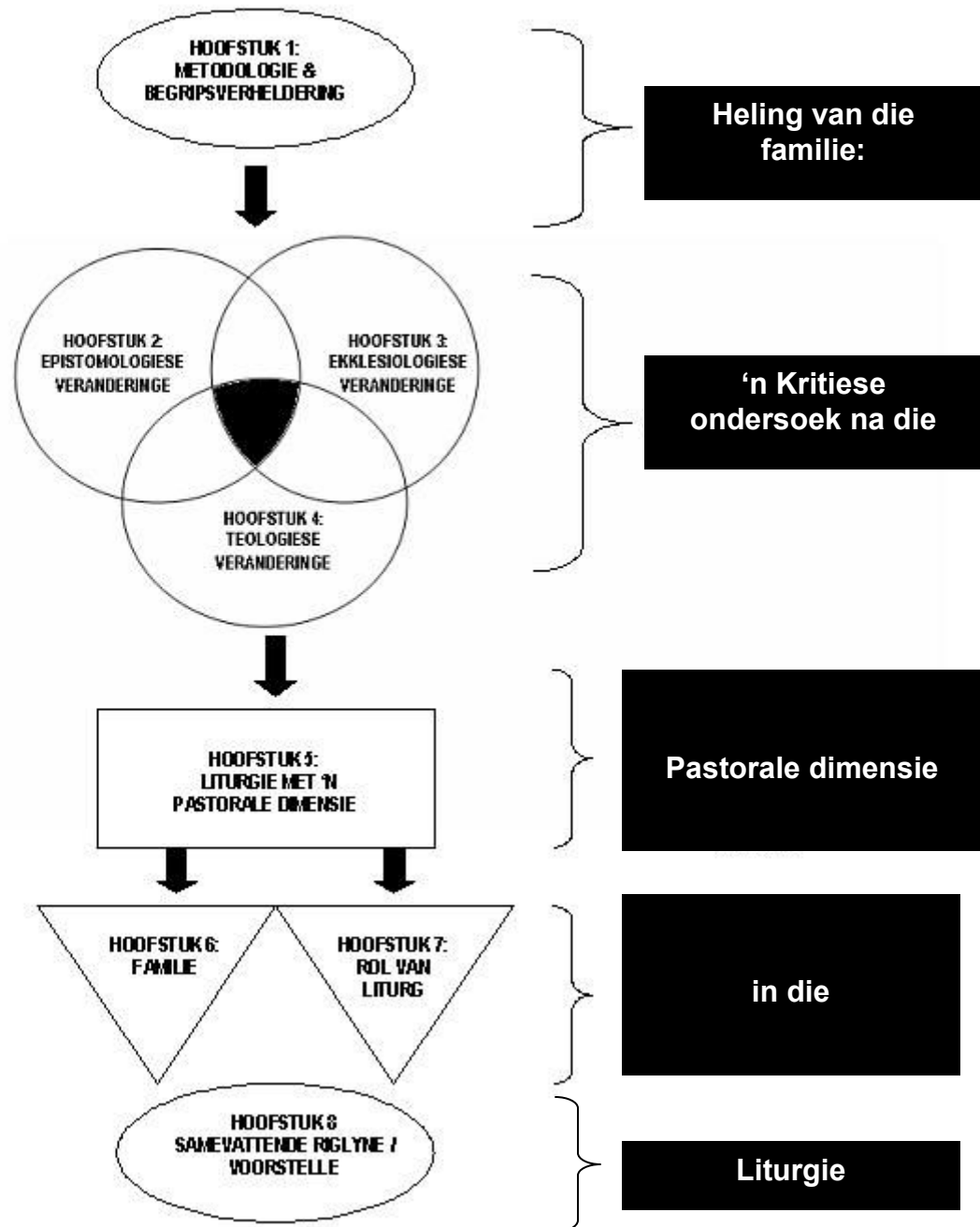
Diagramaties sien die studie as volg daarna uit:

1.9 Integrasie

1.9.1 Konneksie tussen die Titel en die Navorsingsontwerp

Die titel van hierdie proefskrif word ter verdere verheldering, ook gekoppel aan die ontwerp wat hier gevolg word. Skematies sou die titel as volg aangedui kon word in verhouding met die navorsingsontwerp:

Die volledige uiteensetting en verklaring van bogenoemde diagram word in 1.9.2. hieronder breedvoerig verduidelik.

1.9.2 Konneksie tussen die Metodologie en die Navorsingsontwerp

Dingemanns (1996:62-63) noem dat die meeste praktiese teoloë dit eens is dat daar binne die veld van Praktiese Teologie 'n struktuur van ondersoek afgelei kan word wat op drie vlakke behoort te geskied. Hierdie praxis-georiënteerde benadering soos dit ook bekend staan, word gedoen deur in die eerste plek 'n analiserende beskrywing (ook genoem 'n deskriptiewe of verklarende beskrywing) van die prakties-teologiese situasie te skets. Wanneer hierdie beskrywing gedoen is volg 'n normatiewe beskrywingsfase van die analise wat gemaak is (dit sou onder andere 'n teologiese -, etiese - en sosiaalwetenskaplike perspektief kon bevat). Laastens vind die strategiese navorsingsfase plaas. In die verband sê Dingemanns (1996:68): *“Alle huidige praktisch theologen zijn het er over eens, dat het in de praktische theologie gaat om ‘transformatie’ en ‘verbetering’ van de huidige praktijk – en soms zelfs om ‘interventie’ - op grond van de analyse van de situatie, de achterliggende motieven en de theologische visie van de geloofsgemeenschap.”*

Wanneer hierdie praxis-georiënteerde benadering op die navorsingsontwerp van hierdie studie toegepas word sou die volgende konneksie afgelei kon word:

a. Diagnostiese / Deskriptiewe

In Hoofstukke 2 tot 4 word daar gefokus op die 'n identifikasie van die probleem-area, 'n omskrywing van die konstituerende kenmerke en 'n verklaring daarvan.

In hierdie studie word die probleem area¹¹ spesifiek verdeel in drie paradigmas wat verdere ondersoek verdien. Daar word 'n onderskeid gemaak tussen skuiwe wat op 'n Epistemologiese, Ekklesiologiese en Teologiese vlak gemaak is die afgelope paar dekades. Meer spesifiek word daar wat die **Epistemologiese skuiwe** betref, gefokus op spesifieke samelewingstendense en paradigmaskuiwe (met spesifieke verwysing na onder andere die oorgang van Modernisme na Postmodernisme en die uitdagings wat dit stel aan die kerk en spesifiek die erediens / liturgie. Wat die **Ekklesiologiese skuiwe** betref word daar gepoog om die verandering wat in die kerkbegrip van die mens oor die laaste paar dekades plaasgevind het en spesifiek die veranderinge binne die NG kerk (waarvan die navorser deel is) te bestudeer. Dit word gedoen met die oog op die neerlê van riglyne wat 'n basis vorm en nodig is om verantwoordelik nuut te dink oor die rol wat die kerk en spesifiek die erediens kan speel in die lewens van gelowiges wat soms oorweldig word deur die golwe van verandering. Ten slotte word daar in hierdie fase ook gefokus op die **Teologiese skuiwe** wat opgemerk kan word. Veranderinge wat hier plaasvind word veral bestudeer vanuit die hoeke van die Praktiese Teologie en Pastorale Teologie en Liturgiek. Die rede hiervoor is die noodsaaklikheid om ook wanneer daar later gefokus word op die normatiewe fase, 'n duidelike teologiese basis neer te lê waarvandaan daar opnuut oor die Pastoraat en die Liturgie gedink kan word.

b. Verklarende – en normatiewe fase

Wat hierdie studie betref word die verklarende en normatiewe fases veral aangetref in Hoofstukke 5 tot 7. 'n Mens sou kon sê dat daar in hierdie hoofstukke daadwerklik gepoog word om 'n herdefinisie en rekonstruksie van bepaalde norme / tradisies waarbinne die Erediens funksioneer te belig, ten einde die geïdentifiseerde probleem te remedieer. Om dit sinvol te kan doen is 'n

¹¹ Die navorser verkies om in plaas van 'n "*probleem-area*", eerder te praat van 'n "*uitdagende area*" aangesien die gemelde hoofstukke nie noodwendig net negatiewe implikasies inhou nie, maar ook positiewe uitdagings rig en die potensiaal het om groei te bewerkstellig.

krities, hermeneuties-suspisieuse verduideliking / verklaring van die gemelde agtergronde en komponente daarvan nodig.

Wat hoofstuk 5 betref (wat handel oor die integrasie van die Liturgie en die Pastoraat) word daar gepoog om aan te toon dat die reeds gemelde skuiwe in hoofstukke 2 tot 4 die herintegrasie van die Liturgie en Pastoraat nodig maak. Die integrasie van die “*vervreemde tweeling*” naamlik die Liturgie en Pastoraat bevat ‘n terapeuties-helende dimensie wat, indien dit verantwoordelik ontsluit word, groot waarde kan toevoeg tot die moderne mens se eksistensiële krisis waarbinne hy hom bevind as gevolg van die winde van verandering wat soms opmerklik roekeloos waai en spanning in hom veroorsaak op ‘n emosionele, geestelike en selfs fisiese vlak. Om hierdie integrasie te laat vloei word daar spesifiek gefokus op die historiese -, Bybelse -, teologiese - en pastorale perspektief wat in die liturgie aangetref word.

Dit word egter ook baie duidelik dat hierdie integrasie van die Liturgie en die Pastoraat (die sogenaamde “*vervreemde tweeling*”) nie so suksesvol sal wees indien daar nie gebruik gemaak word van twee “*surrogaat-vennote*” nie. Hierdie twee “*vennote*” vorm onderskeidelik hoofstukke 6 en 7 van hierdie studie.

Hoofstuk 6 handel spesifiek oor die **Familie**. Wat die moderne verskynsel van familie betref sien ons dat daar ‘n breuk deur die tradisionele verstaan van familie loop. Verskeie redes word hiervoor aangevoer. Die implikasie hiervan is dat die mens se eksistensiële krisis (soos reeds oorsigtelik aangetoon word in hoofstukke 2 tot 4) net verder vergroot word. Die mees intieme vorm van gemeente-wees (die familie) is dus ook onder bedreiging. Daarom is dit noodsaaklik om ‘n herverstaan van familie te konstrueer. Daar word vir die doeleindes van hierdie navorsing veral gefokus op die waarde van die *gemeenskap van gelowiges* (koinonia) binne die Erediens as ‘n alternatief vir sekuriteit en heling in onstuimige tye. Hoofstuk 7 vorm die ander “*surrogaat – vennoot*” en handel spesifiek oor die rol wat die **Pastor / Liturg** speel in die integrasie van die Liturgie en Pastoraat. Die pastor / liturg word ‘n belangrike

tussenganger wat in die uitvoering van sy rol as begeleier van die ontmoeting tussen God en mens ook 'n bepaalde pastorale dimensie aan die ontmoeting verleen. Die navorser toon egter aan dat die rol van die pastor in hierdie integrasie proses grotendeels onder druk verkeer aangesien daar baie druk is op die pastor binne die moderne bedieningsmilieu vanweë verskeie ander faktore. Die pastor moet dus ook sy identiteit vanuit 'n pastorale perspektief verstaan ten einde die integrasie proses suksesvol te fasiliteer.

Die navorser poog dus om deur hoofstukke 6 en 7 aan te toon dat die integrasie van die Liturgie en Pastoraat die heel beste gedien word deur 'n *nuwe verstaan* van familie (volgens Bybelse beginsels) en die heel beste *gefasiliteer* word deur die liturg / pastor wat die instrument is waardeur die ontmoeting tussen God en mens in die erediens moontlik gemaak word.

c. Strategiese / Transformerende fase

Die laaste hoofstuk van hierdie studie, naamlik hoofstuk 8, word daaraan gewei om op strategiese wyse sinvolle voorstelle met betrekking tot die inrigting en verloop van die liturgie te maak. Dit word onder andere gedoen deur te fokus op die waarde van 'n liturgiese werkgroep, die in ag neming van die kerklike jaar (spesifiek die pastorale waarde wat elke tydgleuf van die kerklike jaar bevat) en die konstruering van 'n liturgie wat pastoraal sensitief en familie vriendelik is.

Hierdie hoofstuk dien dan as inleiding vir die voorgenome studie en baken die studieveld af in bepaalde grense. Die navorser sal voortdurend poog om die studie te rig volgens die raamwerk wat hier bo vasgelê is. Hoewel die tersaaklike gemene delers in hierdie studie, naamlik *Liturgie* en *Pastoraat* twee temas is wat op 'n baie breë vlak bespreek sou kon word sal die navorser poog om die leser die hele tyd te laat herbesin oor die eintlike doel van hierdie studie naamlik:

'n Kritiese ondersoek na die Pastorale dimensie van die Liturgie.

HOOFSTUK 2 – PARADIGMATIESE SKUIWE OP EPISTEMOLOGIESE VLAK

2.1 Inleiding

Voordat 'n studie oor die aard, karakter, waarde en toekoms van die liturgie aangepak kan word, is die navorser van mening dat dit noodsaaklik is om deeglik kennis te neem van sekere *Sosio-kulturele* – en *Epistemologiese skuiwe* wat tans primêr 'n wesenlike invloed op die verstaan, identiteit en wese van die kerk, en daarom ook sekondêr op die liturgie, uitoefen. Om bogenoemde impakstudie deeglik te kan doen is dit verder ook noodsaaklik om te fokus op *spesifieke veranderinge / samelewingskragte* wat die afgelope dekades waargeneem is in verskillende sfere van die samelewing asook die effek van hierdie veranderinge op die Institusionele kerk.

Na regte sou die vraag gevra kon word: Waarom is dit noodsaaklik? Vir die doel van hierdie studie sou ons kon sê dat die Liturgie as wetenskap op geen stadium in isolasie bestudeer en bedryf kan word nie, maar integraal verweef is / in verband staan met 'n verskeidenheid aspekte / sfere van die samelewing. 'n Miskenning van hierdie verband sou in die praktyk beteken dat die krag van die Liturgie en Erediens (as kanaal en as ruimte waar God die mens in sy omstandighede ontmoet) onderwaardeer / verskraal word en nie die belangrikste vraagstukke van ons tyd aanspreek nie. Daarom gaan die navorser poog om in hoofstukke 2 tot 4 van hierdie studie 'n voëlvlug te onderneem oor spesifieke areas waar daar ontwikkeling / verandering plaasgevind het ten einde ook sodoende die noodsaaklikheid van 'n nuwe benadering in die Liturgiese wetenskap, te wete, die ontwikkeling van 'n *Pastoraal-liturgiese Ekklesiologie*, te onderstreep. Die spesifieke areas van verandering wat volgens die navorser onderstreep behoort te word in hierdie studie is as volg:

- Verandering op Epistemologiese vlak (met spesifieke verwysing na die oorgang van Modernisme na Postmodernisme)
- Verandering op Ekklesiologiese vlak (die kerk vanaf 'n imperialistiese baken tot 'n randfiguur in die "global villiage")
- Verandering op Prakties-Teologiese vlak
- Verandering op Pastoraal-Teologiese vlak &
- Verandering op (en implikasies van!) liturgies-teologiese vlak

Hoewel sommige van bogenoemde areas studieverde opsigself is, is dit nie die doel van die navorser om elkeen in detail weer te gee nie. Die uitdaging sal eerder wees om die belangrikste merkers in bogenoemde areas uit te lig en die moontlike waarde daarvan te integreer in die eintlike doel van hierdie studie naamlik die konstruering van 'n Pastoraal-liturgiese Ekklesiologie wat opbouend inwerk op die verskillende vorme van familie.

Vervolgens word daar in afsonderlike hoofstukke gekyk na die invloed van verandering op die Epistemologiese – (hoofstuk 2), Ekklesiologiese –(hoofstuk 3) en Teologiese vlakke (hoofstuk 3):

2.2 Die oorgang van Modernisme na Postmodernisme

Ons bevind ons in die Een en Twintigste eeu in 'n era wat getipeer word deur geleerdes vanuit verskillende wetenskapdisiplines as *Postmodern*. Volgens Dill (1996:2) is die omskrywing van die term *Postmodern* geen maklike taak nie en daarom is dit ook nie die doel van die navorser en hierdie studie om 'n duidelik filosofiese afgebakende betekenisgewing te probeer skenk nie. Die beste sou wees om die term te probeer verstaan teen die agtergrond van die term wat dit probeer belig, naamlik die *Modernisme*.

Louw (1999:16) sê dat *moderniteit* opsigself ook 'n baie moeilik omskryfbare verskynsel is. Die rede hiervoor is omdat dit deel vorm van die mens se daaglikse lewenswyse en daarom ook 'n merkbare invloed het op lewenshoudinge en kultuurpatrone. Die invloed wat dit het op die standaardbeeld van die wetenskap is tweërlei. In die eerste plek kan gepraat word van die *objektiwiteit van wetenskaplike kennis aansprake* wat behels dat die wetenskap daarop aanspraak maak dat dit die werklikheid beskryf presies soos dit werklik is. In die tweede plek word verwys na die *rasionaliteit van die metode van wetenskaplike kennisverwerking*. Laasgenoemde behels dat die wetenskap die wyse waarop dit kennis van die werklikheid opdoen, onderhewig maak aan die tug of dissipline van universeel aanvaarde en geldige beperkinge.

Die gevolg van bogenoemde beginsels saam met die gepaardgaande ses kragte wat ook kenmerkend is van *moderniteit* naamlik *sekularisering, pluralisering, demokratisering, vertegnisering, ekonomiese ontwikkeling en rasionalisering* is die ontstaan van wat Louw (1999:16) noem “*'n nuwe globale menstipe*”. Die grootste ideaal van hierdie menstipe is dan die bewyskrag van die rede, verifikasie, 'n positivistiese ideaal, effektiwiteit, verbruik en prestasie. Dit lei tot instrumentele rasionaliteit en die gepaardgaande oortuiging dat daar tegnologiese oplossings vir selfs die mees fundamentele, eksistensiële lewensvrae bestaan. Die implikasie van instrumentele rasionaliteit is 'n krisis van wat objektief seker is. Moderniteit kan ook nie losgemaak word van die proses van rasionalisering nie en die gevolg is dat logiese en rasonale kennis gekoppel word aan dit wat empiries ervaarbaar is. Betroubaarheid word gevestig op die relatiewe basis van universele ervarings sonder objektiewe maatstawwe. Daarom is kennis kontekstueel, plaaslik en gefragmenteer tussen pluralistiese deelwaarhede. Elkeen poog dus om 'n greep op die waarheid te hê sonder dat sinvolle integrering meer moontlik is Gerkin (1991:61) sluit hierby aan wanneer hy sê dat die moderne mens al hoe meer die eienaar van baie stemme word. Elke mens raak dus toenemend die besitter van die leefwêreld, lewensverhaal en

lewensuitkyk van andere. Soms is hierdie stemme in harmonie, maar netso dikwels kan dit aanleiding gee tot 'n onverstaanbare “geraas”.

Die hedendaagse mens het in 'n groot mate 'n versadigingspunt bereik ten opsigte van die logiese positivistiese wetenskapsbeskouing. Objektiviteit, universele norme en die vertroue in die mens se sinuïglike waarnemingsvermoëns is net nie meer in staat om in die huidige era se behoeftes te voorsien nie.¹² Gevolglik maak dit dan ruimte vir die denkverandering bekend as Postmoderniteit.¹³

Kenmerke van laasgenoemde wetenskapsbeskouing is dan opsommenderwys onder andere:

- 'n Verruimde rasionaliteit (waaronder groter selfkritiek, groter kontekstuele betrokkenheid, groter heelheid, klem op die narratiewe verstaan).
- 'n Verruimde antropologie¹⁴ (waaronder 'n wegbeweeg van 'n reduksionistiese mensbeskouing (met klem op rede) na 'n meer totale mensbeskouing (insluitend die emosionele, die wil, die estetiese en selfs irrasionele kante van menswees).
- 'n Verruimde wêreldbeskouing (waaronder wêreld as *'global villiage'* en groter verdraagsaamheid teenoor pluralisme).
- Groter klem op die rol van netwerke, kontekstualiteit en relasionaliteit.

¹² Thomas Kuhn (1970) beskryf hierdie versadigingspunt in sy boek *The structure of scientific revolutions* as 'n wetenskaplike rewolusie met 'n gepaardgaande 'Gestalt Switch' (bekeringservaring). Dit het 'n ommekeer in die wetenskapsdenke tot gevolg gehad en het veral implikasies vir ons beskouinge oor die ontstaan en verwerwing van kennis (met ander woorde ons epistemologie).

¹³ Louw (1999:17) kom tot die gevolgtrekking dat die terme *moderniteit* en *postmoderniteit* nie uiteenlopende entiteite verteenwoordig nie, maar beide kultuur-filosofiese konstruksies is wat verband hou met mekaar. Daarom moet dit beskou word as wissel terme met 'n verskil in graad en nie in aard nie.

¹⁴ Daar sal in Hoofstuk 4 van hierdie studie 'n oorsig gegee word oor wat hierdie “*verruimde antropologie*” behels wanneer daar spesifiek gefokus sal word op die konstruering van 'n *pastorale antropologie*.

Volgens Dill (1996: 18-19) kan verklaar word dat daar 'n groot klemverskuiwing plaasgevind het binne die standaardbeeld van die wetenskap.¹⁵ Die hele

¹⁵ Die grootste bydra in hierdie verband is sekerlik deur die wetenskaplike, Thomas Kuhn gedoen met sy sogenaamde *paradigmateorie*. Kuhn (1970:44-46) definieer 'n paradigma as "universally recognised scientific achievements that for a time provide model problems and solutions to a community of practitioners." Hy brei verder hierop uit deur ook te sê dat 'n paradigma is: *"the entire constellation of beliefs, values, techniques and so on shared by the members of a given community"* (vgl. 1970:175). Wat belangrik is om hieruit af te lei is dat hy hierdeur 'n nuwe wyse van wetenskapbeoefening bekendstel. In plaas daarvan dat wetenskaplike kennis kumulatief groei (wat indirek dui dat daar 'n eindpunt / finale oplossing is waar "gearriveer" moet word), wil hy aandui dat kennis eerder groei d.m.v. "rewolusies". Dit gebeur wanneer die standaard wetenskapsbeskouing / paradigma nie meer vir 'n gegewe groep wetenskaplikes voldoende antwoorde bied nie (ons sou kon sê dat hulle realiteit op 'n kwalitatief anders wyse interpreteer as hulle voorgangers). Hierdie groep wetenskaplikes begin dan soek vir 'n nuwe teoretiese struktuur (paradigma) as instrument om nuwe werklikhede te ontgin. So vind daar 'n rewolusie plaas in die wetenskaplikes se teorieë, navorsing en uiteindelijke resultate. Een van die redes waarom hierdie teorie so hoog aangeslaan was, is die feit dat dit fundamenteel gebreek het met modernistiese trekke soos die logiese positivisme se fokus op "verifikasie" en Karl Popper se idee van "falsifikasie". Bosch (1997:185) sê verder in die verband: "It is widely accepted today, in all the sciences that total objectivity is an illusion and that knowledge belongs to community and is influenced by the dynamics operative in such a community. This means that not only 'scientific data' are tested, but also researchers themselves."

Hoewel Kuhn sy navorsing veral toegespits het op die natuurwetenskappe (vgl. Bosch, 1997:186) sê Vorster (1996:10) dat die begrip: "... *met verskillende betekenisnuanses ook in die Teologie toegepas word.*" Kyk 'n mens na die toepassing van die paradigmateorie op die Teologie dan is dit belangrik om daarop te let dat nuwe paradigmas (binne 'n natuurwetenskaplike konteks) gewoonlik die oues totaal vervang (vgl. byvoorbeeld Newton se teorieë wat die hele Kopernikaanse idee oor die skepping vervang het). Binne die Teologie gebeur dit egter selde dat een model 'n ander totaal vervang. Wat eerder gebeur is dat een paradigma naas 'n ander bestaan en dat die een wat op die ou end die beste antwoorde bied vir die nuwe realiteit, dan sal ontwikkel tot die dominante (vgl. Vorster, 1996:12). Een van die groot punte van kritiek teen Kuhn se teorie is dat dit relativisme aanwakker en dat daar met die gevolg geen duidelike norme en waardes bestaan nie. Pas ons hierdie kritiek toe op die Teologie dan sou die vraag met reg gevra kon word: "Beteken dit dat die Teologie dan gebaseer is op relatiewe waarhede?". Bosch (1997:186) sê in antwoord hierop dat 'n mens moet waak teen sogenaamde eksklusiewe kategorieë van "relativisme" en "absolutisme". Ons teologiese nadenke het altyd te make met vooroordele aangesien dit kultureel en sosiologiese bevooroordeel is. Daarom is daar 'n voortdurende kreatiewe spanning tussen my standpunt en die mense om my se standpunt. Bosch (1997:187) sê in aansluiting hierby: *"Instead of viewing my own interpretation as absolutely correct and all others by definition as wrong, I recognize that different theological interpretations, including my own, reflect different contexts, perspectives and biases."* Dit is soos om enige teologiese standpunt as 'n "kaart" te sien en te erken dat daar verskillende ander kaarte is wat ook die regte rigting probeer aandui. Daarom moet die perspektief gehandhaaf

positivistiese denkwêreld met die onderskeidinge tussen objek en subjek, rede en wêreld het verval. In die plek daarvan kom daar 'n groter waardering vir die verwerwing van kennis wat gedeelde kennis is in gemeenskap met ander kenners. Dit is nie absolute kennis nie, maar wel kennis wat sin en betekenis vir die lewe bring. Hierby word dan ook ingesluit kennis in die 'moderne' sin (soos verstaan deur die positivistiese wetenskapsideaal). *Moderniteit* word dus nie totaal vernietig nie, maar wel gekontinueer en verruim deur *Postmoderniteit*.

2.2.1 Van Modernisme na Postmodernisme

2.2.2 Definisie van Postmodernisme

Voordat daar gepoog word om 'n definisie te gee van die begrip "*Postmodernisme*" is dit volgens die navorser belangrik om te let daarop dat laasgenoemde 'n respons is op die *Modernisme*.

Wat is die *Modernisme*? Hendriks (1996:493-497) help ons om kortliks net weer te fokus op die belangrikste uitgangspunte voordat ons poog om 'n definisie van die Postmodernisme te gee. Samevattend sou ons kon sê dat die Modernisme uit die volgende elemente bestaan:

- Individualisme:

Die Franse filosoof Descartes (1596-1650) word beskou as die grondlegger van die Verligting. Sy beroemde spreuk *cogito ergo sum* (ek dink daarom is ek) plaas die individu in die middel. Deur die wetenskap kry die mens algaande meer en meer beheer oor sy wêreld. 'n Era van grootskaalse optimisme breek aan en aangesien die mens op homself staatmaak vir ontwikkeling en sekerheid taan die behoefte aan 'n verhouding met God. Waar daar in die verlede hiërargies gedink

word dat sekere "kaarte" beter kan wees as myne aangesien ons nou slegs gedeeltelike ken (vgl. 1 Korintiërs 13:12).

is (van bo af na onder ; God, die pous, konings adelikes ens.) vind daar nou 'n ommekeer plaas. Mag word nou uitgedruk in politiese terme en wel deur regeringsvorme (dit was dan ook die basis vir vorming van demokrasie). Die mens verwerp God en stel homself in Sy plek aan as God.

- Rasionalisme:

Die Rasionalisme verwys weer na die rede en menslike logika. Dit hang saam met die snelle ontwikkeling van die wetenskap en tegnologie. Die Individualisme en rasionalisme vind uitvloeiing in wat vandag bekend staan as sekularisasie. In hierdie stadium berus die mens se selfvertroue op die mate wat hy die rede en logika soos gevind word in die natuurwetenskappe kan beheer. Hendriks (1996:494) noem dat die teologie by bogenoemde uitgangspunte betrek is. Hoewel geloof nie op dieselfde vlak as die rede gereken is nie (aangesien dit te subjektief en onkontroleerbaar was) is dit ook geïntellektualiseer en die klem het al hoe sterker op lering geval. Dit is binne hierdie raamwerk wat die Gereformeerde teologie se basis ontwikkel het en daarom moet ons die moderne neiging na ervaring (los van die lering) sien as 'n reaksie hierop. Ongelukkig het hierdie verruimde rasionaliteit ook negatiewe kenmerke tot gevolg gehad. Die grootste hiervan is sekerlik die neiging om te dink dat, wat spesifiek die teologie betref, alle kennis en beheer oor God moontlik is. Dit gee weer aanleiding tot manipulasie van God en 'n tipe "ophef" van Sy misterie.

- Skeiding tussen feit en waarde:

Die fokus op die rasonele het op sy beurt weer gelei tot 'n onderskeid tussen feite en waardes. Daarom is geloof, waardes, etiek en die soeke na reg en verkeerd as subjektiewe oordele beskou en nie feite nie. In teenstelling met laasgenoemde was feite waarneembaar en verifieerbaar. Die gevolge hiervan word vandag steeds gevoel wanneer 'n mens waarneem hoeveel spanning en sentiment daar is rondom sekere etiese kwessies en die gebrek aan gesonde, gebalanseerde norme.

- Skeiding tussen subjek en objek:

Die skeiding tussen subjek en objek was weer 'n logiese uitvloeisel op bogenoemde. Met die mens in die sentrum probeer hy God speel. Gevolglik word alles rondom hom geobjektiveer en gerelativeer. Alles word dus gebruiksojekte en verhoudings word in die proses vernietig. Binne die teologie word die Woord van God 'n objek wat bestudeer word met wetenskaplike objektiwiteit. Die mens word al hoe meer onbetrokke, hy kies sy eie waardes en word inherent selfsugtig.

- Horisontalisme:

Volgens Hendriks (1996:496) word die verhouding waarin oorsaak en gevolg gesien is, 180° omgekeer. Waar daar vroeër 'n onderskeid gemaak is tussen die Transendente (God en Sy genade) en die Immanente (die mens en sy natuur) en daar 'n duidelike struktuur van orde was nl (1) God, (2) Kerk, (3) Konings en adel, (4) Gewone mense & (5) die natuur, diere, plante en dinge, word dit nou deur die Verligting omgekeer. Daar word nou gepraat van 'n kousale denkpatroon (m.a.w. alles wat nie logies-wetenskaplik en empiries bewys kan word nie, word as onsin afgemaak). Binne hierdie denkraamwerk is nie plek vir 'n Christelike toekomsverwachting wat op God se beloftes in sy Woord gebou is nie. die fokus is die individu en hy / sy beskik alleen oor die vermoë om uit te styg en potensiaal te verwesenlik.

Net soos die Modernisme, is een van die hoofdoelwitte van hierdie filosofiese begrip om 'n bepaalde wêreldbeeld / "manier van kyk" te verkoop waardeur die mens hom / haar kan posisioneer binne die realiteit waarbinne hy / sy elke dag funksioneer. Daarom praat wetenskaplikes uit verskillende dissiplines ook van die Postmodernisme as 'n meta narratief wat 'n bepaalde manier van leef en dink aan die mens bekendstel.

In die lig van bogenoemde is dit moeilik om 'n teologies-bruikbare definisie aan die begrip “*Postmodernisme*” toe te ken. Die rede hiervoor is onder andere omdat die begrip voorkom in verskeie vakdissiplines¹⁶ en dit, tesame met die begrip se onderskeie afdelings wat ondersoek word maak dit moeilik om 'n klinkklare definisie te gee. Volgens Adams (1997:1) word die proses van definiëring verder bemoeilik vanweë die feit dat die terme “*Postmoderniteit*” en “*Postmodernisme*” onderskeidelik gebruik word. *Postmoderniteit* kan beskryf word as die begrip wat verwys na die kulturele kondisie van byvoorbeeld die Een en Twintigste eeuse kultuur terwyl *Postmodernisme* 'n refleksie is op laasgenoemde kultuur en response verteenwoordig in die wyse hoe dit ondersoek behoort te word. Nog 'n aspek wat definiëring moeilik maak is die feit dat Postmodernisme in reaksie op die Modernisme hom begewe in 'n wêreld wat in 'n oorgangsfase verkeer. In plaas van om die wêreld te definieer in terme van “*wat seker is*”, is dit eerder 'n versigtige poging om 'n greep te kry op “*dit wat opgehou het om te bestaan*” (met verwysing na die eienskappe van die Modernisme) en die onsekerhede waarbinne die mensdom haar tans bevind.

Vir die doeleindes van hierdie studie is dit net belangrik om te weet dat 'n klinkklare definisie moeilik is en word daar volstaan met 'n omskrywing van Norman Denzin soos voorgehou deur Dreyer (2003:45)

In die Postmodernisme is daar aan die een kant 'n nostalgiese verlange na die verlede, en aan die ander kant 'n vervaging van die grense tussen die verlede en die hede. Terselfdertyd is daar 'n intense betrokkenheid by die werklikheid en die gestaltes waarin dit manifesteer. Die klem val op die visuele, en menslike begeertes word veralgemeen. In 'n verbruikersamelewing wat die ideale van die manlike kultuur objektiveer, het mense intense emosionele ervarings wat gevorm word deur angs, vervreemding, verlange en losmaking van ander.

¹⁶ Die verwysing na die Postmoderne is hoofsaaklik 'n verskynsel binne die Westerse kultuur en is 'n poging deur filosowe, sosioloë, teoloë, letterkundiges, argitekte, kunstenaars ens om die huidige sosio-kulturele realiteit te ondersoek.

Noudat daar 'n poging aangewend is om die begrip *Postmodernisme* te omskryf kan daar ook gekyk word na die bepaalde karaktereienskappe hiervan en die invloed wat dit het op die psige van die mens.

2.2.3 Bepaalde karaktereienskappe van Postmodernisme

2.2.3.1 'n Reaksie op Modernisme

MacPhail (2003: www.reformedtheology.ca/pmodernity.html) merk tereg op dat die Postmodernisme nie 'n totaal nuwe era is wat aangebreek het nie, maar dat daar definitiewe trekke van en reaksie teenoor die Modernisme is waarvan daar nie afstand gedoen kan word nie. Ons sou dus kon sê dat daar trekke van die Modernisme verweef is binne die Postmodernisme. Daarom verwys MacPhail na verskeie skrywers wat hierdie punt beaam. Anderson (1995:27) verwys na Charles Jencks wat Postmodernisme byvoorbeeld beskryf as 'n "*eklektiese mengsel*" van verskeie tradisies van die verlede en wat ook gekenmerk word as "'n voortsetting van sommige aspekte van die Modernisme, maar terselfdertyd ook die transending daarvan in ander opsigte". Edgar McKnight beskryf die Postmodernisme op sy beurt weer as "*an advance beyond the modern*" en gee daarmee te kenne dat dit 'n poging is om die afleidings en strategieë wat met die Modernisme geassosieer word te bevraagteken. Grenz (1996:2) stem met laasgenoemde saam en beskryf Postmodernisme as "*the quest to move beyond modernism*", maar terseldertyd is dit "*launched under the conditions of modernity*".

2.2.3.2 Beduidende toename in pessimisme

Die Modernisme is gekenmerk deur 'n tydperk van optimisme. Industrialisasie, die snel ontwikkeling van die tegnologie, die Weste se sterk klem op

kolonialisasie met gepaardgaande ontwikkelingsprogramme was die bewyse hiervan. Die wetenskap se stewige greep op wat waarheid / feite is, het grotendeels bygedra tot hierdie bloeitydperk (vgl. Hendriks, 2000:39). Die optimisme het egter plek gemaak vir wat Middleton & Walsh (1995:11) noem “*a loss of enthusiasm in the grounding convictions of modernity*”. Hoewel daar wyd aanvaar word dat postmoderniteit ‘n toename in pessimisme en onsekerheid meebring (ons hoef maar net die huidige wêreldwye ekonomiese krisis as ‘n voorbeeld te noem) is hier tog ook sprake dat postmoderniteit vanuit ‘n onwerklike optimisme funksioneer en dat hier gevolglik ‘n botsing / vermenging van paradigmas steeds plaasvind. As ons weer die wêreldwye ekonomiese krisis as voorbeeld sou kon neem is dit duidelik dat die fundamentele paradigma steeds die markgedrewe ekonomiese en globale sisteme is wat met hul vooruitgangsbehepthed weier om van ‘n resessie of ‘n ekonomiese depressie te praat!

2.2.3.3 Beduidende toename in “gesagvolle” stemme

Waar daar in die verlede slegs ‘n paar gesagvolle stemme (byvoorbeeld die predikant, die politikus, die skoolhoof ensovoorts) was het daar ‘n baie groter verteenwoordigende groep na vore getree wat ‘n perspektief gee van wat waar en eg is. Gergen (1991:174) sê dat die Postmodernisme “*a chorus of invitations*” tot gevolg gehad het waaruit elkeen kan kies watter waarheid vir hom / haar aanvaarbaar klink. Die probleem natuurlik hiermee is dat daar saam met hierdie groot aantal gesagvolle stemme wat almal ‘n greep op die waarheid het, terselfdertyd ook onsekerheid toetree aangesien elke stem meer gesaghebbend klink as die volgende. Dit lei tot ‘n generasie wat in baie opsigte opinieloos, waardeloos, traak-my-nieagtig en onseker is.

2.2.3.4 Ontkenning van objektiewe waarhede

In reaksie op die Modernisme se greep op die waarheid en die aanspraak wat gemaak is op objektiewe waarhede, het die Postmodernisme met sy veelvoudige stemme nie net objektiewe waarhede in twyfel getrek nie, maar ook die basis geskep vir totale relativisme.

2.2.3.5 Verwerping van 'n meta narratief

Middleton & Walsh (1995: 71-73) verklaar dat Postmoderniste meta-narratiewe as niks anders beskou as blote mensgemaakte konstruksie nie. Wanneer hierdie *"mensgemaakte konstruksie"* gedekonstrueer word, word tot die slotsom gekom dat niks meer is as *"a legitimation of the vested interests of those who have the power and authority to make such universal pronouncements."* Meta-narratiewe is volgens hulle deur die eeue heen ook verantwoordelik gewees vir baie onderdrukking, geweld en uitbuiting teenoor sekere groepe mense. In plaas daarvan dat een narratief bo 'n ander triumfeer moet die klem eerder val op die plaaslike / lokale, veelvoudige en marginale narratiewe wat geskep word en heers in gemeenskappe. Dat die Postmoderniste 'n punt beet het wanneer dit kom by die verkeerde agendas wat sommige outeurs van die meta-narratiewe gehad het, is nie vergesog nie. Kyk 'n mens net na die kerk se geskiedenis dan is dit kommerwekkend om te sien hoeveel bloed deur die loop van tyd al gevloei het in die geskiedenis. Die kruistogte en die instandhouding van apartheid sou goeie voorbeelde hiervan wees.

Die vraag is natuurlik of 'n mens werklik alle meta-narratiewe kan ontken / wegmaak? Die antwoord hierop is 'nee', wanneer daar spesifiek vanuit 'n Christelike meta narratief gedink word waar God wat vlees geword het, Hom op aarde gevestig het tussen mense, gesterf het vir mense se oortredinge en opgestaan het sodat Hy oor die sondigheid van hierdie wêreld kan triumfeer.

Christene kan met laasgenoemde in ag geneem daarom nie die meta narratief wat die kern van hulle geloofslewe vorm ontken net, omdat 'n paar mense voel dat dit gelei het tot onderdrukking van sekere groepe nie. Die uitdaging is eerder om 'n verantwoordelike omgaan met die meta-narratiewe soos wat ons dit in die Woord vind, te bepleit en wel op so 'n wyse dat dit tot hulle volle reg kan kom in plaaslike gemeenskappe. Deur die eeue was daar al egter verskeie voorbeelde waar mense meta-narratiewe misbruik het vir eie gewin. MacPhail (2003: www.reformedtheology.ca/pmodernity.html) sê in die verband *“the metanarrative is not guilty of anything, but we are. We are guilty of interpreting the ‘true metanarrative’ in such a way that we confuse our ‘constructed metanarrative’ with the real thing.”* Die kerk het daarom die uitdaging om te wys dat die gemarginaliseerdes / die randfigure se welsyn nie afhanklik is van lokale, veelvoudige meta-narratiewe nie, maar dat hulle juis beter gehoor en bedien sal word wanneer die Christelike meta narratief, soos geïnterpreteer deur die Woord, uitgeleef word soos wat dit veronderstel was om gedoen te word.

2.2.3.6 Outoriteit van die “self”

In die plek van die meta narratief het die klem gekom op die outoriteit van die outonome self. Elke individu word dus nou die bron van en konstrueerder van waarheid en realiteit. Dit is 'n totale wegbeweeg van die Verligting se klem op die universaliteit van die menslike natuur en die menslike self. Wanneer elke individu verantwoordelik word vir die konstruksie van 'n eie realiteit dan moet daar dus ook 'n groot mate van respek wees, aangesien elke individu nou die reg het om hom / haar te definieer volgens wat hy / sy voel reg is. Daar word dus meer verdraagsaamheid aan die dag gelê en gevolglik word politieke korrektheid meer belangrik as die verdediging van bepaalde universele waarhede.

2.2.3.7 Die krag van taal

Binne die Postmoderne era is ons lewens aanmekeer gewef deur 'n klomp gefragmenteerde, veelvuldige sienings van die werklikheid. Waarheid lê dus opgesluit in sosiale konstruksies wat basies geskep word deur groepe wat 'n gemeenskaplike tradisie of perspektief het. Die probleem egter is dat die groepe wat status en mag in die samelewing het dan ook oor die vermoë beskik om hulle interpretasie van die waarheid voor te hou as die enigste norm. Ons konstrueer realiteit deur ons taal en simbole. Taal en simbole word dan so gesorteer en weergegee dat dit 'n bepaalde groep se siening van die realiteit / waarheid weergee en wel ten koste van ander groepe. 'n Goeie voorbeeld in die verband is die wyse waarop die Amerikaanse regering deur middel van vrees en die media sy veldtog teen terreur en die gevaar van moontlike kernwapens in Irak gebruik het om die inval van Irak en gepaardgaande oorlog te regverdig.

2.2.3.8 Die klem op die visuele

Daar het met die opkoms van die Postmodernisme 'n duidelike verskuiwing gekom van die gesproke taal na die krag van beelde¹⁷. Dawn "(1995:22) sê met betrekking tot laasgenoemde: *"New technological imagery did not merely supplement language but replaced it as our primary means for construing, understanding and testing reality. Consequently, this focus on image undermined traditional definitions of information, of news, and to a large extent, of reality itself."*

¹⁷ Volgens Cilliers (2002:2-3) het "die begrip postmodernisme na alle waarskynlikheid sy eerste verskyning juis in die wêreld van die kuns gemaak, toe kunstenaars soos Cézanne, Braque, Klee, Mondriaan, Malewits en Picasso hulle teen mekaar verset, en byvoorbeeld geprotesteer het teen die sogenaamde skoonheidsideaal of die betekenisverlening van die impressionisme. Die skone en gestileerde weergawe van die werklikheid moes dan plek maak vir meerduidigheid, dissonansie en sinloosheid."

Die waarde van die visuele, beelde en kuns word ook binne die teologie weer herontdek. Volgens Cilliers (2007:42-45) is daar 'n al hoe groter belangstelling in die *estetika*. Breedweg sê Cilliers dat 'n mens die *estetika* as volg binne die raamwerk van die praktiese teologie kon tuisbring: *“Die Praktiese Teologie het te make met die praxis van God se heilshandeling, wat in bepaalde ontmoetingsgestaltes na vore tree. Praktiese teologie bestudeer, binne ekklesiologiese verband, die wyse waarop mense sin probeer maak uit hierdie ontmoetingsgestaltes – daarom skarnier dit op 'n eksistensiële hermeneutiek. Een van hierdie wyses van singewing, oftewel ontsyferingsmetodes (Dilthey: schiffre) waardeur die ontmoetingsgestaltes van die heil vertolk kan word, is die estetika. Estetika is daarom veel meer as net 'n vorm van empiriese vraagstelling wat met fenomenologiese en semiotiese kategorieë vergelyk kan word.. Dit hang eerder saam met eksistensiële sinvrae, en dus ook met teologiese interpretasie.*

Die uitdaging vir die kerk, is om hierdie hernude klem op die estetika te integreer in die liturgie. Die uitdaging is verder dat die klem op die estetiese, die evangelie oordra en aanbied op so 'n wyse dat die klem nie net op beelde / die visuele per sy val nie, maar werklik ook lei tot 'n dieper verstaan van die krag van die evangelie en die relevansie daarvan in mense se lewens.

2.3 Invloed van Postmodernisme op die mensbeskouing van die Een en Twintigste eeu

Daar word vervolgens gekyk na die invloed van die Postmodernisme op die mens. As raamwerk word aangesluit by Janse van Rensburg (2002: 46) en die invloede wat hy bespeur:

2.3.1 Die Postmoderne mens is onseker

Die Modernisme se onwrikbare geloof in die potensiaal van die mensdom om gebaseer op wetenskaplike beginsels 'n utopiese gemeenskap te ontwikkel bestaan nie meer nie. (Hendriks, 2000:40). Die twee groot wêreldoorloë, konstante konflik op plaaslike vlak (neem byvoorbeeld al die burgeroorloë in Afrika, die 9 September 2001 aanvalle op die World Trade Center, Amerikaanse invalle in Afganistan en Irak ensovoorts), toename in korrupsie, die ekologiese krisis en die effek van globalisasie het die mens in 'n totale staat van ontugtering gelaat. Die gevolg is volgens Janse van Rensburg (2002:46) *“n vrugbare teelaarde vir die hergeboorte van filosofiese gedagtes van Nietzsche (beskou die gekonstrueerde God van die kerk as dood) en Heidegger (hy verwerp logosentrisme wat een absolute waarheid aanvaar wat vir alles en almal geld).”*

Die Postmoderne mens is nie meer so seker van alles en almal nie. Daarmee saam word gevoelens van hopeloosheid en verlies aan singewing geskep. Met God wat “dood” is (die verwerping van die sogenaamde meta narratief) is daar nie meer baie hoop / iets om voor te lewe nie. Daarom word hierdie mens ook maklik meegesleur deur die ideologie van verbruik. Te midde hiervan is dit tog ook interessant om te let dat die mens juis ook in hierdie era sterk hunker na geluk en sekerheid (vgl. Van Rensburg, 2002:47). Hierdie soeke bied aan die kerk en spesifiek die Erediens 'n uitstekende geleentheid en platform wat benut moet word.

2.3.2 Die Postmoderne mens is vitaal

Aangesien die sin in die lewe verlore gegaan het (daar word geleef vir die oomblik) en God nie meer 'n realiteit is nie, word die lewe na die dood ook net as 'n illusie beskou. Daarom bly daar net een opsie vir die Postmoderne mens oor –

om die lewe met volle oorgawe aan te gryp en te leef asof daar geen môre gaan wees nie.¹⁸ Janse van Rensburg (2002:48) verwys na Baumann in die verband wat die term *momento vivere* gebruik om aan te dui dat die lewe te kort is om nie te geniet nie. Die media buit absoluut hierdie kortsigtige lewensbeskouing uit en dit word oral in advertensies gevind. Mense word wysgemaak dat hulle behoeftes dadelik bevredig moet word en dat daar sekere produkte is wat hierdie rol kan vervul. Hierdie koorsagtige gejaag na bevrediging word ook in die Erediens gevind. Al hoe meer kerke bied 'n *"teater-ervaring"* aan lidmate wat in sagte stoele kan kom agteroorsit en 'n ervaring van kerkwees beleef sonder om werklik betrokke te raak of verantwoordelikheid te neem.

In hierdie era word dit duidelik dat begeertes van die mens, die rasionele uitrangeer. Oral om ons, in winkelsentrums, advertensies en die media word 'n gesimuleerde kultuur met valse werklikhede voorgedru (dink byvoorbeeld aan mode tydskrifte wat plankdun en beeldskoon modelle voorhou as die norm). Die mens se sintuie word absoluut oorval met helder kleure, harde klanke en nuwe ervarings. Dit is ook interessant om te let watter groot toename daar in sogenaamde *"realiteitstelevisie"* was, soos byvoorbeeld *"Survivor"*, *"Temptation Island"* en *"The Bachelor"* die afgelope paar jaar. Die programme roem daarop dat hulle die realiteit weergee, maar agter die skerms bieg diegene wat daaraan deelneem dat die tonele vooraf geredigeer en opgevoer word. Ten spyte van die mens se oënskynlike geniet van die lewe kan niemand egter die realiteite van die lewe ontsnap nie. Konfrontering met die dood, siekte, eensaamheid, lyding en krisis bly onafwendbaar deel van die lewe. Daarom het die kerk 'n groot verantwoordelikheid om ten spyte van hierdie kunsmatige gejaag na genot ook 'n gemeenskap te stig waar diegene wat ontnugter word ontvang en aanvaar kan word.

¹⁸ Die teendeel is egter ook waar in die sin dat 'n mens tog ook ervaar dat daar by sommige Postmoderniste 'n weersin is in die beoefening van tradisionele geïkde Godsdiens en daar meer sprake is van 'n egte soeke na God wat gebou is op integriteit.

2.3.3 Die Postmoderne mens word deur sommige wetenskaplikes beskou as “heelbrein georiënteer”

In die verlede het die prediking en die totale erediensbeleving sterk gekonsentreer op die rasonale. Janse van Rensburg (2002:52) praat van die sogenaamde “*linkerbrein-georiënteerde en analities-deduktiewe beleving*”

Hierdie benadering is egter nie meer voldoende vir die Postmoderne mens nie. Die feit dat Postmodernisme veral ook gekenmerk word deur die post-strukturele benadering en ‘n metafories-narratiewe inslag vra dat daar minder gefokus moet word op vaste struktuur en vorm. Van die liturg word verwag om meer kreatiwiteit, openheid en onderskeidingsvermoë aan die dag te lê. Die fokus moet dus meer heelbrein¹⁹ georiënteer wees. Daar bestaan naas die eis van wetenskaplikheid en stiptelikheid ook ‘n sterk behoefte aan beleving in die Erediens. Laasgenoemde word onder andere bewerk deur klem te lê op visueel-aanskoulike aanbiedinge, die gebruik van metafore, narratiewe, rituele en simbole (meer sal egter hieroor gesê word in hoofstuk 2 van hierdie studie

¹⁹ William "Ned" Herrmann (1922-1999) het die **Ned Herrmann-breindominansie-instrument ontwikkel**. Dit behels die vier kwadrant model van denkvoorkeure. In hierdie model identifiseer Herrmann vier verskillende denkmodusse naamlik (1) **Analitiese denke**. (behels onder andere dataversameling, luister na lesings met baie inligting, lees van handboeke, die oordeel van idees gebaseer op feite, kriteria en logiese beredenering), (2) **Opeenvolgende denke** (behels onder andere voorkeur vir die volg van instruksies, huiswerkprobleme met herhalende inhoud, tydsbestuur en skedules), (3) **Interpersoonlike denke** (behels onder andere luiters na en deel van idees, soek na persoonlike betekenis, sintuiglike insette, groep studie) en (4) **Verbeeldingryke denke** (dit behels onder andere ‘n fokus op die groot geheel, inisiatief neem, waardering vir die mooiheid van ‘n probleem en dinkskrum hou). Hierby moet **heelbrein** denke gevoeg word, wat gekarakteriseer word deur die balans tussen al vier breinvoorkeure.

Hierdie teorie is geïnspireer deur navorsing in linker-/regterbreinlateralisering gedurende die 1970s en is toe verder ontwikkel. Hoewel akademiese navorsers skepties is oor die HBDI se geldigheid is dit tot op datum al op byna een miljoen mense se profiele wereldwyd getoets en word dit wêreldwyd deur organisasies, regerings- en opvoedkundige instansies, asook onafhanklike konsultante gebruik. (vgl. Allinson & Haynes, 1996:119-134; Hines, 1987:600-606).

wanneer daar spesifiek gefokus word op die teoretiese konstruering van 'n Pastorale liturgie vir die Erediens.

2.3.4 Die Postmoderne mens plaas 'n klemverskuiwing op die verstaan van “mag”

Met die opkoms van die Postmodernisme het daar 'n herdefiniëring plaasgevind van tyd en ruimte, wat op hulle beurt weer gelei het tot 'n verskuiwing van mag. Hendriks (2000:46) verwys in die verband na Toffler (1990) wat sê:

“For this is the dawn of the Powershift Era. We live at a moment when the entire structure of power that held the world together is now disintegrating. A radical different structure of power is taking form. And this is happening at every level of human society...A “powershift” does not merely transfer power. It transforms it.”

In aansluiting by Toffler het die sosioloog Manuel Castells ook waardevolle insig gebied deur 'n trilogie van boeke wat die heersende veranderinge in die wêreld ondersoek. Dit was veral die tweede volume naamlik *“The power of identity”* (2004) wat belangrike insig bied oor die skuiwe wat plaasvind in die definiëring van *Mag*. Hendriks (2005:116) sê wat *Mag* betref, het daar 'n reuse verskuiwing plaasgevind van wat die Duitsers noem *Macht*, na die verstand / kennis. Diegene wat die meeste toegang het tot informasie / kennis en dit kan manipuleer / beheer word die houers van *Mag* in die nuwe millennium (in kort word hierdie rolspelers *“the rich and powerful ‘globapolitans”* genoem). Hierdie klemverskuiwing van wat *Mag* behels het gelei tot 'n herdefiniëring (van wat Toffler reeds hierbo genoem het) in ons verstaan van tyd en ruimte. Laasgenoemde verandering het 'n enorme effek op sosiale samestellings wêreldwyd. Castells noem twee van die belangrikste aspekte:

- (1) Weens die tegnologiese rewolusie (wat onder andere gebaseer is op die informasie tegnologie) het die wêreld drasties verander in 'n "*Global village*" waar feitlik alles denkbaar onmiddellik binne 'n mens se bereik is.

Die ekonomie, politiek en sosiale interaksie word as gevolg van bogenoemde getransformeer aangesien daar 'n "*interconnectedness*" bestaan tussen alles. Daarom word ruimte / plek nie net meer binne geografiese terme verstaan nie, maar word daar eerder van "*cyberspace*" gepraat terwyl tyd verander in 'n "*virtual reality*" (almal kan op een stadium en tyd op een plek wees en weer verskuif na 'n volgende plek binne sekondes – die Internet is die beste voorbeeld hiervan). Die gevolg is dat diegene wat die mag het (met ander woorde diegene wat bogenoemde velde kan manipuleer) tot 'n groot mate gediskonnekteer is van die fisiese alledaagse realiteit, maar steeds oor die vermoë beskik om dit te beïnvloed.

- (2) Daar vind 'n onderskeid plaas tussen wat Castells noem "*time of flows, timeless time, clock time and glacial time*"

Daar vind ook 'n totale herdefiniëring plaas van wat onder die konsep *Tyd* verstaan word. "*Clock time*" is die tyd waarvolgens ons leef in 'n gegewe 24 uur. "*Glacial time*" is die langtermyn, evolusionêre tydsraamwerk waarteen die natuur en omgewing besig is om te verander (die rigting waarin die kosmos beweeg). Die basiese elemente van tyd soos in bogenoemde voorgelê word nou egter verander met die konsepte "*time of flows*" en "*timeless time*". Binne die kuberruimte en in 'n virtuele realiteit is (soos reeds genoem, daar geen perke nie. Deur die Internet byvoorbeeld is lande se ekonomieë internasionaal aan mekaar verbind en het transaksies wat gedoen word of politieke gebeure wat plaasvind onmiddellike effek plaaslik en globaal (dink ook byvoorbeeld aan Nuus stasies soos CNN en BBC se effek). Wat is die gevolge van al hierdie verandering? Hendriks (2005:117) beskryf dit as volg: "*The power of the informationalised world set processes in motion that influence our lives and subvert traditional cultures. By so doing, the whole order of meaningful events loses its internal*

chronological rhythm. Our lives are manipulated by the demands set by the global capitalistic economic engines. The economy is driven by forces that demand instant reaction and quick results.”

2.3.5 Die Postmoderne mens is seksueel bevry

Die Postmodernisme het ook 'n groot invloed op die wyse hoe die mens sy / haar seksuele identiteit beskou. Waar daar vroeër sterk gefokus is op die Paternalistiese karakter van die Bybel en hoofsaaklik van metafore gebruik gemaak is wat dui op die manlike, het daar sterk klemverskuiwings plaasgevind. Die opkoms van Feministiese bewegings, die hernude stryd om die regte van Homoseksuele persone (dink veral aan die huidige debatte wat byvoorbeeld heers in die plaaslike media rondom die geldigheid al dan nie van huwelike tussen persone van dieselfde geslag) en die totale seksuele libertinisme onder veral die jeug skep groot uitdagings vir die kerk. Janse van Rensburg (2002:55) sê dat dit veral op die gebied van die prediking is wat die kerk tot duidelike riglyne uitgedaag word aangesien die seksueel-bevryde Postmoderne mens nie meer sondermeer 'n teologie aanvaar gebaseer op sogenaamde manlike chauvinisme en wat voorhuwelike seks en homoseksualiteit veroordeel nie.

2.4 Kritiek ten opsigte van die verskynsel van Postmodernisme

Ludwigson (1999:12-13) lewer 'n paar punte van kritiek op die Postmodernisme waarmee rekening gehou moet word indien daar 'n geldige respons van die kerk gevorm wil word. Dit is onder andere:

2.4.1 Voorkoms van kontradiksie in Postmodernisme

Die feit dat Postmoderniste aanspraak maak dat daar geen absolute waarhede is nie verdien aandag. Al hoe 'n mens tog kan weet dat iets nie betrouenswaardig is nie, is die feit dat daar voorafgaande kennis oor dit bestaan. Selfs die Postmoderniste kan dus nie 100% afstand doen van die idee van absolute kennis nie aangesien hulle tog tot 'n mate hierop staatmaak om hulle stellings te kan staaf. Die ander interessante verskynsel wat aangetoon moet word is die feit dat taal nie noodwendig meer universele waarheid verkondig nie. Tog hou Postmodernistiese akademici aan om artikels te publiseer en so betekenis te gee aan hulle standpunte deur middel van taal!

2.4.2 Ignorering van universele morele wette

Postmoderniste se standpunt dat daar geen universele moraliteit bestaan nie is ook onder verdenking. Wanneer 'n mens kyk na die geskiedenis van die mensdom dan is dit duidelik dat daar sprake is van 'n universele morele bewussyn wat strek oor generasies, kulture, ras en taal. Mense regoor die wêreld is bekommerd en kom in opstand teen samelewingsprobleme soos geweld, moord, disrespek vir lewe, seksuele oortredings, korrupsie ensovoorts. As gelowiges skryf ons hierdie morele bewussyn daaraan toe dat die Heilige Gees in ons lewens aan die werk is. Romeine 2:14 is baie insiggewend in die verband: *“¹⁴Wanneer heidene, wat nie die wet het nie, tog vanself dinge doen wat die wet vereis, is hulle vir hulleself 'n wet al het hulle nie die wet nie. ¹⁵Die optrede van sulke mense bewys dat die eise van die wet in hulle harte geskrywe staan. Ook hulle gewetens getuig daarvan wanneer hulle in 'n innerlike tweestryd deur hulle gedagtes aangekla of vrygespreek word. ¹⁶Dit sal aan die lig kom op die dag wanneer God deur Christus Jesus oor die verborge dinge van die mense sal oordeel, ooreenkomstig die evangelie wat ek verkondig.”*

2.4.3 Vry van enige verantwoordelikheid / aanspreeklikheid

Postmoderniste se kritiek teenoor die reste van 'n Teosentriese - (vroeë kerk en Middeleeue) en Antropologiese benadering (modernisme se fokus op die outonome self / individu) lei daartoe dat hulle (Postmoderniste) ook 'n sogenaamde narsistiese posisie inneem waar *“geen verantwoordelikheid teenoor my naaste”* geld. Dit is ook 'n posisie wat ingeneem word en tog is dit moeilik om die waarde hiervan tot die uitbou / opbou van die samelewing te sien. Deur hierdie standpunt te verdedig promoveer hulle (Postmoderniste) 'n absolute in die samelewing sodat niemand verantwoording vir hulle daade hoef te doen nie. Dit noem Ludwigson (1999:13) 'n *“permanente rewolusie en nasionale selfmoord”*.

2.4.4 Intellektuele “demensie”

Om kernaspekte soos rasionaliteit, objektiwiteit, wetenskaplike metodes, logika en orde goedsmoeds as oorbodig te verklaar is gevaarlik aangesien dit die sinvolste raamwerk is wat ons het om te onderskei wat absurd en normaal is. Sonder dit is daar 'n gebrek aan 'n meetbare realiteit en is dit baie moeilik om te onderskei tussen *“kwaksalwery”* en egte wetenskap.

2.5 Die bydrae wat die Postmodernisme lewer

2.5.1 Die waarde van Postmodernisme

Bosch (1997:355-362) en McLaren (1998:172-184) handhaaf 'n minder kritiese standpunt op die verskynsel van Postmodernisme. Hoewel die verskynsel van Postmodernisme 'n skuif verteenwoordig wat groot onsekerheid behels is die voordeel dat paradigmaskuiwe nie oornag plaasvind nie, maar dekades en selfs

eeue neem om volwaardig aan te breek. In die proses word daar duidelike kontoere gelaat waarlangs geloop kan word om verandering te bespeur. Met dit in gedagte is dit ook belangrik uit die bydrae van beide navorsers dat daar ook bepaalde positiewe eienskappe te bespeur is in die paradigmaskuif genaamd "Postmodernisme" en die kerk sal moet leer om hierdie positiewe eienskappe te omarm. Die navorser gee kortliks 'n samevatting van hulle bevindinge:

1. Daar word verby die subjek-objek skema van interpretasie beweeg

Die subjek-objek skemas waarmee daar in die modernisme gewerk is het vernietigende gevolge ingehou. Bosch (1997:355) beskryf dit as volg: *"It resulted in a world that was closed, essentially completed and unchanging...simple and shallow, and fundamentally unmysterious – a rigidly programmed machine"*.

In plaas daarvan dat hierdie benadering die mensdom bevry en verlig het, het dit die mensdom verslaaf. Die mensdom het slawe van die masjiene geword (industrialisasie) en in die proses het produksie die hoogste doel geword om menslike waarde te meet. Die ekologie beleef ook 'n krisis vanweë die mensdom se hantering daarvan as objek.

In teenstelling met bogenoemde bring die Postmodernisme 'n groeiende bewussyn dat daar meer holisties en in terme van relasie gedink behoort te word. Dit is in teenstelling met die analitiese denke wat vroeër geheers het.

Dit hou verreikende implikasies vir die rol van die kerk in. Laasgenoemde verandering impliseer dat die kerk 'n nuwe rasionaliteit kan help skep (wat nie gebaseer is op die tegnologie, manipulasie en uitbuiting van die mens en die natuur nie) wat ons kan identifiseer as die heerskappy van God. Sy heerskappy staan in kreatiewe spanning met die geslote sisteme van die Modernisme.

2. Die Teleologiese dimensie word herontdek

Die eliminasië van die liniêre en kausale denke van die Modernisme het tot gevolg gehad dat alles nie meer so bewysbaar, voorspelbaar en uitgesorteer blyk te gewees het nie. Daar is vanuit 'n Postmodernistiese benadering al hoe meer begin fokus op prosesse en die onvoorspelbaarheid van alles.

Dit het die weg gebaan om nie langer uitsluitlik te leef volgens uitgewerkte formules en vasgestelde patrone nie, maar om ook die teologiese en sosiologiese dimensies meer in ag te neem. In die verband sê Bosch (1997:356): *“The notions of repentance and conversion, of vision of responsibility, of revision of earlier realities and positions, long submerged by the suffocating logic of rigid cause and effect thinking, have surfaced again and are inspiring people who have long lost all hope.”*

Net soos wat bogenoemde skuiwe binne die Modernisme plaasgevind het, word die kerk ook voor die groot uitdaging gestel om 'n Christenskap te openbaar wat ook gestroop is van rigiede, subjektiewe denke oor geloof. Die Postmodernisme beklemtoon die feit dat gelowiges oor kultuurgrense bereid moet wees om hulle voorveronderstellings en subjektiewe aannames oor geloof te dekonstrueer en 'n ruimer dialoog te skep waarbinne meer stemme gehoor kan word.

3. Progressiewe denke word uitgedaag

Progressiewe denke tydens die Verligting het grotendeels aanleiding gegee tot kolonialisasie en grootskaalse industriële ontwikkeling. Die 1960's staan bekend as die “sekulêre era” en is gekenmerk deur optimisme en ontwikkeling. Ryk lande het egter ryker geword en arm lande armer. Ongelukkig het hierdie idee van ontwikkeling en progressiewe denke ook na die kerk oorgespoel (spesifiek die missiologie). Mense van ander rasse en

kulture as die westerlinge is as sendingobjekte beskou wat bekeer moes word tot die Christelike geloof en westerse manier van dink en doen.

Die Postmodernisme het egter 'n breek hiermee bewerkstellig. In plaas van die idee van ontwikkeling ten koste van ander is daar al hoe meer gefokus op die kreatiewe spanning tussen afhanklikheid van mekaar en bevryding. Hoewel laasgenoemde ook foute het, het dit die weg gebaan vir 'n groter respek en waardering van die ander se kultuur en 'n meer sensitiewe benadering gebring.

Die kerk kan baie leer hieruit. Dit is veral insiggewend om te weet dat die Postmoderne mens nie 'n objek is wat oorgehaal moet word na "*ons span*" nie, maar dat daar in 'n verhouding gegaan moet word met laasgenoemde en dat sy / haar stem ook belangrik is. Dit het implikasies vir hoe ons byvoorbeeld Erediens hou. Neem die kerk byvoorbeeld genoeg in ag dat almal wat op 'n Sondag die Erediens bywoon nie noodwendig eenders dink en doen nie? Is daar ruimte vir die "*soekers*" en diegene wat nie noodwendig binne die tradisionele kerk opgegroeï het nie? ensovoorts.

4. Die eens vertroude raamwerk van feite en waardes word bevraagteken

Waar die Modernisme baie sterk gefokus het op die radikale onderskeiding tussen feite en waardes, het hierdie benadering grotendeels plek gemaak vir interpretasie van die feite. Voorheen is die wêreld oorheers deur bepaalde ideologie soos Marxisme, Kapitalisme, Fascisme en Sosialisme. Mettertyd het dit egter duidelik geword dat die mens se siening van die waarheid ook slegs 'n interpretasie daarvan kan wees en dat dit grotendeels gebaseer is op en beïnvloed word deur jou opvoeding en kultuur.

Daar is meer ruimte begin laat vir die oënskynlik “*onbewysbare*” waarhede en ’n groter verdraagsaamheid heers tans tussen bewysbare en onbewysbare feite. Hierdie verandering maak dat daar ook ’n groter toleransie is teenoor die Christelike geloof. Hierdie geleentheid moet aangegryp word en skep die ruimte om ook met mense van ander gelowe / oortuigings in gesprek te tree.

5. ‘n Oordrewe klem op Optimisme word uitgedaag

Die Modernisme het vir baie lank die wêreldbeeld in stand gehou dat alle probleme oplossings het. Die strewe na ’n sg. Derde Wêreld waar vrede, vryheid en geregtigheid seëvier het verval in wat Bosch (1997:361) noem: “...*a nightmare of conflict, bondage and injustice.*” Optimisme het plek gemaak vir pessimisme en ontnugtering. Die kerk het hier ook ’n gulde geleentheid om meer te fokus op haar eskatologiese visie en ’n alternatiewe realiteit voor te stel waaraan mense kan vashou.

6. Groter interafhanklikheid word voorgestaan

Modernisme het gelei tot verhoogde individualisme en selfsug. Die individu het net sy / haar eie geluk vooropgestel en niemand anders behalwe hom - / haarself ernstig opgeneem nie. dit het aanleiding gegee tot nihilisme. Die mens het sy vryheid misbruik, onverantwoordelik begin optree en in die proses selfs van hom - / haarself vervreem geraak.

Postmodernisme het grotendeels hiermee gebreek in die opsig dat die waarde van interafhanklikheid, samewerking, netwerke en verhoudings meer beklemtoon is. Vir die kerk en vir die doeleindes van hierdie studie is dit van onskatbare belang. Binne die ruimte van die Erediens en veral die Pastorale dimensie daarvan bring dit die belangrike herontdekking na vore van die

waarde wat daar geleë is in die Liggaam van Christus en die gemeenskap van gelowiges.

2.6. Die respons van die kerk met betrekking tot die verskynsel van Postmodernisme

Daar is verskillende opinies oor hoe die kerk haar moet posisioneer ten opsigte van die verskynsel van Postmodernisme. Sommige mense voel dat daar weer sterk terugbeweeg moet word na sekere karaktertrekke van die Modernisme en die promovering van universele rede en realiteit. Ander het hulself al reeds tuisgemaak in hierdie era en poog nou om die beste te maak van die saak. Die feit bly staan dat die Postmodernisme 'n groot impak het op die kerk en haar lidmate en daarom moet haar posisionering in hierdie era as uitdaging en geleentheid beskou word vir die kerk. Okholm (1999:4-6) wys op 'n paar skuiwe wat die kerk behoort te maak ten einde haar so goed as moontlik te posisioneer binne hierdie era.

2.6.1 Erken die feit dat sekere skuiwe reeds plaasgevind het

Die kerk leef tot 'n groot mate nog in ontkenning. Regele (1995:15) maak die kerk leiers attent daarop dat hulle regeer in 'n wêreld wat buite beheer geraak het. Indien daar nie beter begrip getoon word vir die kragte van verandering wat huidiglik op die kerk inwerk nie, sal die kerk totaal daardeur oorweldig word. Gibbs (2000:24) sluit hierby aan wanneer hy sê *“The transition from modernity to postmodernity represents a seismic shift that can result in churches becoming paralysed in the midst of the shock waves. The changes are deep-rooted, comprehensive, complex, unpredictable and global.”*

Eers wanneer die kerk bereid is om te erken dat dit nie werklik slaag (met in ag neming van die groot hoeveelhede lidmate wat die kerk verlaat) in die wyse hoe die mens bedien word nie en daar gevolglik radikaal anders gedink moet word oor bestaande strukture en wyses waarop die Evangelie verkondig word sal daar weer kan groei plaasvind.

2.6.2 Verwelkom die Postmodernisme se kritiek op die Modernisme se eensydige fokus op die menslike rede

Die Modernisme het sy ontstaan te danke aan 'n klomp prosesse waarvan die grootste rolspeler sekerlik die aanbreek van die Verligting was in die Sewentiende eeu. Volgens Hendriks (1996:491-492) het vier manne basies hierdie nuwe periode ingelei. Elkeen se bydrae word net genoem:

- *Copernicus (1473-1543)*: Sy bewering dat die aarde in 24 uur om sy eie as en in 365 dae om die son draai het baie mense verward en onseker gehad.
- *Columbus (1446-1506)*: Hy maak bekend dat die aarde rond is en lei gevolglik die periode in waar groot ontdekkingstogte onderneem word na nuwe wêrelddele.
- *Caxton (1422-1492)*: As een van die grondleggers van die boekdrukkuns in Brittanje maak hy 'n groot bydrae sodat gewone mense begin lees. So word die Bybel in verskillende tale vertaal en gepubliseer, kennis versprei en mense word toenemend skepties oor ou gevestigde idees.
- *Calvin (1509-1564)*: Hy word beskou as een van die groot Reformatore en deur sy bydrae word die Rooms-Katolieke kerk se mag gebreek. Elke land bepaal dus nou sy eie Godsdienst en stig sy eie kerk om dit te huisves (in teenstelling met die gesag van die Pous en die hiërargie van die Rooms-Katolieke kerk).

Die Verligting en tot 'n groot mate dan ook die voortvloeiende Modernisme is gebou op 'n paar teoretiese vertrekpunte wat 'n groot invloed op die mens gehad het. Hierdie punte is reeds genoem op bladsy 6-8 van hierdie hoofstuk en kan weer vir kennisname gelees word.

In teenstelling met die vertrekpunte van die Modernisme het die Postmodernisme 'n skeuring gebring met die menslike rede. Hierdie skeuring bied groot geleentheid vir die kerk om ontnugterde mense weer hoop te gee. In die plek van subjek-objek skema denke het daar weer 'n noodsaaklikheid vir egte verhoudings ontstaan wat die mens nie degradeer tot 'n objek van studie nie, maar iemand wat gevoel en emosies het en derhalwe gerespekteer moet word. In die plek van die menslike verstand (kognitiewe en rede) as enigste norm het die kerk geleentheid om die Evangelie aan te bied aan mense op kognitiewe, konatiewe en affektiewe vlakke.

2.6.3 Die kerk moet die meta - narratief van die Evangelie ken en verkondig

'n Baie belangrike punt wat verreken behoort te word in die poging om sinvol aan te sluit by die Postmodernisme is die meta narratief van die Christelike geloof. Die kerk hoef nie verskoning te vra vir die feit dat God as skepper van mens en aarde voorgestel word, dat die mens in sonde gebore is en inherent verlore is, dat Christus mens geword het en deur Sy kruisdood ons met die Vader versoen het en dat die koninkryk van God weer sal kom om die finale mag oor die Bose te bewys. Die kerk het die verantwoordelikheid om deur die geskiedenis telkens 'n alternatiewe narratief voor te stel wat aanvullend kan wees tot die verskeie ander meta-narratiewe in die wêreld wat heel dikwels geen permanente sin of hoop bied vir mense nie. Dit is 'n narratief wat, soos vroeër in hierdie afdeling reeds genoem, nie slegs verstaan kan word deur die menslike rede en intuïsie nie. Okholm (1999:6) verklaar verder dat *“The incarnation is not only God entering*

into our world as resident, but entering into it as an alien.” Neem byvoorbeeld die Gelykenisse van Jesus: Jesus het deur die gelykenisse op dieselfde tyd Sy leringe openbaar sowel as geheim gemaak. Maak ons hierdie beginsel vantoepassing op die kultuur waarin die kerk haar vandag bevind dan is dit baie belangrijk dat die kerk ‘n alternatiewe meta narratief moet uitleef wat nie op ‘n onmiddellike vlak sal sinmaak vir almal nie. Daarom sê Okholm moet die kerk bekommerd wees as die wêreld presies verstaan wat die kerk doen tydens aanbidding / Eredienste, presies verstaan wat bedoel word met verlossing, presies verstaan wat bedoel word met genade alleen en nie verdienste nie ensovoorts. Die kerk se moraliteit en dit waarvoor sy leef behoort met ander woorde nie noodwendig sin te maak buite ‘n verhouding met Jesus Christus nie. Die kerk se daade en woorde behoort op die oog af te lyk na ‘n vreemde taal en vreemde kultuur vir die wêreld, maar behoort terselfdertyd ook die ruimte te bied vir mense om met hierdie meta narratief gekonfronteer te word en deel te word daarvan.

2.6.4 Die kerk moet as getuie sigbaar word in woord en daad in die publieke wêreld

Die feit dat die kerk die meta narratief van die Christelike geloof ten alle koste moet verdedig beteken nie dat die kerk los van haar konteks funksioneer en daarom nie die verantwoordelikheid het om die Postmoderne kultuur van hierdie konteks te ondersoek en bestudeer nie. Grondige kennis van laasgenoemde is baie belangrijk indien die kerk die Christelike boodskap effektief wil verkondig. In die verband kan ons veral dink aan die waarde wat Postmodernisme inhou wanneer dit kom by die uitdaging om mag te relativeren en op ‘n meer holistiese wyse te werk te gaan wanneer dit kom by die toepassing en implementering van hierdie meta narratief in die lewens van mense.

Die uitdaging vir die kerk in die verkondiging van hierdie meta narratief is om te ontdek en te besef dat hoewel die Christelike storie stewig geanker is in spesifieke historiese momente, die verkondiging daarvan nie langer gedoen kan word op 'n wyse wat bloot aanneem dat almal wat dit hoor op 'n rasonale manier sal aanvaar nie. Prakties beteken dit dat die kerk eers hierdie meta narratief se kernbeginsels moet gaan uitleef tussen mense en op hierdie wyse die reg verdien (deur die aankweek van egte verhoudings) om die Christelike boodskap te deel.

2.7 Samevatting

In hierdie gedeelte is daar gepoog om aan te toon dat daar 'n klemverskuiwing plaasgevind het ten opsigte van die wyse waarop die mensdom die realiteit verklaar. In 'n Modernistiese samelewing word sterk gefokus op die menslike rede en die wetenskap om sin aan ons bestaan te gee maar vandag word daar sterker voorkeur gegee aan verhoudings en die erkenning van verskillende stemme wat saam poog om 'n greep te probeer kry op wat waar en eg is. Hierdie oorgang van 'n sogenaamde Modernisme na 'n Postmodernisme het 'n invloed op die hele samelewing (hierby ingesluit is dan ook die lidmate en spesifiek dan ook families in die NG Kerk). Hierdie invloed op die familie / gesin kan nie gering geskat word nie. Volgens Louw (1989:13) is die basiese behoefte van die hedendaagse familie / gesin 'n behoefte aan diepteverhoudinge, medemenslike erkenning, emosionele sekuriteit en interpersoonlike intimiteit. Binne 'n tegnokratiese samelewing het laasgenoemde behoeftes egter tot 'n groot mate verlore gegaan. Gesinne word opgeslurp in 'n verbruikersmaatskappy waar die ekonomie (en nie basiese familiewaardes nie) die toonaangewende rol speel. Laasgenoemde het verrykende gevolge aangesien die gesin se waarde ook dus nou saamhang met materiële prestasies ('n verdere gevolg van die verstedelikingsproses en industrialisasie). Louw (1989:18) sê dat daar 'n verdere verskynsel ontstaan het ten opsigte van materialisme wat ons sou kon noem

“kwaliteitsmaterialisme” (ek wil dus nie net meer hê nie, maar ek moet telkens verbeter op dit wat ek voorheen gehad het). Kwaliteitsmaterialisme floreer op persoonlike en individuele behoeftebevrediging. Die uiteinde is dat die klem in die gesin verskuif van die gesin se wees-funksies na die gesin se doen-funksies. In die sisteem gaan dit dus ook meer gepaard met ‘n ongevoeligheid vir mense se *gevoelens* en ‘n uiterste sensitiwiteit vir mense se *vermoëns* (vgl. Louw, 1989:19). Ander faktore wat ‘n wesenlike invloed op families het en ook uitvloeisels is van die paradigmaskuif wat tans plaasvind word mooi saamgevat deur Louw (1989:21) wanneer hy verklaar: “...die eintlike krisis van die hedendaagse gesin is gesinstabiliteit wat saamhang met ‘n verlies aan konstruktiewe, gemeenskaplike gesinsbindinge, ‘n toenemende verlies aan wedersydse toewyding van huweliksmaats, onderlinge emosionele slytasie en toenemende vervreemding as gevolg van minimum intimiteit en dieptekommunikasie.”

Die kerk sal na aanleiding van bogenoemde deeglik moet kennis neem van hierdie paradigmaskuif en die implikasies daarvan vir die bediening. Steyn (2005:553) beskryf die invloed van hierdie nuwe paradigma verder na aanleiding van die beeld van dryfsand waarin die lidmate van die NG Kerk hul bevind²⁰. Tydens die modernisme, waar konstruksie, feite, verifieerbaarheid en rasionaliteit hoogbloeï gevier het en waar die NG Kerk ook binne die vastigheid van die Algemene Sinode se uitsprake, eenvormigheid in die erediens en algemeen aanvaarde geloofstellings geopereer het, was daar min onsekerheid. Met die opkoms van dekonstruksie, relativisme, voorlopigheid en gedurige verandering is daar egter nie meer duidelike grense nie. Elkeen is geregtig op sy / haar eie interpretasie en algemeen aanvaarde geldende waarhede (ewige waarhede) verander in relatiewe waarhede wat in die konteks van tyd, situasie en persone

²⁰ Steyn (2005:551-554) dui deeglik aan hoe die NG Kerk deur verskeie faktore haarself tans in ‘n identiteitskrisis bevind. Hierdie faktore sluit onder andere in: (a) Demokrasie & apartheid, (b) Outonomie van gemeentes & die Arbeidswet, (c) die invloed van die “Nuwe Hervormers”, (d) Charismatiese invloede, (e) die opkoms van die Postmodernisme, (f) Regstellende aksie & blanke verarming, (g) Verstedeliking & veranderende gemeentelike geografie, (h) Oorweldigende maatskaplike behoeftes, (i) die Homoseksualiteitdebat en (j) die Kerkherenigingsdebat en die Belydenis van Belhar.

relasioneel voorlopig is. Vir sommige lidmate is die Postmodernisme 'n groot bedreiging, want dit beweeg weg / transformeer alles wat vir ons oor baie jare sekuriteit gebied het. Tog bied die Postmodernisme baie meer geleentheid²¹ as wat dit bedreigings inhou!

Een van die grootste invloede van die Postmodernisme is dat daar 'n honger na spiritualiteit is. Om hierdie uitdaging aan te spreek sal die kerk moet beseft dat daar 'n groter openheid moet wees vir diversiteit en andersheid in ons geledere. In plaas van om te spring na antwoorde, kitsoplossings en selfs 'n "laer-trek" mentaliteit waar ons, ons afsonder / wegkruip en probeer vlug voor die veranderinge, sal ons moet bereid wees om in dialoog met die Postmoderne mens te gaan en 'n begrip vir sy / haar behoeftes te ontwikkel. Een van die ruimtes waar hierdie dialoog die mees effektiefste kan plaasvind is die kerk en spesifiek dan ook die Erediens. Om dit te kan doen is dit dus ook nodig dat daar gefokus word op die veranderinge wat waargeneem kan word in ons Ekklesiologiese verstaan en die rol wat die kerk kan speel in 'n Postmodernistiese samelewing.

²¹ Steyn (2005:555-557) toon deeglik die terreine aan wat beïnvloed is deur die faktore wat gelei het tot die NG Kerk se identiteitskrisis. Hierdie terreine sluit veral twee aspekte in naamlik (a) Skrifbeskouing en (b) Dogmas en belydenisskrifte (dit sluit in aspekte soos Godsbegrip, die Belydenisskrifte, die Liturgie en Etiek). Hierdie terreine is grotendeels volgens die navorser se mening deur die invloed van die postmodernisme op die tafel van die NG Kerk geplaas en baie van die terreine word sinvol deur konstruktiewe dialoog bespreek en verfyn met die oog op die rol wat die NG Kerk binne 'n post-apartheid Suid-Afrika kan vertolk.

HOOFSTUK 3 – PARADIGMATIESE SKUIWE OP EKKLESIOLOGIESE VLAK

3.1 Inleiding

Dit is baie duidelik dat daar in die afgelope ± twee tot drie dekades 'n groot transformasie besig is om plaas te vind wat die tradisionele verstaan wat die fenomeen “Kerk” betref. Verskeie skrywers poog dan ook om hierdie transformasie te verklaar. Een van die invloedrykste skrywers in die verband is G. Heitink (2007) met sy publikasie: “*Een kerk met karakter*”.

Volgens Heitink (2007:19) is die begrip “kerk” 'n omvattende term wat nie betrekking het op 'n fisiese gebou nie, maar 'n versamelde geloofsgemeenskap. Verskillende begrippe gee uitdrukking aan die feit dat “kerk” 'n omvattende term is. So is daar byvoorbeeld die Griekse begrip “*kuriakos*” wat beteken “*wat van die Heer is*” en uitdrukking gee aan die feit dat Jesus Christus die Heer is van die kerk. Hierdie begrip hou verband met die Duitse begrip “*Kirche*” en die Engelse “*church*”. Dan is daar ook die Latynse begrip “*ecclesia*” wat verband hou met 'n saamgroepering van dieselfde lede (byvoorbeeld met 'n volksvergadering) en die Hebreeuse word “*qahal*”. Binne die Nuwe Testament hou die begrip veral verband met *identiteit*. Heitink (2007:26) verwys hier na verskillende metafore wat gebruik word om die identiteit van die kerk uit te druk. Voorbeelde hiervan is: (a) Die volk van God wat op weg is (vgl. Matt.16,18 ; Rom.15:7-13 en 1 Pet.2:10), (b) Liggaam van Christus (vgl. Rom.12, 1 Kor.12, Ef.4:11 en Fil.1:2), (c) Huis van God / Tempel van die Gees (dit hou verband met 'n bou – en groei metafoor soos onder andere gevind in 1 Kor.3:9 en Ef.2:21) en laastens (d) Bruid van Christus (vgl. Die begin van Jesus se bediening in Joh.2:1-11 ; 2 Kor.11:2 en Ef.5:25,27).

Heitink (2007:20-23) skryf die grootskaalse veranderinge en in sommige opsigte, selfs, stagnasie, in die kerk toe aan agt faktore naamlik:

1. Die invloed van kultuur

Die mens het mondig geword in die sin dat hy / sy nie langer 'n lewe bou rondom die kerk en dit wat die kerk verteenwoordig nie. Daarom is die kerk se perspektief op die politiek, moraliteit en sosiale lewe nie meer die deurslaggewende perspektief nie.

2. Godsdienstige opvoeding

Dit wil voorkom of elke generasie minder godsdienstig en kerklik blyk te wees as die vorige generasie. Die tradisioneel aanvaarde relasie met ander rolspelers in die godsdienstige opvoeding soos byvoorbeeld die skool en die gesin het ook stelselmatig weggeval.

3. Gebrekkige identiteit

Dit wil voorkom of die kerk ook sukkel om in 'n pluralistiese samelewing die voordeel van die Christelike tradisie uit te stippel en mense se geloof te versterk. Die vraag: Wie is Jesus vir ons? binne 'n moderne samelewing word grotendeels onbevredigend beantwoord.

4. Wanbegrip van lidmaatskap

Waar die kerk voorheen sterk staatgemaak het op die spontane lojaliteit van haar lede is dit nie meer vanselfsprekend die geval nie. Die teendeel is eerder waar. Wanneer daar gekyk word na die statistieke blyk dit dat die kern van lojale lidmate 'n al hoe ouer wordende groep is terwyl 'n verlies van jonger lidmate en kerklosheid meer en meer toeneem.

5. Gebrekkige invloed in die plaaslike konteks

Die kerk word in baie denominasies sinoniem met 'n private en geslote gemeenskap lede wat sukkel om nuwe lede te betrek en dus 'n skeiding veroorsaak tussen "*hulle wat buite*" is en "*ons wat binne is.*"

6. Gebrekkige benutting van rituele

Die kerk kan ook beskryf word as 'n "rituele gemeenskap" aangesien daar 'n groot deel van haar identiteit tot uitdrukking kom deur viering tydens die erediens. Dalende erediensbywoning laat egter die vraag ontstaan of die erediens werklik nog in sy doel slaag om die evangelie relevant oor te dra aan mense.

7. Gebrekkige leierskap

Wêreldwyd sien ons die belang van goeie organisasie en leierskap. Die kerk ontbreek egter dikwels nog aan geïnspireerde en inspirerende leiers wat die konteks se uitdagings kan verwoord en die kerk kan lei op 'n pad van transformasie.

8. Gebrekkige spiritualiteit

Laasgenoemde faktor het te make met die persoonlike geloofsbelevens van lidmate. Baie lidmate voel die kerk(leiers) laat hulle in die steek wanneer dit kom by die aanspreek van moeilike etiese kwessies en die wyse hoe geloof in 'n moderne samelewing beleef en geïntegreer behoort te word.

Daar is ook verskeie ander skrywers wat die huidige transformasie in die kerk navors en beskryf. Douglas J. Hall maak byvoorbeeld in die verband 'n radikale stelling in 'n baie insiggewende boek wat hy onlangs die lig laat sien het. Net die titel alleen nl. *"The end of Christendom and the future of Christianity"* (2002) sê al veel. Sy stelling is as volg: *"What was born in that distant century, namely, the imperial church, now comes to an end."* (vgl. 2002:1) . Hierdie stelling word bevestig deur verskeie ander navorsers soos onder andere George Barna (1998:1) in sy boek getiteld : *"The second coming of the church"* wanneer hy skryf: *"Let's cut to the chase. After nearly two decades of studying Christian churches in America. I'm convinced that the typical church as we know it today has a rapidly expiring shelf life"*. Barna is verder van mening dat met spesifieke verwysing na die kerk in Noord-Amerika, die Institusionele kerk die organisasie is

wat huidiglik die vinnigste en meeste invloed verloor binne die samelewing. Om hierdie rede sê hy is dit van kritiese belang dat daar 'n radikale vernuwing van die kerk plaasvind om die geestelike nood van miljoene Amerikaners aan te spreek. Indien die kerk sou faal in hierdie poging sal die kerk 'n stadige dood sterf en ander gelowe die gaping wat gelaat word kom vul.

Om werklik te vernuwe verg beslis Goddelike ingryping, wysheid, waagmoed en nederige onderskeidingsvermoë. Tot dusver het die NG Kerk egter nie veel geslaag nie. Die redes hiervoor is baie. 'n Paar deurslaggewende punte kan egter onderstreep word:

- Die era waarin ons leef is 'n era wat seker een van die grootste spirituele opbloeifases is. Mense is honger vir spirituele leiding, maar as 'n mens kyk na die verskeidenheid maniere hoe dit gevul word (veral op die gebied van die tegnologie, soos byvoorbeeld die Internet en "Mxit" op selfone) dan is dit duidelik dat die NG kerk nie altyd die antwoorde bied wat die mens en veral die jeug, soek nie (vgl. Venter, 2001:108-117).
- Hoewel etniese diversiteit 'n gegewe feit is en versoening tussen rasse en kulturele groepe van nasionale belang is, bly die NG Kerk een van die mees gesegregeerde instellings (vgl. Durand, 2002:65-66).
- Die NG kerk is daargestel deur Christus om diegene onder ons wat die minste is, op te hef en so gekenmerk te word deur die kwaliteit van haar liefde. Ten spyte van hierdie edel motief, is armoede besig om vinnig toe te neem. Hiermee wil die navorser egter nie te kenne gee dat die NG kerk se liefde betwyfel word nie, maar net beklemtoon dat die uitdagings in die verband baie groot is!
- Hoewel 'n groot persentasie mense toegang het tot gevorderde onderrig, is daar ook 'n duidelike toename in mense wat nie beskik oor die vaardighede om God se Woord te interpreteer nie.
- Die tegnologie en massa media het die wyse waarop inligting geprosesseer word baie verander. Baie kerke sukkel egter om aan te pas by hierdie nuwe styl van kommunikasie (vgl. Semmelink, 2001:53-54).

Mike Regele (1995:13) in sy boek *“Death of the church”* verklaar in aansluiting by Barna: *“The institutional church is going through a radical change in this country (met spesifieke verwysing na die VSA) and the entire system is breaking under incredible stress”*. Eddie Gibbs en Ian Coffey se waarneming is ook nie die uitsondering nie. In hulle boek getiteld *“Church next: quantum changes in Christian ministry”* sê hulle: *“During the past four decades, churches has found themselves increasingly marginalized and their influence on society considerably weakened.”* (vgl. 2001:10)

Net vanuit bogemelde titels en stellings wat gemaak is, is dit duidelik dat ‘n nuwe era besig is om aan te breek wat betref ons verstaan van *kerk* en *kerkwees*. Die hedendaagse werklikheid en realiteit daag die tradisionele verstaan van *kerk* uit en bring ‘n groot stuk angs en onsekerheid in die deursnee lidmaat, omdat dit moeilik is om die veranderinge binne die samelewing en binne die kerk in perspektief te plaas en te verstaan. Ons sou dus kon sê dat bogenoemde stellings ons met meer vrae as antwoorde laat. Daarom is dit dus nodig om in kort te poog om die skuiwe wat tans in ons verstaan van kerkwees plaasvind voor te hou, ten einde te kan vasstel watter bydra die liturgie kan lewer ten opsigte van die herformulering van kerkwees binne die Een en Twintigste eeu en die sinvolle begeleiding van lidmate wat onseker, bekommerd en angstig voel oor die toekoms van die kerk in ‘n veranderende gemeenskap.

‘n Paar vrae waaraan dus in hierdie afdeling aandag gegee behoort te word voordat daar op die rol en bydra van die liturgie gefokus word is onder andere (1) Wat bring hierdie transformasie in ons verstaan van kerk mee? (2) Wat is die rol en die plek van die Institusionele kerk in ‘n veranderende sosiale- en kulturele omgewing? (3) Op watter wyse moet gelowiges die hedendaagse stressore en veranderings ten opsigte van kerkwees hanteer ten einde steeds getrou te bly aan die Evangelie? (4) Is dit werklik nodig dat die kerk moet verander? (5) Indien wel, hoe gaan die beeld van die kerk daarna uitsien?

Die navorser sal poog om kortliks die wesenlike komponente wat in bogenoemde vrae 'n rol speel te beantwoord, omdat daar van die oortuiging uitgegaan word dat hierdie transformasieprosesse wat inwerk op die identiteit van die kerk ook 'n groot invloed gaan hê op die inhoud en struktuur van die Erediens en liturgie asook die bydra wat laasgenoemde kan lewer in die sogenaamde nuwe identiteit van die kerk binne die Een en Twintigste eeu.

Regele (1995:19) noem ses verbintenisse wat volgens hom noodsaaklik is om gemaak te word ten einde die veranderende situasie te begryp en te akkommodeer. Die ondersoeker verwys slegs na vyf van hierdie verbintenisse aangesien dit meer direk van toepassing is op hierdie navorsing en beskou dit as inleidend tot die problematiek wat in hierdie gedeelte ondersoek word:

1. Ons (lidmate, predikante en teoloë) moet 'n deeglike begrip hê van die dinamiek van *verandering* wat in ons hedendaagse kultuur 'n rol speel.
2. Ons moet die verskeie vorme van *verandering* binne die Een en Twintigste eeu begryp.
3. Ons sal by 'n punt moet arriveer waar ons aanvaar dat die tradisionele posisie van die Institusionele kerk en daarmee saam dus ook die hele konsep van 'n Institusionele kerk, besig is om uit te sterf²²
4. Ons sal moet toelaat dat ons tradisionele vorme en strukture (wat die fondament van die Institusionele kerk uitmaak) aanpas (hiermee word nie bedoel dat daar 'n passiewe houding ingeneem moet word wat maar net eenwording met die wêreld tot gevolg het nie, maar 'n werklik indiepte selfondersoek na bestaande tradisies en gebruike binne die kerk en op watter wyse laasgenoemde 'n konstruktiewe bydra maak tot die uitbreiding van die Evangelie en versoening binne 'n nuwe Suid-Afrika in die Een en Twintigste eeu.)
5. Ons sal erns moet maak met die wyse waarop ons die Evangelie in 'n veranderende samelewing aanbied.

²² Daar sal meer breedvoerig aan hierdie punt aandag gee word later in die afdeling

Met hierdie verbintnisse ingedagte sal die navorser nou voortaan poog om aandag te gee aan die vrae wat vroeër in die afdeling gestel is. Daar word eers gefokus op tendense in die breë kerk en daarna sal die fokus skuif na die spesifieke uitdagings aan die Nederduits Gereformeerde Kerk waarvan die navorser 'n lidmaat is.

3.2 Wat bring hierdie transformasie in ons verstaan van kerk mee?

Voordat daar gekyk kan word na die kragte wat inwerk op die transformasie proses van ons verstaan van “kerk” is dit noodsaaklik om aandag te gee aan die konsep “verandering”.

3.2.1 Hoe moet verandering benader word?

Selfs al 'n gedateerde skrywer soos L.O. Richards (1972:143-144) beweer dat die Institusionele kerk *verandering* op twee wyses kan hanteer. Hy sê in die verband: *“One is to struggle to patch up our contemporary churches, to retain all we can of traditional forms and patterns of life, and with all our might to resist the forces that cry for change. The other option is to accept the challenge of change, and to channel it – to seek to shape a church which will be a true expression of ‘the Church’, yet uniquely suited to our twenty-first century world.”*

Die tweede opsie wat Richards voorstel hou verband met wat MacLaren (1998:19) noem “*Maximize discontinuity*”.... Die sogenaamde Postmoderne era wat die kerk betree is gans anders as die bekende raamwerk van die Modernisme. Nog 'n natuurlike oorweging naas bogenoemde weerstand waarvan Richards praat sou natuurlik wees om bloot klein veranderinge te maak (ons sou kon sê: om bloot net te restoureer) in 'n poging om die *status quo* te handhaaf,

maar op die lang duur sal dit blyk dat dit ook nie die dilemma waarin die kerk haar bevind gaan oplos nie. Wat die kerk nodig het is 'n totale *“rekonstruktiewe chirurgie”* soos saamgevat in die woorde van Barna (1998:8) *“Our goal cannot simply be a timid, powerless survival ; it must be the role that Christ called the Church to play, that of a loving authoritative, healing and compelling influence upon the world. What we need is true spiritual renewal – a transformation that goes well beyond mere evangelistic outreach. We desperately need a holistic revolution of mind, heart and spirit. Lacking such a turnabout, we may rightfully anticipate the virtual disappearance of the Christian church...”*

MacLaren (1998:21) vat op sy eie manier hierdie argumente saam deur te sê dat die belangrikste doelwit van sogenaamde *“maximized discontinuity”* op die ou end moet wees *“...to change your church’s attitude toward change...”* 'n Verandering in gesindheid bring dus verder mee dat die kerk nie bloot meer vashou aan die tradisie van die verlede ter wille van tradisie nie, maar werklik ook op 'n kreatiewe en energieke wyse met die hede en die toekoms omgaan ten einde die uitdagings waarvoor die kerk staan sinvol te kan aanspreek.

Dit is duidelik dat *verandering* dus nie noodwendig 'n struikelblok vir die kerk hoef te wees nie, maar inderdaad ook 'n uitdaging en 'n geleentheid tot introspeksie en daadwerklike hervorming.

3.2.2 Verandering as groeigeleentheid

Burger (1995) verwys na die aspek van *verandering* in 'n boek getiteld *“Gemeentes in transito – vernuwingsgeleenthede in 'n oorgangstyd”*.

Burger (1995:22-24) sê dat dit noodsaaklik is om bewus te wees en te onderskei tussen sogenaamde fases en seisoene in die lewensloop van individue, groepe en samelewings. Dit is noodsaaklik wanneer ons wil ondersoek wat die effek van verandering op die Institusionele kerk is.

Om die effek van verandering op die hedendaagse interpretasie van kerk beter te verstaan is dit (1) noodsaaklik om verandering skematies voor te stel ten einde verskillende kragte / invloede wat 'n rol hierin speel, beter te kan identifiseer & (2) 'n profiel saam te stel²³ van die persone wat in die samelewing geraak word deur verandering (hierdie profiel sluit alle mense, gelowig en ongelowig, in)

Om bogenoemde te kan doen word daar aangesluit by die werk van Victor Turner (1967) asook navorsing van William Strauss en Neil Howe en die gevolgtrekkings wat hulle gemaak het in verskeie publikasies soos onder andere : *“Generations: The history of America’s Future 1584-2069”* (1991) en *“The Fourth Turning”* (1997).

Vervolgens sal daar eers aandag gewei word aan die werk van Victor Turner:

Turner maak die onderskeid tussen *communitas-situasies* (afgelei van *“community”* wat 'n meer informele samelewingsvorm voorstel) en *societas-situasies* (afgelei van *“society”* wat 'n meer formeel-gestruktureerde samelewingsvorm voorstel).

Kenmerkend van laasgenoemde era is dat so 'n samelewing 'n voorspoedfase beleef wat gekenmerk word deur rustigheid, veiligheid , 'n algehele positiewe ingesteldheid teenoor die toekoms en die institusionalisering van bepaalde rolle, strukture, netwerke, stelsels en regulasies. Hierdie samelewingsvorm word egter ook beskou as 'n baie onpersoonlike, funksionele sisteem, ook beter bekend as 'n burokrasie.²⁴

²³ Die Erediens impliseer 'n groepering van mense. Binne die tradisionele Erediens vind ons 'n verteenwoordiging van mense uit verskillende ouderdomsgroepe, klasse en spiritualiteite (dieselfde kan egter nog nie van rasse gesê word nie). As 'n mens dus die Pastorale waarde van die Erediens / Liturgie wil ondersoek in 'n veranderende samelewing is dit volgens die ondersoeker noodsaaklik om eers 'n begrip te hê vir die behoeftes van die verskillende groeperinge mense wat binne die ruimte van die Erediens gevind word voordat die waarde van die Erediens / Liturgie bepaal kan word.

²⁴ Burger (1995:25) verwys na die regeringstyd van Dawid as 'n sogenaamde *societas-situasie*.

Daarteenoor is 'n *communitas-situasie* 'n tydperk wat gekenmerk word deur onsekerheid en oorgang. 'n Verdere kenmerk is die ongestruktureerdheid daarvan (daar word gepraat van 'n "*anti-structure*" sentiment wat heers) en die feit dat baie mense hierdie tydperk negatief beskou. Tog het hierdie era ook bepaalde voordele in die sin dat die mens tot 'n mate geforseer word om sekere lewenswaardes en beskouinge te ondersoek, aan te pas en herformuleer.²⁵

Verskillende redes gee aanleiding daartoe dat 'n *societas-situasie* oorgaan in 'n *communitas-situasie*. Turner onderskei hierdie redes in twee hoof groeperinge wat hy sogenaamde *buite faktore* en *binne faktore* noem. Met ander woorde sekere samelewingskragte plaas van buite af druk op 'n gegewe groep en veroorsaak 'n krisistydperk. Net so kan die oorgang ook 'n natuurlike proses wees wat binne die groep 'n oorsprong het en dan lei tot dekonstruksie en disintegrasie (dink in hierdie verband byvoorbeeld aan sogenaamde oorgangsrituele en natuurlike ontwikkelingsfases vanaf kinderjare tot en met bejaardheid²⁶).

Wat belangrik is om te onthou in 'n mens se vergelyking met 'n *communitas- en societas-fase* is dat die lewensgevoel in die twee situasies hemelsbreed verskil (vgl Burger 1995:26). Daarmee saam is dit ook belangrik om daarop te let dat bepaalde ordeninge en geïnstitutionaliseerde gedragstelsels wat in 'n *societas-situasie* gewerk het dalk nie so goed in 'n *communitas-situasie* gaan werk nie.²⁷

²⁵ Burger (1995:26) verwys na die volk Israel se jare in Egipte, die woestyntog en die ballingskap as sogenaamde *communitas-situasies*.

²⁶ Die navorser is oortuig dat daar nie net gefokus kan word op die sogenaamde samelewingskragte wat van buite af druk plaas op die sisteem nie, maar dat die natuurlike kragte binne die sisteem ook aandag moet kry. Daarom sal daar spesifiek ook gelet word op navorsing wat gedoen is deur sielkundiges en sosioloë wat betref die ontwikkelingsstadia van die mens.

²⁷ In die verband kan verwys word na iets soos die posisie van die blanke man binne die openbare arbeidsektor. Binne die apartheidsjare ('n sterk *societas-situasie*) het die blanke man hom boaan die hiërargie bevind en is die beste poste en geleenthede aan hom toegeken. Huidiglik bevind die blanke man hom in 'n krisis ('n *communitas-situasie*) en bevind hom onder aan die hiërargie weens regstellende aksie.

Turner het hierdie oorgangsproses tussen bogenoemde fases verder ondersoek en verfyn. Hieruit het hy 'n teorie ontwikkel oor die wyse waarop so 'n oorgang verloop.²⁸ Daar word onderskei tussen vier fases naamlik:

- a. Die afbreekmoment
- b. Die werklike krisis
- c. Die lang herrangskikking-fase
- d. Die herintegrasie-fase

Gerald Arbuckle (1991) 'n Katolieke teoloog en kulturele antropoloog brei hierdie argument verder uit. Laasgenoemde het Turner se werk aangepas en verwerk met die oog op die oorgange wat tans binne die Christelike gemeenskap en spesifiek die kerk, plaasvind. Volgens Arbuckle (1991) is daar in werklikheid slegs drie fases onderskeibaar in 'n gegewe oorgangstyd. Hierdie fases is:

- a. Die skeidingsfase
- b. Die werklike *communitas*-tyd (met ander woorde 'n kombinasie van Turner se krisis- en herrangskikking-fase)
- c. Die herintegrasie of hersamestellingsfase

In beide die werke van Turner en Arbuckle word dit duidelik dat die *communitas-fase* 'n drempel²⁹ ervaring is. Dit is 'n oorbeweeg van die ou, tradisionele en bekende na 'n nuwe en onbekende fase. 'n Uitstaande kenmerk van hierdie onbekende, minder gestruktureerde tydperk is die feit dat daar ten spyte van 'n negatiewe ervaring van verlies, krisis en ontwrigting ook 'n klomp positiewe faktore is wat in ag geneem moet word en wat bydra tot 'n beter gebalanseerde *societas-fase* wat gewoonlik na die *communitas-fase* aanbreek. Hierdie positiewe faktore noem Burger (1995:31) energiepunte. Die volgende energiepunte is kenmerkend van so 'n *communitas-fase* of *liminaliteit-periode*:

²⁸ Turner (1974) praat in die verband van 'n "social" drama.

²⁹ Verskeie antropoloë, onder andere Turner en Arbuckle praat in die verband ook van 'n liminaliteit-periode. Die woord *limen* is die Grieks vir drempel en dui op die oorsteek van 'n grens van die bekende na die minder bekende.

- a. Klem word geplaas op 'n soeke na verdiepte verhoudings
- b. Selfondersoekende inkeringsprosesse (of te wel 'n strewe na verdiepte spiritualiteit) vind plaas.
- c. Die kreatiewe invloed van grens- of drempel ervarings word beleef.
- d. 'n Refleksieproses kom na vore wat lei tot 'n nuwe verstaan van jouself, van die wêreld en van die sin van die lewe.

Een van die groot voordele van bogenoemde energiepunte is die feit dat bestaande geloofsgemeenskappe deeglike selfondersoek moet begin doen en dit loop uit op die herdefiniëring van bestaande posisies, rolle en status in 'n gegewe samelewing. Die ander belangrike punt wat 'n groot fokus van hierdie studie uitmaak is die feit dat relativisering van rolle en posisies in die samelewing ook terselfdertyd 'n groter openheid en gelykheid tussen gelowiges teweegbring wat 'n ruimte skep waar die waarde van en die definiëring van familie binne die kerk 'n nuwe betekenis kan kry. Volgens die ondersoeker is bogenoemde 'n baie belangrike doelwit wat nie anders aangespreek kan word as juis deur die lense van die pastoraat en die liturgie daarna te kyk nie. Daar word vervolgens in latere hoofstukke meer aandag hieraan gewei.

Sedert die werke van Turner en Arbuckle is daar ook verskeie ander teorieë gevorm wat navorsers help om die invloed van samelewingskragte op gegewe generasies te ondersoek. Navorsers wat 'n baie belangrike bydra in dié verband gemaak het is, soos reeds vroeër genoem, William Strauss en Neil Howe in hulle boek "*The fourth turning*" (1997).

Vervolgens kyk die navorser na hulle bydra:

Bogenoemde navorsers poog om met behulp van 'n sogenaamde *Generasionele siklus teorie* sekere patrone in die verloop van die geskiedenis te onderskei met die oog op die verstaan van die verlede, hede en toekoms. Dit is natuurlik 'n handige hulpmiddel om aan te wend, omdat dit (1) die leser help om hom / haar te posisioneer ten opsigte van verandering (2) nie 'n rigiede sisteem is wat

onbuigbaar is nie, maar 'n alternatiewe siening verteenwoordig en (3) op dieselfde tyd ook 'n begrip teweeg sal bring van die aard en wese van die Institusionele kerk in die toekoms.

In die volgende gedeelte sal daar gepoog word om in meer diepte die *Generasionele siklus teorie*³⁰ voor te hou, dit van toepassing te maak op die huidige konteks in Suid-Afrika en die implikasies daarvan vir ons verstaan van “kerk” weer te gee.

3.3 Generasionele siklus teorie en die implikasies vir die verstaan van kerk

Regele (1995:23) sê tereg: *“The first insists that we must understand the dynamics of change that are at work in our culture. Before we consider specific changes and how they might affect us, we must first understand change itself as a force that is reshaping our world. If we do not understand the forces of change, we will be overwhelmed by them.”*

Dit is duidelik dat snelle verandering 'n wesenlike deel uitmaak van ons huidige realiteit. 'n Natuurlike reaksie om verandering in die kerk te akkommodeer sou wees om in 'n toestand van *“ontkenning”* te verval en die huidige realiteite op hierdie wyse te probeer hanteer. Saam met *ontkenning* sou ons ook 'n gevoel van *nostalgie* kan tipeer, met ander woorde, 'n poging om eerder vas te hou aan wat bekend is en die radikale eise wat verandering voor die deur van die kerk neerlê goedsmoeds te vermy in die hoop dat dit op 'n stadium sou weggaan. McLaren (2000:16) haal in die verband vir Francis Shaeffer (1970) aan wanneer

³⁰ Dit is net belangrik om daarop te let dat hierdie teorie vanuit die voorveronderstelling werk dat daar sekere kultuur-sosiale en persoonsmatige wetmatighede bestaan. Die implikasie van die teorie is verder dat daar gekies word vir 'n nomotetiese benadering. Verder is dit ook noodsaaklik om daarop te let dat hierdie teorie ook korreleer met die dialektiese materialisme van Marx, wat onder andere vanweë die onverwagsheid van die spirituele dimensie (vgl. die utopie by Ernst Bloch) sterk onder skoot gekom het.

hy sê: *“The church should be getting ready and talking about issues of tomorrow and not issues of 20 and 30 years ago, because the church is going to be squeezed in a wringer. If we found it tough in these last few years, what are we going to do when we are faced with the real changes that are ahead?...One of the greatest injustices we do to our young people is to ask them to be conservative. Christianity is not conservative, but revolutionary. To be conservative today is to miss the whole point, for conservatism means standing in the flow of the status quo, and the status quo no longer belongs to us...If we want to be fair, we must teach the young to be revolutionaries, revolutionaries against the status quo.”*

Ook Gibbs en Coffey (2001:17) lê klem op die feit dat die kerk in die Een en Twintigste eeu dit eenvoudig nie meer kan bekostig om net die sogenaamde *status quo* te handhaaf nie. Die agenda van die dag en dit wat op die spel is vir die kerk laat dit nie toe nie. Hulle sê verder: *“The longer a person lives, the more he / she tends to dwell on the past rather than live in dynamic interaction with the present or be inspired by the hope of future possibilities. If this is true for the individual, it also holds true for institutions that have an inherited corporate culture reinforced by each succeeding generation. Furthermore, when changes in society are occurring at a rapid rate and in a unpredictable manner, the desire to resort to a protective entrenchment becomes even stronger.”*

Uit bogenoemde twee aanhalings word die gevolge van die teenoorgestelde van *verandering* naamlik *stagnering* duidelik aangedui. ‘n Krampagtige vasklou³¹ aan dit wat bekend en aangenaam is (omdat daar vrees en onsekerheid heers oor die toekoms) sonder om ook die huidige konteks in ag te neem, laat die kerk verward en maak daarvan bloot nog ‘n organisasie / klub wat nie baie te sê het vir die kontekstuele nood en behoeftes van die gemeenskap waarin dit haar bevind nie, omdat dit bloot nie meer in voeling is met die belangrikste temas van

³¹ Die navorser wil nie hiermee beweer dat alle tradisie en herrinneringe nou oorboord gegooi moet word nie, maar bepleit dat daar ook nuut gedink word oor die uitdagings wat nou voor die deur van die kerk staan en hoe bestaande tradisies / herinneringe ‘n rol kan speel in die effektiewe hantering daarvan.

die dag nie. Op hierdie wyse word die doel van die kerk as instrument van God se genade, versoening en heling totaal misplaas en dra dit by tot die verloor van kredietwaardigheid wat tans tot 'n groot mate aan die orde van die dag is.

Om die effek van verandering op die hedendaagse interpretasie van kerk beter te verstaan is dit noodsaaklik om die verskynsel van *verandering* skematies voor te stel ten einde verskillende kragte / invloede wat 'n rol hierin speel, beter te kan identifiseer.

Om bogenoemde te kan doen word daar soos reeds aangedui, aangesluit by die navorsing van William Strauss en Neil Howe en die gevolgtrekkings wat hulle gemaak het in publikasies getiteld : *“Generations: The history of America’s Future 1584-2069”* (1991) & *The Fourth Turning: An American Prophecy* (1997). Daar sal ook verwys word na die interpretasie van laasgenoemde waarnemings vanuit 'n teologiese perspektief (om die waarde van hierdie benadering op die kerk van toepassing te maak) en in hierdie verband word daar verwys na die werk van Graeme Codrington (1998) en Kenneth Harper (1994)

3.3.1 Die Generasionele siklus teorie

Hoewel Strauss en Howe (1991) hulle navorsing toespits op die Amerikaanse konteks is hierdie teorieë met groot vrug deur ander navorsers getoets en is daar gevind dat daar verskeie sogenaamde *“generasionele argetipes”* bestaan in Kanada, Australië, Wes-Europa, Rusland, Israel, China. Codrington (1998) het bogenoemde verder uitgebrei deur ook te kyk na die wyse waarop hierdie teorie ooreenstem met die Afrika kontinent.

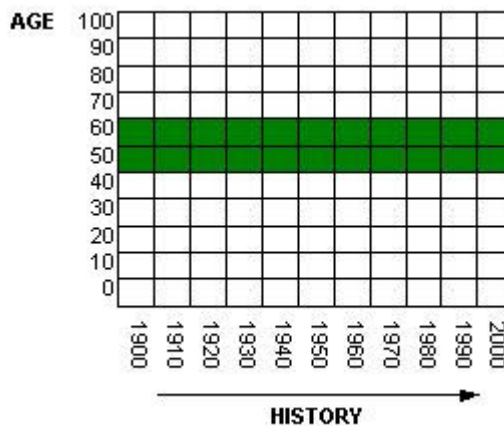
Regele (1995:27) sê dat wanneer ons kyk na die detail van die verloop van geskiedenis...*“there doesn’t seem to be much of a pattern, but when we look at the large picture, we can see broad, general patterns. Predictable, continues*

change is like a river. Each individual water molecule follows what appears to be an unpredictable path, but the river as a whole flows in a single direction.”

Codrington (1998: <http://tomorrowtoday.biz>) verduidelik dat daar basies twee verskillende soorte modelle is wat belangrike tendense in die geskiedenis opsom, voorspelbare patrone hieruit probeer identifiseer en dan as norm gebruik word om verandering in die toekoms te projekteer.

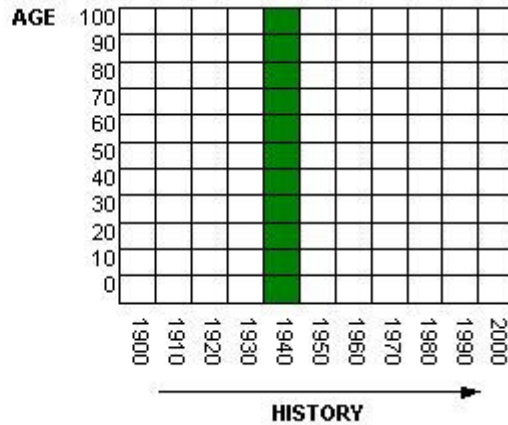
Die strategie van die eerste model behels die ondersoek na die verband tussen invloedryke leiers en sekere wêreldgebeure. Aangesien die meeste mense op hulle mees invloedrykste is tussen die ouderdomme 45 en 60 veroorsaak dit dat ‘n mens dan ‘n baie eensydige, ouderdom-spesifieke en horisontale beeld van die ontwikkeling van geskiedenis kry en dus nie ‘n globale beeld kan aflei oor die spesifieke kragte wat ‘n rol gespeel het in die leiers se lewens nie (sien diagram 1)

DIAGRAM 1

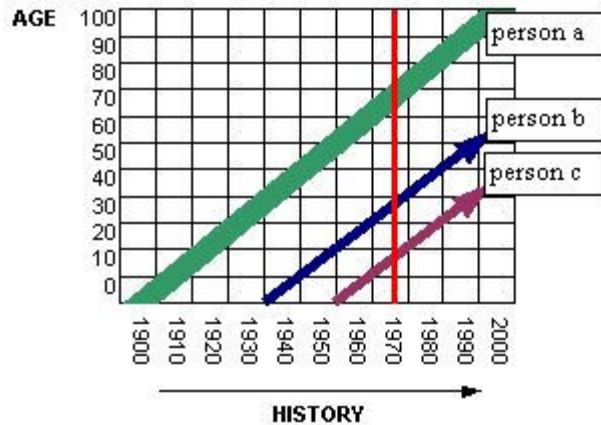
'n Ander model wat ook gebruik word is om 'n studie te maak van biografieë en op dié wyse die uitstaande elemente van historiese persone se lewens te bestudeer. Ook hierdie metode het bepaalde tekorte aangesien dit 'n vertikale, individuele perspektief is van 'n persoon gemeet vanaf kinderjare tot en met bejaardheid. So 'n metode kan as volg voorgestel word (sien diagram 2)

DIAGRAM 2

Die feit dat beide bogenoemde modelle wesentliche tekorte het, het in 'n groot mate aanleiding gegee tot die ontwikkeling van die *generasionele teorie* wat poog om die beste van model A en B te kombineer en dan 'n diagonale perspektief te bied (sien diagram 3)

DIAGRAM 3

Die voordeel van bogenoemde is dat 'n mens 'n baie algemener beeld kry van hoe sekere wêreld gebeure en tendense mense in verskillende fases van hulle lewens op 'n gegewe tydstop beïnvloed.³²

Strauss en Howe beweer dat die geskiedenis haar herhaal deur middel van 'n repeterende siklus wat ongeveer 80-90 jaar lank is. Hierdie siklus kan weer in vier periodes wat ongeveer ewe lank is, verdeel word (met ander woorde ± 22 jaar elk). Skematies word dit voorgestel as 'n elliptiese wentelbaan met die vernaamste draaipunte. Regele (1995:29) verwys na die vernaamste draaipunte as sogenaamde "*spirituele ontwaking*" en "*sekulêre krisis*" momente. Gedurende die era van "*spirituele ontwaking*"³³ fokus 'n gemeenskap op die innerlike naamlik waardes, norme en oortuiging. Net voor die spesifieke gebeurtenis plaasvind is sekere tekens wat dui op 'n geestelike onvergenoegdheid, waarneembaar en

³² Codrington sê in die verband "*If we were to plot different people, born in different years, and then take an historical "slice" through the graph, in a particular year, we would find that people of different dates co-exist at one point. In 1976, then, a person born on 1900 will be 76 (person a), a person born in 1940 will be 36 (person b) and a person born in 1960 will be 16 (person c)...The value of the generational theory is that in viewing people born at similar times as being 'grouped' together, and sharing common perceptions of reality and common attitudes. This occurs since major historical events will affect people differently, in large part depending on the age at which that event occurs.*"

³³ Strauss en Howe (1997:40) haal Anthony Wallace, 'n religieuse antropoloog aan wat 'n "*spirituele ontwaking*" definieer as '*a deliberate, organised, conscious effort by members of society to construct a more satisfying culture*'. Dit is egter belangrik om daarop te let dat 'n sogenaamde ontwaking nie noodwendig altyd as 'n positiewe gebeurtenis ervaar word nie, maar dikwels plaasvind deur ontberinge en weerstand teen 'n bepaalde beweging / siening / groepering.

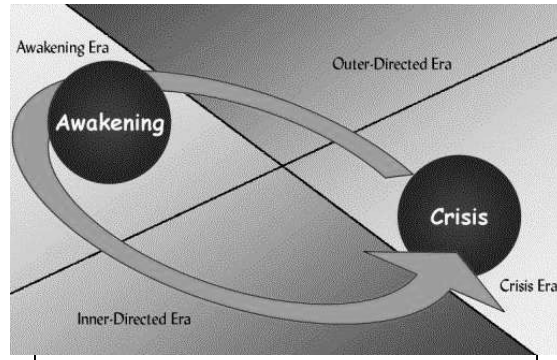
hierdie waarneembaarheid bereik 'n hoogtepunt wanneer die spesifieke gebeurtenis in aanvang neem. By die hoogtepunt vind die sogenaamde “*spirituele ontwaking*” dan plaas en dit duur vir ongeveer 'n dekade.

'n Sekulêre krisis moment is weer presies die teenoorgestelde van bogenoemde. Regele (1995:30) beskryf dit as volg: “*Just prior to a secular crisis, the social order becomes so fragmented in its individualism that it is finally overturned, provoking a secular crises. In response to the crises, society begins to feel its vulnerability to negative forces and in reaction halts its individualistic and fragmented momentum and begins to reconstitute around a common set of values – generally for survival reasons.*”

'n Verdere belangrike aspek van die Generasionele teorie is die sogenaamde “*na buite-gerigte era*” en die “*na binne-gerigte era*”. Die rede hiervoor is logies: soos wat die gemeenskap beweeg tussen die draaipunte van “*spirituele ontwaking*” en “*sekulêre krisis*” ontstaan daar ook oorgangsfases tussen hierdie draaipunte. So byvoorbeeld is daar na 'n groot “*sekulêre krisis*” moment 'n gevoel van verligting, euforie en 'n toename in selfversekerdheid binne die gemeenskap.

Soos wat die gemeenskap dan binne hierdie nuwe ritme begin funksioneer word die kollektiewe energie wat gebruik is om die krisis op te los gerig na die opbou en ontwikkeling van die gemeenskap. Codrington (1998) sê verder in die verband: “*There is a great sense of community and individualism is discouraged. All this is understandable, as society's future seems secure.*” Hierdie fase staan bekend as die “*na-buite-gerigte era*” en word gekenmerk deur groei, positiwiteit, energie en hoop. Hierdie fase hou egter net vir 'n sekere tydperk en dan volg 'n volgende “*spirituele ontwaking*” moment wat weer uitloop op 'n totaal na binne gerigte en selfgesentreerde lewensbeskouing (vandaar dan ook die benaming “*na-binne-gerigte era*”). Wat baie kenmerkend is van hierdie era is dat daar dus 'n hernude premie geplaas word op individualisme, 'n agterdog ontwikkel teenoor institusies en dat die gemeenskap gefragmenteer word in kleiner belange groepe

ten koste van die groter eenheid wat vroeër geheers het. As ons dit in 'n skematiese vorm moet weergee sou dit as volg daarna uitsien (sien diagram 4)

Strauss en Howe gebruik in aansluiting by bogenoemde die konsep van “kohort” om elke generasie verder te definieer. 'n Kohort generasie kan kortliks beskryf word as 'n generasie wat min of meer dieselfde houding en wêreldbeeld openbaar vanweë gedeelde lewenservaringe op sekere gegewe ouderdomsfases. Volgens die teorie kan daar basies vier breë generasies geïdentifiseer word wat weer tegelykertyd beïnvloed word deur die vier energie punte soos aangetoon in diagram 4. Hierdie generasies staan bekend as die Idealiste, die Reaktiviste, die Burgerlikes en die Aanpasbares. Laasgenoemde vier generasies word weer onderverdeel in nog vier kohortegenerasies³⁴ wat met ander woorde, verskil in ouderdom, maar op sekere gegewe tydstippe dieselfde problematiek, uitdagings en veranderinge beleef.

³⁴ Die volgende kohorte generasies word onderskei naamlik die “G1” Generasie, die “Silent” Generasie, die “Builders”, die Boomers, Generasie X en die “Millennial” Generasie. Huidiglik (vanaf die jaar 2000 tot en met die hede) word nog 'n generasie geïdentifiseer wat die “Millennial” Generasie opvolg naamlik Generasie Z. Laasgenoemde is jong, aktiewe verbruikers wat gebore is in 'n tegnologie gedrewe samelewing en dus ook baie verbind is aan mekaar (dink maar aan netwerke soos “Facebook”, “Mxit”, selfone en sms'e)

3.3.2 Die toepassing van hulpmiddels soos die Generasionele siklus teorie op die kerk

Die vraag wat met reg gevra sou kon word is: Wat is die waarde van bogenoemde teorie vir die doeleindes van hierdie studie? Om die waarde te bepaal is dit eerstens belangrik om in ag te neem is dat bogenoemde teorie een van vele lense is wat die sosiologie aan die teologie bied om veranderinge in die kerk en spesifiek die liturgie waar te neem. Daar is ook verskeie ander lense en die doel daarvan is na die mening van die ondersoeker bloot om 'n sensitiwiteit by die pastor te vestig rakende die diverse (in terme van ouderdom, spiritualiteit, behoeftes ensovoorts) geloofsgemeenskap wat hy / sy Sondag tydens Eredienste bedien. Soos reeds genoem is daar verskeie lense wat vanuit die sosiologie aangewend kan word. Die waarde van die Generasionele siklus teorie is sekerlik ook geleë in die feit dat dit die kerk help om haar te kan posisioneer ten opsigte van die belangrikste samelewingskuiwe wat huidiglik weer plaasvind en wat aanleiding kan gee tot krisistye. Huidiglik sou 'n mens wonder of die kerk nie tans 'n tydperk beleef nie wat soortgelyk is aan wat Strauss en Howe noem "*n sekulêre krisismoment*"³⁵. Hoewel daar verwys sou kon word na die groeiende *Independente Churches* in Afrika, word hierdie positiewe aspek oorskadu wanneer daar spesifiek na die Suid-Afrikaanse konteks gekyk word. In Suid-Afrika kan verskeie uitdagings onderskei word wat tans brandpunte is soos byvoorbeeld: (1) die toename in ernstige geweld (transito rooftogte en moord) en die regering se onvermoë om dit te beheer, (2) die toename in geïnfekteerde persone wat besmet is met die HIV/VIGS virus (die navorser besef dat die HIV / VIGS pandemie se oorsake en 'n bespreking daarvan kompleks is, maar beskou dit as een van die gevolge van 'n sekulêre krisismoment. Tydens laasgenoemde moment is daar gewoonlik 'n insinking / afbreek van morele waardes aanwesig. Een van die voorbeelde van 'n gebrek aan morele waardes is die handhawing van 'n standpunt dat verskeie bedmaats en onbeskermd seksuele omgang die

³⁵ Verskeie wetenskaplikes is van oortuiging dat daar nog moeilik vandag van so 'n krisis gepraat kan word. 'n Goeie voorbeeld hiervan is Harvey Cox wat byvoorbeeld sy teorie hieroor wysig in 'n boek getiteld "*Fire from heaven*" (1995).

norm is. Die gevolge hiervan is te sien in die wyse hoe vinnig die HIV / VIGS virus versprei word), (3) die moraliteitskrisis³⁶ (die toename in korrupsie onder leiers in die regering byvoorbeeld die hofsak waarin Shabir Shaik en Jacob Zuma in omstredeheid gehul was; toename in vroue- en kindermishandeling ensovoorts), en (4) die vernietigende effek van Lokalisasie op plaaslike opkomende ekonomieë om maar net 'n paar te noem.

Daar is breedvoerig aandag gegee aan die element van verandering en die wyse waarop dit onlosmaaklik deel vorm in 'n mens se verstaan van die breë kerk. Die belangrikste is sekerlik dat verandering groeipotensiaal besit en dat daar bepaalde lense is wat die pastor kan gebruik om verandering te interpreteer. 'n Verdere belangrike punt om van kennis te neem is dat bogenoemde lens die kerk en haar leierskorps help om die verandering skematies voor te stel, dit beter te begryp en pro-aktief te kan voorberei (onder leiding van die Heilige Gees) hoe hierdie samelewingskragte hanteer behoort te word. Die kerk sukkel om pro-aktief op te tree, terwyl dit na regte die doel is van die kerk. Daar kan nie gewag word vir die wêreld om die pas aan te gee, sodat die kerk weer daarop kan reageer nie. Die kerk het die verantwoordelikheid om oral waar dit is, die geestelike en morele stabiliteit by voorbaat te skep sodat dit ook 'n getuienis karakter kan uitdra.

Vervolgens keer ons weer terug na vrae wat vroeër in die afdeling gestel is en wat spesifiek kyk na die wyse hoe die kerk behoort te verander.

³⁶ Die navorser wil nie hiermee te kenne gee dat die Zuma-sindroom alleen aanleiding gee tot die huidige moraliteitskrisis nie (elke generasie het ongelukkig voorbeelde van korrupte leiers opgelewer. Vergelyk maar net byvoorbeeld die Pietie du Plessis - , die Leeu-van-die-Noorde [Strydom] en Broederbond-sindroom!). Die feit dat prominente politieke leiers egter betrokke is / verbind word met korrupsie stel nie 'n goeie voorbeeld nie en plaas eerder groter druk op morele waardes as wat dit help om dit op te bou.

3.4 Wat is die rol en die plek van die Institusionele kerk in 'n veranderende sosiale- en kulturele omgewing?

Hendriks (2005:137) fokus op die bydrae van Rodney Stark in sy boek *Rise of Christianity* (1997) en gebruik dit as inleiding vir die moontlike gestalte wat die kerk van die toekoms behoort aan te neem. Dit is interessant om te let dat die Christelike kerk fenominaal gegroei het tussen die tydperke van Jesus se opstanding en 350 n.C. waar die kerk vroeër bestaan het uit 7000 lidmate (in Handeling 2) het dit met meer as 40% gegroei oor die volgende 300 jaar tot ongeveer 33 miljoen gelowiges (uit 'n totale populasie van 56 miljoen inwoners op daardie stadium in die Romeinse Ryk!). Hendriks fokus spesifiek op twee aspekte wanneer die institusionele kerk se rol in 'n veranderende omgewing geïdentifiseer wil word. Die eerste aspek word afgelei uit 'n verskeidenheid teologiese literatuur wat die klem sterk plaas daarop dat die kerk haar rol slegs beter sal kan vervul as sy dit deeglik prioriseer. Die ander aspek wat ook belangrik is, is om te gaan kyk watter lesse die geskiedenis inhou vir die kerk van die toekoms.

Vervolgens kyk ons kortliks eers na die sewe prioriteite wat Hendriks (2005:137) onderskei en waarmee die kerk van die toekoms behoort besig te wees.

- **Hernude fokus op bekering ('n nuwe begin saam met God)**

Die kerk se hoofsaak is om mense te lei tot 'n ontmoeting met God. Eers wanneer 'n ware en opregte ontmoeting plaasgevind het, vind verandering plaas in iemand se lewe. Wanneer verandering plaasvind vind groei plaas (iemand wat in 'n veilige gemaksone gefunksioneer het ter wille van homself, word nou 'n gestuurde in diens van God en bring ook ander in kontak met God se heilsplan vir hulle lewens.)

- **’n Herwaardering van die kerk se Missionêre wese**

Missionêre kerkwees beteken dat gemeentes ’n meer kritiese ingesteldheid ontwikkel jeens hul omringende konteks, om sodoende as alternatiewe gemeenskap ’n uiters noodsaaklik profetiese roeping daarbinne te beoefen. Terselfdertyd word sending nie net gesien as die taak van enkelinge wat van tyd tot tyd in sendingaksies uitreik na ander plekke om siele te wen vir die koninkryk van God nie, maar as die taak en roeping van die hele gemeente wat op ’n deurlopende grondslag hulle Missionêre roeping in die wêreld (ook in hul onmiddellike konteks) uitleef. Sendingwerk behels nie meer net uitreikaksies van sendingorganisasies in die Eerste wêreld na ongekerstende volkere in die Derde wêreld nie, maar die taak van kerke en gemeentes (ook) in hul onmiddellike konteks. Kortom: ’n skuif vanaf ’n *sturende* na ’n *gestuurde* kerk.

- **Die Kerk van die toekoms het nuwe leiers en leierskapstyl nodig**

Daar is groot kundigheid nodig om die kerk se transformasie proses te fasiliteer binne die onderskeie geloofsgemeenskappe. Die uitdaging wat op die oomblik aan die kerk se leierskap gestel word is sekerlik die grootste in die geskiedenis van die kerk. Om hierdie rede sê Hendriks (2005:138) dat teologiese opleiding al hoe belangriker gaan word. Hier word die basis / fondament gelê in die lewe van ’n toekomstige geestelike leier. ’n Grondige kennis van die Woord, kennis van die geskiedenis van die kerk, die konteks waarbinne gefunksioneer moet word en selfstandige teologiese denke is onontbeerlik vir die toekomstige geestelike leiers van die kerk. Een van die groot struikelblokke deur die jare was nog altyd egter die oënskynlike afstand tussen die teorie en praktyk van predikante opleiding. Gevolglik is daar ’n groot aantal predikante wat nie die huidige uitdagings wat aan die kerk gestel word effektief kan bestuur nie. Hoewel daar baie vaardigheid beskikbaar is wat die kerk se leierskap betref kry ’n mens dikwels die gevoel dat predikante (1) verkies om nie die uitdagings voor die kerk se deur te bestuur nie, (2) nie beskik oor die regte hulpmiddele / ondersteuningstrukture / vaardighede

om hierdie uitdagings te bestuur nie of (3) in baie gevalle nie werklik toegelaat word om dit te bestuur nie weens die rompslomp van argaïese strukture in die kerk. Hendriks (2004:203-204) beklemtoon dat die kerk leiers moet oplei wat die teologie prakties kan gestalte gee in geloofsgemeenskappe (dit behels dus 'n proses en kombinasie van studie, deelnemende reflektoring en evaluering van die bestaande geloofstradisies se Skrifverstaan, belydenisse en tradisie).

- **Die kerk van die toekoms fokus op dinamiese geloofsgemeenskappe**

Volgens Dreyer (2003:77) soek die moderne mens na 'n tuiste langs die pad waar daar perspektief gekry kan word op die gejaagde lewe waarin hy / sy daaglik begewe. Die behoefte om te kan tuis kom word nie primêr bevredig deur organisasie van mense nie, maar deur sinvolle verhoudings. Daarom is dit die taak van die kerk om te fokus op wyses hoe gemeenskap, koinonia en geborgenheid gevorm kan word tussen sy mense. Ten spyte van die naam wat 'n mens aan bogenoemde bediening wou heg, word dit net weer onderstreep dat die samekomste van klein groepe gelowiges (hetsy dit omgee groepe, selgroepe, studiegroepe of wat ook al heet) 'n baie belangrike bedieningstruktuur binne die toekomstige kerk moet wees. Binne hierdie struktuur word lidmate se behoeftes gedien, ontdek hulle God se wil vir hulle lewens en word hulle ook weer bedienaars van God se genade in die nood van die konteks waar hulle woon en werk (vgl Van der Spuy, 2002:60-61).

- **Die kerk van die toekoms fokus op die gemeenskap se behoeftes**

Die kerk van die toekoms se hele wese en identiteit sal missionêr moet raak (soos reeds genoem). Dit impliseer 'n wegbeweeg van 'n na binne gerigte teologie wat fokus op oorlewing na 'n buite gerigte fokus van gelowiges wat helend inwerk in die nood van mense in hulle onderskeie gemeenskappe. Vraagstukke wat dan moet aandag geniet is onder andere:

- armoede en werkloosheid
- die toename van HIV / VIGS
- die toename in middelafhanklikheid en alkoholmisbruik
- die toename in seksuele losbandigheid en morele verval.
- die toename in geweld

- **Die kerk van die toekoms is 'n kerk wat bereid is om diversiteit te hanteer**

Ons leef binne 'n geglobaliseerde wêreld. 'n Verskeidenheid kulture, gelowe, rasse, geslagte, agtergronde, persepsies ensovoorts is aan die orde van die dag. Die kerk van die toekoms is bereid om hierdie diversiteit te erken en bestuur. Dit begin byvoorbeeld deur bewus te wees van wat Hendriks (2002:86) “*megatrends*” noem (met ander woorde daardie veranderinge soos voorgehou byvoorbeeld deur 'n land se sensus data, wat invloed uitoefen op plaaslike gemeentes). Kategorieë soos etnisiteit, behuising, inkomste (opvoeding en onderrig vlakke), die aantal HIV / VIGS geïnfekteerdes, ouderdomsverspreiding, getal weeskinders en familiesamestellings is byvoorbeeld van die belangrikste data wat nodig is om die diversiteit op plaaslike vlak waar te neem en rondom dit te beplan.

Watter lesse kan die Institusionele kerk spesifiek leer uit die geskiedenis van die Nuwe Testamentiese kerk³⁷? (vgl. Hendriks (2005:139-140).

³⁷ Die idee is nie om hierdeur die Vroeë kerk as die enigste ideaal voor te skryf nie, maar om met waardering ook terug te kyk na van die elemente wat hulle in plek gehad het en waarby die kerk van vandag kan leer.

3.5 Nuwe Testamentiese perspektiewe op die kerk

Die volgende aantal perspektiewe oor die kerk en Christene se rol in die samelewing kan afgelei word uit die Nuwe Testament:

- **Christene het anders gelewe in die wêreld**

Wanneer 'n mens kyk na die wyse waarop die eerste gelowiges die evangelie verkondig het dan is dit opmerklik dat hulle nie beskik het oor indrukwekkende predikers en groot Missionêre aksies geloods het nie. Die evangelie is eerder verkondig deur die lewenstyl en getuigenisse van doodgewone gelowiges wanneer hulle in mekaar se huise vergader het.

- **Christene het mekaar en hulle naaste versorg**

Hendriks wys daarop dat daar in die 300 jaar periode (sedert Jesus se opstanding tot en met 350 n.C) twee groot epidemies in die Romeinse Ryk plaasgevind het. Die een was vanaf 165 n.C tot 180 n.C (ongeveer een derde van die Romeinse Ryk is in hierdie tyd uitgewis). Die ander epidemie een honderd jaar later was veel erger met soveel as 5000 mense wat per dag gesterf het toe die epidemie op sy ergste was. Gedurende hierdie tyd het die Christene se getalle in verhouding tot die totale populasie egter konstant gebly. Die rede hiervoor was die wyse waarop hulle uitgereik het na mekaar en mekaar versorg het in die tye van krisis.

- **Christene het hulle huwelik- en familie lewe georganiseer volgens Bybelse beginsels**

Tydens die bewind van die Romeinse Ryk was daar morele verval. Perversiteit, aborsies en prostitusie het hoogty gevier. Die Christene het egter gestrewe om

hulle huwelik – en familie lewe in te rig volgens die riglyne van die Woord³⁸. Dit het gelei tot 'n toenemende geboortesifer en die verhouding vroue tot mans was ook meer in balans (weens die talle aborsies van baba dogtertjies was daar baie minder vroue as mans wat die geboortesifer nadelig beïnvloed het). Volgens Stark (1997:95-128) het die stabiele groei van die Christendom ook te make met die rol wat vroue in die vroeë kerk vertolk het. Binne die Grieks-Romeinse kultuur het vroue en die huwelik 'n lae prioriteit gehad. Binne die Christelike subkultuur sien ons dat vroue 'n belangrike rol gespeel het, hoër status geniet het en dus ook meer sekuriteit en waardering gehad het. Van die redes vir laasgenoemde verskynsel was die sterk Bybelse beginsels waarvolgens geleef is soos onder andere die veroordeling van buite-huwelikse seksuele praktyke, die beskerming van die huwelik as instelling, die veroordeling van egskeiding en die sterk afwysing van kindermoord en aborsie (veral dogtertjies).

- **Christene het sterk standpunt ingeneem teenoor rassisme en klassisme**

Die Romeinse Ryk het snel uitgebrei om verskeie politieke, ekonomiese en sosiale redes. Maar die vervlakking van die huwelik – en familie lewe asook die invloed van die epidemies het tot die negatiewe bevolkingsgroei gelei in sommige dele van die Romeinse Ryk. Om dit hok te slaan is mense van oor die wêreld (van alle tale, nasies en rasse) na sekere dele in die Ryk gelok met aansporings soos byvoorbeeld grond, om stabiliteit te bewerkstellig. Dit het gelei tot 'n mengelmoes kulture, rasse en taalgroepe wat weer gelei het tot potensiele

³⁸ Daar is verskeie Skrifgedeeltes (veral in die Nuwe Testament) wat gerig is op die huwelik en gesinslewe en wat spesifiek seksueel losbandige lewens aanspreek. Voorbeelde hiervan is: Rom.1:18-32 ; 1 Kor.5:1-13, 6:15-20 , 7:1-40, 11:2-16 ; Ef.5:22-6:4 ; Fil.3:18-21 ; 1 Thes. 4:1-8 ; 1 Tim. 2:9-15, 1 Tim. 3:1-5 & 1 Pet.3:1-7. Hierdie Teksgedeeltes en Stark (1997: 95-128) se siening dat vroue 'n belangrike rol in die Christelike kultuur gespeel het, 'n hoër status geniet het as vroue in die Grieks-Romeinse kultuur en dus ook meer sekuriteit en waardering gehad het maak dat die navorser met redelike sekerheid kan aflei dat die Christelike huweliks en gesinslewe meer positief daarna uitgesien het as die van ander huwelike en gesinne in die Romeinse tyd.

konflik (veral ten opsigte van die klasse verskille wat bestaan het). Die eerste Christene het egter rassisme en klassisme so ver moontlik beveg.³⁹

- **Christene was hardwerkende en betroubare mense**

Ten slotte sê Hendriks dat dit opmerklik is by hoeveel geleenthede die Nuwe Testamentiese briewe pertinent uitbrei oor die hardwerkendheid, betroubaarheid en eerlikheid van die vroeë Christene⁴⁰. Daarom was hulle ook wyd gerespekteer in die samelewing. So groot was die impak wat hulle gemaak het dat Keiser Konstantyn in 313 n.C die Christelike geloof tot staatsgodsdienst verklaar het, want het hy gesê, dit is onmoontlik om 'n Ryk op te bou sonder betroubare mense en die Christene was sulke mense.

3.6 Op watter wyse moet gelowiges die hedendaagse stressore en veranderings ten opsigte van kerkwees hanteer ten einde steeds getrou te bly aan die Evangelie?

MacLaren (2000:11-12) gebruik die beeld van 'n aardbewing om die grootskaalse verandering in die kerk mee uit te druk. Die oorgange wat die kerk beleef hou natuurlik direk verband en word ooreenkomstig ook direk beïnvloed deur bepaalde samelewingskragte wat daarop inwerk. So moes die kerk haar deur die verloop van tyd posisioneer binne 'n Prehistoriese -, Antieke, Middeleeuse – en

³⁹ Vergelyk byvoorbeeld Andrew Walls (2002:67-68) wat onder andere aantoon hoe Handeling 15 se gebeure aanleiding gegee het tot 'n wegbeweeg van die onderskeid wat getref is tussen proseliete en bekeerlinge (dit verteenwoordig ook dus 'n wegbreek van die tradisionele nasionalisme / Judaïsme) en Stark (1997:213) maak ook die volgende gevolgtrekking waarom die Christendom in die vroeë kerk konstant gegroei het *“...a mayor way in which Christianity served as a revitalization movement within the empire was in offering a coherent culture that was entirely stripped of ethnicity.”*

⁴⁰ Skrifgedeeltes soos Ef.6:5-9 ; Kol.3:22-4:1 ; 2 Thes.3:6-13 & 1 Pet.2:18-25 hou veral verband met die kenmerk dat Christene nuwe skepsels in Christus is en daarom die verantwoordelikheid het om anders teenwoordig te wees en leef in hierdie wêreld. Laasgenoemde beginsel is toegepas in alle verhoudings en situasies.

Moderne wêreld. Huidiglik word hierdie verskillende tydsfere opgeneem binne 'n Postmoderne wêreld (sien gedeelte oor Epistemologiese skuiwe)

Hoewel daar baie onsekerheid is in hierdie nuwe fase waarin die kerk haar tans bevind, is een ding seker: die Institusionele kerk is besig om haar invloed in die wêreld te verloor.

MacLaren (2000:14) som dit as volg op *“For a variety of reasons, organized religion, including Christianity, seemed to have lost its power to satisfy us in the late old world”*. William Easum sluit hierby aan in MacLaren (2000:21) wanneer hy se: *“Established churches are becoming increasingly ineffective because our past has not prepared us for ministry in the future. The discontinuity we have experienced because of these quantum leaps is comparable to the experience of the residents of East Berlin when the Berlin Wall came down. Nothing in their past prepared them for life without the Wall. Very little in our past has prepared us for ministry in today’s world.”*

Wanneer Christene met hierdie gedagtes gekonfronteer word is daar 'n paar benaderings wat gevolg kan word (elkeen natuurlik met bepaalde gevolge). MacLaren onderskei tussen die volgende drie benaderings:

- (1) Die Kerk moet vernuwe word
- (2) Die Kerk moet herstel word
- (3) Die Kerk moet herontdek / herontwerp word

Vervolgens kyk ons na elk van hierdie benaderings en die implikasies vir die kerk:

3.6.1 Die Kerk moet vernuwe word

Wanneer 'n kerk vernuwe impliseer dit dat daar deur 'n proses van verandering gewerk word met die doel om weer in voeling te kom met die lidmate en hulle

behoefte. Hoewel die oefening edel is, is die ondervinding dat hierdie strategie dikwels tydelik van aard is en basies net die spreekwoordelike “gate toestop”.

Kenner wat hierdie pad al geloop het, het bevind dat die volgende probleme steeds akute bly na ‘n vernuwingsproses:

- a. Daar het gewoonlik baie groei plaasgevind binne die leierskap van die kerk wat die proses geïnisieer en gedryf het, maar in die proses het daar ‘n gaping ontstaan tussen die lidmate en die leierskap. Lidmate voel bedreig in die proses omdat hulle voel dat die leierskap sekere kompromieë met die wêreld aangaan om meer relevant te wees.
- b. Ten spyte van die leiers se goeie motiewe is so ‘n kerk steeds ‘n hele aantal jare agter wat die behoeftes betref van diegene wat geestelik soekend is. Daarom sal lg. persone steeds ‘n gaping ervaar tussen hulle en die lidmate as hulle bv. ‘n Erediens sou bywoon en toeskouers is van ‘n klomp rituele en simboliek wat nie binne hulle verstaansraamwerk val nie.
- c. Na ‘n aantal jare is die ondervinding dat die kerk wat vernuwe het, haar gewoonlik weer in die moeilikheid bevind aangesien sy weer irrelevant geword het vir die kultuur en konteks waarbinne sy funksioneer.

3.6.2 Die Kerk moet herstel word

Die neiging in hierdie benadering is dat die persone betrokke kyk na die probleme wat die kerk in die gesig staar en dan ‘n reuse sprong terugmaak in tyd na die Nuwe Testamentiese verstaan van kerkwees. Hoewel dit op die oog af ook edel is, loop diegene betrokke by hierdie proses dikwels die gevaar om ‘n paar aspekte van kerkwees wat op die periferie gelê het in die Vroeë Kerk, te onderstreep en as ononderhandelbaar te beskou in die kerk van die toekoms. Die probleem met hierdie benadering is dat die kerk van die Nuwe Testament as ‘n sg. “*blueprint*” moet dien vir alle kerke in ‘n Postmoderne konteks. Hierdie benadering mis natuurlik ook die punt aangesien dit nie hier gaan oor die

implementering van 'n nuwe stel reëls wat slaafs nagevolg moet word nie. Die Nuwe Testamentiese se verstaan van kerkwees sal baie beter tot sy reg kom as dit in die lig van 'n gevallestudie beskou word van hoe die eerste Christene die snelle veranderinge in hulle omgewing hanteer het deur daarby aan te pas, daardeur te groei en te leer om uitdagings op nuwe kreatiewe wyses te hanteer. Die sleutelwoord wat hier belangrik is, is hulle “aanpasbaarheid”. Wanneer hierdie benadering gevolg word, word daar ook besef dat die kerk van die toekoms nooit by 'n punt kan arriveer waar sy kan sê “*Nou het ons 'n wenresep en ons weet presies wat om te doen*” nie. Die benadering sal eerder wees dat solank as wat die kerk betrokke is in die samelewing, dit sal moet leer om aan te pas, te verander en te leer by prosesse van verandering wat 'n samelewing kenmerk (vgl. MacLaren, 2000:23).

3.6.3 Die Kerk moet herontdek / herontwerp word

MacLaren sê in die lig van bg. twee benaderings dat daar ook 'n derde benadering is wat gevolg kan word. Hierdie benadering sluit aan by van die beginsels wat in bg. twee genoem is, maar gaan verder in die opsig dat die uiteindelijke doelwit nie is om net 'n paar kosmetiese aanpassings te maak nie. Wanneer daar oor kerk en die rol van die kerk in die toekoms gedink word dan moet daar veral ook gefokus word op die ontwikkeling en implementering van 'n nuwe bedieningsfilosofie. Die fokus word dan nie alleen die implementering van 'n paar bedieningsprogramme nie, maar daar word 'n stap teruggegee deurdat die lidmate en almal betrokke se hele ingesteldheid / houding teenoor die verandering wat plaasvind kan verander. Op hierdie wyse word die insig gekweek om op sekere tye met onderskeidingsvermoë en begrip na die kerk te kan kyk en sekere aspekte te evalueer, maar ook om in die proses te erken dat sekere werks wyses nie meer voldoende is nie en gevolglik nuwe metodes toepas / ontwikkel in 'n poging om die kerk meer relevant binne die veranderende konteks te maak. As 'n mens lg. prakties toepas en die Erediens as voorbeeld

neem sou die volgende as riglyn kon dien. Dit word al hoe duideliker dat kerke waarvan die lidmaattal daal / Erediensbywoning daal, kerke is wat steeds net gerig is daarop om op die tradisionele manier kerk te wees (met “*tradisioneel*” bedoel die navorser ‘n wyse wat meer kultuur gebonde is as wat dit teologies gemotiveer is. In die proses bly die fokus die lidmate en hulle behoeftes. Kerke wat egter groei is kerke wat besef het dat daar ook ‘n verantwoordelikheid is teenoor diegene wat nie op die kerk se boeke is nie en daarom bereid is om die Evangelie so te verpak en aan te bied dat die geestelik soekendes ook welkom voel binne Eredienste en ander byeenkomste van die kerk.

Bg. mense noem MacLaren die “*raw material*”. Die idee van die herontdekte kerk is om werklik vir hulle op die rand van die samelewing te betrek en die Evangelie op so ‘n wyse aan te bied dat dit sinmaak in hulle lewens. Daarom is die fokus nie in die eerste plek net om van die Gereformeerde ‘n beter Gereformeerde of van die Katoliek ‘n beter Katoliek te maak nie, maar ‘n ruimte te skep waar die randfigure soos die persoon wat geskei is, die persoon wat aan dwelms verslaaf is, die enkelouer gesin, die hersaamgestelde gesin, die bejaarde wat eensaam is, die “*juppie*” wat materialisties ingestel is ensovoorts ‘n ruimte te skep waar hulle God kan ontmoet en tuiskom in ‘n nuwe familie waar sinvolle groei moontlik is.

3.7 Is dit werklik nodig dat die kerk moet verander?

3.7.1 Inleiding

Die antwoord hierop is na aanleiding van dit wat tot hiertoe reeds gesê vanselfsprekend. Volgens Brueggemann (1997:41) het die gesaghebbende en invloedryke stem van die kerk verwater tot een van vele stemme wat probeer poog om die huidige realiteite te interpreteer. Dit word baie duidelik as ‘n mens sien dat die kerk se stem min tot geen effek het op die invloed van Globalisasie,

groeïende individualisme, materialisme, ekonomiese vooruitgang ten koste van ander lande en die vernietiging van die ekologie en hulpbronne nie.

Volgens Brueggemann (1997:41) sou 'n mens met die sekulêre situasie waarin die kerk haar tans bevind, in sekere opsigte weer kon praat van 'n Babiloniese ballingskap. Net soos die Jode van ouds bloot saamgesmelt het met die Babiloniese kultuur en leefwyse, so bestaan die gevaar dat die kerk ook verswelg kan word in 'n hedendaagse vloedgolf van sekularisme. Daarom is die krisis waarin die kerk haar huidige bevind na die mening van die ondersoeker ook regstreeks 'n krisis rondom haar identiteit. Die uitdaging waarvoor die kerk haar tans bevind is om 'n alternatiewe identiteit te vorm, 'n alternatiewe visie van die wêreld te skep en 'n alternatiewe roeping te onderskei in 'n samelewing wat gekenmerk word deur kragte wat poog om hierdie alternatiewe bloot te lê en te vernietig. Daarom moet die kerk besef dat die behoeftes, moontlikhede en uitgangspunte van gelowiges in "*ballingskap*" baie anders daarna gaan uitsien as wat dit was in 'n homogene samelewing. Ons strewê sê Brueggemann (1997:42) daarom is "*to see about alternative practices, disciplines and intentions that may sustain an alternative, subversive, countercultural identity.*"

Kyk ons egter na die huidige stand van sake is dit duidelik dat 'n groot deel van die lidmate onvergenoegd geraak het met die Institusionele kerk wat sukkel om bogenoemde alternatiewe identiteit te vorm.

Volgens Jones (1998:13) is die Christelike kerk in die Weste, 'n sterwende kerk. Sommige data wys dat tot soveel as 53 000 lidmate elke week die kerk in Europa en Noord-Amerika verlaat. In sommige kringe het die 1990's bekend gestaan as die "*decade of evangelism*", maar tog het nagenoeg 1 miljoen lidmate in hierdie gegewe tyd tradisionele kerke verlaat! Hierdie verskynsel het ernstige selfondersoek tot gevolg gehad – 'n belangrike navorsingstudie getiteld "*Gone but not forgotten*" deur Richter en Francis (1998) in Jones (1998:14) was een van verskeie pogings om te analiseer waarom soveel lidmate die kerk verlaat het. Die natuurlikste reaksie sou wees dat die meeste mense die kerk verlaat het a.g.v. 'n

gebrek aan of verlies van geloof. Tog is dit baie interessant dat hierdie rede in baie min gevalle gebruik is. Redes wissel van verveling, verhuising, en ander belangriker prioriteite tot by die feit dat die kerk net eenvoudig irrelevant geword het vir soveel mense (92% mense het gesê dat hulle nooit gevra is waarom hulle die kerk verlaat het nie) Die verslag het ook verder gesê:

“If church are to retain the members they need to take account of the difficulties people face maintaining their faith...are churches taking seriously the actual questions people are asking in late modern-society? Do churches encourage their members to express their doubts and to ask hard-hitting questions? Do churches truly cater for those who are struggling with their faith?”

Gedurende die 1990's het 1.6 miljoen mense hulle aangesluit by 'n kerk in Europa, maar in dieselfde tydperk het 2.8 miljoen mense hulle lidmaatskap beëindig. Hierdie statistiek is 'n bevestiging dat die kerk wel die vermoë het om mense se aandag te trek en selfs vir 'n ruk lank te amuseer, maar van 'n langtermyn verbintenis is daar in baie opsigte deesdae min sprake. Hierdie tendens speel ook af binne die NG Kerk. Wanneer daar gekyk word na tendense aangetoon in Kerkspieël 2000 (2000:2) sien ons byvoorbeeld dat daar 'n geleidelike afname in dooplidmate (45 000 minder in 2000 as in 1996) was. Die getal belydende lidmate het ook gedurende die tydperk konstant gebly, wat 'n gebrek aan groei beteken. Die gevolg is dat die ouderdomsprofiel vir die kerk ook gestyg het en ons dus meer ouer, ekonomies onaktiewe, lidmate bykry as wat daar 'n dinamiese, ekonomies aktiewe, betrokke, jonger groep lidmate is⁴¹.

⁴¹ In die Kruisgewys tydskrif (April 2008) wat gewei word aan 'n bespreking oor Kerkspieël 2006 se statistieke wys een v/d samestellers, Dr Kobus Schoeman lesers daarop dat die totale lidmaattal oor die afgelope tien jaar relatief stabiele gebly het op ongeveer 900 000 lidmate. 'n Bekommernis is egter dooplidmate wat soos in Kerkspieël 2000 se opname ook wys, steeds afneem. Die afgelope 10 jaar was dit 'n afname van ongeveer 100 000 dooplidmate. Huidiglik (volgens 2006 statistieke) is 77% belydende lidmate en 23% dooplidmate. Twee en twintig persent van lidmate in 2006 het aangedui dat hulle 60 jaar en ouer is. Dit beteken dat daar op hierdie stadium ongeveer net soveel lidmate ouer as 60 is as wat daar lidmate jonger as 16 jaar is. Die afleiding wat hieruit

Redes waarom Jones (1998:20-37) nog aanvoer dat lidmate moeg raak vir die kerk:

- **Skynheiligheid**

Daar bestaan 'n al hoe groter wordende gaping / kontradiksie tussen wat ons as gelowiges leer en hoe ons in die wêreld leef.

- **Gebrek aan warmte**

Nie-Christene etiketteer die Kerk dikwels as 'n veroordelende gemeenskap in plaas van 'n ruimte van aanvaarding en omgee ten spyte van iemand se tekortkominge.

- **Godskonsep**

Die Kerk het deur die eeue eensydig gefokus op 'n God wat oordeel en mense laat skuldig voel. Hierdie siening, saam met die alewige stryd om te presteer en die leer van sukses te klim in die moderne wêreld ontnugter baie mense.

- **Spesifieke negatiewe ervaring**

In baie gevalle was het bestaande lidmate lidmaatskap beëindig / opgehou om kerk toe te gaan as gevolg van 'n negatiewe insident of konflik met 'n leraar of lidmaat. Veral in plattelandse gebiede skep hierdie tipe konflik geweldige probleme (almal ken mekaar en die persoon wat te nagekom is sien nie kans vir mense se skinderstories en persepsies oor hom / haar Sondae in die Erediens nie).

gemaak word is dat die kerk beslis besig is om te vergrys en dan ook teen 'n stygende tendens! (vgl. Schoeman, 2008:6)

- **Mobiele gemeenskap**

Ten spyte van nuwe energie om 'n vars begin te maak in 'n nuwe werk en omgewing vind mense (vanweë ons hoë premie op individualisme en privaatheid) dit moeiliker om in te skakel by 'n nuwe kerk, waar mense al vir baie jare saamkom en dit altyd voel asof jy 'n "inkommer" is. Dikwels word daar onbewustelike onwelkom tekens uitgestuur wanneer so 'n persoon by bestaande bedieninge wil inskakel.

- **Gebrek aan gasvryheid**

Besoekers en voornemende lidmate voel nie werklik welkom in die Erediens nie. Daar is ook nie spesifieke strukture wat nuweling laat welkom voel, meer gasvryheid / warmte betoon en informasie oor die kerk se bedieninge bekendstel sodat nuweling by hierdie bedieninge kan inskakel nie.

- **Christelike leiers is in baie opsigte arrogant**

Te dikwels dink die kerk op plaaslike vlak dat dit al die kennis / wysheid in pag het. Ons ken reg en verkeerd. Ons ken God en die Bybel. Daar is dus 'n gaping tussen ons wat weet en hulle wat nie weet nie. Die kerk sal haar weer moet gaan verdiep in die voorbeeld wat Jesus gestel het en die wyse hoe Hy met buitestaanders en randfigure omgegaan het. Diegene wat krities dink moet geleentheid kry om hulle perspektiewe te lug sonder dat hulle veroordeel of uitgeskuif sal word. In baie kerke word die denkendes eerder ontmoedig om te dink, want daar word eerder 'n lepel vol oortuigings aan mense voorgehou deur leiers wat slegs antwoorde ken, maar nie die vrae nie! (daar sal in hoofstuk 4 meer uitgewei word oor die noodsaaklik van die pastor se identiteit aangesien dit van kardinale belang is in die toekoms van die plaaslike kerk).

- **Die onvermoë om dit wat ons leer ook te gaan uitleef**

Vanweë die instandhouding van hiërargiese en vertikale strukture van mag deur geestelike leiers, word daar in die proses te veel mag toegeëien aan hulle. Onvermoë om verantwoording te doen en gebrek aan broosheid is die gevaar wanneer iemand te veel mag het. Die probleem is dat geestelike leiers wat “*al die antwoorde ken*” en nie soms onsekerheid beleef nie so ‘n front voorhou dat wanneer hulle die dag werklik sukkel / geloofskrisis beleef dit ook tot die val van baie ander gelowiges lei.

- **Kompartimentalisasie**

Dit wil voorkom asof Christene dit vervolmaak het om die lewe in te deel in kompartemente. Ons onderskei graag tussen die heilige en die sekulêre, die aardse en die geestelike, sosiale betrokkenheid en evangelie, alle daagse werk en aanbidding. Ons hou vernuwingsdienste, bid vir herlewing ensovoorts maar daar vind nie werklik verandering plaas in plaaslike gemeenskappe nie. Dit is uiters noodsaaklik om te praat oor verlossing, innerlike genesing, vrede en genade ensovoorts, maar indien dit nie grondvat in ‘n praktiese verhouding met Jesus Christus waar ek woon en werk nie, het my geloof geen inpak nie en word dit bloot ‘n intellektuele oefening waarmee ek my gewete sus.

Wanneer daar meer spesifiek gekyk word na die situasie van die Gereformeerde kerke dan is daar ook ontstellende eienskappe waarneembaar wat nie onaangeraak kan gelaat word nie. B.J. van der Walt (1999) het in ‘n deeglike ondersoek by onder andere ‘n eerstejaarsklas aan die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys spesifieke probleme in die Gereformeerde kerke (by name ook die NG Kerk) geïdentifiseer en die navorser is van mening dat wanneer hierdie probleme erken en suksesvol aangespreek kan word die kerk werklik hoop vir die toekoms kan hê. Daar word kortliks in die volgende afdeling gekyk na van die bevindinge wat Van der Walt (1999:8-14) gemaak het.

3.7.2 Gereformeerde Kerke

Die volgende kritiek word veral deur die jeug uitgespreek teenoor die Gereformeerde kerke. Die uitdaging is om ook tussen die lyne te lees en moontlike alternatiewe en oplossings raak te sien wat in die kerk van die toekoms geïmplementeer behoort te word.

3.7.3 Denominasionalisme / Kerkisme

‘n Kerk wat haar verbeeld dat sy “*gearriveer*” het en nou al die antwoorde in pag het loop die gevaar om kerkisme te pleeg. Deur die eeue heen het verskeie kerke al simptome van hierdie siekte onder lede gehad (dink byvoorbeeld aan Martin Luther en ander se protestering teen die Rooms-Katolieke kerk se leer en die nagevolge wat die NG Kerk steeds beleef as gevolg van haar pro-apartheid standpunt).

d’Assonville (1992:95) wys interessant genoeg daarop dat die strewe na Reformasie in die kerk ‘n beweging was (en steeds is!) wat nie onlangs ontstaan het nie, maar oor baie jare heen al ontwikkel het. Reeds by die Konsilie van Wene (1311-1312) word gepleit vir “*reformatio ecclesiae in capite et membris*” (reformasie van die kerk in hoof en lede). Tydens die Konsilie van Konstantz (1414-1418) en die Konsilie van Basel (1431-1449) word gestrewe na “*causa reformationis*” (verbetering binne die kerk van wat misvorm is). Die term “*reformasie*” maak verder ook die pad gelyk in die Sestiende eeu vir die Hervorming wat veral onder Luther in 1517 sigbaar ontwikkel het. Vandag word daar nog gereeld onder Gereformeerdes verwys na die sogenaamde “*semper Reformanda*” (om voortdurend te hervorm / reformeer).

‘n Kerk wat nie meer bereid is om kritiese selfondersoek te doen nie (m.a.w. voortdurend op ‘n verantwoordelik-kritiese wyse introspeksie te doen en haar identiteit aan die Skrif en Gereformeerde belydenis te meet) word baie maklik

vasgevang in verskynsels wat Van der Walt (1999:22) *hoogmoed, arrogansie, eksklusivisme, afsydigheid, onverskilligheid* en *negativisme* noem. Hierdie gesindhede, tesame met die onvermoë om in konstruktiewe dialoog te gaan met ander kerke op plaaslike vlak hoort nie binne 'n Gereformeerde verstaan van kerkwees nie. Die uiteinde daarvan is 'n irrelevante kerk wat net besig is met haar eie agenda en die bevrediging van haar lidmate se behoeftes.

3.7.4 Institusionalisme / Kerkgesentreerdheid

Een van die groot gevare wat die kerk huidiglik in die gesig staar is om in die lig van die snel veranderende samelewing "*laer te trek*" en uitsluitlik na binne gerig te begin dink. In hierdie denkmodus word die kerk as instelling belangriker geag as dit waarvoor die kerk oorspronklik volgens die Skrif bedoel was. Van der Walt sê tereg (199:24): "*Die kerk is nie daar ter wille van homself of vir die Christene in die eerste plek nie. Die kerk is daar vir die ontwrigte, stukkende, siek, honger, werklose, daklose mense – of hulle nou Christene is of nie.*"

Uit bogenoemde is dit duidelik dat die kerk baie sterker moet fokus op die wyse waarop sy funksioneer binne haar onmiddellike konteks. Dit vra natuurlik 'n herdefiniering van hoe sending- en evangelisasiewerk verstaan moet word. In baie Gereformeerde kerke se begrotings word die kleinste persentasie geld en energie byvoorbeeld aan sendingwerk bestee. By daardie gemeentes wat dit wel gedoen word is dit in baie gevalle so gestruktureer dat sendelinge in verafgeleë lande finansiële ondersteun word. Op hierdie wyse (m.a.w. deur die uitskrif van 'n tjek) voel baie kerke dat hulle hul sendingroeping vervul!

3.7.5 Tradisionalisme

In baie kerke word bogenoemde steeds aangetref. Hoewel tradisie myns insiens ook 'n belangrike plek het in die kerk van Christus (dit skep 'n gemeenskaplike identiteit, gedeelde ervaring en ontmoeting met God ensovoorts) is dit belangrik om fyn te onderskei tussen dit wat die Woord as essensieel beskou en dit wat kultureel in stand gehou word. Laasgenoemde kan baie maklik ook 'n ontvlugting word waar diegene wat ontnugter is met die samelewing / nie bereid is om aan te pas nie, hul agtergrond en kultuur gebruik as verskoning om kerk te wees soos wat die Woord bedoel.

3.7.6 Etnisisme / Rassisme

Volgens van der Merwe (2001:62) bestaan daar nog 'n wesenlike verdeeldheid onder mense in Suid-Afrika wat ras betref. Baie van die jonger lidmate wat nie die konflik beleef het van apartheid nie, het by 'n punt gekom waar hulle moeg is vir die ouer garde se onvermoë om te versoen. Hulle pleit dat die kerk bereid sal wees om alle mense (ongeg ras, geslag, kultuur en taal) met oop arms ontvang. Van der Walt (1999:26) sluit hierby aan wanneer hy aantoon dat daar 'n verdeeldheid heers onder Gereformeerdes oor die nuwe Suid-Afrika en die rol wat die kerk binne hierdie nuwe bedeling behoort te speel. Vir sommige is taal en kultuur steeds die belangrikste maatstawwe waaraan die kerk gemeet moet word, terwyl ander strew na 'n nuwe bedeling waar elkeen wat 'n behoefte het aan God se verlossing sal kan tuiskom en aanvaar sal word sonder vooropgestelde idees.

3.7.7 Liefdeloosheid en koudheid

Baie kerke in die Gereformeerde tradisie sukkel steeds met bogenoemde kenmerke. Aangesien ons voorgeslagte 'n era verteenwoordig het waar *“kinders gesien word, maar nie gehoor word nie”*, daar in baie ouerhuise 'n streng en rigiede vaderfiguur gefigureer het en ons in ons by tye 'n eensydig-teologiese verstaan van God gehad het wat meeste van die tyd kwaai is en jou wil veroordeel / straf, het die kerk in baie opsigte steeds van hierdie beginsels lewend gehou. Lidmate in die Gereformeerde tradisie (wat sterk fokus op die liturg / prediker wat 'n monoloog lewer, terwyl die lidmate se enigste bydrae is om gemaklik te sit en luister) is ongemaklik wanneer daar van hulle verwag word om met warmte uit te reik na mekaar, gasvryheid te betoon en mekaar te laat welkom voel in die erediens. Ook wat ander aspekte van kerkwees betref het ons nog baie te leer. Wanneer iemand byvoorbeeld sou val in een of ander sonde, vind sommige dit moeilik om te vergewe en vergeet. Gevolglik voel so 'n persoon dikwels ongemaklik in die kring van die gelowiges en vermy mettertyd die samekomste van die gemeente.

3.7.8 Nominalisme (skynheiligheid en inkonsekwente Christelike lewenswandel)

In baie opsigte word die egtheid van sommige lidmate se motiewe vir kerkbywoning / betrokkenheid bevraagteken en blyk dit dat sommige dit net om pligshalwe doen. Dit word gewoonlik gedoen om redes soos: dit is die gepaste ding om te doen ; ek doen dit ter wille van my kinders of bloot net dat dit 'n goeie gewoonte is. Wanneer iets volgens Van der Walt (1999:21) nie meer 'n plesier is om te doen , dan het daar 'n stuk vreugde doodgegaan. Dan kan ons die beste bedieningstrategieë, die mooiste preke en die oulikste Bybelstudies uitwerk, maar dit sal alles tevergeefs wees. Mense wat in naam Christene is, maar wie se

lewens nie getuig van God se grootheid nie, doen die kerk huidiglik baie meer skade aan.

3.7.9 Miopisme / bysiendheid (Doelloosheid)

In kort sê Van der Walt (1999:24) beteken bogenoemde 'n geestelike bysiendheid, 'n kortsigtigheid en 'n visieloosheid ten opsigte van waarnatoe die kerk oppad is. Burger (1999:42-51) beklemtoon die noodsaaklikheid van 'n grondige Bybels-teologiese visie vir die nuwe fase waarin die kerk inbeweeg. Hy sê onder andere: *“Die visies wat ons in die Bybel op die kerk kry, is beskrywings of vertellings of metafore wat vir ons wesentliche momente van gemeentewees aandui, dikwels deur enkele impulse of breë lyne wat getrek word – sonder dat al die detail ingevul is.”* Visie (uit 'n menslike oogpunt beskou) is op hierdie stadium uiters noodsaaklik vir die kerk van die toekoms aangesien dit (1) Betekenis gee en help om te onderskei wat werklik belangrik is (vgl. Fil.1:10), (2) Rigting gee ten opsigte van die koers wat ons behoort in te slaan en hoe ons daar gaan kom as kerk en (3) Visie gee energie en vitaliteit, want dit mobiliseer mense en bring nuwe entoesiasme en hoop vir die toekoms.

3.7.10 Trivialisme / beuselagtigheid (prioriteite)

Wanneer die kerk nie meer spesifieke prioriteite het soos wat dit uitgestippel word in die Woord nie, is die kans baie goed dat ons te make het met 'n sterwende kerk. Dit is volgens Van der Walt (1999:25) interessant om die agendas en notules van Ringe en Kerkrade te bestudeer en te sien wat prioriteite is vir die kerk. Tot 'n groot mate spesialiseer die kerk dikwels daarin om haar besig te hou met onbenullighede. Warren (1995:66-67) sê dat die belangrikste oefening wat die kerk huidiglik moet doen is om weer 'n duidelike en

doeltreffende doelwitverklaring te doen. In die proses moet die Woord sentraal staan en moet daar spesifieke, verstaanbare, meetbare en uitvoerbare doelwitte gestel word na aanleiding van die volgende vrae:

- Hoekom bestaan die kerk?
- Wat moet ons as kerk wees? (Wie en wat is ons besigheid?)
- Wat moet ons as kerk doen? (Wat wil God in die wêreld doen?) en
- Hoe moet ons bogenoemde prakties gaan doen?

Wanneer die fokus nog skerper gemaak word en daar spesifiek gekyk word na die Nederduits Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika dan is daar ook belangrike skuiwe wat waargeneem word, maar terselfdertyd ook die uitdaging om hierdie skuiwe verantwoordelik te begelei na aanleiding van alles wat tot dusver gesê is.

Vir die doeleindes van die gedeelte oor die veranderinge wat reeds plaasvind en behoort plaas te vind binne die NGKSA gebruik die ondersoeker 'n insiggewende artikel van DE de Villiers (1999:15-38) as raamwerk vir hierdie bespreking:

3.8 Die NG Kerk binne die nuwe Suid-Afrika: krisis of uitdaging?

3.8.1 Inleiding

Die eerste demokratiese verkiesing van Suid Afrika is soos reeds vroeër in hierdie gedeelte genoem, gehou op 27 April 1994. Hierdie gebeure het baie meer as net die oorgang na 'n nuwe staatkundige bedeling geïmpliseer. Die afgelope dekade is Suid-Afrika gekenmerk deur radikale veranderinge wat bykans elke sfeer van die samelewing (polities, ekonomies en burgerlike sfere) geraak het. Ook die godsdiens is direk geraak aangesien die kerk-staat verhouding (by name die NG Kerk en Nasionale Party alliansie) gebreek is.

3.8.2 Oorgang na 'n nuwe Suid-Afrika

Die oorgang na 'n nuwe Suid-Afrika word deur die volgende ingrypende verskuiwings gekenmerk:

3.8.2.1 'n Omvattende transformasie van die samelewing

Die transformasie wat in Suid-Afrika plaasgevind het moet in die eerste plek verstaan word vanuit 'n politieke oogpunt. Na 1994 is die Nasionale Party (wat 'n klein deel van die bevolking verteenwoordig het) as regerende party vervang deur die oorweldigende meerderheid van die African National Congress (ANC) wat die grootste deel van die bevolking verteenwoordig. Vir die eerste maal in die geskiedenis het Swart mense 'n beherende aandeel in die sentrale regering van die land gekry. 'n Omvattende transformasieproses het begin en al die terreine van die samelewing soos onder andere: die ekonomie, onderwys, welsynsdienste, gesondheidsdienste, veiligheidsmagte, sport en georganiseerde godsdiens is daardeur geraak

3.8.2.2 Die invoer van 'n nie-rassige, liberale demokrasie

Een van die grootste mylpale om bogenoemde te bereik was die aanvaarding van die nuwe grondwet in 1996 wat voorsiening gemaak het vir 'n meerderheidsregering en wat burgerregte verleen aan elke Suid-Afrikaner. Hierdie regte is uitgebrei met die aanvaarding van die handves van menseregte wat insluit: die regte van individue, godsdienstige - en kulturele groepe. Die feit dat Suid-Afrika beskik oor 'n liberale grondwet en 'n liberale demokrasie het dan ook veroorsaak dat politieke liberalisme die dominante ideologie geword het. Kerke moet hiermee rekening hou aangesien daar sterk gefokus word op die regte van die individu, godsdiensvryheid en 'n skeiding tussen kerk en staat. Tog moet bygevoeg word dat die politieke liberalisme wat neerslag vind in ons grondwet 'n gematigde een is aangesien bogenoemde regte in terme van

individue, godsdienstige – en kulturele groepe in ewewig met mekaar gebring word en die kerke 'n rol mag speel binne die staat.

3.8.2.3 Die instelling van meganismes om die onreg van die verlede reg te stel en versoening in die samelewing te bewerkstellig

Die apartheidsbeleid het 'n sterk ontwrigtende uitwerking gehad op die inwoners van Suid-Afrika. Dit was veral op militêre gebied waar bevrydingsoperasies aan beide kante (die opposisie en die regering) tot grootskaalse aantasting van menswaardigheid en selfs die dood gelei het. Daarom is meganismes in plek gestel om die erfenis van bogenoemde beleid uit te wis. Vyf voorbeelde hiervan is (1) die leidende rol van die Waarheids-en Versoeningskommissie (o.l.v. oud-Aardsbiskop Desmond Tutu) om menswaardigheid en versoening te herstel (2) wetgewing wat geïmplementeer is om grondhervorming te reël sodat die grond van Swart mense wat deur die vorige regering van hulle vervreem is, weer terug gegee kan word aan hulle, (3) die implementering van regstellende aksie in die arbeidsektor om die wanbalans in die samestelling van personeel reg te stel, (4) die klem om in die privaatsektor op bestuursvlak swart mense aan te stel en die gepaardgaande swartbemagtigingsprojekte wat deur groot maatskappye onderneem word en (5) transformasieprosesse binne die onderwys wat gelyke opvoedingsgeleenthede vir alle kultuurgroepe voorsien.

3.8.2.4 Die verdieping van die morele krisis in die samelewing

Om bogenoemde te staaf is dit nodig om te kyk na ons land se misdaadsyfers. Oor die afgelope aantal jare het daar 'n duidelike toename plaasgevind in misdaad in al sy vorme. Witboordjiemisdade soos bedrog en korrupsie het so

wyd toegeneem (in die regering, privaatsektor en selfs op sportgebied) dat daar spesiale kommissies soos bv. Regter Heath se kommissie van ondersoek en spesiale ondersoekenhede soos die polisie diens se “*Scorpions*” in die lewe geroep is om dit te probeer bekamp. Geweldsmisdaad soos moord, kaping, gewapende roof en verkragting het ook ‘n toename getoon. Die Polisie diens se gebrek aan mannekrag (en lede se pessimistiese houding weens lang ure, onderbetaling en stres) en die hoewe wat nie oor die infrastruktuur beskik om al die sake spoedig en effektief te hanteer nie bring ‘n gevoel van weerstand en negatieweiteit by landsburgers. Oor die ontstaan van hierdie morele krisis kan baie gedebatteer word. Dit blyk ‘n kombinasie van faktore uit die verlede (voor 1994) en die hede te wees. Aspekte soos die ontstaan van ‘n kultuur van geweld in swart woongebiede tydens die “struggle”, die trekarbeiderstelsel wat gesinslewe beïnvloed het, ‘n toename in werkloosheid, die vrye beskikbaarheid van wapens, ‘n bende-kultuur, die invloed van buitelandse misdaadsindikate en ‘n maatskaplik-sosiale krisis dra alles by tot morele verval.

3.8.3 Gevolge vir die NG Kerk

3.8.3.1 Modernisering en sekularisasie oefen ‘n groter invloed uit

Die oordrag van politieke mag sedert 1994 kan nie vir al die veranderinge in Suid-Afrika aanspreeklik gehou word nie. Sekere veranderinge is eerder die invloed van wêreldwye tendense wat neerslag hier vind. Een so ‘n tendens is die invloed van modernisering. Ons sou modernisering kan definieer as “*die sosiale ontwikkeling wat gekenmerk word deur die strewende om probleme uitsluitlik met behulp van die rede op te los*”. Laasgenoemde het sy ontstaan veral te danke aan die Verligting en het onder andere gelei tot ‘n skeiding tussen die kerk en sferes soos die politiek en die ekonomie. Die historiese proses waarin ander lewensterreine hulle losgemaak het van die gesag van die kerk word kortliks aangedui as die proses van sekularisasie. Volgens Du Rand (2002:22) is die

woord “*sekularisasie*” afgelei van die Latynse weergawe “*saeculum*” wat letterlik vertaal kan word met “*generasie*” of “*leeftyd*” en kortom vertaal kan word met “*tydsgees*”. Sedert die vroeg-Christelike literatuur het daar bepaalde klemverskuiwings van die term plaasgevind totdat dit in die moderne konteks die betekenis gekry het van “*oordrag vanaf die terrein van die ewige na die terrein van die tydelike*” sodat dit ook met “*verwêreldliking*” vertaal sou kon word. Dit was veral na die Tweede Wêreldoorlog wat die invloed van sekularisasie begin toeneem het en waar daar dan vandag soos reeds vroeër genoem, daar dan van gepraat word wanneer bepaalde lewensterreine soos die wetenskap, handel, kuns, opvoeding en politiek hulle onttrek van die invloed van die kerk, godsdiens, teologie en as ‘n ware die Christelike geloof. Hoewel die invloed van sekularisasie al ‘n geruime tyd in Suid-Afrika werksaam is, is die grootskaalse invloed daarvan redelik beperk a.g.v. ons jarelange politieke isolasie en die invloed van die Afrikaanse kerke. Hierdie faktore het natuurlik nou grotendeels weggeval. Een van die grootste gevolge van die sekularisasieproses op die oomblik is dat lidmate wat deel vorm van die tradisioneel Afrikaanssprekende kerke nou meer blootgestel word aan waardes wat spruit uit die moderniseringsproses.

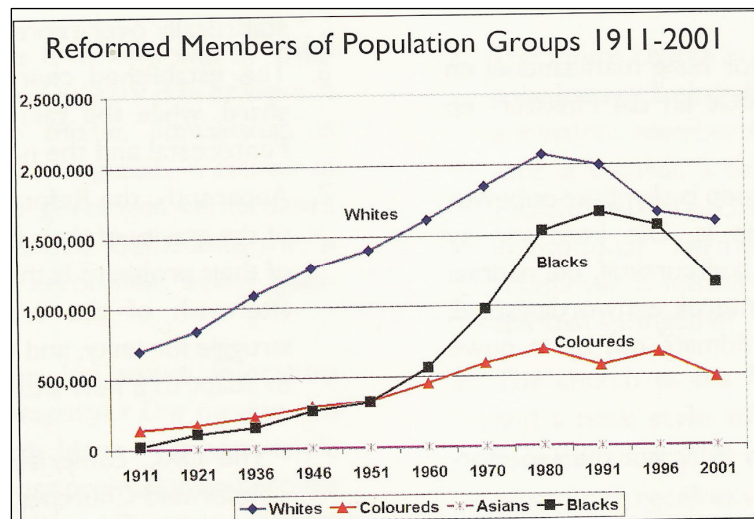
3.8.3.2 Openbare invloed van die NG Kerk neem af

Waar die NG Kerk voor die nuwe politieke bedeling ‘n invloed op die samelewing uitgeoefen het wat groter was as haar lidmaattal, het hierdie invloed baie afgeneem na 1994. Verskeie redes kan hiervoor aangevoer word soos onder andere:

- a. Die NG Kerk het nie meer die simpatieke oor van regeringsleiers waarvan ‘n groot persentasie haar lidmate is nie.

- b. Vanweë die nuwe grondwet en die afstand tussen kerk en staat het die NG Kerk se mag as openbare sedelikheidstoepasser grotendeels in die slag gebly.
- c. Verteenwoordiging van die NG Kerk in onder andere die media (radio en TV) en veiligheidsdienste (soos bv. kapelane) het afgeneem.
- d. Die sosiale voordeel wat lidmaatskap van die NG Kerk ingehou het, het sterk afgeneem.
- e. Die NG Kerk dra steeds 'n klomp bagasie in die vorm van 'n negatiewe beeld weens haar assosiasie met die apartheidsbeleid.

Wanneer daar gekyk word na marknavorsing wat onder andere deur organisasies soos die Eenheid vir Demografiese Navorsing (o.l.v. Jurgens Hendriks en Johannes Erasmus van die Universiteit van Stellenbosch) gedoen word dan is dit baie insiggewend om te let dat die dalende invloed nie net beperk is tot die NG Kerk nie, maar die hele Gereformeerde Familie van kerke (sien onderstaande grafiek):

Selfs kerke wat vroeër 'n sterk leidende rol in die bevrydingsbeweging gespeel het se invloed op die staat en die openbare lewe neem al hoe meer af. Ook

hierdie tendens kan toegeskryf word aan die skerp skeiding van kerk en staat en die invoering van 'n liberale demokrasie in Suid-Afrika.

3.8.3.3 Openbare sedelikheidswetgewing word geliberaliseer

Soos reeds genoem het die Afrikaanse kerke in die vorige regeringsbestel die ondersteuning van die meerderheid regeringsleiers geniet en daarom het hierdie kerke ook 'n leidende rol gespeel in die onderhandeling en konstruering van wetgewing wat betrekking gehad het op openbare sedelikheid. Sedert 1994 en die aanvaarding van die nuwe grondwet word groter klem geplaas op die vryheid van die individu. Daarmee saam moet ook genoem word dat kerke in die nuwe bedeling nog nie werklik kon slaag daarin om effektiewe maniere te vind wat wetgewing beïnvloed nie. Om dit te staaf kan voorbeelde soos die liberalisering van wetgewing rakende dobbelary, lotery, sensuur en aborsie genoem word wat voorsiening maak vir 'n groter keuse van vryheid van die individu.

3.8.3.4 Die NG Kerk ervaar 'n verlies aan identiteit

Gedurende die bykans 50 jaar waarin die NG Kerk sterk geassosieer was met die apartheidsbestel was daar tekens van 'n baie sterk identiteit. Dokumente soos *“Ras, volk en nasie en volkereverhoudinge in die lig van die Skrif”* (1974) was maar een dokument wat 'n duidelike teologiese visie daar wou stel in 'n poging om die NG Kerk se siening oor rasseverhoudinge te integreer met 'n Gereformeerde beskouing van die kerk en die koninkryk van God. Vanweë teologiese kritiek teen die visie van die NG Kerk word (voorbeelde hiervan vind ons in die *“Kairos dokument”* [1985] en die hersiening van *“Kerk en samelewing”*) word die visie aangepas en sodoende deur baie lidmate ervaar as 'n afwatering van hulle identiteit. In die nuwe bedeling het die NG Kerk se visie egter totaal en al legitimiteit verloor en is daar dringend begin om te herbesin. Die ervaring van

'n identiteitsverlies stel die lidmate van die NG Kerk bloot aan verskeie invloede van buite soos onder andere modernisering en sekularisasie asook die invloed van godsdienstige strominge van nie-Gereformeerde oorsprong. Op voetsoolvlak ervaar 'n mens hierdie onsekerheid in die harte van lidmate as 'n mens onder andere luister na die kritiek wat sekere mense het ten opsigte van (1) Onduidelike en verwarrende teologies-etiese standpunte oor sake soos Skrifgesag, homoseksualiteit, die inhoud van die Belydenisskrifte, sekere teoloë se bevraagtekening van die uniekheid van Christus ensovoorts. (2) Onrustigheid oor charismatiese invloede wat in die eredienste ervaar word. Vernuwings word vooropgestel en daarom ontaard die verloop van die erediens in sommige gevalle tot 'n konsert en kom die sentraliteit van die Woord van God onder verdenking (3) Nuwe bedieningspatrone wat nie teologies-gefundeerd is nie, maar eerder hul oorsprong het vanuit die sakesektor en so die kerk reduseer tot 'n besigheid / maatskappy (vgl. Potgieter, 1998:8-9).

3.8.3.5 Lidmate word negatief geraak deur regstellende aksie

Die *Wet op bevordering van Gelykheid en voorkoming van onbillike diskriminasie van 2000* vereis dat enige vorm van diskriminasie in alle fasette van die samelewing (sosiaal, ekonomies en polities) uitgeroei moet word en dat die staat daarom tesame met ander werkgewers, regstellend moet optree om voorheen benadeeldes gelyke toegang tot alle dienste te bied. Saam met hierdie wet is daar ook die *Wet op Diensbillikheid (1997)* wat ten doel stel om 'n balans te tref tussen die legitieme sakebehoefte van 'n onderneming aan die een kant en die bevordering van groter verteenwoordiging op alle vlakke van mense uit die aangewese groepe (vgl. Prof. Barney Jordaan, *Die Burger*, 27 Julie, p.15). In kort benadruk hierdie twee wette die realiteit van regstellende aksie soos deur die Departement van Arbeid deurgevoer word. Die feit is dat regstellende aksie 'n groot effek het op lidmate van ook onder andere die NG Kerk. Die minister van arbeid, Mnr. Membathisi Mdladlana het in 'n onlangse perskonferensie (ten tye

van die 10 jarige Demokrasievieringe) bekend gemaak dat regstellende aksie vir nog 'n onbepaalde tyd sal deel vorm van die regering se herstruktureringplanne. Dus sal 'n mens moet aanvaar dat in beide die openbare en privaatsektor sal sekere mense steeds skeidingspakkette moet aanvaar, afgedank word of bloot oorgesien word as dit by bevordering of aanstelling van werkers kom. Dit is veral blanke mans wat hierdie effek negatief beleef. Regstellende aksie het 'n negatiewe uitwerking op mense se werksmotivering en algemene ingesteldheid tot lewe en daarom is dit nie verbasend om te sien hoeveel jong mense emigreer en hulle ekonomiese heil in ander lande gaan soek nie.

3.8.3.6 Die NG Kerk verswak finansieël

Blanke Suid-Afrikaners se finansiële posisie het sedert die middel sewentigerjare begin verswak. Die redes hiervoor was onder andere hoë inflasie, devaluasie van die rand en gebrekkige ekonomiese groei. Dat die oorgang sedert 1994 ook 'n beduidende rol gespeel het kan egter nie ontken word nie. Regstellende aksie (waarna reeds verwys is), hoër belastinge, die opheffing van landbousubsidies, groter uitgawes ten opsigte van onderwys / opleiding asook 'n inkorting van studiebeurse maak dat die gemiddelde lidmaat minder besteebare inkomste het. Hierdie tendens word dan ook gereflekteer in die finansiële posisie van die NG Kerk, aangesien lidmate verplig word om te onderskei tussen noodsaaklike en nie-noodsaaklike bydraes en die kerk dikwels onder laasgenoemde kategorie ressorteer.

3.8.3.7 Die NG Kerk en haar lidmate word gedwing om in die reïne te kom met die verlede

Kort nadat die ANC die 1994 verkiesing gewen het, het Mnr Nelson Mandela die destydse Minister van Justisie, mnr Dullah Omar versoek om die Waarheids- en

Versoeningskommissie saam te stel. Die belangrikste doel van hierdie kommissie was om te verseker dat die regering erkenning gee aan diegene wat slagoffers was van marteling en menseregtevergrype. Aartsbiskop Desmond Tutu is as voorsitter en dr Alex Boraine as ondervoorsitter aangewys. Die eerste vergadering het op 16 Desember 1995 plaasgevind. Verskeie individue en groepe is geleentheid gebied om hulle verhale te kom deel ten einde heling en versoening te bewerk. Ook verskeie lidmate van die NG Kerk moes tydens die Waarheids - en Versoeningskommissie (WVK) sittings in howe getuig oor vermeende skending van menseregte. Die versoek aan die NGK om 'n voorlegging te maak is om verskeie redes van die hand gewys⁴². Die NG Kerk het eerder verkies om 'n publikasie "*Reis met apartheid*" (o.l.v. Dr Frits Gaum) saam te stel en so die verhaal van die NG Kerk en apartheid weer te gee in 'n poging tot versoening. Na verskeie versoeke van predikante, onder andere 'n ope brief van 46 predikante en hoogleraars in teologie onder lyding van ds M.H. Heyns (NG Gemeente Pinelands) is die NGK versoek om eerder hulle volle ondersteuning aan die WVK te verleen. Die brief het o.a. gesê: "*Enige verdagmaking of omseiling van die saak kan die morele grondslae van ons lewe as kerk en gemeenskap vir jare vorentoe ernstig skaad.*" Prof. Piet Meiring, die enigste verteenwoordiger van die NG Kerk op die WVK het met herhaalde briewe aan die skriba van die Algemene Sinodale Kommissie (ASK) versoek dat die NG Kerk wel 'n voorlegging maak. Sy pogings het vrugte afgewerp toe daar op 'n ASK vergadering op 28-30 Oktober 1997 besluit is dat die voorsitter die NG Kerk by 'n getuienisgeleentheid op die WVK kan verteenwoordig en sou hy (ds Freek Swanepoel) 'n beurt kry, hy moes klem lê op die NG Kerk se versoeningstaak in die toekoms. Hierdie getuienis is gehou op 19 November 1997 en het die weg

⁴² Redes hiervoor is moontlik onder andere die feit dat (1) Die Algemene Sinodale Kommissie goedgunstiglik kommissarisse genomineer het om as verteenwoordigers op te tree by die WVK, maar dat geen een aanvaar is nie, (2) Geen enkele verteenwoordigers van Afrikaanse kerke teenwoordig was nie wat waarskynlik toegeskryf kon word aan die moord op Prof Johan Heyns op 5 November 1994 en (3) 'n algemene agterdog wat onder Afrikaanse kerke geheers het oor die samestelling en motiewe van die WVK.

gebaan vir die NGK om saam met ander kerke weer te begin bou aan 'n toekoms in die nuwe Suid-Afrika (vgl. Du Toit, 2002:117-127).

Die pad vorentoe sal egter nie maklik wees nie, omdat daar grotendeels 'n geloofwaardigheidsprobleem ontstaan het van die NG Kerk se beeld in die breë samelewing. Net tyd en doelbewuste pogings van die NG Kerk om versoening te bewerk sal weer die gemeenskap se vertroue verdien.

3.8.3.8 Die ekumeniese isolasie van die NG Kerk word deurbreek

Die NG Kerk se betrokkenheid by Apartheid en die Nasionale Party regering het veroorsaak dat hulle mettertyd al hoe meer geïsoleerd geraak het wat ekumeniese bande betref. Daar moet egter bygevoeg word dat die nuwe bedeling en bogenoemde verwickelinge bygedra het tot hernude ekumeniese bande met verskillende kerke in die buite- sowel as binneland. Twee van die grootste deurbreke was die NG Kerk se hertoetreding tot die Wêreldbond van Gereformeerde Kerke in 1998 en die volle lidmaatskap van die Suid-Afrikaanse Raad van Kerke wat in Julie 2004 weer aan die NG Kerk toegeken is (vgl. Coenie Burger, Die Burger, 21 Julie 2004, p.15 ; Du Toit, 2002:238). Die uitdaging op die oomblik is om die ekumeniese verhouding met ons susterkerke veral die Verenigende Gereformeerde Kerk (VGK) verder te voer en tot by 'n punt van vergelyk te kom. Verskeie gesprekke in die verband is reeds gevoer op plaaslike sowel as sinodale vlakke en geleenthede soos die Konvent van 22-23 Junie 2004 hou belofte in om eenheid te bevorder.

3.8.4 Die reaksie van lidmate in oorgangstye

3.8.4.1 Negatiewe teenoor die nuwe Suid-Afrika

Blanke Suid-Afrikaners het gemengde gevoelens teenoor die nuwe Suid-Afrika. Aan die een kant is daar diegene wat positief voel oor aspekte soos ekonomiese groei, politieke stabiliteit, die vestiging van 'n gesonde demokrasie en die diverse kulturele samestelling van die land. Tog is daar ook diegene wat sukkel om 'n toekoms te kan visualiseer vir hulle en hulle nageslagte weens aspekte soos toenemende misdaad en korrupsie, regstellende aksie, die afskaling van Afrikaans in die openbare lewe ensovoorts.

3.8.4.2 Onttrekking aan die openbare lewe

Aangesien talle mense voel dat daar nie meer in hulle behoeftes op politieke, ekonomiese en sosiale gebiede voorsien word nie onttrek hulle, hulle ook aan die openbare lewe. Talle van bogenoemde trek hulle terug in wat De Villiers (1999:23) 'n *“private sfeer van persoonlike verhoudings, belangstellings en godsdiensbeoefening”* noem. 'n Groot aantal blankes het ook sedert 1994 geëmigreer en hulle heil in ander lande probeer soek.

3.8.4.3 Beklemtoning van die regte van die eie kultuurgroep

'n Groter groeiende beweging van lidmate beywer hulle al hoe meer vir die regte van Afrikaans sprekende Afrikaner wie se regte na hulle mening misken word. Die wyse van beywering vind op talle maniere in die samelewing plaas byvoorbeeld: Die opkoms van organisasies soos die Afrikaner Alliansie, die beywering van 'n aparte volkstaat (soos byvoorbeeld Orania), deelname aan die taaldebate (met spesifieke verwysing na die Universiteit van Stellenbosch en die

stryd tussen pro-Afrikaanse akademici en diegene wat die Universiteit se voertaal na Engels wil verander). Dit is ook interessant om te sien hoe sterk die Afrikaanse kunste (feeste soos Aardklop en Klein Karoo Nasionale Kunstefees) die afgelope aantal jare gegroei het en die wyse hoe hierdie mark ondersteun word deur Afrikaanssprekendes is 'n bewys dat daar 'n sterk behoefte bestaan om geassosieer te word met 'n eiesoortige kultuurgroep.

3.8.4.4 Swakker sosiale bindinge aan die NG Kerk

Met die opkoms van die Postmodernisme is een van die heersende karaktertrekke 'n gebrek aan verbintenis. Ook wat lidmaatskap aan die NG Kerk betref is dit geen uitsondering nie. Waar lidmate voorheen baie lojaal was teenoor die kerk en die kerk tot 'n groot mate 'n openbare invloed en sosiale status geniet het, is dit nie meer die geval nie. Dit lei tot lidmate se toenemende onbetrokkenheid by kerklike aktiwiteite. Die nagevolge van die kerk se ondersteuning van die apartheidsbeleid is 'n verdere rede waarom lidmate die kerk verlaat.

3.8.4.5 Groter morele en leerstellige onsekerheid by lidmate

In die verlede is lidmate tot 'n groot mate beskerm deur die staat se sedelikheidswetgewing en die kerk se duidelike standpunt daaroor. Met die liberalisering van hierdie wette word baie lidmate nou gekonfronteer met situasies waar dinge soos dobbelary, pornografie, dwelmmisbruik, en aborsies 'n algemene verskynsel is. Lidmate wat nie voorheen sterk standpunte van hulle eie gehad het nie worstel nou aangesien hulle nie hulself behoorlik kan verwoord in 'n bestel waar die Grondwet die basiese regte en vryhede van individue erken (selfs al is dit in kontras met die beginsels in die Woord). Hierdie worsteling het ook 'n direkte impak op die lidmate se Gereformeerde identiteit en baie voel dat

die leierskap nie sterk genoeg standpunt inneem teenoor praktyke wat ooglopend in stryd is met die Woord nie.

3.8.4.6 Die verskeidenheid onder lidmate neem toe

Waar daar voorheen duidelike riglyne was (rakende die leerstellings van die Gereformeerde kerke), vind daar nou as gevolg van die verskeidenheid lewensbeskouing, godsdienste en invloede van modernisering 'n losser benadering tot wat as reg en verkeerd beskou word. Dit is duidelike waarneembaar in die debatte wat gereeld die media oorheers oor aspekte soos byvoorbeeld die Godheid van Christus, of Christus die enigste weg tot verlossing is, saamwoon, voorhuwelikse seks, homoseksualiteit, genadedood ensovoorts. Ook is dit opmerklik volgens De Villiers (1999:26) om te let op die verskeidenheid van standpunte wat daar selfs deesdae tussen NG Gemeentes bestaan. Dit word veral duidelik in die wyse hoe die erediens aangebied word en die tipe spiritualiteit wat beoefen word.

Bogenoemde veranderinge bied reuse uitdagings aan die kerk van die toekoms. Die doel van hierdie studie is nie om volledig antwoorde te gee oor wat die kerk van die toekoms nou te doen staan nie, maar om spesifiek te fokus op hoe die Gereformeerde erediens kan meewerk in die gestalte gee van die nuwe kerk van die toekoms wat bogenoemde uitdagings aanspreek. Die navorser is van mening dat 'n herwaardering van die wesenlike aspekte van die Pastoraat en die Gereformeerde erediens 'n groot bydrae kan lewer in die verband. Hierdie verband sal in meer diepte aangespreek word in hoofstuk vyf van hierdie studie.

3.9 Samevatting

Uit hierdie afdeling is dit baie duidelik dat daar ook binne die kerk en ons Ekklesiologiese verstaan groot veranderinge begin plaasvind. Die kerk sal hierdie veranderinge moet akkommodeer deur te vernuwe. Hiermee word nie bedoel 'n aanpas by die moderne mens se nukke en giere en in die proses haarself, haar tradisie en die boodskap van die Evangelie verloën nie, maar 'n bereidheid kweek om te luister, sensitief te wees en te verstaan wat die effek is van die veranderinge op die mens se spiritualiteit en wêreldbeeld. Vernuwung beteken dan om die Evangelie op 'n vars en kreatiewe wyse aan te bied wat inklusief dink en mense wat van nature anders beskou is en vermy is, te betrek in ons nuwe verstaan van kerkwees. Om hierin te slaag sal die kerk van die toekoms minder moet fokus op status, mag, geboue, strukture en finansies en meer moet fokus op haar identiteit in Christus. Laasgenoemde behels ook 'n terugkeer na die kern van wie die kerk is en verteenwoordig. As verteenwoordigers van 'n alternatiewe gemeenskap van gelowiges wat geroep is en in diens staan van die Drie-enige God, moet die kerk van die toekoms meer fokus op kwaliteit verhoudings⁴³ en daarom meer sigbaar en “*bereikbaar*” wees vir alle mense wat soekend is. Ook hierin kan die Erediens 'n baie prominente rol speel. Vervolgens word daar verder gekyk na ander belangrike veranderinge wat waargeneem kan word in die teologie en 'n belangrike deel van hierdie studie uitmaak.

⁴³ Gibbs & Coffey (2000:167) verwys daarna dat die kerk vir baie eeue staatgemaak het op die lojaliteit van mense en verwag het dat mense na die kerk toe moet kom. Hierdie benadering is egter nie volhoubaar in 'n konteks waar die kerk gemarginaliseer is en baie mense nie noodwendig meer die sin daarin sien om na die kerk toe te kom nie. Daar moet dus 'n groter fokus wees op kwaliteit verhoudings met mense wat buite die kerk staan om hulle ook sodoende te bereik. Darrel Guder (1998:96) onderstreep die belangrikheid van laasgenoemde deur te sê die kerk moet beweeg van 'n gesindheid van “*recruiting*” na “*invitations of companionship*.”

HOOFSTUK 4- PARADIGMATIESE SKUIWE OP TEOLOGIESE VLAK

4.1 Verandering op Prakties-Teologiese vlak

Dit word algemeen aanvaar deur Praktiese teoloë dat Frederich Schleiermacher (1768 –1834) beskou kan word as die vader van die *Praktiese teologie*. Gedurende die 18 de eeu was daar binne die bestuderingsveld van die Teologie sprake van drie afdelings naamlik (1) Bybelse studie, (2) Sistematiese teologie en (3) Kerkgeskiedenis. Schleiermacher het egter gemotiveer dat 'n vierde studie veld bygevoeg word. Hierdie veld het "*Praktiese teologie*" geheet en het veral gefokus op die kerklike praktyk.

Wanneer daar spesifiek gekyk word na ontwikkeling binne die *Praktiese Teologie* die afgelope twintig jaar is dit opmerklik om 'n klemverskuiwing waar te neem weg van die sogenaamde teologie as "*faculty*" na teologie as "*habitus*". Don Browning (1983:5) sê dat hierdie verskuiwing een is: "...which reinstates the centrality of theology as habitus and gives new substance to practical theology by organizing it around a phenomenology of ecclesial redemptive presence."

Hierdeur word die noodsaaklikheid van die verhouding teorie-praxis nie net onderstreep nie, maar word die belangrikheid van die funksie van die konsep "*praxis*" binne 'n Prakties-teologiese Ekklesiologie ook benadruk. In so 'n geval sê Louw (1992:119) dat praxis verband hou met "*n doenende refleksie en 'n reflektiewe handeling wat struktureel ingryp tot verandering van die samelewing.*" Dit het verder tot gevolg dat die wese van *Praktiese Teologie* wegbeweeg van 'n blote toepassingswetenskap met die kerk as sentrum vir verskillende evangelisasietegnieke, na 'n kommunikatiewe handelingswetenskap⁴⁴ en die kerk wat as agent vir verandering in die wêreld optree.

⁴⁴ Helmut Peukert (1984) is een van die eerste navorsers wat poog om Praktiese Teologie uit te bou as 'n kommunikatiewe handelingswetenskap. Hy doen dit aan die hand van 'n stel riglyne wat volgens hom, bindend behoort te wees binne die veld van Praktiese Teologie. Die riglyne word soos volg omskryf:"

Volgens Louw (1996:123-124) is die fokus van die Praktiese teologie oor die jare verder verfyn en dit was veral binne die afgelope paar dekades wat die Praktiese teologie haarself gevestig het as 'n veld wat onder andere fokus op die bestudering en analisering van kerklike bedieningsgestaltes en hul praktiese effektiwiteit.

Die verskuiwing word verder as volg beskryf:

- 'n verskuiwing weg van die *klerikale paradigma* na 'n *fenomenologiese ekklesiologie*. Laasgenoemde hou veral verband met die kerk se uiterlike of publieke gestalte en die posisie wat die kerk in die wêreld inneem.
- Daar het ook 'n kritiese dialoog karakter ontwikkel wat minder begin fokus het op geloofsinhoude, maar eerder in gesprek begin tree het met ander godsdienste en sekulêre geloofsgestaltes binne die pluralistiese maatskappy.

-
1. Practical theology cannot relate to just one segment or area of human practice ; instead it must regard the pressing questions of human practice in general. It has to make its concern those questions which are decisive for the present and the future; how people deal with each other and how they come to terms with themselves and want to act. After that it has to spell out the substance of the Christian tradition in such a way that it comes into play in its transformative power in the face of individual and social crises.
 2. Practical theology must resolutely bid farewell to every form of poweroriented thought since it would otherwise contravene its own basis, namely faith as communicative practice. Instead of minimizing the basic ethical norm to recognize the freedom of the other, it must radicalize it since in its action it has to witness to and preserve the liberating and livegiving power of God for the other in the structure of its action.
 3. Not at least of all because the pathologies of society duplicate themselves in the pathologies of religious systems, which exacerbate them as well, practical theology may not excuse itself from asking whether the organizational form of the church(es) which concerns it in a special way, corresponds to or contradicts the matter which is to be communicated and witnessed to by it and through it.
 4. Practical theology has to give an account of itself, right down to its own scientific theoretical foundation – with its necessary interdisciplinary orientation -, as to whether its definition of Christian and ecclesiastical action corresponds to the demands of that concept of practice which has been developed over the last two hundred years, the concept of practice which is concerned with common, liberating, innovative action that enables mutual selfdetermination while overcoming systemic opposition and contradictions.

- Met bogenoemde in gedagte word die rol van die *Praktiese teologie* as instrument om bepaalde etiese norme vir die individu en die maatskappy te ontwikkel ook van kardinale belang. Die fokus is dus om die individu en die sosiale maatskappy te transformeer.
- Verder het suiwer teoretiese beginsels ook plek gemaak vir 'n sogenaamde praxis-georiënteerde teorie (hierdie teorie is veral met die bydrae van Dingemans reeds bespreek in Hoofstuk 1). Dit impliseer 'n nader beweeg van teorie en praktyk en die voordeel hiervan is 'n meer kritiese refleksie op die rol van die *Praktiese teologie* binne die praktyk.
- 'n Nouer samewerking tussen *Praktiese teologie* en die sosiale wetenskappe (byvoorbeeld die psigologie en die sosiologie wat sterk fenomenologies georiënteer is en van empiriese metodes vir navorsing gebruik maak) het ook begin plaasvind. Hierdie integrasie het gemaak dat *Praktiese teologie* ook die karakter kon aanneem van 'n handelingswetenskaplike model. Laasgenoemde gebruik ook die ervaringe en handeling van mense as kernbron.
- 'n Laaste ontwikkeling was ook gewees om *Praktiese teologie* al hoe meer te beskou in terme van 'n bevrydingsteologie. Dit het veral binne die veld van politieke bevryding 'n rol gespeel. Daar moet egter gewaak word dat so 'n benadering (wat sterk fokus op sosiaal-politieke aksie) nie die persoonlik-eksistensiële – en die ekklesiologiese dimensie oorheers nie.

Ter opsomming sê Louw (1996:125) sou die volgende dus kon geld in ons verstaan van Praktiese teologie:

“Praktiese teologie ontwerp nou praxis-teorieë en handelingstrategieë ten einde deel te wees van die sosiale en persoonlike transformasieproses. Die aksent wat gelê word in hierdie verskuiwingsproses is weg van sê (woord), in die rigting van doen (handeling). Die tegniek van beïnvloeding en kommunikasie, met die oog op transformasie, word die dominante faktor in Praktiese teologie.”

Louw (2008:19-20) beskryf ook bogenoemde in meer detail wanneer hy ses verskillende dimensies van die *Praktiese teologie* identifiseer wat op die ou end mee werk aan wat hy noem “*cura animarum as cura vitae*”. Hierdie beginsels is veral vir hierdie studie noodsaaklik aangesien dit belangrik is om aan te toon dat die Liturgie en Pastoraat oorvleuel en ‘n helende dimensie omvat wat binne die ontmoeting van God en mens, maar ook mense in relasie, ontdek kan word. Die ses dimensies (met ‘n kort omskrywing van elk) is:

- *Fides quaerens intellectum* – dit handel oor rasonale refleksie en teorie formulering binne ‘n hermeneutiese model ; metafore asook interpretasie
- *Fides quaerens verbum* – dit hou verband met taal, die geskrewe woord en kommunikasie.
- *Fides quaerens actum* – dit hou verband met aksie, bevryding en transformasie. Groei en verandering word ook hierby ingesluit.
- *Fides quaerens imaginem* – dit hou verband met simbole, rituele en liturgie.
- *Fides quaerens spem* – dit hou verband met antisipasie en hoop
- *Fides quaerens visum* – dit hou verband met die visuele dimensie, ruimte, plek, die media en virtuele realiteit. (vgl. Louw, 2008:19-20).

4.2 Verandering op Pastoraal-Teologiese vlak

Die ontwikkeling en verskuiwing wat plaasvind vanaf ‘n Modernistiese - na ‘n Postmodernistiese wetenskapsverstaan het ook belangrike implikasies vir die teologie en spesifiek die Pastoraat. Louw (1999: 22-27) som die ontwikkelinge as volg op:

1. Pastorale sorg kan nie van ‘n individuele benadering gebruik maak nie, maar word geforseer om probleme kontekstueel te benader. Daar vind dus ‘n verskuiwing vanaf die *eensydigheid van intrapsigiese dinamika* (met die eensydige klem op outonomie en selfrealisering) na ‘n

psigosistemiese dinamika, met die klem op die netwerk van verbintenisse en strukture binne 'n sosiale en kulturele konteks. Binne hierdie verband ontwikkel die term *ekosistemiese denke*⁴⁵ as 'n poging om probleme nie net binne konteks te verstaan nie, maar om die geheel self te verstaan.

2. 'n Tweede belangrike verskuiwing is 'n *paradigmatiese verskuiwing*. Dit beteken 'n verskuiwing in die kategorieë en konsepte wat gebruik word om die werklikheid te interpreteer. Dit behels dat die God-mens verhouding al hoe minder in terme van substansiële kategorieë gesien word en dat daar gevolglik wegbeweeg word van 'n oorsaak-gevolg skema (waar God as verklaringsfaktor gebruik word vir die lewe se onverklaarbare raaisels) na 'n hermeneutiese paradigma. Binne laasgenoemde word nie gepoog om te verklaar nie, maar probleme te verhelder en verbande te ontdek met die oog op singewing.

3. 'n Derde verskuiwing is 'n beweging weg van die sogenaamde *kerugmatiese verkondiging* na *vertolking en storievertelling*. Die mens moet God kan verstaan, vertolk en interpreteer in terme van sy / haar netwerke en verhoudings. In hierdie proses word 'n narratiewe aanpak⁴⁶ deur die pastor belangrik.

⁴⁵ Ekosisteemdenke het ontstaan vanuit die sisteemdenke. Met sisteemdenke word bedoel dat, ten einde dele te verstaan, hul verstaan moet word in verhouding tot hulle plek binne 'n organiese geheel, wat meer is as die somtotaal van die onderskeie dele. Met *sisteem* word nie 'n geheel bedoel wat meganiese funksioneer nie, maar dinamies. Die begrip ekosisteem poog om die geheel asook patrone van organisasie te beklemtoon ten einde toegang tot die betekenis van 'n verskynsel te verkry. Vir verdere kennisname kan Prof Jan T de Jongh van Arkel se artikel "*Ekosisteemdenke as meta-teorie in die Praktiese Teologie*" in *Praktiese Teologie* in SA 6(1) 1991 bestudeer word.

⁴⁶ Die narratiewe benadering is 'n wye veld wat onmoontlik hier gedek kan word en daarom word volstaan met Alice Morgan (2000:2) beskrywing daarvan: "...it seeks to be a respectful, non-blaming approach to counselling and community work, which centres people as the experts in their own lives. It views problems as separate from people and

4. Die vierde verskuiwing is een weg van *eensydige professionele benadering* na die *onderlinge versorging van gelowiges*. Die uitdaging is dus dat die amp van die pastor nie so verhewe en eksklusief word dat lidmate nie vrymoedigheid het om die pastor in hul vertrouwe te neem nie. Daarom gaan dit in die pastorale versorging nie in die eerste plek oor die status, kennis en vaardighede van die pastor nie, maar om die ontwikkeling van sogenaamde *wees-kwaliteite*. Dit gaan dus nie primêr oor *wat* sê ons vir mense en *hoe* sê ons dit vir mense nie, maar oor *wie is* ons vir mense.

Soos reeds genoem hou bogenoemde verskuiwing weg van die *intrapysigiese dinamika* na die *psigosistemiese dinamika* verband met die ontstaan van ekosistemiese denke. Laasgenoemde denke speel 'n belangrike rol in die argument van hierdie navorsing en verdien daarom aandag. Dit was veral Müller (1994:345-350) wat volgens die navorser noemenswaardige bydraes gemaak het in die bestudering van ekosistemiese denke. Hy kombineer hierdie denke met 'n hermeneutiese verstaan en 'n holistiese benadering in 'n ontwerp wat hy noem: 'n *eko-hermeneutiese perspektief* vir die pastoraat.

Bogenoemde skuiwe in die pastoraat (soos saamgevat deur Louw en Müller) het belangrike implikasies vir die wyse waarop die Pastoraat 'n rol kan speel binne die Liturgie.

4.3 Verandering op Pastoraal-Antropologiese vlak

Louw (1999:17) sê tereg "*Pastoral ministry is ministry to people*". Hierin opgesluit lê dus ook 'n spesifieke siening van die mens ('n antropologiese verstaan). Vir die doeleindes van hierdie studie is dit daarom ook noodsaaklik dat die navorser 'n teologiese – en veral 'n *pastorale antropologie* weergee wat as basis dien van

assumes people have many skills, competencies, beliefs, values, commitments and abilities that will assist them to reduce the influence of problems in their lives."

hoe daar in die erediens oor die mens gedink behoort te word. Sonder die basis van 'n pastorale antropologie loop die studie die gevaar om die mens slegs vanuit 'n psigologiese invalshoek te beskou. So 'n antropologie word dan gekonstrueer uit sekulêre persoonsteorieë en empiriese navorsing soos gevind in die menslike wetenskappe (vgl. Louw, 1999:18).

Die uitdaging in die saamstel van 'n pastorale antropologie moet eerder wees om kernagtig beskou, die volgende vraag te beantwoord: *Hoe sien 'n volwasse geloof daarna uit en wat is die verband tussen 'n psigologiese en teologiese verstaan van volwassenheid?* Ons sou hierdie vraag verder kon uitbrei deur die stelling te maak dat: *Pastorale antropologie aan die einde van die dag te make het met 'n kwaliteit van lewe soos waargeneem deur die lens / perspektief van die Christelike geloof.*

Dit was veral J. Adams wat in sy boek "*More than redemption*" (1979) gepoog het om in die lig van die humanistiese gees van die tyd, meer aandag aan 'n sogenaamde Bybelse mensbeeld te gee. Hy verdeel sy antropologiese model in twee dele naamlik Adam voor die sondeval en Adam na die sondeval. Adams fokus dus veral op die Bybelse mens se sondige natuur voor God en gevolglik ook die soteriologiese perspektief (die redding van die mens). Ongelukkig is sy antropologiese benadering baie eng en word daar nie veel aandag gegee aan 'n eskatologiese – en pneumatologiese perspektief nie. Heitink (1977:111) poog egter om hierdie gaping te vul. Volgens Heitink is dit belangrik om ook aandag te gee aan 'n breër siening van antropologie. Dit behels dat daar 'n vergelyking gemaak word tussen die geesteswetenskappe se siening van die mens en 'n Bybelse perspektief van die mens (vgl. Heitink, 1977:109).

Hiermee kritiseer Heitink dus die tradisioneel-reformatoriese spreke oor die mens (*simul justus et peccator*) wat die spanning tussen die mens as tegelyk sondig en geregverdig deur God uitbeeld. Sy antropologiese benadering wil daarom die

tradisionele bi-polariteit wat bestaan tussen sonde en genade uitbrei met 'n bi-polariteit van skepping en herskepping. Hy bou laasgenoemde verder uit deur 'n Trinitariese benadering in die antropologie. Dit behels die volgende: (1) In verhouding tot God is die mens 'n skepsel, (2) In verhouding tot Jesus Christus is die mens 'n nuwe mens en (3) In verhouding tot die Gees is humaniteit vir menswees belangrik. (vgl. Louw, 1999:19)

Hoewel Heitink se bydra waardeer moet word, gee dit egter nog nie voldoende aandag aan Louw (1999:173) se vermoede dat die pneumatologiese perspektief⁴⁷ die beste samebindingsfaktor is wanneer dit kom by 'n verband tussen antropologie en Christologie nie. Die pneumatologiese perspektief is veral deur J. Rebel verken in sy werk "*Pastorate in Pneumatologiese Perspektief*" (1981). Hier poog hy om in die pastorale teologie veral weer aandag te gee aan die verhouding tussen Gees (pneuma) en mens (humanum). Sy uiteensetting help ons om te begryp dat die psigologie in die pastoraat, via die weg van die Gees, 'n pad na pastorale bediening vind. (vgl. Louw, 1999:154).

Verder help dit ons ook om te verstaan dat daar in 'n teologiese antropologie 'n wisselwerking gehandhaaf behoort te word tussen die Christologie (die sogenaamde *incarnatio verbi* of vleeswording van God by mense) en Pneumatologie (die sogenaamde *inhabitatio Spiritus* of te wel inwoning van God in mense). 'n Belangrike bydra wat die pneumatologiese perspektief tot 'n pastorale antropologie maak, sê Louw (1999:212) is die feit dat die menslike

⁴⁷ Die Pneumatologiese perspektief se fokus op die konstruering van 'n pastorale antropologie maak nie uitsluitlik die keuse vir 'n kerugmatiese model ('n fokus op sonde en skuld) nie, want dit loop die gevaar om die Christologie tot soteriologie en die antropologie tot hamartologie (sondeleer) te vereng. Ook is dit nie 'n perspektief wat uitsluitlik aanleiding gee tot 'n fenomenologiese model (waar die fokus uitsluitlik val op menslike potensiaal) nie, want dan word die Christologie vereng tot inkarnasie en die antropologiese konsekwensie hiervan is dat Christus se Middelaarswerk verskraal word en Hy voorgehou word as die ideale model van humaniteit). Die pneumatologiese perspektief help wel om die konsekwensies van die Christologie binne die daaglikse eksistensiële oriëntering en sosiale konteks van die mens te konkretiseer (anders gestel: Die mens word waarlik mens wanneer hy / sy kom tot nuwe selfaanvaarding en ontdekking van sy / haar identiteit deur middel van die werk van die Heilige Gees).

potensiaal nou nie meer uitsluitlik psigo-fisies verstaan word in terme van eie potensiaal (wat kan lei tot egoïsme!) nie, maar wel in terme van charisma. Die klem op charisma gee aan die mens 'n nuwe bestemmingsfunksie in die sin dat menslike potensiaal nou gestaltes word van dankbaarheid wat daarop gerig is om (deur middel van diensbaarheid en 'n offergestalte) die konsekwensies van Christus se Middelaarswerk deur middel van getuienis (*marturia*), dankbaarheid (*leitourgia*) en offervaardige barmhartigheid (*diakonia*) verder te versprei.

Louw (1999:212-215) dui verder aan dat 'n pneumatologiese perspektief 'n pastorale antropologie op die volgende wyses verruim:

- *Beïnvloedingsfaktor*: Psigologie gebruik kommunikasietegnieke, -style en insig v/d hoorder om verandering te bring, maar die Heilige Gees gebruik die Skrif (vgl. Hebr.4:12) om 'n nuwe visie en toekomsdimensie in die mens te bring.
- Heilige Gees skep *nuwe dinamiese gerigtheid* in menslike bestaan. Die tendens van 'n na-binne-gerigte selfhandhawing word getransformeer in 'n na-buite-gerigte selfverloëning.
- Heilige Gees pas die heilswerk van Christus in menselewens toe en daardeur kom 'n proses van *geloofsvolwassenheid*.⁴⁸
- Die nuwe bestaangerigtheid (teleïtiewe lewensoriëntasie) beteken 'n radikale nuwe lewenspatroon en gedragsverandering.
- M.b.v. die gawes v/d Heilige Gees ontdek gelowiges 'n nuwe moraal naamlik 'n diensmoraal en 'n koinonia beginsel (mense begin mekaar versorg omdat hulle lede van Jesus Christus se liggaam is).
- Relasies word geskep in gespreksituasies en die kommunikasie word verweef in die komponente van gevoel (affektiwiteit), rede (kognitief) en

⁴⁸ Die begrip "Geloofsvolwassenheid" word deur Louw (1999:224) beskryf as "...die ontplooiing van die oorwinningsdimensie van die eskatologiese werklikheid binne alle vertakkinge van die gemeentelike lewe. Dit is die opstandingsoorwinning in aksie, met die oog op die heiliging van alle menslike verhoudings [relasies] en die ganse kosmos [struktureel].

wil (konatief) wat inskakel by die groeiproses van geloofsvolwassenheid. Dit hou ook verband met die feit dat geloofsvolwassenheid 'n korporatiewe aangeleentheid is wat nie individu gerig is nie, maar op die gemeente as liggaam van Christus.

- Die pastor kry 'n nuwe identiteit. Hy word nou tolk, getuie, dienskneg en priester.
- Pastoraat word meer as psigologie toegepas binne 'n Christelike konteks. Pastoraat beoog heilsterapie. Die herstel tot 'n nuwe mens setel buite homself in Christus se heilswerk wat herskeppend, herstellend, vernuwend, transformerend, veranderend en genesend inwerk op alle vlakke van menslike bestaan.

Die waarde van Louw se pneumatologiese perspektief wanneer dit kom by die konstruering van 'n pastorale antropologie lê (soos reeds aangedui) veral in die feit dat daar 'n proses van geloofsvolwassenheid plaasvind. Samevattend word geloofsvolwassenheid deur die volgende vier funksies kwalitatief bepaal:

- 'n Soteriologiese funksie (volwassenheid en verlossing v/d nuwe mens)
- 'n Pneumatologiese en sedelike funksie (volwassenheid en oorgawe = oorgawe)
- 'n Eskatologiese funksie: volwassenheid en doelgerigtheid (Christelike hoop)
- 'n Korporatiewe funksie: volwassenheid en die opbou v/d liggaam van Christus
- Die funksie van groei en toewyding (spiritualiteit).

Hierdie afdeling word afgesluit deur kortliks te kyk na laasgenoemde punt wat handel oor "spiritualiteit". Daar is 'n toenemende poging om spiritualiteit te verbind met die kwaliteit van menswees. Dit beteken dat spiritualiteit 'n term word wat die terreine van psigiese volwassenheid en geloofsvolwassenheid aan mekaar verbind en integreer. 'n Integrale spiritualiteit moet die kwaliteit van

menswaardigheid sodanig verbeter dat die teenwoordigheid van God 'n bydrae maak tot die sin van menslike bestaan en die kwessie van humaniteit. Binne die Skrif word spiritualiteit die beste verduidelik deur die begrip *eusebia* wat verwys na toewyding, vroomheid en godsvrug wat alles deel is van geloofsvolwassenheid. Die begrip *eusebia* help met die lê van verbande tussen geloofsvolwassenheid en spiritualiteit. Geloofsvolwassenheid en spiritualiteit word dan as volg geïntegreer:

- Spiritualiteit as Godsvrug dui op 'n eksistensiële Godskennis met gehoorsaamheid aan God as basis.
- Spiritualiteit besit 'n eskatologie dimensie sodat die mens in die lig van die komende einde, vroom en aan God toegewy kan lewe.
- Spiritualiteit dui op 'n veranderende lewenstyl (nuwe etos) binne die daaglikse praktyk.
- Spiritualiteit is nie na-binne gerigte emosionaliteit nie, maar word *coram Deo* voltrek binne gemeenskaplike verband v/d koinonia (dit is dus 'n korporatiewe verskynsel).

Die waarde van Louw se verruimde pastorale antropologie vir hierdie studie is baie belangrik. In Hoofstuk vyf sal daar in meer diepte gekyk word na die pastorale dimensies in die Gereformeerde liturgie. Die Gereformeerde liturgie bestaan uit verskeie elemente soos onder andere skuldbesef, belydenis, vergifnis en versoening. Al hierdie elemente veronderstel 'n ingeboude siening van die mens en beskik oor 'n ingeboude terapeutiese dimensie. Om hierdie dimensies te beklemtoon is dit nodig om 'n bepaalde antropologie daar te stel. Die keuse vir 'n pastorale antropologie wat fokus op 'n pneumatologiese perspektief poog juis om dit te bewerkstellig.

Hierdie verruimde antropologie help die studie verder in die sin dat dit in die lig van die probleemstelling en hipotese die leser se aandag daarop wil vestig dat die huidige krisis wat die familie in die gesig staar nie net met behulp van bepaalde psigo-terapeutiese teorieë opgelos kan word nie, maar dat daar opnuut

gekyk moet word na die potensiaal wat geleë is in die feit dat die mens 'n Geesvervulde wese is en daarom met 'n nuwe bestemmingsfunksie leef wat die potensiaal het om bo bestaande aardse uitdagings / krisisse uit te styg en in die proses meer geloofsvolwasse te word en krisisse te interpreteer in die lig van Christus se oorwinning wat reeds behaal is.

4.4 Verandering op Liturgies-Teologiese vlak

Volgens Strydom (1994:131) is die kerklike toneel in die Weste die afgelope eeu en 'n half gekenmerk deur verskeie pogings om die “*stiefkind*” van die teologiese wetenskap na te vors. Onder hierdie pogings om die Liturgie weer haar regmatige plek te laat inneem wanneer dit kom by navorsing, moet die opkoms van die Liturgiese beweging en spesifiek die vernuwingsbeweging wat in die Rooms-Katolieke Kerk plaasgevind het ook genoem word. Spoelstra (1994:114) beweer dat P. Guéranger (1805-1875) beskou word as die persoon wat laasgenoemde beweging in die Rooms-Katolieke Kerk geïnisieer het. Wat Guéranger se bydra besonders maak is die feit dat hy nie net gefokus het op die historiese perspektief van die Liturgie nie, maar ook 'n Pastorale perspektief belig het. Irwin (1994:19) bevestig dit wanneer hy sê: “*That Guéranger’s interest was also pastoral is seen in his repeated references to the beauty, dignity and mystical character of the liturgy.*” Verder is die beweging verstewig deur die uitvaardiging van 'n dokument deur Pous Pius X in 1903 wat groter deelname van lidmate aan die misliturgie bevorder het en op die ou end 'n hoogtepunt bereik het met die aanvaarding van die “*Constitutio de Sacra Liturgia*” deur die Tweede Vatikaanse Konsilie (1962-1966). Daneels (2003:8) sluit aan by bogenoemde en sê dat die sleutelterm in Vatikanum II die term “*active participation*” was. 'n Groot voordeel was die feit dat die liturgie na die mense toe geneem is deurdat “*Vatican II satisfied this desire by introducing the use of the vernacular, by simplifying liturgical symbolism to make it more transparent, by returning to the praxis of the early church and dropping elements which had later*

come to overshadow the essentials and by a correct distribution of roles in the service of the liturgy.”

Vorster (1996:203) brei verder uit as net deur die Liturgiese bewegings as rede aan te voer waarom daar 'n hernude belangstelling in die Liturgiek ontstaan het. Benewens bogenoemde noem hy nog vier redes. Hy verwys na die ontwikkeling van die Ekumeniese Teologie, die opkoms van Postmodernisme, die feit dat die erediens al hoe meer gesien word as sentrale dimensie van totale diens aan God en dat vernuwing in die erediens beskou word as wesensbelangrik in die prosesse van kerkvernuwing en evangelisering van nominale Christene.

Die feit bly staan egter dat die Liturgiese bewegings wêreldwyd 'n baie groot rol gespeel het in die hernude belangstelling van die Liturgiek. De Klerk (1999:312-313) beskryf dit daarom ook as die *“herontwaking van die kerk”*. Verder vra hy die vraag: Wat is die tipiese karaktertrekke van hierdie bewegings? Daar word ses trekke geïdentifiseer naamlik:

- (1) die nuwe klem wat val op die eenheid van die Woorddiens en tafeldiens as die twee groot dele van die samekoms van die gemeente
- (2) 'n hewige protes teen individualisme
- (3) 'n nuwe klem op gemeenskapsbeoefening en gemeentedeelname aan die Liturgie, omdat daar van die standpunt af uitgegaan word dat die Liturgie aan die gemeente behoort
- (4) 'n hernude waardering vir die eietydse en kontekstuele aard van aanbidding &
- (5) die herontdekking en waardering van mekaar se tradisies en van die krag wat daar in transkulturele verryking is.

De Klerk (1998:75) wys egter ook op die gevare wat bogenoemde trekke van die Liturgiese beweging vir die hoofstroom kerke kan inhou. Daar moet in die eerste plek gewaak word teen die inkorporering van leerstellinge wat vreemd is aan die Gereformeerde identiteit (met spesifieke verwysing na die Rooms-Katolieke en

charismatiese leerstellinge). Verder bestaan die gevaar dat die Woord op relativisties of selfs fundamentalistiese wyse gebruik kan word in die bepaling van norme in die liturgiese handeling. Gemeenskapsbeoefening en deelname kan lei tot informaliteit in die Erediens wat die oog afhaal van die transendente dimensie wat daar geleë is in die ontmoeting met God. Laastens bestaan die moontlikheid ook dat daar krampagtig vasgehou sou kon word aan bestaande harde formalistiese tradisies wat weer 'n ongesonde na binne-gekeerdheid teweegbring en die eredienslewe versmoor.

Wat voordele betref moet die herontdekking van die Woord, die gemeente se deelname aan die Liturgie en die invloed van die liturgie op die gelowige se alledaagse lewe nie buite rekening gelaat word nie. Dit bly steeds belangrik om op 'n krities verantwoordelike wyse d.m.v. gereformeerde beginsels na hierdie beweging te kyk en uit te haal dit wat 'n konstruktiewe bydrae kan lewer tot die huidige tendense in ons eie konteks.

Rossouw (1990:53) help in bogenoemde verband deur 'n paar rigtingwysers in die Gereformeerde liturgie uit te lig en die ondersoeker noem dit kortliks:

- (1) die klem op 'n Godgesentreerdheid – die aksent in die liturgie val dus op die werk van die Drie-enige God
- (2) die aanwesigheid van die Liturgiese grondtrekke van eerbiedigheid (waarin die heerlikheid van die Here raakgesien en bely word) ; wederkerigheid (waar die verbondsverkeer tussen die Troonvors en die bondsvolk plaasvind) ; feestelikheid (waar daar op die feesdag volgens die feesreëling fees gevier word) en ordelikheid.
- (3) Die handhawing van die ereposisie van die Woord van God as genademiddel van die heil vir die gemeente van die Here.
- (4) Klem op die antwoord van die gemeente as verbondsgemeenskap. 'n Antwoord wat tot uitdrukking kom in die lied (deur sang), gebed, belydenis en dankbaarheidsoffers.

- (5) Afskaffing van Kerklatyn en die gebruik van volkstaal waardeur die Liturgie verstaanbaar, begryplik en kontekstueel word.
- (6) Die bediening van die sakramente in die vorm van die doop aan verbondskinders en die nagmaal as dis van die verbond.

Beide liturgie en die kerk het gemene delers naamlik lidmate / gelowiges se verhouding met mekaar en lidmate / gelowiges se verhouding met God. Mense wat dus tegelykertyd deel van die kerk is en in 'n bepaalde religieuse verhouding staan, maar ook inwoners in die wêreld is wat weer gekenmerk word deur sekulêre verbintnisse. Daarom is dit logies dat die druk wat 'n veranderende samelewing plaas op die tradisionele verstaan van kerkwees ook 'n direkte invloed het op lidmate van kerke en gevolglik ook die aard en karakter van die liturgie raak. Die rede hiervoor is dat die liturgie (en dit is deels ook die uitgangspunt van die navorser) 'n instrument is waardeur God die mens ontmoet en waardeur versoening bewerk word. As ons dus die waarde en kwaliteit van die liturgie wil meet binne 'n Postmoderne samelewing is dit nodig om voortdurend die vier komponente in gedagte te hou naamlik (1) Die kerk, (2) God (3) die mens en (4) die belangrikste paradigmatische skuiwe binne die gegewe realiteit.

Thomas Long (2001) maak ook 'n belangrike bydrae in die veranderinge wat waarneembaar is binne die Liturgiese beweging. Hoewel sy bydrae meer gefokus is op die veranderinge wat die herwaardering van die Liturgie op die Amerikaanse kerke gehad het, kan daar tog 'n paar belangrike opmerkings gemaak word wat ook vir hierdie studie van waarde kan wees.

Een van die grootste invloede van Vaticanum II was volgens Long (2001:4) dat die rewolusie wat plaasgevind het binne die Rooms-Katolieke verstaan van aanbidding ook oorgespoel het na die Protestante. Groter ekumeniese konsensus en 'n herwaardering van 'n gemeenskaplike identiteit was maar twee van die belangrike skuiwe wat plaasgevind het as gevolg hiervan. 'n Verdere ontwikkeling was ook die herbevestiging van die belangrikheid dat daar 'n

onlosmaaklike eenheid tussen die verkondiging van die Woord en die sakramente bestaan.

Die ontdekking van die gemeenskaplike erfenis en die herwaardering van ekumeniese konsensus was egter van korte duur.⁴⁹ 'n Volgende belangrike kulturele skuif (vanaf die laat twintigste eeu) het stadig maar seker begin plaasvind en die gevolg was 'n ontvolking van die tradisionele / geïnstitutionaliseerde kerke. Met die aanbreek van die Postmodernisme en die mens se ontnugtering met subjektiewe grepe op die waarheid en terselfdertyd ook 'n eensydige “*verpakking*” van God het mense stadig maar seker die kerk begin verlaat. Hoewel mense steeds godsdienstig was, het hulle buite die grense van denominasies, reëls en strukture begin dink. Die fokus het baie meer begin val op die individuele soeke na geestelike ervarings op 'n onkonvensionele en praktiese wyse. Een van die eerste kerke wat hierdie tendens verstaan het was die Willow Creek Church onder leiding van Bill Hybels. Dienste was baie meer kontemporêr, visueel en tegnologies gevorderd. Al die sintuie van die mens is betrek. Meer klem is gelê op sang en aanbidding. Die Woord is prakties-relevant verkondig met baie voorbeelde en toepassing op die alledaagse lewe.

Volgens Long (2001:9-13) is die twee pole wat tans heers – ons sou dit die Hippolytus-invloed en die Willow Creek invloed kon noem – egter nie voldoende om die uitdagings wat tans aan die kerk en spesifiek die Liturgie gestel word, te hanteer nie.⁵⁰

Long (2001:13) stel 'n derde benadering voor wat hy noem “*Vital and faithful congregations*”. Kerke wat in hierdie kategorie val is kerke waar die Liturgie 'n

⁴⁹ Long (2001:3-5) noem hierdie ontwikkeling die Hippolytus-invloed. Hippolytus verwys na 'n gebed wat meer as 1700 jaar oud is en bevat elemente wat dui op die eenheid van die kerk wat geheers het voor al die bitterheid en verdeling.

⁵⁰ Long (2001:9,11) stel die tekorte van hierdie twee invloede as volg: “*The Willow Creek approach puts to much distance between itself and the Christ-centered, historically informed, theologically shaped worship that constitutes the great tradition of Christian prayer and praise that is obedient to the Gospel.*”....”*the Hippolytus style of worship, as actually practiced in local churches is, frankly, often quite boring. It can plod along its once majestic path from gathering to blessing without much spirit, verve or life.*”

kreatiewe spanning behou tussen die aktuele vraagstukke van die eietydse kultuur, maar terselfdertyd ook die Liturgiese erfenisse van die kerk oor die eeue daarmee kan inkorporeer. Ten slotte noem die navorser bloot net hierdie eienskappe wat Long onderskei het. Die idee is dat dit aanvullend kan wees tot die doel van hierdie studie naamlik die herwaardering van die verband tussen die Liturgie en die Pastorale dimensie daarin.

4.5 Long se kenmerke van 'n lewende erediens

1. Lewende eredienste maak iewers in die erediens ruimte vir die ervaring van God se teenwoordigheid en misterie.

- Lewende Eredienste is eredienste waarin mense weet dat die lewende God – Vader, Seun en Gees – werklik teenwoordig is en waarheen hulle kom met die verwagting om Hom te ontmoet en Hom beter te leer ken.

2. Lewende Eredienste het beplande en gekoördineerde pogings om gasvry teenoor die vreemdeling te wees.

- Lewende Eredienste is eredienste waarin mense met oop arms ontvang word, tuis kom en deelgemaak word van die groot, nuwe familie van God – die God wat vreemdeling met gasvryheid oorlaai.

- Lewende Eredienste is eredienste waarheen ons met vrymoedigheid die volle pathos (chaos, pyn, “messiness”) van ons menslike lewens kan bring in die wete dat God reeds alles weet, ons liefhet en die lewe nuut kan maak

- Lewende Eredienste is eredienste waarin die selfopofferende God ons inbring in die kragveld (ruimte) van sy seënende, vergewende, helende en lewensveranderende liefde en deur sy Gees ons kan nuutmaak.

3. Lewende Eredienste het die dramatiese inhoud van die evangelie ontdek en maak dit sigbaar in hulle liturgie.
4. Lewende Eredienste het musiek en gemeentelike sang wat van uitnemende kwaliteit is en wat eklekties is in styl en genre.
5. Lewende Eredienste is eredienste waarin die ruimte en omgewing van die diens kreatief ingerig word om die erediensgebeure te komplementeer
6. Lewende Eredienste trek duidelike lyne tussen die erediensgebeure en die gemeente se missionêre roeping na buite. Hierdie verbande is duidelik in elke aspek van die erediens
7. Lewende Eredienste is eredienste waarin daar 'n redelik vaste diensorde bestaan, maar waarbinne daar ook ruimte is vir afwisseling en alternatiewe wat die ritme en vloei van die diens positief dien
8. Lewende Eredienste is eredienste waarin vreugdevolle lof en viering 'n vaste plek vind – veral in die latere gedeelte van die diens
9. Lewende Eredienste is eredienste wat gelei word deur sterk, liefdevolle, wyse, charismatiese leiers

4.6 Teologiese merkers waarbinne sinvolle aanbidding plaasvind

Tisdale (2001:177-187) bied ten slotte 'n paar rigtinggewende teologiese merkers aan wat die navorser graag ook in gedagte wil hou in die raamwerk en doelwitte van hierdie studie. Die vier merkers wat sy aandui is baie belangrik omdat dit help om voortdurend voor oë te hou dat die Liturgie (en die gepaardgaande Pastorale dimensie daarvan) sowel as die ruimte van die Erediens waarbinne die Liturgie afspeel nie net 'n mensgemaakte verskynsel is met mensgemaakte uitkomst in gedagte nie, maar dat die hele aanbiddingsproses 'n diep teologiese invloed het op diegene wat die Erediens bywoon sowel as die liturg wat die erediens begelei. Die merkers is as volg:

1. Betekenisvolle / Geesvervulde aanbidding hou twee doelwitte in kreatiewe spanning met mekaar naamlik (a) die lof en die eer van God en (b) die bemagtiging van lidmate (dit dui spesifiek op die strewe daarna om lidmate te begelei op 'n pad van geestelike volwassenheid waar hulle, hul status as nuwe mense in Christus ontdek en volgens hierdie status leef).
2. Betekenisvolle / Geesvervulde aanbidding is Trinitaries van aard en getuig van die volheid van God se karakter soos dit geopenbaar word in die Woord.
3. Betekenisvolle / Geesvervulde aanbidding hou rekening met die teenswoordige en die toekomstige implikasies van God se heerskappy.
4. Betekenisvolle / Geesvervulde aanbidding skep 'n ruimte waarbinne die mens in totaliteit (hart, siel, verstand en krag) God kan ontmoet.

4.7 Samevatting

Vanuit hierdie afdeling kan daar afgelei word dat die teologie (wat insluit die Praktiese teologie, die Pastoraat en die Liturgie) reeds besig is om aan te pas en te posisioneer ten opsigte van die snelle veranderinge wat plaasvind. Binne die Praktiese teologie sien ons 'n nader beweeg tussen die teorie en praktyk wat 'n groter klem bring op die handeling as wat daar byvoorbeeld voorheen op die gesproke woord was. Binne die Pastoraat sien ons die ontwikkeling van 'n hermeneutiese fokus wat aansluit by bogenoemde en verklaar dat betekenis nie net eensydig en hiërargies van bo af gekommunikeer word nie, maar juis binne 'n netwerk van verbintenisse en wel binne 'n gegewe sosiale en kulturele konteks plaasvind. Binne die Liturgiese ontwikkeling sien ons 'n groter klem op aktiewe deelname en dat die fokus op oordrewe individualisme ook plek maak vir goeter verdraagsaamheid en ekumeniese bewustheid.

Bogenoemde ontwikkelings neem volgens die navorser die posisie van die mens ernstiger op as mede vennoot wanneer dit kom by die interpretasie van die

werklikheid. Die ontwikkelinge wat in die Teologie plaasgevind het toon ook beter begrip vir die moderne mens se soeke na betekenis en dat sy / haar konteks deur middel van die Teologie dus meer relevant geïnterpreteer moet word op so 'n wyse dat dit sin gee aan sy / haar bestaan en sy / haar verhouding met God.

Die groter klem op die rol van praktyk, deurleefde ervaringe, die narratiewe, verbintnisse, verhoudings en die plaaslike sosio-kulturele konteks bied unieke potensiaal aan die erediens en dit wat daar gebeur.

Wanneer hierdie verskuiwings in gedagte gehou word het dit wesenlik ook 'n invloed op die erediens in die opsig dat die mens en sy / haar eksistensiële nood pastoraal (nie net psigoterapeuties nie!) ernstiger opgeneem word. Binne die ruimte van die erediens kry die moderne, soekende mens geleentheid om saam met mede gelowiges, 'n alternatiewe storie te konstrueer. God se “*storie*” en Sy betrokkenheid by die mens word binne die erediens gehoor, beleef en geïnterpreteer. Dit bring 'n nuwe fokus en gee op 'n intieme wyse sin aan mense se ervaringe, behoeftes en nood. Binne die ruimte van die erediens kry die mens dus geleentheid om weg te kyk van hom - / haarself en in die proses hom - / haarself deur God se oë te sien. Dit het bemagtiging en geloofsgroei tot gevolg. Wat dus voorheen vir die mens bedreigings was word in die ontmoeting met God getransformeer tot uitdagings vir groei.

Daarom is dit noodsaaklik om in die volgende hoofstuk die uniekheid en betekenisvolheid van hierdie ontmoeting wat in die Erediens plaasvind en die pastorale implikasies daarvan van naderby te ondersoek.

HOOFSTUK 5 - DIE ONTWIKKELING VAN DIE EREDIENS EN DIE HERWAARDERING VAN 'N PASTORALE DIMENSIE DAARIN

5.1 Inleiding

Tot en met 'n paar dekades gelede was daar nie veel pogings om die vak *Liturgiek* na te vors nie. Die rede hiervoor was volgens Spoelstra (1994:113) omdat “die orde van die sogenaamde ‘Erediens’ aksiomaties aanvaar en feitlik staties gebly het.” De Klerk (1999:311) beskryf *Liturgiek* as die “stiefkind” van die teologiese wetenskap aangesien daar op verskeie teologiese vakgebiede ernstige wetenskaplike diskussie gevoer is terwyl bykans geen aandag gegee is aan eersgenoemde nie. Tog het 'n dramatiese vaartversnelling wêreldwyd, teoloë die afgelope drie dekades genoodsaak om hierdie “vergete stiefkind” weer onder die vergrootglas te plaas⁵¹.

Een van die hoof redes vir hierdie sogenaamde vaartversnelling is vanweë 'n paradigmaskuif wat waargeneem kan word op die makro-, meso- en mikrovlakke van die samelewing. Wanneer daar spesifiek vanuit 'n Suid-Afrikaanse konteks gekyk word is die hernude belangstelling in die *Liturgiek* uiters aktueel aangesien daar groot sosiale veranderinge plaasgevind het sedert die eerste demokratiese verkiesing in 1994. Soos reeds aangetoon is dit veral blanke Afrikaanssprekende lidmate van tradisioneel Afrikaanse kerke wat op hierdie stadium 'n krisis beleef aangesien hulle hulself beskou as 'n minderheidsgroep wat feitlik geen mag meer het in die samelewing nie. Daarmee saam bring faktore soos regstellende

⁵¹ Spoelstra (1994:117 e.v) verwys veral na Vaticanum II (1963) as 'n belangrike draaipunt in die belangstelling in die vakgebied in Europa. Hierdie belangstelling het geleidelik oorgewaaai na Suid-Afrika. Verskeie handboeke en artikels in vakwetenskaplike tydskrifte het dan ook begin verskyn en veral in die afgelope vyftien tot twintig jaar is daar 'n opmerklike toename (boeke soos Müller (1988) se *Die Erediens as Fees*, Irwin (1994) se *Context and Text: Method in Liturgical Theology*, Barnard e.a. (2002) se *Nieuwe wege in de liturgie: De weg van de liturgie*, Bradshaw (2002) se *The search for the origins of Christian Worship* en vele ander het waardevolle bydraes gelewer tot die ontwikkeling van liturgiese navorsing). Artikels in vakwetenskaplike tydskrifte het ook 'n waardevolle bydrae gelewer. In Suid-Afrika is byvoorbeeld volledige nommers van Afrikaans wetenskaplike tydskrifte aan die liturgie gewy (vgl. *Praktiese Teologie*, 1988[6] ; *In die Skriflig*, 1989[90] & Koers, 1990 [1]).

aksie, 'n toenemende armoede, emigrasie van sekere dele van die bevolking (die sogenaamde “*brain drain*”) asook aanslae op die Afrikaanse taal en kultuur verdere spanning mee wat lei tot pessimisme en gevoelens van hopeloosheid (vgl. Vos & Pieterse, 1997:17). Laasgenoemde faktore het 'n direkte invloed op die mens se geloof en sy / haar beskouing van God. Die ondersoeker is daarom van mening dat 'n pastorale aanslag nodig is om hierdie kritieke tydperk aan te spreek en daar word verder die aanname gemaak dat die beste ruimte om die spanning van bogenoemde snelle paradigmatruwe aan te spreek die ruimte van die Erediens is. Die rede hiervoor is dat die Erediens volgens die navorser beskik oor 'n *korporatief-helende dimensie* aangesien dit 'n vertikale dimensie het waar God die mens ontmoet asook 'n horisontale dimensie waar mense mekaar ontmoet. Voordat 'n *korporatief-helende dimensie* verder ondersoek kan word is dit noodsaaklik om eers 'n voëlvlug te onderneem oor 'n paar belangrike aspekte wat noodsaaklike agtergrondskennis gaan vorm vir die herwaardering van die Pastorale aard van die Erediens. Daarom gaan die ondersoeker in die volgende afdelings van hierdie hoofstuk aandag gee aan aspekte soos: 'n Bybelse perspektief op die ontwikkeling van die Erediens, tersaaklike terminologie in die liturgie, die plek wat die Liturgiek inneem binne die Praktiese teologie, hedendaagse ontwikkelinge binne die Liturgiek, die ontwikkeling binne Pastoraat en ten slotte die Pastorale aard van die Erediens.

5.2 'n Verkenning van die begrippe “Erediens” en “Liturgie

- **Erediens**

Volgens Barnard (1985:58) kom die benaming “Erediens” nêrens in die Ou- of die Nuwe Testament voor nie, maar die saak wel. Daar word veral in die Nuwe Testament op verskeie plekke verwys na die Griekse woord *sunergesthai* / *sunagesthai* wat “*samekoms*” beteken. Hierdie samekoms, vergadering in die

naam van Jesus Christus of byeenkoms soos dit ook genoem word, druk in 'n besondere sin uit wat die Nuwe Testament verstaan onder “*Erediens*”.

Die woord “*Erediens*” beskryf die wesenlike van die gebeure waar God en mens mekaar ontmoet. Binne die *Erediens* is daar drie fokuspunte: In die eerste plek gaan dit hier oor die diens van God aan die mens (dit is 'n heilstdiens van God in Christus Jesus deur die Heilige Gees wat die mens in staat stel om God te eer en te verheerlik). Tweedens gaan dit oor die diens van mense aan God (daarom ook die verwysing na die benaming “*Godsdienst*”). Verskillende liturgiese handeling maak voorsiening vir hierdie diens bv. sang, gebede en offergawes. Derdens roep die *Erediens* ook mense op om mekaar te dien met liefde, vergifnis, geregtigheid, vrede en hoop. (Vos & Pieterse, 1997: 2,6).

- **Liturgie**

Die woord “*liturgie*”⁵² kom van die Griekse woord [λειτουργία] wat letterlik die werk [εργον] van die volk [λαος] beteken. In Antieke Griekeland het [λειτουργία] dan gedui op die diens van 'n welgestelde burger wat by 'n spele as priester/ liturg optree. Hierdie gebruik van die woord is ook in die Vroeë Kerk gebruik vir die koning se diens aan sy volk, veral in 'n rampsituasie (Vrijlandt, 1989:5).

Gedurende die middel-twintigste eeu het verskillende teoloë soos Van der Leeuw, Dom Gregory Dix en Clarke verskillende aspekte en funksies van die

⁵² Volgens Vos & Pieters (1997:5) omvat die Nuwe Testamentiese begrip *leitourgia* die volgende aspekte: (a) die Ou Testamentiese tempeldiens - veral die offerdiens (vgl. Luk.1:23 ; Hebr.8:2, 6: 9:21 ; 10:11), (b) persoonlike liefdesdiens aan mense (vgl. Fil.2:25, 30), (c) diens aan Christus (vgl. Rom.15:27 ; 2 Kor.9:12) en (d) samekoms van dissipels om te bid (vgl. Hand.13:2). Dit is veral die “diens aan Christus” wat hier betrekking het. Waar dit in die Ou Testament gegaan het oor die gee van offers, gaan dit in die Nuwe Testamentiese verstaan van liturgie daarvoor dat die mens 'n nuwe mens in Christus is en hom - / haarself as lewende offers vir Hom moet gee. Dit gaan dus nie net oor die uiterlike nie, maar 'n totale nuut word van binne en hoe hierdie nuutword implikasies het vir die lewe elke dag. (vgl. Romeine 12)

Liturgie beklemtoon. Elkeen se definisie en doelstelling(s) met die Liturgie sal direk bepaal hoe die inhoud van nie alleen die Liturgie nie, maar die hele liturgiese ruimte daar uitsien. 'n Meer resente bydra van Müller (1990: 52) omskryf Liturgie as *“die dienswerk wat die Godsvolk (gemeente) verrig tot eer van die Here. In sy wydste betekenis sluit liturgie dus die totale aktiwiteite van die gemeente in.”*

Vir die doeleindes van hierdie navorsing en met bogenoemde definisie ingedagte sal ek volstaan by 'n werksdefinisie soos voorgestel deur Wepener (1998:13). Hy beskryf dit as volg: *“In die Liturgie vind daar gemeenskap plaas (koinonia) tussen God en gelowiges waar hulle aanbid en feesvier, God so ontmoet en daardeur toegerus word en waardeur elke tradisie deur middel van liturgiese elemente, binne 'n bepaalde orde, haar spesifieke leerstellings aan lidmate voorhou as norm van hoe daar oor God gedink en met Hom omgegaan moet word.”*

Die rede waarom daar vir die definisie van Wepener gekies word is omdat dit beskik oor 'n aantal omvattende elemente wat die navorser noodsaaklik ag om in hierdie studie aan te spreek. Daar word byvoorbeeld gefokus op die verskillende vlakke van ontmoeting wat plaasvind in die erediens (God tot mens asook mens tot mens), daar word gefokus op die gemeenskap van gelowiges (wat beskik oor 'n korporatief-helende dimensie), die belang van die tradisie en liturgiese elemente word onderstreep en daar word ook aangedui dat die liturgie 'n ruimte skep waar daar op spesifieke wyses gedink kan word oor hoe God Hom aan ons openbaar en wat ons status in Hom is.

5.3 Plek van die Liturgiek binne die Praktiese Teologie

Liturgiek vorm 'n belangrike onderafdeling binne die Praktiese teologie. Vos & Pieterse (1997: 15-18) bied 'n omvattende beskrywing om aan te toon hoe verweef die vakgebied is met ander dissiplines binne die teologie en spesifiek die rol wat dit vertolk binne die homiletiek en himnologie. 'n Belangrike onderskeid wat hulle maak is die feit dat die studie van die Liturgiek gesien word binne 'n bipolêre spanning wat wissel tussen dié van die geopenbaarde Woord van God (en ons verstaan daarvan in teorieë geformuleer) en die konkrete werklikheid van die mens en sy samelewing waarin die erediens geskied. Daarom kan ons sê dat die Liturgiek nie net 'n teologiese fokus het nie, maar ook moet omsien na die mens en sy lewenskonteks om sodoende die simbolesisteem wat sy toegang tot die Erediens mag blokkeer, na te vors.

Wanneer daar vanuit 'n Prakties-teologiese hoek na die kerk gekyk word kan die Erediens met reg as die middelpunt van 'n gemeente se gemeenskap met die Here gesien word. Die lewe van 'n gemeente kan met 'n spinneweb vergelyk word wat bestaan uit 'n netwerk verhoudinge, maar die sentrale punt is die Erediens. Hier vind 'n ontmoeting plaas tussen God (deur die Opgestane Christus en die Heilige Gees) en die gemeente. Hierdie ontmoeting word ook gekenmerk deur dialoog (die kommunikatiewe karakter van die erediens). Daar vind wisselwerkende kommunikasie plaas tussen God Drie-enig (deur die heil en seën wat Hy aanbied) en die mense (wat in aanbidding vir Hom loof, hul skuld bely en hulle in dankbaarheid aanbied vir diens in Sy koninkryk).

Verder sou ons ook ten slotte kon sê dat die Liturgiek 'n belangrike sub-dissipline uitmaak van die Praktiese teologie en daarom ook volgens 'n Prakties-teologiese metodologie⁵³ bestudeer word. Die Liturgiek is binne die huidige konteks van Suid-Afrika (met in ag genome die veranderinge na 1994 en die eerste treë wat intussen gegee is as jong demokrasie) baie aktueel. Verskeie sosio-

⁵³ Daar word veral gewerk vanuit die hermeneuties-wetenskaplike interaksie tussen teorie en praxis.

maatskaplike, ekonomiese – en politieke uitdagings is voor ons deur en dit raak die kerk ook direk. Die tradisioneel blanke NG lidmate voel tot 'n groot mate gemarginaliseer deur regstellende aksie en 'n kleiner wordende invloed in die samelewing. Verdere aspekte soos armoede, 'n persepsie dat daar 'n aanslag gemaak word op die Afrikaanse taal / kultuur, misdaad / geweld en die grootskaalse emigrasie van blanke Suid-Afrikaners stel groot uitdagings aan die kerk en spesifiek ook die Erediens. Die Erediens beskik oor die potensiaal om 'n ruimte te kan skep waar mense met hulle magteloosheid, vrese en bekommernisse vir God kan ontmoet en bemoedig word deur Sy beloftes van trou.

5.4 Ontwikkeling van die Christelike Erediens

5.4.1 Inleiding

Om 'n volledige oorsig oor die ontwikkeling van die Christelike Erediens en die Liturgie te gee is gans onmoontlik. Die doel van hierdie gedeelte is dus nie om 'n gedetailleerde weergawe van die Liturgiese ontwikkeling weer te gee nie, maar die leser sensitief te maak vir die feit dat die moderne Gereformeerde liturgie, en Erediens onlosmaaklik gekoppel is aan die historiese ontwikkelingsproses wat oor baie eeue geskied het. Die doel is verder om (na aanleiding van die fokus van hierdie studie) die pastorale dimensie van die Liturgie oor die eeue heen te herwaardeer en dit te inkorporeer in ons huidige verstaan van die Liturgie.

Pecklers (2003:33) sê tereg in aansluiting by bogenoemde dat die ontwikkeling van die Liturgie 'n lang, tydsame en komplekse proses is. Soos ander dele van die geskiedenis is die Christelike Liturgie ook gekoppel aan en afhanklik van die ontwikkeling op kulturele gebied. Wanneer daar gekyk word na die verskillende kulturele periodes oor die meer as 2000 jaar wat die Liturgie ontwikkel het, dan word dit duidelik dat die Christelike liturgie oor die vermoë beskik om voortdurend

in elke konteks aan te pas. Hierdie vermoë van die Liturgie is kardinaal belangrik vir die voortbestaan van die Christelike liturgie. Vervolgens gaan ons oorsigtelik kyk na van die vernaamste ontwikkelingsmomente in die geskiedenis van die Christelike liturgie / Erediens.

5.4.2 Die Erediens in die Bybelse Tyd

5.4.2.1 Die Ou Testament

Volgens Drumwright en Killen (1975: Logos Library System) sou ons Ou Testamentiese aanbidding in twee hoof periodes kon verdeel. Die een staan bekend as die *Patriargale periode*. Hierdie periode het nie baie duidelik geformuleerde instruksies wat ons kan aflei nie. Dit is wel duidelik dat hierdie periode 'n meer individuele, persoonlike en onreëlmatige frekwensie van aanbidding gereflekteer het. Die rede hiervoor was die feit dat diegene wat dit beoefen het (vergelyk Abraham by die berg Moria in Gen.22:1-5, Jakob by Bet-El in Gen.28:18-22 ensovoorts) semi-nomadies was en nie deel was van die georganiseerde gemeenskap van daardie tyd nie.

Die volgende periode staan bekend as die *Teokratiese periode*. In hierdie periode was dit duidelik om 'n meer korporatiewe en ritualistiese karakter te onderskei wat geleidelik ontwikkel het in die aanbiddingsbyeenkomste. Die bekendste en oudste vorm hiervan is sekerlik die omvattende aanbiddingsstelsel wat Moses van God ontvang het by die berg Sinai (vergelyk Eks. 19). Hierdie stelsel het 'n paar elemente bevat wat uitgestaan het naamlik:

a. *Spesiale offer en gebedsgeleentheid wat die hele volk ingesluit het*

Hierdie geleentheid het geskied daagliks (vgl. Num.28:3-8), tydens elke Sabbat (Num. 28:9-10 ; Lev.24:8), met die begin van die nuwe maan (Num 28:11-15), tydens die Pase / Fees van die ongesuurde brood (Num. 28:16-25

; Eks 12:1), tydens die Fees van die weke (Lev. 23:15-20) ; Num 28:26-31), tydens die Fees van die trompette / Nuwejaarsfees op die eerste van die sewende maand (vgl. Lev 23:23-25 ; Num.29:1-6 ; Jes 18:3, 27:12-13 ; Joel 2:15-32), tydens die dag van versoening (vgl. Lev 23:26-32 ; Num 29:7-11) en tydens die Huttefees (Lev.23:33-44 ; Num 29:13).

b. Spesifieke offer en gebedsgeleentede waar individue (gewoonlik die mans) namens hulle en hulle onderskeie families geoffer het

Hierdie offers het onder andere offers tydens die Pasga maaltyd (vgl Eks 12 ; Lev.23:5) , plaasgevind. Brandoffers van diere sonder gebrek (vgl Lev 1:1) as teken van reiniging van sonde, maaltydoffers (vgl. Lev 2) om God te loof en Sy almag te erken. Daar was ook vredesoffers (vgl. Lev 3), offers vir opsetlike sondes (vgl Lev 4-5) en ander kategorieese oortredings (vgl. Lev 6:1-7).

c. Spesiale offer en gebedsgeleentede vir die priesters

Spesifieke offerrituele is net deur die priesters uitgevoer. Hierdie offers het onder andere ingesluit: die bevestiging van Aäron en sy seuns in die priesterorde (vgl. Lev 8:2, 14, 15), die bevestiging van priesters tot die amp (vgl. Eks 29:15 ; Lev 6:19-23), rituele vir wanneer 'n priester gesondig het (Lev 4:3), rituele vir die reiniging van vroue (Lev 12:6,8), rituele vir die reiniging van melaatses (Lev 14:19), rituele om seremoniële onreinheid te verwyder (vgl Lev 15:15,30) en rituele vir ander kategorieese oortredings (vgl. Lev 6:1-7).

Die Rigertydperk kan beskou word as die volgende belangrike fase waarmee rekening gehou moet word in die lê van 'n fondasie vir die ontwikkeling van die Christelike Erediens. Ons weet dat die stamme van Israel in hierdie periode redelik versprei was oor 'n groot geografiese area en dit het die ontwikkeling van hulle godsdienste en die gepaardgaande ontwikkeling van aanbidding redelik beïnvloed. Die korporatiewe aard van aanbidding is verder uitgebrei en daar is heiligdomme by spesifieke geografiese liggings opgerig waar daar aanbid en

geoffer is. Van die bekendste plekke in die verband is Dan, Gilgal, Silo, Sigem en Berseba. Daar was in hierdie tyd ook groot invloed van heidense godsdienste by bogenoemde aanbiddingsplekke wat die gevaar ingehou het om die Joodse godsdiens totaal korrup te laat en op lang termyn te vernietig. Bogenoemde negatiewe invloed op die Joodse godsdiens is veral te sien in die swak kwaliteit van die godsdiens en morele waardes toe Saul as koning gesalf is en die eerste monargie dus tot stand gekom het. Die stand van sake het nie veel verander gedurende die regeringstyd van Saul nie en dit was eers met die opkoms van Dawid as koning wat daar van 'n geestelike herlewing gepraat kon word (dit was dan ook onder sy invloed wat die Tempel in Jerusalem gebou is deur sy seun Salamo). Geleidelik het die verskillende plekke waar aanbid is (soos reeds genoem) plek gemaak vir 'n sentrale plek van aanbidding naamlik die Tempel in Jerusalem.

5.4.2.2 Die Tempelkultus

Volgens Strydom (1994:9) kan die Israelitiese kultus gekenmerk word deur 'n aantal basiese momente naamlik:

- 'n verskeidenheid feeste, wat 'n voortdurende herdenking is van God se groot daade in die geskiedenis van Sy volk.
- 'n uitgebreide en omvattende offerdiens.
- die woord wat die offers begelei het (dit was waarskynlik in die vorm van rituele tekste en / of gebede.
- sang en instrumentale musiek.

Volgens Barnard (1981:84) het die tempeldiens 'n groot invloed uitgeoefen op die Christelike Erediens. Hierdie invloed was op 'n paar plekke sigbaar soos byvoorbeeld:

- (1) Die *oorneem van direkte dinge* soos die gereelde byeenkomste van die volk om God te dien, die indeling van die week in dae, die jaarindeling volgens spesifieke feeste op die kerklike kalender ensovoorts (hoewel die betekenis binne 'n Christelike konteks baie verskil van ons voorganger was dit duidelik dat die oorsprong uit laasgenoemde ontwikkel het).
- (2) Die *teologiese verstaan* van die byeenkoms van die volk was nog 'n belangrike erfenis. Die volk het verstaan dat die byeenkoms 'n teosentriese karakter gehad het (met ander woorde dat God die middelpunt daarvan was en dat die dienste se oogmerk verder was om te ontdek wie Hy is en wat Hy gedoen het).
- (3) Die wyse waarop *gebede* geformuleer is en die gebruik van die Psalmboek⁵⁴.
- (4) Die aspek van *afwagting en vervulling* was 'n verdere erfenis aangesien alles wat in die tempeldiens gebeur het ook 'n aanduiding was van die koms en die werk van Jesus Christus.
- (5) Die *sakrale karakter, spesifieke offers, rol van die priesters* (die besondere identiteit van die pastor), die *kleredrag* en die beklemtoning van die *verskillende rolle van die volk en die priesters* (met ander woorde ook die klem op die besondere ampte) was van die ander elemente wat ook deel van die erfenis was van die Ou Testamentiese kultus.

5.4.2.3 Die Nuwe Testament

- **Die Apostoliese periode**

Die vernietiging van die Tempel in Jerusalem in 70 n.C word deur baie geleerdes beskou as die einde van die offerkultus wat deel gevorm het van die ou verbond. Dit, tesame met die groeiende bewussyn dat Jesus se wederkoms nie in die

⁵⁴ Volgens Van Olst (1991:2-3) het die Psalms 'n belangrike rol gespeel in die ontwikkeling van die tempeldiens. Deur die Psalms het die mens gevoelens van lof en klag tot uiting gebring voor die Here en was dit ook 'n oproep tot die hele skepping (mens, dier en natuur) om die Here te aanbid.

nabye toekoms gaan wees nie het veroorsaak dat daar 'n behoefte aan meer georganiseerde strukture in die Christelike gemeenskap ontstaan het. Die plek en organisering van aanbidding het ook onder laasgenoemde geressorteer. Die Joodse elemente van lofprysing, danksegging, skuldbelydenis en versoening, gebede, Woordverkondiging, 'n sewe dag indeling en die viering van 'n Liturgiese jaar met spesifieke feestye was alles aanwesig in die nuwe struktuur wat besig was om te ontwikkel.

Tog sê Pecklers (2003:34) moet die fout egter nie gemaak word om te dink dat die band tussen Joodse en Christelike Liturgiese praktyk baie intiem en onlosmaaklik verweef was nie. Die vroeë Christene het aan die een kant waardering vir hulle voorouers se tradisie gehad, maar wou aan die ander kant tog ook standpunt inneem en aantoon dat hulle as volgelinge van Christus ook beskik oor 'n nuwe identiteit. Jesus beliggaam self hierdie balans wanneer Hy in Matt 5: 17 sê: *“Moenie dink dat Ek gekom het om die wet of die profete ongeldig te maak nie. Ek het nie gekom om hulle ongeldig te maak nie, maar om hulle, hulle volle betekenis te laat kry.”*

Jesus se woorde is baie insiggewend aangesien Hy hierdeur te kenne gee dat Hy, hoewel hy baie respek gehad het vir die Sabbat en die gebruike rondom dit, hy dit nie slaafs nagevolg het nie. Jesus het 'n duidelike onderskeid gemaak tussen blote seremoniële godsdiens (wat kunsmatig, oppervlakkig, wetties en inherent vals was) en ware aanbidding waar God aanbid is in Gees en waarheid (na aanleiding van Joh. 4:23-24).

Aanbidding in die Vroeë kerk was nie baie formeel nie, maar eerder meer kontekstueel van aard. Daar was nie die kenmerklike prominente aanbiddingsplekke of tempels nie, daar was nie sprake van 'n publieke kultus nie en publieke feeste is ook nie gevier nie. Aanbidding was eerder beperk tot gelowiges se huise (vgl. 1 Kor 16:19 ; Rom.16:5 ; Kol.4:15 ; Hand.2:13; 18:7-11) en hier is op informele wyse, met 'n maaltyd as middelpunt, op 'n baie intieme en private wyse aanbid. Hierdie gemeenskaplike maaltyd kan met redelike

sekerheid ook aangetoon word as 'n belangrike baken in die ontwikkeling van die nagmaal wat vandag nog 'n simbool is van Jesus se kruisiging. Vier weergawes van die instelling van die nagmaal kan in die Bybel geïdentifiseer word naamlik: Mark. 14:22-24 ; Matt 26:26-29 ; Lukas 22:17 en 1 Kor 11:23-25). Daar sal in 'n volgende afdeling meer klem gelê word op die betekenis van die nagmaal en die spesifieke bydrae wat dit maak tot die verstaan van die Pastorale aard van die Erediens.

Barnard (1981:144-147) en Aune (1997: Logos Library System) identifiseer naas die nagmaal 'n paar verdere elemente wat kenmerkend was van die Nuwe Testamentiese Erediens. Hoewel die elemente nie as bepaalde voorskrif voorgelê is nie was dit kenmerkend van baie van die byeenkomste wat gehou is. Vervolgens word daar net kortliks gekyk na elkeen van hierdie elemente:

- **Vaste formules** is gebruik soos byvoorbeeld:
 - *Maranata* (dit beteken “*ons Here het gekom / ons Here sal kom*” vgl. 1 Kor 16:22 ; Openb.22:20)
 - *Amen* (die hoorders van die boodskap / gebed het dit gewoonlik gesê as bevestiging / instemming van wat gesê word, vgl. 1 Kor 14:16).
 - *Halleluja* (die uitroep is gewoonlik beskou as 'n kort samevatting van die lofprysing aan God, vgl. Openb 19:1,3,4,6)
 - *Hosanna* ('n Liturgiese gebedsroep wat beteken “*help tog!*”, vgl. Mark 11:9)
 - *Abba* (Hierdie woord vir “*Vader*” druk die nuwe besondere verhouding uit waarin gelowiges met God staan deur die werking van Jesus Christus, vgl. Rom.8:15 ; Gal.4:6)

- **Doksologie en Eulogie**

Doksologië kan beskryf word as kort Liturgiese formules wat ten doel het om God te verheerlik. Volgens Aune (1997: Logos Library System) was doksologië nie 'n algemene verskynsel binne die Judaïsme nie, maar meer algemeen in vroeë Christelike tekste. Vier basiese elemente kan afgelei word vanuit so 'n doksologie naamlik (1) 'n verwysing na God of Christus, (2) 'n verwysing na spesifieke kenmerke wat aan eersgenoemde toegedig word soos byvoorbeeld *"heerlikheid"*, (3) 'n formule wat gewoonlik dui daarop dat dit wat toegedig word vir altyd en ewig so sal wees en (4) 'n samevattende *"Amen"*. Verskeie voorbeelde van tekste kan aangehaal word wat vorme van doksologie bevat soos bv. Rom 11:33-36 ; Ef 3:20-21 ; Hebr.13:20-21 ; 1 Tim.6:14-16 ; 1 Tim 1:17).

Eulogie kan vertaal word met *"dankgebede"*. Dit kom veral in die briewe van Paulus voor waar hy gewoonlik nadat hy die geadresseerdes gegroet het, voortgaan om 'n dankgebed vir hulle ondersteuning / geestelike groei te doen.

- **Skriflesing**

Binne die Ou Testamentiese Sinagoge dienste het die lees van die Ou Testamentiese geskrifte 'n primêre rol vervul. Hierdie gebruik is voortgesit in die Nuwe Testament en mettertyd is nuwe briewe soos die van die apostels en ander briewe ook bygevoeg. Hoewel hierdie gebruik opsigself nie beskou word as aanbidding nie het dit geskied binne die ruimte van die Erediens. Aune (1997: Logos Library System) som laasgenoemde treffend op wanneer hy sê: *"However, if worship is regarded as communication between God and his people, then the reading of Scripture must be construed as one important mode whereby God's word is mediated to those assembled."*

- **Prediking**

Saam met die gelese deel het daar ook 'n uitleg daarvan gepaardgegaan. Hierdie gebruik dateer ook uit die Sinagoge diens. Hoewel daar nie vaste riglyne afgelei kan word van die vroeë Christelike homilië nie, was dit duidelik dat dit vir die eerste gemeentes belangrik was om te volhard in die leer v/d apostels en dat die uitleg van die Ou Testament en ander beskikbare briewe op daardie stadium ook 'n belangrike deel hiervan gevorm het.

- **Profesieë**

Nog 'n belangrike kenmerk van die vroeë Christelike aanbidding (wat ook duidelike wortels het in die sinagoge diens) was die inkorporering van "*geïnspireerde spraak*" of profesieë. Die letterlike betekenis van die woord "profeet" sou vertaal kon word met "*woordvoerder*" en dit was presies die funksie van eersgenoemde. Mense met die gawe van profesie was beskou as tussengangers tussen God en die mense. Paulus skryf by 'n hele paar geleenthede oor hierdie aspek van aanbidding. Hy beskou profesieë as spesifieke gawes van die Gees wat aan spesifieke individue toevertrou is en binne die ruimte van aanbidding 'n belangrike rol vervul (vgl. 1 Kor 12:10 ; Rom 12:6). Hy beskou hierdie individue ook as 'n integrale deel van die Christenleierkorps in die gemeenskap (vgl. 1 Kor 12:28-29 ; Ef 2:20 ; 3:5 ; 4:11). Profesieë is egter ook nie net sondermeer aanvaar nie, maar onderwerp aan spesifieke vorme van evaluasie (vgl. 1 Tess 5:19-22 ; 1 Kor 12:10 ; 14:29).

- **Verskillende gebede**

Gebed is van vroeg af al reeds beskou as 'n integrale deel van die vroeë Christen gemeenskap se aanbiddingstradisie (vgl. Hand.1:14 ; 2:42 ; 4:23-31 ;

6:4). Gebede het verskillende vorme aangeneem (danksegging, lofprijsing, voorbidding ensovoorts. In 'n hele paar Nuwe Testamentiese briewe is daar ook spesifieke opdragte tot gebed en aanmoediging om gebed op 'n verskeidenheid maniere te beoefen (vgl. rom.15:30 ; 2 Kor 1:11 ; Ef 6:18 ; Kol 4:2,3 ; 1 Tess.5:17 ; 1 Tim 2:1). Vrygebede en formuliergebede soos byvoorbeeld die Onse Vader is ook gereeld gebruik.

• Sang

Verskeie Nuwe Testamentiese tekste dui daarop dat lofsange 'n belangrike deel van die Christelike aanbidding gevorm het. Strydom (1994:19-23) sê dat dit egter moeiliker is as om spesifieke riglyne aangaande die sang in hierdie konteks te formuleer as byvoorbeeld die Ou Testament. Strydom verwys onder andere in die verband na:

- (1) die Lukaanse himnes ("*cantica*") wat voorkom in die eerste hoofstukke van die Lukas evangelie naamlik die lofsange van Maria (ook genoem die "Magnificat" in Luk. 1:46-56), van Sagaria (ook genoem die "*Benedictus*" in Luk. 1:67-80) en van Simeon (ook genoem die "*Nunc Dimittis*" in Luk. 2:29-32). Strydom voeg ook die engelelied (Gloria in excelsis Deo van Luk.2:14) hierby.
- (2) Spesifieke verwysings in die Evangelies wat melding maak van Jesus en die dissipels wat gesing het (die gebruikelike "*Hallel*" wat aansluit by Ps. 113-118) by spesiale geleenthede soos die Paasmaal / instelling van die nagmaal (vgl. Matt 26:30). Lukas verwys ook na die lofliedere van Paulus en Silas in die tronk (vgl. Hand.16:25).
- (3) Paulus se briewe (vgl. 1 Kor. 14:15,26 ; Ef. 5:19 ; Kol. 3:16) is nog 'n aanduiding van spesifieke opdragte vir godsdienstige sang. Hoewel dit dalk nie oral direk in verband gebring kan word met aanbiddingsbyeenkomste nie, maak Strydom (1994:21) 'n paar basiese

gevolgtrekkings hieruit naamlik dat dit deel was van spontane geloofsuiting, vertikaal gerig was (met ander woorde na God gerig), horisontaal gerig was (met ander woorde tot opbou van mede gelowiges), die vrug was van Geesvervuldheid en in opdrag was van Paulus self wat gesê het dat gelowiges *“psalms, lofgesange en ander geestelike liedere”* moet sing (vgl. Ef.5:19 ; Kol.3:16).

- **Belydenisse van geloof**

Hoewel daar nie 'n duidelik geformuleerde, uitgewerkte, vaste belydenisse in die Nuwe Testament onderskei kan word nie is daar tog volgens Barnard (1981:146) *“spore daarvan in sekere belydenisformules”*. Tekste wat in die verband aangehaal kan word is onder andere: 1 Tim.3:16 ; 2:5,6 ; Ef.4:4-6 ; 1 Kor.15:3,4 en Fil.2:11)

- **Die seëngroet**

Volgens Barnard (1981:147) is die ontstaantyd van die seëngroet aan die begin van die diens onseker. Aan die een kant het dit moontlik ontstaan deurdat gemeentes dit oorgeneem het uit sekere briewe tot hulle beskikking, waar die gebruik ook was om aan die begin te groet. Aan die ander kant kon dit juis hierdie gebruik van om te groet in gemeentes wees wat later oorgeneem is in die onderskeie briewe wat die gemeentes tot hulle beskikking gehad het. Van die formules wat gebruik is by die seëngroet is: (1) *“Genade vir julle en vrede van God Onse Vader en die Here Jesus Christus”* (vgl. Rom.1:7 ; 1 Kor.1:3 ; 2 Kor.1:2 ; Gal.1:3 ; Ef.1:2 ; Fil.1:2 ensovoorts.), (2) *“Genade, barmhartigheid en vrede van God die Vader en Christus Jesus ons Here”* (vgl. 2 Tim.1:2), wat trinitaries aangevul kan word met: *“deur die kragvolle werking van die Heilige Gees.”* (3) *“Mag daar vir julle genade en vrede in oorvloed wees deur julle kennis*

van God en van Jesus ons Here!” (vgl. 2 Pet.1:2), wat trinitaries aangevul kan word met: *“deur die kragvolle werking van die Heilige Gees.”* & (4) *“Genade en vrede vir julle van Hom wat is en wat was en wat kom, en van die sewe Geeste voor sy troon, en van Jesus Christus, die geloofwaardige getuie, die eerste wat uit die dood opgestaan het, die heerser oor die konings van die aarde.”* (vgl. Openb. 1:4,5). (vgl. Handboek by die Erediens, 1983:21).

- **Die doop**

Die doop staan in die Grieks bekend as *“baptismos”* en beteken letterlik om *“skoongewas”* of *“onder die water gedruk”* te word. Hierdie ritueel is vandag nog ‘n baie belangrike kenmerk van ‘n Christelike erediens en ‘n teken dat die dopeling deel word van die Christelike geloofsgemeenskap. Christus het dan ook self die opdrag gegee dat die doop bedien moet word aan diegene wat wil deel word van die Christelike kerk. Die gebruik van water in godsdienstige rituele was ook alom bekend. Water in ‘n godsdienstige milieu gebruik simboliseer die *dood* (afsterwe van die ou mens), *lewe* (opstaan van die nuwe mens) en *reiniging* (hou verband met die vergifnis van sonde). Die doop as ritueel en die toepassing daarvan op hierdie studie sal later in hierdie hoofstuk meer breedvoerig bespreek word.

- **Die heilige soen**

Paulus moedig gelowiges aan (in die einde van vier van sy briewe) om mekaar met ‘n *“heilige soen”* te groet (vgl. Rom.16:16 ; 1Kor.16:20 ; 2 Kor. 13:12 en 1 Tess. 5:26). Hierdie ritueel blyk ‘n belangrike dramatisering te wees van die intieme verhouding wat daar tussen gelowiges bestaan het (‘n surrogaat familie). Aan die begin is hierdie ritueel ‘n *“liefdeskus”* genoem (vgl. 1 Pet.5:14). Dit het later volgens oorlewering ‘n *“soen van vrede”* geword. Teen die middel van die

Tweede eeu was dit duidelik dat hierdie gebruik 'n teken was wat die einde van die erediens aangedui het voor die gesamentlike deelname aan die nagmaal. (vgl. 1 Kor. 16:20 ; Rom.16:16 ; 2 Kor.13:12 ; 2 Tess.5:26).

5.4.2.4 Die Middeleeue

Volgens D'Assonville (1992:67) is die presiese begrening van die periode bekend as die Middeleeue problematies. Vir die kerkgeskiedenis is die tydperk van 600-1500 n.C die mees algemene wat aanvaar word en sal daarby volstaan word vir die doeleindes van hierdie studie.

Die doel is, soos met die voorafgaande gedeeltes, nie om 'n volledige oorsig te probeer gee van hoe die Liturgiese ontwikkeling in hierdie periode daarna uitgesien het nie. Daarom word daar volstaan met 'n paar aantekeninge van Strydom (1994:44-46) wat die hoofkenmerke van hierdie periode (wat die ontwikkeling van die Erediens betref) baie goed saamvat en volgens die navorser ook voldoende is vir die doel van hierdie gedeelte.

Die Middeleeue kan tereg beskou word as 'n era wat gekenmerk word deur progressiewe liturgiese verval. Strydom (1994:44-46) beskryf dit as volg: *“...die afwykende dogmatiese inhoudgewing van die Liturgie en die omvangryke ritualisme waarmee die Erediens oorlaai is het tot gevolg gehad dat die evangeliese eenvoud, direktheid en trefkrag van die liturgiese gebeure as Woordgebeure en gemeentelike verlossingsfees (sakramentsviering), vervang is met 'n starre sakramentalisme, formalisme en bygeloof.”*

Verdere kenmerke van hierdie era is die volgende:

- Die toepassing van die Transsubstansiasieleer
- Die gebruik van Latyn as die enigste liturgiese voertaal (wat vir die plaaslike gemeentes totaal onverstaanbaar was)

- Die groeiende afstand tussen die ampte en die gemeente. Die priesters het met hulle rug na die gemeente gekeer, die Liturgie binnensmonds geprewel en die nagmaal namens die lidmate gebruik, terwyl die gemeente passiewe toeskouers en meganiese ontvangers van genade geword het.
- Die gebruik van Gregoriaanse koraalsang – eenvoudige, eenstemmige sang is vervang deur ingewikkelde en oordrewe sang wat deur priesterkore opgevoer is. Die basis van hierdie liedere was ook in die meeste gevalle Latyns en dus ontoeganklik vir die lidmate.
- Die gebruik van 'n Liturgiese kalender wat gelaai is met feesdae ter ere van talle heiliges, heilige plekke en heilige tye. Die Eredienste is stiptelik gereguleer met spesifieke liturgiese handeling, liggaamshouing, optogte en ampsgewade.
- Die liturgiese dialoog wat kenmerkend was van die vroeë kerk het plek gemaak vir weelderige, asemrowende, deeglik inge oefende vertonings.

Die tyd het algaande ryper en ryper geword vir 'n radikale hervorming en vernuwung wat dan ook aangebreek het tydens die Reformasie.

5.4.2.5 Die Reformasie

Die Hervorming het gelyktydig in verskillende sentra plaasgevind oor 'n tydperk van ongeveer 1500-1700 n.C. In elke sentrum was daar 'n kernrolspeler wie se bydrae binne rekening gehou moet word. Van die gebiede wat 'n leidende rol gespeel het in die hervorming beweging was onder andere: Duitsland, Zürich, Strasburg, Basel, Bern en Geneva. (vgl. White, 1989:58-69). Groot teoloë soos Martin Luther, Johannes Calvyn, Ulrich Zwingli, Martin Bucer, Cornelius Hoen, Heinrich Bullinger en vele ander het die weg gebaan om nuut te begin dink oor die kerk en die Woord. Daar is 'n algemene tendens onder Rooms-Katolieke akademici om die belangrikste rolspelers tydens die Reformasie almal te etiketteer onder die vaandel van "*Protestante*". Elke rolspeler het egter 'n unieke

bydrae gemaak waarvan sommige meer rewolusionêr as ander was. Luther word onder andere deur Calvyn in sommige geskrifte beskuldig daarvan dat hy steeds te veel steun op die Katolieke tradisie en nie radikaal genoeg hervorm nie (vgl. Pecklers, 2003:68-69).

Die Reformasie was ten diepste 'n hervorming van die bestaande teologie / teologiese denke van die dag, maar dit het ook 'n bepaalde invloed op al die ander vakdissiplines binne die teologie, insluitend die Erediens, uitgeoefen. Vir die Hervormers het dit volgens de Klerk (1982:53) gegaan oor die werklike teenwoordigheid van die Here (*praesentia realis*) in die Erediens. Hulle was opreg in hulle soeke na 'n verantwoordbare Liturgie. Daarom het hulle ook sterk teruggegryp op die Vroeë Kerk en beginsels wat nuut vanuit die Woord oordink / ontdek is.

W.D Maxwell beskryf die noodsaaklikheid vir hierdie hervorming in die Erediens baie treffend in Webber (1994:110) wanneer hy sê:

“We have seen that at the beginning of the sixteenth century, the celebration of the Lord’s Supper in the Western Church had become a dramatic spectacle, culminating not in communion but in the miracle of transubstantiation⁵⁵, and marked by adoration, not unmixed with superstition, at the elevation. Said inaudibly in an unknown tongue, and surrounded with ornate ceremonial and, if a sung mass, with elaborate musical accompaniment, the rite presented only meager opportunity for popular participation. The people were not encouraged to communicate more often than once a year. The sermon had fallen into a grave decline, most parish priests being to illiterate to preach ; and the place of the Scripture lections had been usurped on a great many days by passages from the lives and legends of the saints. The Scriptures were not fully accessible in the

⁵⁵ Tydens die Vierde Lateraanse Konsilie in 1215 kom ongeveer 2000 kerkleiers bymekaar vir 'n belangrike vergadering. Een van die belangrikste besluite hier geneem is die aanvaarding van die dogma van die Transsubstansiasie. Hierdie leer beteken dat die brood en wyn tydens die Nagmaal (die Mis), letterlik verander in die liggaam en bloed van Christus. Hierdie punt word tydens die Reformasie een van die groot punte van kritiek teen die Katolieke kerk.

vernacular, and paid masses and indulgences were a source of simoniacal exploitation. Reformation was an urgent necessity.”

In aansluiting hierby beskryf Underhill (1985:276) die invloed van die Hervorming op die Erediens in geen onduidelike taal nie, wanneer hy beweer: *“It’s attack on ritual worship, and especially the sacraficial aspect of the Eucharist, repeated the attack of the Old Testament prophets on the sacrificial system of their day.”*

Laasgenoemde het plaasgevind nie as ’n poging om doelbewus die hele Katolieke aanbiddingsstelsel te vernietig nie, maar eerder om die basis van waarom dit gaan in die Christelike Erediens, weer te herstel en waardeer.

Hierdie basis kan ons beskryf as (1) dat God in die sentrum staan van die Erediens en dat Sy Woord die basis vorm om eersgenoemde te bevestig en (2) dat die mens weerloos en verlore is en staatmaak op God se reddende genade om herstel te kan word. Luther het hierdie kreatiewe spanning wat moet heers beskryf met die terme *fides* (om met verwondering erkenning te gee aan die onvergelykbare Here) en *fiducia* (kinderlike vertrouwe op Sy goedheid, ontferming en genade). Hierdie laasgenoemde gedagte sluit ten diepste aan by die fokus van hierdie studie naamlik dat die Erediens oor ’n pastorale basis (ontmoeting tussen God en mens wat ’n helende, opbouende invloed het) beskik wat erken moet word.

Van die algemeenste beginsels wat die Hervormers as noodsaaklik beskou het sou ons as volg kon opsom:

- Die skep van ’n vrye ruimte waar die Woord verkondig kan word. Die klem op die Skriflesing en homilie (preek) is dus baie belangrik.
- Die fokus op die erkenning van die rykheid, diversiteit en moontlikhede van aanbidding / die Erediens binne die breër Protestantse beweging.
- ’n Wegbeweeg van die offergedagte van die Roomse Mis na ’n nagmaal wat ’n maaltyd-karakter en ’n fees van herinnering verkry. Dit impliseer dus ook dat die gemeente die tekens saam geniet.

- Dat die gemeente in die priesterskap van die gelowiges 'n aktiewe deel in die Erediens moet verkry.
- Die klem op gemeentelike sang / musiek.
- Die verloop van die Erediens in 'n eie volkstaal binne die konteks waar dit gehou word.
- Die fokus op 'n Erediens wat 'n stigtelike, sober en eenvoudige karakter uitdra teenoor die dramatiese, visuele en ekspressiewe karakter van die Katolieke diens. Dit het tot gevolg gehad dat daar 'n verskraling plaasgevind het van wat die rituele – en sakramentele elemente in die Erediens behels het.

5.4.2.6 Die Sewentiende tot Negentiende eeu – 'n vervlakking van die Liturgie

Hierdie tydperk staan ook bekend as die *“Aufklärung”* (Verligting). Soos reeds in hoofstuk een aangetoon, is dit gekenmerk deur 'n tydperk waar die menslike verstand (die rede) verabsoluteer is as die enigste betroubare bron van kennis. Daarom tipeer die Franse wysgeer, Descartes se slagspreuk *“Cogito ergo sum”* (Ek dink daarom is ek) hierdie era van individualistiese rasionalisme uitstekend. Dit was 'n era wat die mens in die middelpunt gestel het en die individu bo die georganiseerde geloofsgemeenskap geplaas het. Gevolglik het die Woord as objektiewe heilswaarheid 'n ondergeskikte rol begin vertolk en was dit relatief tot die mens se persoonlike ervaring van heil.

Volgens Strydom (1994:98-102) het hierdie era ook 'n direkte invloed op die Liturgie en die Erediens gehad. Hy verwys na 'n paar voorbeelde in die verband en dit word net kortliks genoem:

- Die eensydige klem op die individu en die rede het 'n vervlakking in die Liturgie laat plaasvind wat onder andere die feestelike, korporatief-koinoniale gebeure in die Erediens verlore laat gaan het.
- Die prediking is eensydig verabsoluteer. Die pastor word 'nou 'n leraar en die Erediens 'n ruimte waar onderrig moet word. In plaas van 'n ruimte waar heling, versoening en genesing behoort plaas te vind (soos later breedvoerig aangedui sal word), het die Erediens verskraal tot 'n didaktiese oefening (ook genoem die tirannie van die preekstoel). Gemeentelede word dus 'n passiewe-luisterende gehoor en verloor hul liturgiese mondigheid waarna die Hervormers gestreef het.
- Die liturgiese rol van die sakramente het in die gedrang gekom. Die rede hiervoor was dat die tekens van brood en wyn en die simboliek van die doop 'n sterk mistieke karakter gehad het wat bo-rationele betekenis geopenbaar het. Dit het egter vrydenkende mense wat eerder gefokus het op die rede, 'n verleentheid geword. Gevolglik is die simboliese – en rituele karakter van die Erediens baie afgeskeep en verskraal.
- Vooraf geformuleerde liturgiese gebede het in die gedrang gekom. Die fokus was eerder op vrye gebede wat onder leiding van die Heilige Gees geskied. Die wegbeweeg van formuliergebede het egter die lidmate ontnem om saam met die kerk van alle eeue te bid. Die gevaar was ook dat die kerk uitgelewer sou word aan die subjektiewe gebedsvoorkeure en omstandighede van die voorbidders betrokke.
- Al die ander elemente wat rondom die preek gesentreer is was blote aanhangsels of verfraaiings. Die fokus was uitsluitlik die preek.

Hierdie bogenoemde redes is 'n baie duidelike aanduiding waarom die Pastorale dimensie in die Erediens verlore gegaan het.

5.4.2.7 Die Twintigste eeu tot die hede: 'n Herwaardering van die Liturgie

Volgens Spoelstra (1994:113) was die vakgebied “*Liturgiek*” en daarmee saam dus ook die Erediens, vir baie dekades nie die sentrum van belangstelling nie. Die menslike rede het, soos reeds aangetoon, hoogty gevier en verskeie filosowe het God selfs afgeskryf in die Twintigste eeu. Maar daar het geleidelik 'n wending gekom. Een van die bydraende faktore was die vernietigende twee wêreldoorloë wat kort op mekaar gevolg het en die ontnugtering wat die moderne mens ervaar het met betrekking tot die wetenskap. Die mens het opnuut begin om God te bestudeer en 'n hernude belangstelling het in die kerk en dan ook by name die Liturgie, ontstaan. Liturgiese bewegings het regoor die wêreld begin posvat.

De Klerk (1999:313) beskryf die karaktertrekke van die liturgiese beweging as volg:

- 'n Nuwe klem op die eenheid tussen die Woord – en Tafeldiens as die twee groot komponente van die Erediens.
- 'n Protestering teen die individualisme
- 'n Nuwe klem op gemeenskapsbeoefening en gemeentedeelname aan die Liturgie.
- 'n Fokus op die eietydse aard van aanbidding wat veral gestalte kry deur verstaanbare taal in woord en lied van die byeenkoms.
- 'n Herwaardering van mekaar se tradisies en die krag van transkulturele verryking (dit sluit onder andere 'n klem op die gebruik van oudiovisuele hulpmiddele en simbole en rituele van die onderskeie tradisies.
- 'n Standpunt neem teenoor die charismatiese beweging wat van die Liturgie 'n ontvlugting van die realiteit gemaak het, maar eerder 'n klem op die verkondiging en aanbidding wat gerig is op sosio-maatskaplike betrokkenheid.

Die Liturgiese beweging lok ook egter kritiek uit by sommige Gereformeerde teoloë. Een van die punte van kritiek teenoor die liturgiese beweging is dat dit die weg baan vir die indra van Rooms-Katolieke en Charismatiese leerstellings wat nie pas by 'n Gereformeerde verstaan van die Liturgie / Erediens nie. Daar word ook gevrees dat die Woord algaande meer op 'n relativisties - of fundamentalistiese wyse gebruik kan word wanneer dit kom by die bepaling van liturgiese handeling. Oordrewe informaliteit (wat lei tot 'n verlies van die transendente en die fokus op God), asook 'n teenreaksie wat kan lei tot 'n na binne gerigte houding en vasklou aan ou tradisies is van die ander bekommernisse wat geopper word.

Dat daar dringend gefokus moet word op 'n herwaardering van die Liturgie en daarom ook spesifiek 'n fokus op die Pastorale dimensie van die Liturgie moet wees, is onontbeerlik. De Klerk (1999:315) stel dit duidelik wanneer hy sê dat kerke binne een kerkverband sal moet aanvaar dat daar verskillende spiritualiteite / aanbiddingsvoorkeure is onder lidmate en indien die leiers nie hierdie diversiteit as 'n bate beskou en uitbou nie, dit ramspoedige gevolge vir die breër kerkgemeenskap sal inhou. Daar sal 'n verband gekry moet word tussen sogenaamde vernuwingsdienste en tradisionele dienste⁵⁶.

Hierdie uitdagings is volgens die navorser ook belangrik om van kennis te neem wanneer dit gaan oor die herwaardering van die Pastorale elemente in die Erediens. Ten diepste gaan dit hier oor die motivering waarom die Liturgie vernuwe / aangepas moet word. Om hierdie uitdaging sinvol die hoof te bied is dit volgens die navorser belangrik om dus eers 'n paar beginsels neer te lê wanneer daar nagedink word oor liturgiese vernuwing.

⁵⁶ Die merkers wat belangrik is om hierdie verband verantwoordelik aan te dui is reeds opgesom in hoofstuk 3 onder die afdeling "*Verandering op Liturgies-teologiese vlak*" vgl. Long (2001) en Tisdale (2001) se bydraes by laasgenoemde afdeling.

5.5 Vernuwning binne die Gereformeerde Erediens

Vorster (1996:83) skryf die rede waarom die Liturgie die afgelope dekade of twee weer onder die soeklig geplaas is toe aan vyf redes. Eerstens is daar die ontstaan van die liturgiese beweging (wat reeds genoem is), tweedens is daar 'n hernude belangstelling in die Ekumeniese teologie, derdens is daar die opkoms van die sogenaamde Postmodernisme (wat breedvoerig bespreek is in hoofstuk een), vierdens word die Erediens al hoe meer beskou as die sentrale dimensie van die totale diens aan God en vyfdens word liturgiese vernuwning as kardinaal belangrik beskou wanneer daar gedink wil word oor kerkvernuwing en die evangelisering van nominale Christene.

Die motief vir die vernuwning van die Erediens moet voortdurend in die oog gehou word. Hoewel talle mense geen vernuwning van die Erediens wil hê nie en eerder die status quo handhaaf, kan hierdie belangrike roeping nooit afgeskeep word in 'n Gereformeerde tradisie waar daar gereeld die aandag daarop gevestig word dat die beginsel van *semper Reformanda* (hou aan om te reformeer) altyd moet geld nie.

Van die redes waarom vernuwning van die Erediens vandag so noodsaaklik is en wat dan ook die hipotese van hierdie studie versterk dat daar veral vanuit 'n pastorale bril na die Erediens / Liturgie gekyk moet word, word as volg deur Barnard (1988:39-40) beskryf.

- Daar word skerp kritiek (van binne en van buite die kerk) uitgespreek teenoor die Erediens. Van die kritiek soos dat die Erediens koud / onpersoonlik is, werklikheidsvreemd is, geen sin het vir mense nie en 'n vervelige / oninspirerende gebeurtenis geword het, moet ernstig opgeneem word.
- Die Erediens raak die hele kerklike lewe en indien bogenoemde waar is van die Erediens spoel dit ook deur na die kerklike lewe wat 'n negatiewe spiraal tot gevolg het.

- 'n Kerk kan nooit van die standpunt af uitgaan dat daar “*gearriveer*” is en dat alle antwoorde in pag is nie. Daarom moet daar voortdurend, ook wat die Erediens betref, gevra word wat God se bedoeling daarmee is en tot watter mate daardie bedoeling wel geskied.
- Die teenswoordige Eredienste waaraan ons deelneem is nie ons finale eindbestemming nie, maar ons word daardeur voorberei vir die eintlike groot Erediens eendag saam met God. Daarom is vernuwing voortdurend nodig om lidmate te motiveer, mobiliseer en te bemoedig.

Uit bogenoemde word dit duidelik dat die Erediens oor die krag beskik om 'n transformerende ruimte te skep waar mense in 'n ware ontmoeting met God gebring kan word. Daar moet ook gefokus word op die uitdaging om nie net te vernuwe ter wille van vernuwing nie, maar om ook die diepte en kwaliteit van die Liturgie uit te bou. Om dit te kan bewerkstellig is dit noodsaaklik om erkenning te gee aan die feit dat die Erediens 'n eiesoortige aard / karakter het wat 'n unieke bydrae kan maak in die gee van sin / betekenis in mense se lewens. (vgl Saliers, 1990:1341-1342).

5.6 Die eiesoortige aard van die kommunikasiegebeure in die Erediens.

5.6.1 Die Erediens as Verbondsgebeure

Die verbond is die verhouding van liefde en trou wat daar bestaan tussen God en die mens, individueel en kollektief, op grond van sy genadebemoenings. Hierdie verhouding dateer reeds van die begin van die skepping af tot aan die voleinding en deurloop dus 'n geskiedenis wat God, deur sy genadige ingryping, met mense maak (Heyns, 1978:200). Volgens Strydom (1994: 176) het God self aan hierdie verhouding 'n sigbare vorm gegee: Hy het 'n gemeenskap tot stand gebring tussen Homself en diegene wat Hy verlos. Laasgenoemde dui daarop dat Hy

hom nie net bepaal het by individue nie, maar dat Sy verhouding met die mens die hele lyn van geslagte omvat. Die band tussen ons en God word onverbreeklik gelê deur Jesus Christus. Dit is Hy wat ons tegemoet kom, inisiatief neem en ons deur sy Gees wil omarm om Hom lief te hê en ons naaste soos onself. Die verbondsleer omvat daarom ook die leer aangaande God se samekoms (“*sunaxis*”) met sy gemeente. Op hierdie wyse lê Hy dus ’n direkte verband tussen Verbond en Erediens. (Strydom, 1994:176).

5.6.2 Die Erediens as gesprek

Die Erediens is ’n dinamiese gesprek waar die lewende God in en deur Jesus Christus deur die krag van die Heilige Gees tot die mense spreek en hierdie mense is die gemeente, die volk van God, die volk van die verbond wat weer op hulle beurt met God spreek. God praat met sy gemeente deur die liturgie en hieruit lei ons af, soos wat Barnard (1981:423) tereg sê dat die woord van die sprekende God gaan die sprekende mens vooraf. Dit is juis Sy woord wat die mens tot antwoord roep.

Die antwoord van die mens is nie slegs woorde waarmee teenoor God teruggepraat word nie, maar daar is verskillende momente in die liturgie (vergelyk byvoorbeeld die sakramente) waar die mens geleentheid gegee word om te antwoord met woorde van die hart soos byvoorbeeld woorde van erkenning, instemming, aanvaarding en gehoorsaamheid. Wanneer ons sê dat die gesprek tussen God en die mens gebaseer is op woord en antwoord moet ons nie dink dat dit beteken dat God eers moet klaar praat en dan praat die mens weer nie. Die gesprek is juis dinamies en verloop so dat wanneer God sy diepste woord van genade en bevryding spreek antwoord die mens elke keer met ’n oorgawe van alles aan die Here. Daarom sê Greyling (1988: 8) dat die Erediens in die volle sin van die woord onafskeibare gebeure van woord en antwoord, verkondiging en lofprijsing, gawe en oorgawe moet wees.

5.6.3 Die Erediens as plek van gemeenskap

Die Erediens is die plek waar die gemeenskap met God en met mekaar ervaar moet word. Wanneer die Erediens 'n gebeure is waar die gemeente in die Naam van Jesus Christus byeenkom, word die gemeente as eskatologiese gemeenskap opgebou. Die term om die unieke gemeenskap van gelowiges uit te druk is "*koinonia*". Volgens Louw en Nida (1988: 446) beteken "*koinonia*" ...'close association involving close mutual relations and involvement- close association, fellowship'. Du Rand (1985:74) sê dat *koinonia* se oorsprong nie in die mens geleë is nie, maar in God. *Koinonia* vertolk die eenheid wat deur die Heilige Gees bewerk is en toon aan dat die mens totaal in die nuwe gemeenskap wat tot stand gekom het, opgegaan het. *Koinonia* hou daarom nie verband met 'n vrywillige samekoms van gewone mense bloot omdat hulle gemeenskaplike belange besit nie. Dit is die vergadering van hulle wat God uitroep tot *koinonia* met Homself deur Sy seun Jesus Christus en met mekaar. Binne die Erediens moet *koinonia* tot uiting kom deur liefde, diens, eenheid, wedersydse opbou, deel van lyding, vreugde, orde en aanbidding.

5.6.4 Die Erediens as fees

Die Erediens is die plek waar die inhoud van die goeie nuus, naamlik die heil, gevier word. Waar die heil gevier word heers 'n feestelike atmosfeer en vreugde. Die Latynse terme "*celebrare*" (om te vier; om in groot getalle te besoek) en "*celebratio*" (om in groot getalle te besoek; 'n feestelike viering) druk die betekenis van bogenoemde mooi uit.

Volgens Müller (1990:9) gaan dit in die Erediens om twee partye wat mekaar feestelik ontmoet. God nader sy gemeente deur die werking van die Gees en terselfdertyd nader die gemeente ook weer tot God om toe te laat dat die Gees hulle vervul en sodoende uiting te gee aan die werking van die Gees. Die

Heidelbergse Kategismus (Sondag 38) verwoord die taak van die gemeente as volg: *“God wil eerstens dat die Woordbediening en die godsdiensoonderrig in stand gehou word (a). Ook moet ek veral op die rusdag ywerig met die gemeente van God saamkom (b) om die Woord van God te hoor (c), die sakramente te gebruik (d), die Here openlik aan te roep (e) en die Christelike liefdegawes te gee.”* Die feit dat die Erediens as fees beskou word beteken ook dat die individu nie meer alleen staan nie, maar opgeroep word en betrek word by iets wat groter is as hyself naamlik ’n ontmoeting tussen die lewende God en sy volk.

Greyling (1988:15) beskryf aanbidding as die dankbare antwoord op die Woord, die aanspreek van God, die blye ervaring van die nuwe verhouding waar die mens as versoende sondaar voor God staan. Die gemeente erken ook deur die aanbidding vir God as enigste Hoof oor die kerk en onderwerp haar dus aan Hom. Laasgenoemde bevestig dat aanbidding God-gesentreerd moet wees en daarom moet ons nie na die Erediens kom om in die eerste plek iets te kom ontvang nie, maar juis om iets te kom gee (die Erediens is ’n **Ere**-diens waar alle eer aan God gegee moet word).

Wright (1994:18) sluit aan by Greyling deur drie redes aan te voer waarom die mens aanbid. In die eerste plek aanbid ons om te loof en prys. In die verband sê hy: *“We meet each week to thank and adore the One who gave his best for us. Worship is the joy-filled response of those whose lives have been transformed by Jesus Christ.”*

Tweedens sê hy dat ons aanbid sodat die tradisie van geloof aangegee kan word aan die volgende geslagte. As kind het hy in die Erediens gesit, geluister en ervaar hoedat sy geloof versterk word deur die Liturgie en die boodskap. Dieselfde het ook gebeur met sy kinders wat ook later saam met hom kerk toe gegaan het. Die laaste rede vir aanbidding is die ervaring van vriendskap. In die verband sê hy: *“Meeting friends, praying together, crying and laughing together- this makes worship human and tangible. It puts flesh on the gospel.”*

5.6.5 Die Erediens as voorspel van die komende heerlijkheid

Die Erediens is in die besonder gerig op die dimensies van tyd wat ons kan opdeel in die verlede-, hede- en toekomstige tyd⁵⁷. Hier wil ek graag verwys na laasgenoemde. God is met sy volk oppad na Sy eindbestemming. Hierdie eindbestemming van die mens, naamlik die verheerliking saam met Christus, is ook die eindbestemming van die Erediens (vgl. Greyling, 1988:12). Ons moet dus ook erns maak met die eskatologiese moment (die verwagting van die ewige vreugde wat gewek word), want hierin lê 'n wonderlike stuk vertroosting en hoop. Wanneer God dus eenmaal alles in almal sal wees (1 Kor. 15:28), dan sal ons Godsdienst sonder ophou en sonder grense wees.

5.7 Die Pastorale aard van die Erediens

5.7.1 Die ontwikkeling van Pastorale sorg

Pastorale sorg en Pastorale teologie het 'n lang en komplekse ontstaansgeskiedenis. Die doel van hierdie afdeling is nie om 'n volledige weergawe te gee van hoe hierdie ontwikkeling plaasgevind het nie, maar om 'n oorsig te gee oor die vernaamste tydperke en die bydrae tot die Pastoraat. Die doel hiervan is om die belangrikste kenmerke van die Pastoraat in die onderskeie tydperke te onderskei en te ondersoek watter van hierdie kenmerke ons verder kan help in die doel van hierdie studie, naamlik die herwaardering van die

⁵⁷ Dirkie Smit (2004:887-907) se artikel "*Lex orandi, lex credendi, lex (con)vivendi?*" fokus veral hierop. Die sg. *lex (con)vivendi* beskryf sluit aan by die gedagte dat die Liturgie ons woorde en gedrag moet rig, ook met die oog op die eskatologiese verwagting van Christus wat weer kom. In die verband sê hy (2004:890): "*lex convivendi beteken dit: soos ons bid, en soos ons glo, só behoort ons ook te leef, of só behoort ons ook saam met mekaar te leef, of anders gestel: Ons aanbidding behoort ons denke te stempel, en ons denke behoort ons lewe te stempel. Soos wat ons aanbid, behoort ons te glo, te dink en te praat, en soos wat ons glo, dink en praat, behoort ons te leef, elkeen, en ons almal met mekaar saam.*"

Pastorale kenmerke van 'n Gereformeerde erediens. Vervolgens word aandag gegee aan die verskillende tydperke waarbinne Pastorale sorg ontwikkel het en soos wat C.V. Gerkin (1997) dit indeel in sy boek *“An Introduction to Pastoral Care”*.

5.7.2 'n Ou – en Nuwe Testamentiese siening van Pastorale sorg

Die vroegste persone wat ons kan onderskei wat Pastorale sorg beoefen het was die leiers in Antieke Israel. Reeds in die Ou Testament kan daar onderskei word tussen die priesters, profete en wyse manne / vroue wat op verskillende vlakke verantwoordelik was vir die pastorale sorg aan die volk. Profete se pastorale identiteit is gefundeer vanuit hulle taak as persone wat die volk moes konfronteer wanneer hulle van God se plan wil afdwaal of reeds afgedwaal het (verskeie voorbeelde soos die van Jesaja, Jeremia en die kleiner profete kan hier aangehaal word). Priesters se Pastorale identiteit is gefundeer in die feit dat hulle die volk begelei het in verantwoordelike, getroue en gereelde aanbidding en kultiese praktyke (daar is reeds in die vorige afdeling van hierdie hoofstuk breedvoerig verwys na die ontwikkeling van die Erediens in die Ou Testament en die verband met die Gereformeerde erediens). Die wyse manne en vroue se Pastorale identiteit was geleë in hulle vermoë om die volk moreel te begelei. Vanweë die neiging om in die moderne tyd te spesialiseer in spesifieke bedieningsareas het die afleiding onder geleerdes ontstaan dat pastorale sorg eerder gersorteer het onder laasgenoemde wyse manne en vroue. Beide die ontwikkeling van die hermeneutiese – en narratiewe paradigmas het egter gelei tot 'n verbreding van laasgenoemde Pastorale sorg teorie. 'n Wyer, meer holistiese verstaan van Pastorale sorg wat al bogenoemde ampte insluit is gevolg. Hierdie ampte van profeet, priester en wyse persone is verder uitgebrei deur die herder metafoor. Laasgenoemde het ontstaan binne die monargiese periode van Israel as simbolies van die koning se rol as versorger en leier. Hierdie rol is egter nie geïnstansionaliseer nie. Dit was eers met die koms van

Jesus en die Evangelie van Johannes se tipering van Jesus as die “Goeie Herder” wat hierdie metafoor ‘n belangrike plek in die bediening gekry het.

5.7.2.1 Die Vroeë Kerk

Die Vroeë Kerk se model van Pastorale sorg is beduidend beïnvloed deur die verwagting dat Christus binnekort weer sal kom en die nuwe koninkryk van God sal herstel (die sg. *parousia*). Die fokus was dus op die ondersteuning van die individu om sy / haar geloof te behou en onderhou binne die konteks dat Christus spoedig weer sal terugkeer. Hoewel hierdie siening deur die jare plek gemaak het vir ‘n meer mistieke en minder konkrete verwagting word die klem gelê op die feit dat Pastoraat die doel het om die geloofstorie lewendig te hou en individue te betrek hierby en sodoende hulle geloof te versterk.

5.7.2.2 Die Era van vervolging

Die 2de en 3de eeu n.C is gekenmerk deur die feit dat gelowiges al hoe minder staatgemaak het op die onmiddellike terugkeer van Christus. Daarom het Pastorale sorg ten doel gehad om mense te help om by hierdie idee aan te pas dat hulle geloof versterk moet word *ad infinitum*. Christelike leiers se fokus het ook geskuif na die beskerming van die geloofsgemeenskap se tradisie en waardes. Die rede hiervoor was dat die gelowiges gedurig gekonfronteer was met die invloed van die waardes / kultuur van die Romeinse Ryk en dit tot afvalligheid gelei het. Twee aspekte wat die Pastorale sorg in die verband oorheers het, was daarom *metanoia* (om vergifnis te vra) en *exomologesis* (om te bely). Die rol van die pastor was dus een van versoener (God met die afvallige mens) en het ‘n sterk outoritêre leierskapstyl veronderstel wat dissipline en grense tussen reg en verkeerd duidelik beklemtoon het. Die teoloog / filosoof John Chrysostom het in die vierde eeu die pastor se rol verder uitgebrei en veral

klem gelê op die priesterlike – en wysheidsaspekte. Wat kenmerkend was van sy benadering was dat hy dus 'n toeganklike houding openbaar het om die rol van die pastor af te lei uit die verskillende ampte wat genoem is. Hierdie benadering is benoemenswaardig aangesien sy openheid (om verby sekere taal en tradisie te kyk na definiëring van die pastor se rol) die weg gebaan het vir die moderne era waar Pastorale sorg al hoe meer teorieë en gebruike begin ontleen het vanuit die menslike wetenskappe soos Sielkunde, Sosiologie, Antropologie en spesifiek Psigoterapie.

5.7.2.3 Die ontstaan van die Imperialistiese Kerk na Konstantyn

Die Vierde eeu het 'n radikale verandering in die status van die Christelike geloof teweeggebring in die sin dat keiser Konstantyn die Christelike geloof tot Staatsgodsdienst verklaar het. Waar die kerk voorheen uitgeworpe was en blootgestel was aan vervolging, is dit nou getransformeer tot Imperiale kerk wat leiding moes gee in terme van aanvaarbare gedrag, morele standaarde in die gemeenskap en ook die aanwending van staatsgeld vir spesifieke maatskaplike probleme. Die kerk-staat verhouding het 'n beduidende invloed op Pastorale sorg gehad in die opsig dat daar meer geredelik gebruik gemaak is van sekulêre en nie-Christelike denke en gebruike in die hantering van sekere probleme. Kontekstuele wysede is dus saam met Bybelse waarhede ingespan om persone met probleme te help (dit kan beskou word as die vroegste voorbeeld van hoe die Pastoraat eeue later gebruik sou begin maak van Psigologiese teorieë en tegnieke). Die priester se rol het ook verander in die opsig dat daar duidelike grense gestel is tussen sy betrokkenheid in die gemeente en in die gemeenskap. Verder is die publieke aanbidding ook gekenmerk deur 'n sterk formele karakter en is die klem gelê op die Liturgie en rituele praktyke as medium waardeur heling vir mense gebied is. Laasgenoemde speel 'n belangrike rol binne die moderne era en die pogings om op 'n kreatiewe wyse Liturgie en Pastoraat te kombineer binne 'n Gereformeerde konteks.

5.7.2.4 Die val van die Romeinse Ryk en die verspreiding van die Christendom deur Europa

'n Kort rukkie nadat die Christelike kerk haar geposisioneer het as die hoof organisasie wat kulturele eenheid binne die Romeinse Ryk bewerk, het laasgenoemde begin verbrokkel. Dit was veral in hierdie tyd wat die kerk 'n groot stabiliserende rol in die gemeenskap sou moes inneem. Die vervulling van hierdie rol het gelei tot twee strominge naamlik (1) die ontwikkeling van 'n elite klas mense wat die klassieke Romeinse beskawing se gebruike en tradisie voortgesit het en (2) 'n werkersklas wat sterk beïnvloed is deur eersgenoemde se denke en wêreldbeskouing. In hierdie era is een van die uitstaande figure Gregorius die Grote (540-604 n.C). een van die belangrikste bydraes wat hy gemaak het op die gebied van Pastorale sorg was die klem op die begeleiding van individue en hulle probleme. Dit is onder andere gedoen deurdat hy gefokus het op die regulering van individue se alledaagse lewe en wel deur die gebruike van gebed, meditasie en geestelike dissipline. Twee punte van kritiek was egter dat hy 'n sterk outoritêre rol in die Pastorale verhouding ingeneem het en dat hy geneig was om te meganies en voorskriftelik op te tree. Kenmerkend van hierdie era was ook die feit dat terme soos geestesgesondheid en geestesversteurdheid begin gebruik is wat gedui het op 'n nouer verhouding tussen die liggaam en gees. Rituele praktyke is ook al hoe meer toegepas om eersgenoemde aan te spreek. Hoewel Gregorius en ander Pastorale leiers sterk klem gelê het op individue se fisiese nood en morele begeleiding het hulle baie min gedoen om die sosiale sisteem te verander wat armes onderdruk het.

5.7.2.5 Die sakramentalisme van die Middel Eeue

Die klem het binne die veld van Pastorale sorg, al hoe meer geval op sakramentele heling en die gebruik van rituele om dit mee te bevestig. Ook hier het die gebruike baie meganies geword.

5.7.2.6 Die era van die Reformasie

Pastorale sorg het soos baie ander teologiese dissiplines 'n radikale verandering ondergaan met die Protestantse Reformasie. Groot dele van die Christelike kerk het wegbeweeg van die klem op sakramentalisme en die priesterlike aflaatstelsel na 'n sisteem wat meer gefokus het op die kwaliteit van die individu se geestelike lewe en sy / haar soeke na verlossing. Geleidelik het Pastorale sorg dan ontwikkel in 'n drieledige proses van (1) fasilitering van die individu se persoonlike verhouding met God, (2) versoening van die individu met God wanneer hy / sy afgedwaal het en (3) begeleiding van die gemeenskap van gelowiges se geestelike lewe in totaliteit. Dit was veral Luther wat sterk begin fokus het op die sorg en beskerming van slagoffers wat uitgebuit is deur onbillike en diskriminerende sosiale sisteme van die dag. Samevattend sou ons dus kon sê dat hierdie era, wat Pastorale sorg betref, veral onthou word vir die fokus op individuele sorg van lidmate en die ontwikkeling van 'n korporatiewe sorg-model wat verantwoordelikheid van alle Christene teenoor mekaar en die gemeenskap impliseer.

Dit is egter baie belangrik dat die erfenis wat ons van die Reformasie ontvang met groot omsigtigheid toegepas word binne die Een en twintigste eeu se verstaan van Pastorale sorg. 'n Paar redes word hiervoor aangevoer naamlik:

1. Soos in die Vyftiende - en Sestiende eeu beleef die kerk ook konflik / spanning tussen 'n individualistiese – en korporatiewe benadering van Pastorale sorg. Hoewel die Reformasie nie alleenlik verantwoordelik gehou kan word nie, kan die individualistiese houding wat kenmerkend is van die Westerse kultuur baie duidelik in hierdie era geïdentifiseer word en dra ons vandag nog aan die gevolge daarvan.
2. 'n Tweede aspek is dat daar duidelik onderskei moet word waar ons fokus val. Val die klem op individue en hulle verlossing of val dit op die bevegting en herkonstruering van politieke en sosiale sisteme wat neerdrukkend is op die weerloses onder ons?

3. 'n Derde aspek is die van dissipline. Binne die Reformasie het daar al 'n beweging ontstaan dat teregwyding / dissipline ten opsigte van die Christelike geloof en waardes nie net by die priester berus nie, maar by almal. Die vraag is hoe hierdie gedagte, wat Pastorale sorg betref, in ons verstaan van kerkwees geakkommodeer word.

5.7.2.7 Die Era van die Verligting

Hierdie era, soos reeds in hoofstuk een genoem, word grotendeels beskou as die inleiding tot die Modernisme. Groeiende sekularisme, die vertroue in die menslike rede, entoesiasme oor die menslike vermoëns / potensiaal en die vertroue in empiriese metodes om 'n objektiewe waarheid te onderskei was kenmerkend van hierdie era. Hierdie veranderinge het die deur wyd oopgemaak vir 'n Pastorale benadering wat baie sterker gedryf is vanuit wetenskaplike en Praktiese-teoretiese beginsels. Richard Baxter, 'n engelse Presbiteriaanse predikant, het veral bygedra tot laasgenoemde met sy invloedryke werk getiteld "*The Reformed pastor*" (1656). In hierdie boek fokus hy op die belangrikheid dat die pastor 'n intieme verhouding met lidmate moet hê en dat hierdie vertrouensverhouding hom groter toegang gee tot dit wat hulle mee worstel in die lewe (veral dan hulle worsteling op die vlak van geestelike sake). Vir Baxter was die fokus op hegte familiebande ook 'n belangrike aspek wat hy sterk beklemtoon het.

5.7.2.8 Die Era van Voluntarisme en Religieuse privatisering

Die Verligting en gepaardgaande trekke van Sekularisme en Rasionalisme het 'n atmosfeer begin skep wat geleerdes die Voluntarisme noem. Kerkbywoning en betrokkenheid by kerklike aktiwiteite het al hoe meer 'n vrywillige aksie begin word en Godsdienst is al hoe meer beskou as 'n private aangeleentheid tussen

die individu en God. Dit was veral Friedrich Schleiermacher wat hom sterk beywer het vir 'n skeiding tussen sosiale – en godsdienstige vraagstukke (vgl. Gerkin, 1997:47). Eersgenoemde het behoort tot die korporatiewe sfeer terwyl laasgenoemde behoort het tot die private sfeer. Waar die kerk dus in die Middeleeue die offisiële arbiter was van kulturele waardes in die samelewing het dit nou bestaan uit 'n private gemeenskap waarvan die seggenskap nie meer so invloedryk was soos voorheen nie. Verder word hierdie era ook beskou as 'n era waar daar baie eksperimentering plaasgevind het in die Pastorale sorg praktyk. In lande wat vinnig ontwikkel het, soos Amerika, was daar 'n dringende behoefte aan nuwe metodes van Pastorale sorg aangesien die sosio-kulturele behoeftes van die land so drasties verander het. Iemand wat 'n belangrike bydrae in hierdie verband gemaak het was 'n pastoor van Brooklyn genaamd Ichabod Spencer. In 1850 publiseer hy 'n bekende boek getiteld "*Pastor's Sketches*". Sy doel was om 'n Pastorale sorg te ontwikkel wat op die individu se geloofskrisis fokus, maar hy het dit gedoen op maniere wat nie aanstoot gee of konfronteer nie. Spencer se benadering was die begin van 'n meer Psigologiese benadering in die Pastoraat, omdat hy bang was om mense te affronteer en hulle te verloor. Hierdie benadering moet verstaan word in die lig van wat reeds gesê is naamlik dat lidmate nou bestaan het uit 'n groep vrywilligers wat nie meer so lojaal was teenoor 'n spesifieke denominasie soos voorheen nie en dit tesame met die groot veranderinge op sosio-kulturele vlak het nuwe benaderings gevra wat sterker geleen het op die Sielkunde as die Woord. Uit hierdie benadering kan duidelik afgelei word dat Pastorale sorg al hoe meer op die self gekonsentreer het en dus 'n oop uitnodiging was vir hierdie dissipline om verweef te word met die ontwikkelende Psigologiese wetenskap.

5.8 Pastorale sorg in die Een en Twintigste eeu

5.8.1 Die “Psigologie van godsdiens” – beweging

Met die privatisering van Godsdiens in die Neëntiende eeu het laasgenoemde in die Twintigste eeu al hoe meer begin fokus op selfontwikkeling. Terselfdertyd was dit ook die begin van die moderne Psigologie. Een van die pioniers in die verband was Wilhelm Wundt wat in 1879 die eerste Psigologiese laboratorium opgerig het en waar Psigologiese toetse gedoen is. Liberale teoloë het in hierdie tyd ook al hoe meer begin steun op die Psigologie in hulle pogings om ‘n teologies-gefundeerde opinie rakende die self te formuleer.

5.8.2 Freud en die invloed van die Freudiaanse psigoanalise

Dit was veral die werke van Sigmund Freud en sy ontwerp van die Psigoanalise wat ‘n wesenlike invloed op die Pastorale sorg gehad het. Oscar Pfister, ‘n Switserse predikant, het ‘n goeie bande met Freud gehou en deur gesprek en debatvoering het laasgenoemde hom baie gehelp in sy strewe om ‘n Psigoanalitiese beginsels in Pastorale sorg te inkorporeer. Sy doel was om die kragte van die Psigoanalise en die helende dimensie wat daar in Godsdiens is te kombineer sodat dit sou lei tot ‘n beter verstaan van en ontwikkeling van die menslike potensiaal. Bogenoemde ontwikkelinge het ook aanleiding gegee tot die ontstaan van die *Emmanuel beweging* wat bestaan het uit Pastorale sorggewers en psigiaters en hulle beywer het vir nouer verhouding tussen die Pastoraat en die Psigologie.

5.8.3 Die “Social Gospel Movement”

Tot op hede sien ons, soos reeds vroeër genoem, ‘n sterk fokus op die individuele Pastoraat. Die vraag is natuurlik: Wat van die sorg wat gebied moet word aan die gemeenskap en die aanspreek van spesifieke probleme wat die gemeenskap raak? Die “*Social Gospel movement*” het grotendeels hierdie leemte gevul. Hierdie beweging het voortdurend in gesprek met die Sosiologie gebly en die Evangelie as ‘n ware gesosialiseer ten einde Christelik georiënteerde etiese beginsels te promoveer in ‘n poging om op wetenskaplike wyse om te gaan met sosio-maatskaplike probleme en moontlike oplossings daarvoor te vind. Waar Pastorale sorggewers dus gefokus het op God se genade en transformerende krag in ‘n mens se ontwikkeling, het die “*Social Gospel movement*” gefokus op God se geregtigheid en die sosiale implikasies van Jesus se leringe. Die persoon wat sekerlik die meeste bygedra het tot die sukses van laasgenoemde beweging is Walter Rauschenbusch wat diep geraak is deur die sosiale en morele verval van die gemeenskap waar hy ‘n kerk as leraar bedien het. Die fokus vir hom was om deur ‘n pastorale bril te kyk watter kragte (bv armoede en ongeregtigheid) negatief inwerk op ‘n gemeenskap en dan so ‘n gemeenskap te transformeer op grond van Bybelse – en teologiese beginsels.

5.8.4 Anton Boisen en die ontstaan van die Klinies-Pastorale Opvoeding beweging

Teen die 1920’s het die voorafgenoemde bewegings (Die *Emmanuel beweging*, die “*Social Gospel beweging*” en die beweging wat hom beywer het vir ‘n wetenskaplike psigologisering van Godsdienst) almal begin taan. Neo-Ortodokse teoloë soos Barth, Tillich, Bonhoeffer en Niebuhr was van mening dat daar dringend weer terugkeer moet word na die teologie van die Reformasie en die Woord om ‘n realistiese begrip te hê van God en die mens se ontwikkeling (vgl. Gerkin, 1997:61). Iemand wat hierdie uitgangspunt gedeel het en dit verder

uitgebou het in terme van die Pastorale sorg, was Anton T. Boisen, die stigter van die sogenaamde *Klinies-Pastorale Opvoeding*. Laasgenoemde se siening is veral beïnvloed deur 'n diep geestelike ervaring wat hy ervaar het tydens sy opname in 'n Psigiatrisiese inrigting waar hy vir 'n psigiatrisiese siekte behandeling ontvang het. In die 1930's en 1940's het die Klinies-Pastorale Opvoeding 'n sterk groeityd beleef en dit was veral gedurende die daaropvolgende 1950's en 1960's wat dit 'n groot invloed gehad het op Pastorale sorg opvoeding en die kurrikulum soos wat dit in teologiese skole aangebied is. Aangesien die beweging sterk gefokus het op Freud se teorieë aangaande die self, het daar 'n geleidelike fokus in pastorale sorg gekom op die groeipotensiaal waaroor die individu beskik het en was laasgenoemde dan ook die uitdaging vir die pastor om uit te brei. Howard Clinebell het hierdie teorie verder uitgebrei deurdat hy gefokus het op die sogenaamde "*growth-counseling*" metafoor in sy benadering tot Pastorale sorg (die rol van die pastor was dus om die persoon te help groei op persoonlike – verhoudings en geestelike vlak). Gedurende hierdie tyd het die ontwikkelende Klinies-Pastorale Opvoeding ook aanleiding begin gee tot ander Psigoterapeutiese teorieë wat nie noodwendig Freudiaans was nie. Een van pioniers op hierdie gebied was Carl R. Rogers wie se terapeutiese model bekend gestaan het as 'n "*kliënt-gesentreerde model*". Die uitgangspunt wat Rogers gehandhaaf het, was dat die oplossing vir enige verhoudingsprobleem waarbinne die mens hom bevind het, binne homself geleë is en net ontsluit moet word deur die regte tegnieke (vgl. Gerkin, 1997:65-66).

5.8.5 Die akademiese studie van Pastorale sorg en berading

Aan die einde van die dekade in die 1940's het al hoe meer Protestantse Kweekskole begin om Departemente vir Pastorale sorg en Pastorale teologie op te rig. Een van die eerste Professors wat leiding gegee het in die verband was Paul Johnson wat in beide die Psigologie en Pastorale sorg klas gegee het. Die tweede pionier wat groot werk verrig het op die gebied van die vorming en

konstruering van Pastorale teorie was Seward Hiltner. Ander name wat ook groot bydraes gelewer in die ontwikkeling van die Pastorale teologie en net vir kennisname genoem kan word is die van Carrol A. Wise, Wayne E. Oates en Eduard Thurneysen.

5.8.6 Pastorale sorg in die 1970's en 1980's: Berading / Sorg

Die klem het in hierdie eras al hoe meer begin val op spesialis kennis. 'n Breë spektrum van literatuur en hulpmiddels is ontwikkel wat predikante kon toerus en bystaan in hulle pogings om lidmate Pastoraal te versorg.

5.9 Afleidings gemaak uit die ontwikkeling van Pastorale sorg en die gepaardgaande invloed op die Liturgie

Daar word dikwels verkeerdelik die aanname gemaak dat Pastorale versorging intrinsiek saamgevat word en oorsprong vind binne die term *Pastorale berading* en dat die klem derhalwe grotendeels val op die terapeutiese ruimte van terapeut en kliënt. Volgens Willimon (1979:31) het bogenoemde aanname 'n verdiepte verstaan sowel as 'n beperkende perspektief gebring op die praktyk van die moderne Pastoraat. Willimon verwys ook verder in die verband na die baanbrekerswerk van Charles Jaeckle en William Clebsch in hulle boek: *Pastoral care in historical perspective (1964)*. Wat hierdie boek so belangrik maak is die feit dat dit aantoon hoedat die Pastoraat reeds in die Vroeë kerk beslag gekry het en hoedat daar deur die eeue eintlik vier groot historiese funksies van die Pastoraat geïdentifiseer kon word. Hierdie funksies was die praktyke van (1) heling, (2) ondersteuning (3) begeleiding en (4) versoening. Hoewel al vier hierdie funksies op 'n gegewe tydskop binne die kerk aanwesig is, redeneer Jaeckle en Clebsch dat die kerk op verskillende tye (soos wat die tye verander

het) meer op sekere funksies klem gelê het as op ander. So is daar gedurende die eerste twee eeue van die Vroeë Kerk sterker klem gelê op ondersteuning van gelowiges aangesien dit 'n tyd was wat gekenmerk is deur wrede vervolging en aanslae op die leer van die kerk. In hierdie tyd is daar byvoorbeeld baie klem gelê op die rol en betekenis van die Nagmaal as instrument om gemeenskap te skep.

In die daaropvolgende eeu was daar weer sterk klem gelê op versoening aangesien baie gelowiges geswig het vanweë die aanhoudende vervolging en dus die kerk verlaat het. Pogings is dus weer aangewend om gelowiges nader aan die kerk te bring en daarom is veral gefokus op boetedoening en belydenis.

Na die vestiging van die Christelike geloof as staatsgodsdienst deur Konstantyn in 327 n.C vind daar 'n volgende belangrike fase in die funksie van die Pastoraat plaas. Die kerk het in hierdie tyd te staan gekom voor die groot uitdaging om alle individue en belangegroepes te inkorporeer binne die etos van die kerk en die staat. Daarom is veral klem gelê op direkte begeleiding en opvoeding van bekeerlinge in die tradisies en leerstellinge van die kerk.

Gedurende die Middeleeue vind die volgende klemverskuiwing plaas. Heling van die siel of die sogenaamde *cura animarum* tree op die voorgrond. In hierdie tyd word ook baie klem gelê op die sakramentele sisteem binne die kerk. Die tema van versoening was in hierdie tyd en selfs ook binne die tye van die Renaissance en die Reformasie aan die orde van die dag. Met die koms van die Verligting⁵⁸ vind daar egter 'n losmaakproses plaas tussen die kerk en die Pastoraat wat

⁵⁸ *Rasionalisme* as filosofiese lewensinstelling het gekulmineer in die "Aufklärung" (Verligting), waarin die menslike verstand (rede) verabsoluteer is as die enigste bron van betroubare kennis. Die Franse wysgeer, Descartes se slagspreuk "Coqito ergo sum" ("Ek dink daarom is ek") tipeer hierdie individualistiese rasionalisme uitstekend. Ten opsigte van die godsdienst het die "Aufklärung"-denke gesentreer rondom die drie "redelike" begrippe: God (die Opperwese, wat in wysheid alles geskape het); deug (die plig van die verligte mens, want deug is geluk); onsterflikheid (as aangebore kwaliteit van die humanisties-geïdealiseerde mens). Vir die "Aufklärung"-mens moes die godsdienst strook met die rede (die verstandelik-logiese vermoë). Alles wat nie hiermee strook nie, word aan wetenskaplike kritiek onderwerp en / of verwerp.

aangedui word deur die ondersoeker se inleidende sin van hierdie gedeelte. Waar heling in die verlede die eksklusiewe domein van die kerk was, was dit stadig maar seker besig om los te maak van haar kerklike bande en het dit begin ontwikkel in 'n onafhanklike sekulêre aktiwiteit. Met die klem op die rede is die kerk se sogenaamde “*uitgedateerde formules*” vir persoonlike vervulling en individualiteit bevraagteken en daarom beweeg baie “*siele*” weg van die kerk op soek na ander bronne vir heling, ondersteuning, begeleiding en versoening. Die rewolusies in die laat Agtiende – en vroeë Neëntiende eeu het gelei tot die ontstaan van Pluralisme en Voluntarisme wat op hulle beurt weer beklemtoon het dat begeleiding eerder moet geskied uit die norme en waardes wat afgelei word vanuit individuele oortuiging as wat daar klem gelê word op die leiding wat die kerk bied.

Op dieselfde tyd het die Protestantse Reformasie 'n krisis ontketen in die versorging van gelowiges. Die rede hiervoor is omdat die pastor se outoriteit primêr geskuif het van die bedienaar van die sakramente en genade tot die een wat opgelei is om die Woord te bedien. Die Protestantse klem op die sentraliteit van die Woord, die klem op opvoeding, lering, innerlike outoriteit en gepaardgaande individualisme het gemaak dat die Reformasie ten dele ooreengestem het met die ontwikkeling wat tydens die Verligting plaasgevind het. Aan die ander kant het die Protestantse Piëtisme⁵⁹ met die klem op subjektiewe gevoelens en die erkenning van die beleving van persoonlike godsdiens teen die oordadige rasionalisme met die klem op die rede stelling in geneem. Interessant genoeg het die Neëntiende eeuse Revivalisme (wat grotendeels invloed uitgeoefen het binne Amerikaanse Protestantse kringe) daarin geslaag om baie van die Verligting en Piëtisme se temas te laat integreer. Verder was die teologiese posisie in die moderne era vir die Protestante

⁵⁹ Piëtisme het hom, as spiritualistiese vroomheidsbeweging, beywer vir die individuele godsdienstige ervaring (téénor die verstandelike denke). Die klem is verskuif van die geloofsgemeenskap (die kerk) na die vroom enkeling; van die objektiewe Skrifwoord na die subjektiewe, eie belewenis. Daar is eensydig gekonsentreer op bekerings- en heiligingservarings. Dit was ook 'n dualistiese lewenshouding: enersyds negatief teenoor die aardse en stoflike en dus asketies en andersyds gekenmerk deur 'n eensydige hemelverlange en 'n beheptheid met sterfbed-ervarings.

vasgestel deur onder andere Friedrich Schleiermacher wat in 1799 die volgende verklaar het: *"The mission of a priest in the world is a private business and the temple should be a private chamber where he lifts up his voice to give utterance to religion."* Dit was duidelik dat die beoefening van godsdiens dus van toe af beskou sal word as 'n private, subjektiewe en persoonlike saak. Die resultaat van bogenoemde het duidelik geword wanneer daar gekyk word na die dilemma waarin die Protestantse pastorale sorg haar bevind. Clebsch en Jaeckle (1964:13) maak die opmerking dat *"...the Reformation's great upheaval in doctrine and ecclesiology never generated a corollary revolution in the cure of souls."* Willimon sê verder in die verband: *"The Reformation destroyed the Roman synthesis between speculative theology and practical guidance, between penitential piety and visible means of grace. It attacked the old calculus of sins and penances, stressings the radical nature of human sinfulness, the impossibility of salvation by works and the sovereignty of God's grace... Salvation became a commodity experienced by many outside the church, the sacraments, the community and the tradition. The naked, solitary individual was left alone to make his peace with an often wrathful God."*

'n Verdere gevolg van bogenoemde was dat die prediking sinoniem begin word het met veroordelende, paternalistiese, berisping en dat Pastorale versorging stelselmatig beweeg het na een tot een handelinge tussen die pastor en individue in die gemeente. Die Pastorale funksies waarvan vroeër melding gemaak is, te wete heling, ondersteuning, begeleiding en versoening is nie meer so prominent uitgevoer deur die pastor binne die geloofsgemeenskap nie en is vervang deur die pastor se gesprek met individue in terme van hulle gedagtes, woorde en gevoelens. Die rol van die pastor het stelselmatig die rol van die priester vervang en die Pastorale aspekte van die sogenaamde priesterlike funksie is geleidelik mee weggedoen.

Daar sou ook dieselfde gesê kon word van die Reformasie se effek op die Erediens (sogenaamde *"practice of public worship"*). Waar die Reformasie ten doel gehad het om die Liturgie te transformeer, aanbidding te transformeer as 'n

entiteit wat nie net behoort tot die eksklusiewe priesters nie, maar ook terug te neem na die mense en om werklik ook Christelike aanbidding weer te herstel tot 'n gemeenskaplike, koöperatiewe en Bybelse karakter het dit nie geslaag nie. Die uiteinde was eerder dat die klem weg geneem is van die sakramente⁶⁰, dat koöperatiewe aanbidding gefragmenteer is in private aangeleenthede en dat die Sondag eredienste gereguleer word deur 'n predikant-koor kombinasie wat gekenmerk word deur oordrewe klem op die verbale, didaktiese en moralistiese teregwyding⁶¹.

Binne 'n vroeër era sou daar onder Pastorale versorging eerder verstaan word dat 'n pastor wat gerig is op die "*heling van siele*" 'n persoon sou wees wat die gemeente lei in aanbidding. Jungmann, die Jesuitiese liturioloog beaam dit deur te sê: "*...for centuries the liturgy, actively celebrated, has been the most important form of pastoral care.*" (vgl. Roberts, 1995:14). Die groot verskil wat waargeneem word wanneer Pastorale versorging in die vorige eras vergelyk word met moderne era is die verskuiwing wat plaasgevind het van die koöperatiewe, priesterlike liturgiese handeling na meer individualistiese,

⁶⁰ Die liturgiese rol van die sakramente het ook in die gedrang gekom. Strydom (1994:100) sê dat vir die nugtere verstanddenke van die Rasionalisme het die sakramente, met hulle meer mistieke karakter, 'n verleentheid geword. Aardse dinge soos, water, brood en wyn dien tog in die sakramentsviering immers as tekens en seëls van bo-rasionele, ewige werklikhede wat nie inpas in die denkstrukture van verligte, "mondige" mense van die "nuwe tyd" nie. Vir die piëtistiese mens, met sy na binne gerigte neiging tot voortdurende selfondersoek en geloofswyfel was die nagmaal 'n groot struikelblok, want daar is voortdurend geworstel met die vraag: "*Wanneer mag ek myself uiteindelik as 'geskik' ag as seker genoeg van my verlossing om aan die tafel te mag sit?*" Die gevolge hiervan was swak bywoning van nagmaalsdienste, vermindering van nagmaalsdienste, die verloor van die nagmaalsdiens se vreugde- en feestelike karakter en die inkorting van die formuliere na eie goeddunke. Liturgiese gebede is ook beïnvloed. Daar is wegbeweeg van liturgiese formuliergebede en meer begin staat maak op vrye gebede. So word die gemeente die voorreg ontnem van om saam met die kerk van die eeue te bid en word die gemeente oorgelewer aan subjektiewe gebedsvoorkeure.

⁶¹ Wanneer ons byvoorbeeld kyk na die prediking in die Protestantse kringe sien ons dat dit dikwels verval het in 'n langdradige en eensydige didaktiese leerdien (praatdiens). Die pastor se rol verander na 'n leraar en die prediking word 'n voordrag aan toehoorders. Die gevolge hiervan is natuurlik dat die gemeente soos Strydom (1994:99) dit stel: "*sy liturgiese mondigheid verloor het, deur te verander in 'n passief-luisterende gehoor*" (sommige teoloë verwys na 'n liturgiese toeskouer-sindroom).

psigologies-georiënteerde tegnieke wat grotendeels beïnvloed word deur sekulêre terapeutiese beginsels vir selfverwesenliking binne die Een en Twintigste eeu. Wat laasgenoemde betref is die navorser van mening dat daar kortliks aandag gegee moet word aan die invloed hiervan op Pastorale sorg. Om reg hieraan te laat geskied word gekyk na die invloed van die Eksistensialisme, met spesifieke verwysing na die perspektief van die Eksistensiële sielkunde se invloed daarop.

5.9.1 Die invloed van die Eksistensialisme op Pastorale sorg

Die begrip Eksistensialisme kan beskryf word as: “n Wysgerige rigting wat die menslike bestaan in elke situasie telkens in die middelpunt stel en deur ondersoek na die konkrete bestaanswyse (eksistensialia) van die mens die sin in die lewe wil deurgrond (HAT, 1991:196).

Wanneer daar verwys word na die Eksistensialisme in die sielkunde toon dit ook groot ooreenkomste met die Fenomenologie (beide denkrigtings het uit die filosofie ontstaan). Volgens De Vos (1996:206) word Sören Kierkegaard (1813-1855) beskou as die grondlegger of die vader van die Eksistensialisme. Interessant genoeg het laasgenoemde se geskryfte gedurende sy lewe bykans geen erkenning geniet nie. Lank na sy dood en spesifiek in die tydperk tussen die twee wêreldoorloë, is sy navorsing weer “ontdek”. Nadat sy geskryfte in Duits, Frans en Engels vertaal is het dit toeganklik geword vir eksistensialistiese verteenwoordigers uit bogenoemde lande soos byvoorbeeld Martin Heidegger, Jean-Paul Sartre en Paul Tillich.

Kierkegaard wat ‘n briljante student in die teologie was, se worsteling om self tot duidelikheid van sy eie menslike bestaan te kom het in verskeie van sy werke neerslag gevind. Voorbeelde hiervan was “*Christian Discourses*”, “*Works of love*”, “*The lilies of the Field*” en “*The Birds of the Air*” (vgl. De Vos, 1996:208). Dit het egter ook algaande duideliker geword dat sy interpretasie van die

Christelike waarheid op belangrike punte afgewyk het van die amptelik-kerklike opvattinge van die Deense Staatskerk. Primêr gaan dit vir Kierkegaard oor die mens wat elkeen self is en behoort te wees. Daar is ook 'n sterk klem by hom op die individualiteit van die mens en daarom stel hy enkelingskap bo massawording. Volgens hom het die mens die verantwoordelikheid om sy individualiteit op te neem en nie net een van die massa te word nie, want in 'n gelykmakende bestaan is elkeen iemand anders en nie hom- / haarself nie. Verder onderskei hy ook tussen twee spanningspole in die menslike bestaan. Die twee pole is liggaam en siel of ook genoem, feitlikheid en moontlikheid. De Vos (1996:209) stel laasgenoemde soos volg: *“Die menslike bestaan is as feitelike werklikheid (dat ek is) geïnteresseerd in, geboei deur en betrokke by sigself ideële werklikheid (wat ek kan word).”* Die eksistensie-gebeure is dus daardie gebeure waarin die mens bo sy feitelike werklikheid uitstyg om hom- / haarself te verwesenlik. Verder is dit belangrik om daarop te let dat hierdie eksistensie / selftransenderingsproses nie deur die blote strukturering van die omgewing gedetermineer kan word nie, maar geskied vanuit die beginsel van vryheid. Elke persoon is dus as eksisterende⁶² wese 'n individu en alleen verantwoordelik vir die self wat hy / sy verwesenlik.

Wanneer bogenoemde in ag geneem word en daar ook ingedagte gehou word dat sommige Pastorale modelle gebou word vanuit filosofiese voorveronderstellings soos byvoorbeeld bogenoemde Eksistensialisme dan word dit volgens Green (1987:6) gevaarlik wanneer daar gepoog word om Pastorale sorg en Liturgie aan mekaar te verbind. In die eerste plek skep dit 'n probleem aangesien die self en die moontlikheid van selfverwesening voorop staan. Dink byvoorbeeld aan terapeutiese teorieë soos die van Carl Rogers se selfaktualiseringsteorie wat onder andere bepaal dat 'n mens inherent oor die krag beskik om sy / haar selfkonsep, sy / haar houdings en sy / haar gedrag te wysig as daar 'n gunstige klimaat geskep word. Die probleem hiermee is dat daar van die standpunt af uitgegaan word dat die mens inherent goed is. In dié

⁶² Kierkegaard gebruik die woord “eksisteer”, want dit is afgelei van die Latynse woord *existere*, wat letterlik beteken “om uit te staan”, “om te word” of om “uit te styg”.

verband word daar eerder saamgestem met Victor Frankl wat (hoewel ook 'n eksistensiële siening van persoonlikheid handhaaf) ook verder gaan en sê dat die mens beskik oor die **geestelike** vermoë om hom / haarself te transendeer tot wat die navorser wil noem, geloofsvolwassenheid (daar sal later meer hieraan aandag verleen word).

'n Verdere probleem wat die Eksistensialisme skep is dat dit nie rekening hou met die mens as sosiale wese nie, maar eerder fokus op die uniekheid en individualiteit. Van 'n gebalanseerde verstaan tussen uniekheid aan die een kant en gemeenskap aan die ander kant is daar dus weinig sprake. Dit veroorsaak dus ook probleme en daarom kan 'n eksistensialistiese uitgangspunt nie net so toegepas word op die Liturgie nie.

Die vraag wat nou ontstaan is dus: As 'n eksistensiële basis binne Pastorale sorg nie genoegsaam is om die behoeftes van mense wat binne die ruimte van die erediens verkeer te verstaan nie, wat is dan nodig? Volgens Green (1987:8) is daar *“...a proper Christian existentialism, which will celebrate the unique pilgrimage of every individual into God.”* Verder sê hy: *“The Christian understanding of a person is based on a view of human personality as sacramental...The Christian believes that human life, however paralysed, however dark, however compromised, perverted, marginalised or smashed up, has been taken up into the life of God. It cannot be judged on its own terms alone.”*

Bogenoemde sou verder uitgebrei kan word, maar die ruimte ontbreek om dit in detail te doen. Volgens die navorser sou daar spesifiek gekyk kon word na die konstruering van 'n Pastorale antropologie ten einde die mens as eenheidswese te verstaan. Laasgenoemde sou ook moes aandag gee aan die spesifieke verwysing na die rol van die Christologie en die Pneumatologie asook hoe dit dan geïntegreer behoort te word binne die ruimte van die Erediens / Liturgie.

Een van die laaste bydraende faktore in die ontwikkeling van die moderne Protestantse Pastorale sorg model was die aanvaarding van die sogenaamde mediese model van Pastorale sorg in 1920 waarna reeds verwys is. Hierdie aanvaarding het 'n metodologiese brug gebou tussen Pastorale sorg en Psigologie. 'n Sleutelfiguur in bogenoemde was Anton Boisen. Heitink (1979:36) beskryf Boisen tereg as “*de vader*” van die studie aangaande die verhouding tussen Pastorale teologie en Psigologie. In 1920 raak Boisen volgens Heitink (1979:37) “*in een ernstige psychotische toestand.*” Hy word opgeneem in 'n psigiatriese hospitaal waar hy met die tyd herstel. Daarom stig hy dan ook in 1925 die sogenaamde “*Clinical Pastoral Training*” Dit het behels dat teologiese studente as deel van die kurrikulum opleiding ontvang en prakties gedoen het by hospitale, tronke en psigiatriese hospitale om die student bloot te stel aan 'n wye reeks ervaringe in 'n kort tydperk. Hoewel die program van onskatbare waarde is vir die ontwikkeling van enige pastor se pastorale vermoëns is een van die probleme daarmee juis die feit dat Klinies-Pastorale Opvoeding bydra tot die wanopvatting dat Pastorale berading die hoofsaak is van Pastorale versorging. Daarmee saam word die Klinies-Pastorale Opvoeding gewoonlik binne die milieu van die hospitaal gedoen en word swaar geleun op rolmodelle soos dokters, psigiaters, psigiatriese maatskaplike werkers, kliniese sielkundiges en predikante wat spesialiseer in berading. Psigiatriese klassifikasiesisteme soos bv die DSM IV en gepaardgaande terminologie word dikwels in die plek van geloofstaal gebruik. Probleme word eerder geëtiketteer as psigologiese probleme as wat daar in terme van die *cura animarum* gedink word. **Hiermee wil die navorser nie te kenne gee dat kennis van die Psigologie nie nodig is nie.** Dit is allermins die geval. Die uitdaging vir die pastor is veel eerder om hierdie kennis vanuit 'n Pastoraal-teologiese perspektief te interpreteer en dit dan te integreer wanneer dit kom by die diagnose⁶³ en behandeling van 'n persoon. Daar word dus van die standpunt uitgegaan dat die Pastoraat en die Liturgie twee onskeibare velde is. Daar word vervolgens meer aandag hieraan gewy.

⁶³ Met 'n pastorale diagnose word bedoel die verstaan van die aard en graad van 'n persoon se geloofsvolwassenheid.

5.9.2 'n Sinergie tussen Liturgie en Pastorale versorging

HW Roberts (1995:1) maak die volgende stelling: *"If the life and ministry of the church were summarized in one word, the word would be relationships."*

Pas 'n mens dit toe op die bediening en die alledaagse funksionering van 'n gemeente dan dra hierdie stelling gesag. Twee van die hoof take van die kerk is aanbidding (soos saamgevat in die Erediens / Liturgie) en Pastorale versorging. Beide is van kardinale belang in ons verhouding met God en met mekaar. Soos in die vorige gedeelte genoem is die Pastoraat en die Liturgie ook twee onlosmaaklike entiteite wat mekaar komplimenteer. Tog wil die ondersoeker nie daarmee aantoon dat die Liturgie net bestaan uit Pastorale elemente of dat die Pastoraat heeltemal opgeneem word binne die Liturgie nie. In die verband sê Forrester & McDonald & Tellini (1983:145): *"There is more to worship than pastoral care and vice versa. Worship is not just a kind of group therapy or corporate pastoral counseling, but none the less it plays an important, perhaps indispensable, part in the processes of healing, restoring, reconciling, purifying, growing and forming fellowship. In other words, there is a highly significant overlap between the two activities ; worship has a pastoral dimension and pastoral care has a liturgical dimension."*

5.9.3 Die Pastorale dimensie in die Liturgie

Die woorde van Jungmann (1962:380), die Jesuïtiese liturioloog moet weer herhaal word *"...for centuries the liturgy, actively celebrated, has been the most important form of pastoral care."* Sou 'n mens 'n lys maak van rituele en elemente binne die Liturgie met 'n Pastorale doelwit / grondslag dan is dit interessant om te sien hoe 'n groot deel van die Liturgie werklik Pastoraal ingestel is. Ons sou byvoorbeeld kon verwys na elemente soos skuldbelydenis, die doop, die nagmaal, vryspraak, begrafnis, die huwelik ensovoorts. Tog steek

daar meer in Jungmann se woorde. Hy wil dit duidelik stel dat die Pastoraat 'n dimensie in alle vorme van aanbidding beslag moet neem en nie net 'n karakteristiek in sommige tipes of momente van aanbidding nie.

'n Gedeelte wat volgens Roberts (1995:5) in die Nuwe Testament iets van bogenoemde benadruk is Markus 9:2-29. Ons vind die spesifieke gedeelte ook in die Matteus- en Lukas Evangelies. In hierdie gedeelte word dit duidelik gemaak dat aanbidding nie in 'n vakuum geskied nie, maar juis saam met en tot voordeel van ('n koöperatiewe gedagte) ander mense. So stel Petrus in die gedeelte voor dat daar kamp opgeslaan word (heel moontlik om te reflekteer oor die getuieis wees van die wonderlike ontmoeting tussen Jesus en God op die berg), maar Jesus gee nie gehoor hieraan nie. Kort na die verheerliking beweeg Hy saam met die dissipels af van die berg na 'n seun wat epileptiese aanvalle gekry het en Jesus genees hom. Was dit moontlik Jesus se manier om vir die dissipels te leer dat dit wat ons in aanbidding leer, ons ook moet integreer in die alledaagse lewe (met ander woorde om met 'n pastorale bewussyn te lewe tot voordeel van ons naaste) en dat dit wat in die alledaagse lewe gebeur ook weer mense lei tot die behoefte om in aanbidding te verkeer?

Forrester (1983:146) sê in die verband: *“The pastoral should be a dimension in all worship, not simply a characteristic of certain moments or types of worship. Because the church, the community which worship, is a pastoral fellowship, pastoral care should be the context, content and consequence of its worship. The God who is worshipped is the Shepherd of his people, and it is as Shepherd that he deals with his people in worship, enabling them to exercise a mutual pastoral care and outreach to all mankind.”*

Griffiths (2003:5) sluit aan by bogenoemde gedagte wanneer hy sê dat daar oor die algemeen 'n persepsie bestaan dat die enigste verbintenis tussen Pastoraat en Liturgie die sogenaamde *“Pastoral offices / Occasional Services”* is wat dan meer gerig is op huweliks- en begrafnisdienste. Volgens hom moet die klem juis val op die gewone Sondag erediens as primêre ruimte waar die fondasie van 'n

Pastorale verstaan van die Liturgie gelê word en waaruit ander dienste soos bogenoemde dan vloei.

Green (1987:12-17) identifiseer verder vier maniere hoe die Liturgie funksioneer as hulpmiddel tot Pastorale sorg:

1. Die Liturgie skep 'n ruimte waarbinne aanbidding kan plaasvind.
2. Die Liturgie skep 'n ruimte waarbinne mense kan behoort.
3. Die Liturgie skep 'n ruimte wat erkenning gee aan die geskiedenis en tradisie van die God-mens verhouding.
4. Die Liturgie skep 'n ruimte waarbinne die mens se storie vertel kan word.

5.9.4 Die Liturgiese dimensie in die Pastoraat

Net soos wat daar 'n duidelike Pastorale dimensie onderskei kan word in die Liturgie is dit ook belangrik om aan te toon dat daar ook 'n Liturgiese dimensie is in die Pastorale sorg. Wanneer die Liturgie en Pastoraat vervreem word van mekaar kan 'n hele paar gevare onderskei word soos byvoorbeeld:

1. Die gevaar dat Pastorale sorg 'n sekulêre dimensie aanneem wat teologies geen diepte het en daarom bloot aansluit by die nuutste Psigoterapeutiese teorieë.
2. 'n Individualistiese benadering in die Pastoraat word gevolg wat die korporatiewe waarde van die Pastoraat verslind en tot gevolg kan hê dat die waarde daarvan binne die gemeenskap van gelowiges verlore gaan en dit 'n een-tot-een terapeutiese sessie word waar die pastor die ekspert is wat sin moet toevoeg tot 'n kliënt se lewe.
3. Die konformering van Pastorale sorg tot sekere sekulêre modelle kan ook die identiteit van die pastor / liturg raak in die sin dat hy / sy die rol van 'n terapeut aanneem wat die afstand dan nog verder maak tussen die Pastoraat en die Liturgie.

Die beskerming van die Liturgiese dimensie in Pastorale sorg het volgens Forrester (1983:147) 'n drieledige funksie. (1) Dit herinner elkeen betrokke dat God die primêre rol speel wanneer dit kom by die versorging van die mens. Pastoraat is daarom ook 'n verlengstuk van God se genade aangesien Hy konstant betrokke is by die mens en hierdie betrokkenheid veral in die erediens 'n hoogtepunt bereik, (2) Dit herinner ons ook dat die hele geloofsgemeenskap (net soos wat hulle as eenheid betrokke is by die Erediens / uitvoering van die Liturgie) ook betrokke is by die versorging van mekaar en die gemeenskap. Pastorale sorg is nie 'n aksie wat bloot net gedelegeer kan word en die verantwoordelikheid gemaak kan word van 'n paar elite persone nie, maar dit is die verantwoordelikheid van elke gelowige & (3) Dit herinner ons dat die Pastoraat nie op haar eie funksioneer los van die Teologie nie (Pastoraat is binne 'n Christelik-spirituele perspektief tog wesenlik *teologie!*) en nog minder kan dit eksklusief wortel skiet binne die psigoterapeutiese - en sosiologiese denkskole.

5.9.5 Invloed van die Liturgie op die psigo-sosiale gesondheid van die mens

Die teoloog Robert Hovda het baie navorsing gedoen oor die wyse waarop die Christelike Erediens kan bydra tot die psigologiese gesondheid van die mense wat dit bywoon. Uit sy navorsing het hy ses tipes ervarings onderskei wat die Liturgie bring en wat dus 'n effek het op psigososiale gesondheid van mense. Hierdie ses tipes ervarings word saamgevat in 'n artikel van Davelyn Vignaud (1980:103-107).

5.9.5.1 Persoonlike ervaring van God en die transendente

Een van die groot gevolge van die postmoderne tydsgees waarin ons, ons bevind is die feit dat die mens geweldig ontnugter, verward en onseker is. Mense is baie meer spiritueel ingestel as voorheen en soekend na stabiliteit en sekuriteit in 'n tyd wat daar baie “*stemme*” is wat voorhou wat die “*waarheid*” is. Vir die Christelike geloof is dit 'n groot geleentheid om diegene wat soekend is te lei tot 'n verhouding met God. Die soeke v/d mens na transendente moet ernstig opgeneem word deur die Pastoraat en die wisselwerking tussen Pastoraat en Liturgie sal hierdie behoefte verder kan bevredig binne die ruimte van die Erediens. Die boodskap hier moet baie duidelik wees dat God die gans andere, standvastige, betroubare Een is wat in 'n tyd van doelloosheid en onsekerheid grense kan skep vir die mens. Hierdie nuwe relasie tussen God en mens bring 'n nuwe perspektief.

5.9.5.2 Persoonlike ervaring van menswaardigheid

Elke mens het behoefte daaraan om iewers te behoort, erkenning te kry en te voel dat hy / sy oor waarde beskik as mens. As aanvulling tot die pastorale sorg se poging om die mens se selfbeeld op te bou kan die liturgie 'n baie belangrike ondersteunende rol speel in die sin dat die persoon wat die erediens bywoon voel hy / sy word aanvaar nie op grond van prestasies / status / ander wêreldse standaarde in die samelewing nie, maar op grond van kindskap en uniekheid voor God. Die ervaring van vergifnis (waarna daar later in hierdie afdeling gekyk sal word) lei ook in die verband tot 'n gevoel van aanvaarding van God wat op die beurt ook weer lei tot selfaanvaarding.

5.9.5.3 Persoonlike ervaring van heelheid en integrasie

Tydens aanbidding word die persoon betrek in totaliteit en sluit dit aan by die Hebreeuse tradisie wat die mens nie in kompartemente beskou nie, maar as 'n eenheid (die liggaam / gees korrelasie). Liturgie moet daarom poog om die kognitiewe, emotiewe en affektiewe voorkeure van die mens dinamies te integreer in die Erediens.

5.9.5.4 Persoonlike ervaring van gemeenskap en solidariteit.

Die Liturgie stimuleer 'n verskeidenheid verhoudings naamlik die persoon se verhouding met hom - / haarself, die verhouding met God en dan ook die verhouding tot sy / haar naaste. Hierdie verhoudings sluit aan by die gedagte dat die Liturgie (soos reeds genoem) ook genoem is "*die werk v/d mense*". Die korporatiewe dimensie in die Liturgie beskik dus ook oor 'n sterk Pastorale karakter en volgens Hovda lei gereelde saamkomste en aanbidding tot afname in isolasie (eensaamheid), 'n toename in gevoelens van aanvaarding, gevoelens van behoort, gelykheid, gedeelte visie en ervarings van die teologiese tradisie.

5.9.5.5 Persoonlike ervaring van die betekenisvolheid van die lewe

Dit was Victor Frankl wat in sy boek "*Man's search for meaning*" (1946)⁶⁴ aangedui het dat die mens se fundamentele doelwit in die lewe is om die

⁶⁴ Daniël Louw (2007) het Frankl se boek vertaal in Afrikaans. Die titel is : "*Waarom lewe ek?*" Die sentrale tema van die boek is: Om die lewe te leef beteken lyding; om die lewe te oorleef beteken om sin in lyding te soek en te ontdek. Indien die lewe sinvol is, moet daar 'n soort sin in lyding en die dood wees. Elke mens moet egter self uitvind wat die doel van sy of haar lyding is. "*Wie 'n waarom besit, waarvoor hy of sy kan lewe, kan byna elke hoe verwerk.*"

betekenis daarvan te onderskei. Dit hou verband met die vrae: Wie is ek? Hoekom is ek hier? en Waarheen is ek op pad? Betekenis word onderskei in die spesifieke aspekte van elke individu se lewe en in spesifieke historiese kontekste. Die Pastoraat en die Liturgie komplimenteer mekaar en bied ook antwoorde in die proses aan mense wat op soek is na die betekenis van die lewe. Waar die Pastoraat 'n hermeneutiese funksie het wat die werklikheid help verklaar, kan die Liturgie die werklikheid op 'n Bybels-teologiese wyse inkleur en so die persoon help om te verstaan wat sy / haar doel in hierdie lewe is. Die wedersydse komplementering van die Liturgie en Pastoraat het ook 'n morele dimensie. Beide help die mens om God se morele visie vir die lewe te ontdek en om hierdie visie in elkeen se lewe moontlik te maak deur die aspekte van belydenis en vergifnis te beklemtoon.

5.9.5.6 Persoonlike ervaring van hoop

Binne die Christelike teologie vind ons onder andere ook 'n eskatologiese verstaan van die werklikheid, met ander woorde, die geloof dat God besig is om te skep / herskep in hierdie wêreld en dat laasgenoemde 'n hoogtepunt bereik in die koms van Jesus Christus. Hierdie vooruitkyk met 'n verwagting vorm deel van die Christelike hoop waarvan Hebreërs 11:1 praat. Hoop is 'n baie belangrike tema in beide die Pastoraat en die Liturgie. Dit bevat 'n helende, genesende, vergewing – en begeleidende dimensie wat die mens nodig het. Waar die Liturgie die dimensie bevat waar daar vooruitgekyk word en met verwagting aanbid word, bevat die Pastoraat die dimensie om mede reisigers op hierdie pad te ondersteun en bemoedig om elke dag met verwagting te lewe.

5.10 Spesifieke temas wat meer beklemtoon behoort te word binne die liturgie en pastorale waarde bied

5.10.1 'n Beklemtoning van die simboliek en rituele in die liturgie

5.10.1.1 Simbool

- **Definisie van die begrip**

Voordat daar gepoog kan word om 'n definisie van die begrip simbool daar te stel is dit belangrik om daarop te let dat die begrip “*simboliek*” dikwels verkeerdelik verwar word met “*simbool*” en dat hier gepoog sal word om 'n definisie vir “simbool” daar te stel.

Die woord “*simbool*” is afgelei van die Griekse werkwoord [συμβάλλω]. Volgens Louw en Nida (1988: Logos Research System) beteken dit “*saamwerp, saamvoeg of saamvloei*”.

Ivo Strecker (1988:11) sluit aan by bogenoemde wanneer hy sê dat die begrip 'n dinamiese karakter het. Volgens Strecker dra die woord dieselfde betekenis as wanneer twee riviere “*saamgevoeg word*” of “*saamvloei*”, of wanneer iets “*bymekaar gegooi word*” of selfs wanneer manskappe “*by mekaar aansluit*” vir 'n geveg. Dit kan egter ook dui op twee paaie wat “*bymekaar kom*”, twee reguit lyne wat “*ontmoet*” of gewoon mense wat “*ontmoet*”. Dit sou ook kon aansluit by betekenis soos “*bymekaarmaak, opgaan, 'n opinie deel, tot 'n gevolgtrekking kom, verstaan en interpreteer*”.

A.R. McGlashan (1989:501) definieer “*simbool*” as: “*An event, act, story or object which essentially points beyond itself to such ulterior meaning, and also participates in the reality to which it points.*”

Louw (1999:23) sê: *“’n Simbool is ’n voorstelling wat deur middel van ’n beeld ’n bemiddelende en brugfunksie vervul tussen ’n geloofswerklikheid (transendensie) en die mens se ervaringswêreld.”*

Hendriks (1992: 175) beskou simbole as *“waardeoordele wat uitdrukking gee aan ’n gemeente se geloof en kultuur”*.

Bogenoemde weergawes kan saamgevat word in een sentrale definisie soos geformuleer deur Hanekom (1995:45): *“ ’n Simbool is enige woord (of woordkonstruksie), objek of handeling wat heenwys na ’n dieper, groter of verborge werklikheid wat daaragter lê.”*

5.10.1.2 Armoede aan simbole in die Gereformeerde erediens

Wanneer ons in die Gereformeerde Liturgiek nadink oor die gebruik van simbole binne die samekoms van die gemeente is dit belangrik om nie die standpunt te handhaaf dat die Gereformeerde tradisie alle simboliek in die Erediens mis nie. Daar is tog heelwat simboliek binne die Erediens en ’n mens kan byvoorbeeld onder andere verwys na die volgende:

- Die stilword op die kanseltrappies deur die liturg.
- Die gebare van die liturg by die seëngroet en seën.
- Die nagmaaltafel, doopvont, water wat vloei, brood wat gebreek word en die wyn.
- Die kerkgebou se konstruksie, die toring, klok, kleurvolle brandglas vensters.
- Die preekstoel, kateder, oop kanselbybel, kerksang en musiek, plasing van kerkraadslede, kerklike drag van gemeentelede, die liturg ensovoorts.
- Die kerklike jaar en seisoene wat gevier word.

Tog was daar oor die eeue heen duidelike verwaarlosing van simbole in die kerk en in die besonder ook binne die Gereformeerde tradisie, met spesifieke verwysing na Afrikaanssprekende NG kerke. Die redes daarvoor is lank en ingewikkeld. Ek gaan in die bespreking poog om kortliks aan drie aspekte aandag te gee (wat myns insiens) van die grootste bydraes gelewer het tot 'n sogenaamde “*armoede*” aan simbole in Eredienste⁶⁵.

- Volgens MU Strauss (1995:87) was daar 'n soberheid binne die Calvinistiese tradisie wanneer dit kom by simbole en kunsvorme in die Reformatoriese Erediens. Calvyn was versigtig vir simboliese handeling wat tot bygeloof en afgodery kon lei (veral met betrekking tot die Nagmaalsbrood en wyn). Hy was veral gekant teen die dikwels oordrewe versierings en handeling binne die Rooms-Katolieke liturgieë.
- Vos & Pieterse (1997:114) is van mening dat die filosofie van Descartes (1596-1650) wat die mens as denkende subjek die omringende wêreld laat objektiveer het, die subjektiewe en die objektiewe uitmekaar laat val het. Dit het 'n te groot klem op die verstand meegebring en die gevolg was 'n verwaarlosing van die hart en 'n gebrek aan die ruimte vir lewensontploffing.
- Die Verligting (Aufklärung) het bogenoemde neiging tot intellektuele kommunikasie versterk. Volgens Strauss (1995:87) het dit gelei tot die geringskatting van die ander dimensies van die mens se bestaan. Hierdie geringskatting het ook in Eredienste deurgewerk sodat ons die mens se behoefte om sy gevoelens simbolies uit te druk en op die vlak van die simboliek te kommunikeer, geïgnoreer het.

⁶⁵ Vir diegene wat 'n vollediger oorsig wil lees oor die redes waarom die verwaarlosing van simbole so prominent in die Gereformeerde konteks waarneembaar is kan Johan Cilliers (2007) se boek: “*Binne die kring-dans van die kuns*” bestudeer word.

5.10.1.3 Onderskeid tussen tekens en simbole

Britz (1998:37) sê dat alhoewel daar ooreenkomste tussen tekens en simbole bestaan is daar tog twee duidelike verskille. Om die verskille uit te lig verwys sy na Lawler (1972) wanneer hy sê: *“A sign announces that what it signifies is present; a symbol makes present what it signifies.”*

Die tweede onderskeid lê in die feit dat tekens eenduidig is en simbole veelduidend. Die betekenis van 'n teken is redelik spesifiek vasgestel. 'n Simbool aan die ander kant kommunikeer 'n verskeidenheid van dieper betekenis, wat op 'n intellektuele en emosionele vlak gedekodeer word. Simbole se betekenis, alhoewel moeiliker verstaanbaar, is veel ryker en lê veel dieper.

A New Dictionary of Liturgy & Worship (Davies, 1986:491), stel die verskil tussen 'n simbool en 'n teken soos volg: Tekens is fisiese objekte, gebeure of menslike handeling wat heenwys na 'n ander realiteit, gebeure of konsep. Simbole word beskou as 'n sub-familie van tekens, maar wat op 'n dieper vlak as tekens funksioneer. Vir funksionering en interpretering maak dit ook nie net staat op algemeen aanvaarde konvensies binne 'n gemeenskap nie, maar put uit die onderbewuste prosesse en ervarings van die individu. 'n Simbool is ook inniger verbind met dit wat dit verteenwoordig as teken.

Die onderskeid tussen tekens en simbole bly 'n komplekse saak. Samevattend kan 'n mens egter sê dat die verskil daarop neerkom dat 'n teken 'n enkelvoudige en onmiddellike betekenis dra wat geen dieper of abstrakte werklikheid na vore bring nie. Tekens is onmiddellik, konkreet en volledig verstaanbaar. 'n Simbool aan die ander kant, se betekenis is meervoudig van aard en wys heen na 'n dieper betekenis.

5.10.1.4 Funksionering van simbole in die geloofslewe van die individu

In die bydrae van Hanekom (1995:51) wys hy daarop dat simbole op 'n eenvoudige wyse inligting aangaande dieper, groter en selfs verborge werklikhede kommunikeer. Hy wys onder meer daarop dat simbole met groot spoed en gemak kommunikeer. Hy haal Firth (1975) aan in die verband wat dit as volg stel: *“Symbolic thought offers great advantages in speed and ease of communication. And because of the allusiveness and indefiniteness of symbols, possibly their ambiguity, they allow some greater understanding of complex entities and action with them.”*

Binne teologiese kringe het veral Paul Tillich, gewys op die kommunikatiewe krag wat simbole het. Volgens hom bestaan daar 'n hegte verband tussen simbole en dit waarna dit verwys en moet religieuse simbole by uitnemendheid gesien word as instrumente wat in staat is om groter en verborge werklikhede aangaande God te kommunikeer.

Die vraag wat vervolgens gevra moet word, is na die wyse waarop simbole in die geloofslewe funksioneer. Britz (1998:38) maak dit duidelik dat die individu se vermoë om religieuse simbole te hanteer, onlosmaaklik verbind is aan sy kognitiewe ontwikkeling. Volgens haar is dit eers tydens adolessensie moontlik om in terme van simbole te begin dink. Tot voor hierdie stadium dink die gemiddelde kind volgens haar in letterlike, konkrete terme en word simbole verskraal tot tekens.

Die gevolgtrekking waartoe sy kom is dat dit uiters noodsaaklik is dat volwassenes die diepere betekenis van religieuse simbole sal verstaan, ten einde in staat te wees om hierdie simbole uit te leef en ook aan die kinders te kan verduidelik.

Sy verwys dan ook na James Fowler wat 'n belangrike bydrae gemaak om te kyk na die verband tussen die kognitiewe vermoë en geloofsontwikkeling van die individu en sy vermoë om simbole te interpreteer en hanteer. Veral van belang is die feit dat hy spesifiek gaan kyk het na die funksionering van simbole in die verskillende geloofsfasies van die individu. Ek verwys kortliks na sy navorsing aangesien ek dink dit 'n belangrike oriëntasiepunt is vir diegene wat hulle beywer vir die herontdekking van simbole in die Erediens en die geloofslewe:

Fase 1: Intuitief-geprojekteerde geloof. Gedurende hierdie fase is die kind nog glad nie in staat om simbole korrek te kan hanteer nie en moet aanvaar word dat daar distorte konsepsies na vore tree. Volgens Fowler is dit egter belangrik dat die kind met 'n verskeidenheid simbole gekonfronteer word en hy toegelaat word om sy eie beelde en konsepte te vorm. Dit is egter ook belangrik dat 'n atmosfeer deur ouers geskep moet word waar die kind nie-verbaal sy gedagtes kan kommunikeer.

Fase 2: Mities-letterlike geloof: Gedurende hierdie fase kry die kind se geloof 'n letterlike karakter. Dit geld ook vir sy hantering van religieuse simbole wat dikwels op een-dimensionele wyse gehanteer word.

Fase 3: Sinteties-konvensionele geloof: Simbole kry 'n multidimensionele karakter, maar terselfdertyd ook self 'n sakrale karakter. Die simbole self is met ander woorde heilig en enige poging om religieuse simbole te ontmitologiseer word as 'n aanval op die "*heilige*" gesien. Indien dit wel gebeur dat die simbole hulle waarde verloor, gebeur dit ewe maklik dat dit wat voorheen as "*heilig*" geag is, inhoudloos en waardeloos word.

Fase 4: Individueel-reflektiewe geloof: In hierdie kritiese en reflektiewe fase word die simbool geskei van wat dit simboliseer en konseptualiseer. Waar die simbool in fase 3 as 'n ware mag en beheer oor die gelowige uitoefen, vind die omgekeerde nou plaas. Die simbool word dikwels ontmitologiseer en bloot as

objek of handeling gesien wat geanaliseer word. Die simbool verloor sy waarde en trefkrag vir die gelowige.

Fase 5: Konjunktiewe geloof: Met die aksent op die organiese en interafhanklike karakter van alle dinge, word daar in fase 5 'n vraagteken geplaas oor die skeiding tussen simbool en die gesimboliseerde wat in fase 4 plaasvind. Daar word besef dat die geweldige "*inisiatief*" wat daar van die simboliese uitgaan op hierdie wyse geneutraliseer word en die sakrale 'n uiters vaal karakter aanneem. In 'n fase van konjunktiewe geloof is daar 'n nuwe begeerte om weer die kragtige invloed van simbole te ervaar.

Fase 6: Omvattende geloof: In hierdie fase word die oortuigingskrag van simbole vir die individu 'n werklikheid wanneer daar, deur geloof, 'n proses van eenwording tussen die gelowige en dit wat werklik deur die simbole gesimboliseer word, plaasvind.

Samevattend kan ons sê dat daar op beide die kognitiewe en geloofsvlak van die individu ontwikkeling plaasvind wat die verstaan en hantering van simbole op 'n bepaalde wyse beïnvloed. Simbole funksioneer dus op verskillende wyses in verskillende mense se lewens. Dit is daarom duidelik dat dit geloofsopvoeders wat religieuse simbole wil gebruik vir geloofsontwikkeling, voor 'n probleemsituasie stel waarmee deeglik rekening gehou moet word.

Volgens Hanekom (1995:68) blyk dit aan die positiewe kant ook dat 'n individu wat waarlik in staat is om op 'n gevorderde wyse met simbole om te gaan, ook beter toegerus sal wees om die kompleksiteit en dikwels oënskynlike teenstrydighede van ons geloof te hanteer.

5.10.1.5 Voorwaardes vir sinvolle gebruik van simbole in die Gereformeerde Erediens

Nie enige simbole kan in die Gereformeerde Erediens gebruik word nie. Daarom sal daar sorgvuldige oorweging gegee moet word aan elke simbool voordat dit in die samekoms van die gemeente gebruik kan word. MU Strauss (1995; 90-91) stel die volgende paar kriteria voor vir die keuse van simbole:

- Die simbool mag nooit 'n doel opsig self word nie (iets is nie noodwendig geskik vir die Erediens net omdat dit mooi is nie, want dan kan dit aanleiding gee tot valse estetisme). 'n Simbool moet altyd heenwys na 'n sekere gebeurtenis.
- 'n Duidelike relasie tussen die lewe en werk van Christus en die simbool moet altyd blyk. 'n Simbool is net diensbaar in die Gereformeerde Liturgie, wanneer dit die gemeente lei na die *“Woord wat mens geword het en onder ons kom woon het”*.
- Die vereistes van eenvoud, nugterheid, matigheid en verstaanbaarheid moet toegepas word sodat die simbole direkte trefkrag kan hê.
- Simbole in die Erediens moet eg eie wees aan die kulturele milieu waaruit dit opkom.
- In die besluit of 'n simbool in die Erediens gebruik moet word moet daar gekyk word of die simbool pas by die geleentheid en plek.
- Die simbool moet sosiaal erken en verstaan word. Hierdie punt word ook beaam deur De Klerk (1999:326) wanneer hy sê dat simbole *“getrou moet wees aan die kultuur, tradisie en beleweniswêreld van die gemeente”*. Dit is baie belangrik binne die plaaslike konteks dat die simbole verstaan sal word en dat dit daarom ook vanuit die geloofsgemeenskap sal ontstaan aangesien sommige simbole te sterk is en die verskuilde boodskap sal oorskadu of verwring.
- Daar moet rekening gehou word met die feit dat sommige simbole 'n beperkte gebruikstyd mag hê en daarom moet kreatiwiteit aan die dag

gelê word om voortdurend nuwe simbole te ontgin. Hierdie punt dui ook op die belangrikheid van die bydraes van die gemeente byvoorbeeld in die vorm van 'n Liturgiese kommissie wat voortdurend die simbole en gebruike in die liturgie kan evalueer en aanpas by omstandighede. Kreatiwiteit binne spanverband het baie meer potensiaal as wanneer een persoon probeer om alles self te doen.

5.10.2 Rituele

5.10.2.1 Definisie van rituele

Etimoloë kan vandag nog nie met sekerheid sê hoe die woord "*ritueel*" ontstaan het nie. Wat ons wel weet, is dat die Engelse "*ritual*" via die Franse "*rite*", afkomstig is van die Latynse "*ritus*" (Erickson, 1989:12). Ook weet ons dat dit van die vroegste tye 'n religieuse karakter gedra het, maar spoedig ook ander konneksie begin verkry het. Dit is ook vandag nog waar. Die woord "*ritus*" en "*ritueel*" het besliste religieuse betekenis, maar word ook in ander sosiale en kulturele kontekste gebruik.

'n Verskeidenheid van definisies is al vir die term "*ritueel*" gegee:

Hendriks (1992:176) definieer dit as "*herhalende handeling wat draers is van bepaalde aspekte van 'n gemeente se identiteit.*" Volgens hom is die onderskeid tussen toelatingsrituele en toewydingsrites 'n belangrike vertrekpunt.

Evelyn Underhill (1985:32) definieer ritueel ook binne 'n religieuse konteks as volg: "*A religious ritual is an agreed pattern of ceremonial movements, sounds and verbal formulas, creating a framework within which corporate religious action can take place.*"

Erickson (1989:14) sien ook die religieuse verband raak en definieer dit as *"prescribed form of words which constitute an act of worship."*

Hanekom (1995:81) se definisie is myns insiens die mees omvattendste en ek volstaan hiermee. Hy definieer "ritueel" as: " 'n Herhalende handeling wat die gebruik van woorde, simboliese voorwerpe en ook liggaamlike handeling kan insluit. Dit kan deur 'n individu of groepe uitgevoer word. Dit het besliste simboliese betekenis en funksioneer binne 'n gemeenskap wat bekend is met die ritueel en die simboliese betekenis daarvan kan dekodeer."

5.10.2.2 Verband tussen ritueel en simbool

Hanekom (1995:82-83) verwys veral in hierdie gedeelte na die bydrae van Victor Turner wat spesiaal aandag gegee het aan die verhouding tussen simbole en rituele.

Turner skryf byvoorbeeld in 'n hoofstuk getiteld "*Symbols in Ndembu Ritual*" die volgende " *The symbol is the smallest unit of ritual which still retains the specific properties of ritual behaviour; it is the ultimate unit of specific structure in a ritual context.*" (vgl. Turner, 1967:19)

Turner sê ook dat 'n ritueel, volgens hom, saamgestel is uit 'n verskeidenheid van onskeibare simbole. Hy noem simbole ook "*the basic building-blocks, the 'molecules' of ritual.*" Die onderskeie simbole kan afsonderlik gesien en veelvuldige betekenis dra. Wanneer hierdie simbole in 'n ritueel saamgevoeg word, werk dit saam om nuwe betekenis(se) daar te stel wat bepaal word deur die konteks van die ritueel, asook die ruimer sosiologiese konteks waarbinne die ritueel voltrek word. Die besondere betekenis wat wyn en brood as simbole binne die nagmaal verkry, is hiervan 'n voorbeeld.

Dit wil dus voorkom asof beide simbole en rituele dieselfde funksie vervul in die sin dat beide 'n dieper of 'n groter werklikheid, boodskap of verhaal of elemente van 'n verhaal wil kommunikeer. Dit kan die gebruik van woorde insluit, maar hoef dit nie noodwendig te gebruik nie. In die plek daarvan word objekte, handeling en herhalende handeling gestel. Soos in die geval van simbole, slaag rituele daarin om dit wat andersins alleen met 'n groot omhaal van woorde gekommunikeer kan word, op 'n relatief eenvoudige en kompakte wyse te kommunikeer.

5.10.2.3 Verskeidenheid van rituele

Volgens Britz (1998:42) word rituele gewoonlik geklassifiseer op grond van die spesifieke funksie wat dit verrig. So byvoorbeeld is rituele wat in die vroeë kerk gefunksioneer het, verdeel in wat hulle noem "*rituals of structure*" en "*rituals of mystery*". Rituele is in die tyd veral gebruik om die Christen gemeenskap uit te bou en terselfdertyd die gemeenskap se identiteit te vorm.

Deur die "*struktuurgewende rituele*" het gelowiges uitdrukking gegee aan hulle identiteit as broers en susters in Christus. Hieronder het gegeld, lieder, geloofsbelydenisse, gebede, die gee van offergawes en die viering van die Dag van die Here. Die onderlinge band tussen die gemeenskap is hierdeur bevestig en verstewig. Die rituele wat die misteries van hulle geloof moes openbaar en verkondig (byvoorbeeld die doop en die Nagmaal) het die vermoë ontwikkel om sekere onverklaarbare lewenservaringe te erken en binne gemeenskapsverband te hanteer.

Nieuwkoop (1986:41) maak 'n verdere breë onderskeid tussen "*oorgangsrituele*" en "*bestendigingsrituele*." By oorgangsrituele gaan dit oor rituele wat 'n persoon of groepe persone van die een lewensfase na 'n ander begelei. Nieuwkoop (1986:42) verwys ook na die werk van Arnold van Gennep wat belangrike navorsing gedoen het oor rituele. Wat veral uitstaan, is laasgenoemde se

klassieke onderskeiding van drie fases wat binne 'n oorgangsritueel geïdentifiseer kan word:

- Die eerste is die fase van skeiding (Nieuwkoop 1986:44). Gedurende hierdie fase word die persoon op simboliese wyse verwyder uit sy huidige staat van lewe. Dit kan byvoorbeeld 'n tydperk van afsondering wees.
- Die tweede fase is 'n drempelperiode of 'n oorgangsfase. Gedurende hierdie fase verkeer die persoon eintlik tussen twee wêreldes.
- Die derde fase is een van vereniging of inkorporasie. Hierdie fase lui die persoon se terugkeer na die “normale” lewe in, met die verskil dat die persoon dit nou vanuit 'n nuwe status doen.

Oorgangsrituele wil persone met behulp van bogenoemde fases na 'n nuwe lewensfase begelei. Talle voorbeelde van hierdie rituele bestaan, byvoorbeeld geboorte, puberteit, huwelik en dood. Binne religieuse konteks dink ons byvoorbeeld aan doopseremonies en belydenisaflegging.

Die volgende groep rituele waarna verwys is, is die bestendigingsrituele. Die verlede en die toekoms word deur hierdie rituele met mekaar verbind en gee geborgenheid en hoop aan die gemeenskap. Laasgenoemde word bevestig deur Senn (1997:8) wanneer hy sê: “ *Ritual is necessary in any society as a means of facilitating both continuity with the past and an orderly process of change.*”

In die verband dink ons dus byvoorbeeld aan rituele wat die wisseling van seisoene en selfs dag en nag begelei (vgl. Nieuwkoop 1986:42). So byvoorbeeld sou 'n Oujaarsdiens of die viering van Paasfees en Kersfees onder hierdie groep rituele kan dien.

Binne die religieuse konteks is daar ook nog verskeie ander rituele soos byvoorbeeld:

- *Reinigingsrituele* – dit gaan oor rituele wat te make het met die verwydering van onreinheid of sonde. So byvoorbeeld kan die biepraktyk, wat eie is aan die Rooms-Katolieke tradisie, as so 'n reinigingsritueel gesien word.
- *Rituele van versoek of smeking* – hier dink ons veral aan sekere liturgiese smeekgebede wat herhaaldelik in tye van krisis uitgevoer word.
- *Dankseggingsrituele* – hierdie tipes rituele is veral binne die Ou Testamentiese konteks goed bekend.

5.10.2.4 Eienskappe van rituele

Hanekom (1995: 92) onderskei vier eienskappe wat veral eie is aan religieuse rituele:

- Rituele is die vergestaltung of simbolisering van die heilige (deur die vertikale aksie word dus 'n horisontale kontakpunt bewerkstellig).
- Rituele gaan gepaard met handeling. 'n Ritueel word nie net uitgevoer nie, maar in 'n sekere sin ook opgevoer. Hierin lê ook die trefkrag en kommunikatiewe waarde van die ritueel opgesluit.
- Rituele dra 'n herhalende karakter. Dit is goed gestruktureerd en word deur die tradisie in sy spesifieke vorm oorgedra. Dit is 'n wyse waarop die verlede herdenk word.
- Dit dra ook 'n sosiale karakter. Dit is gemeenskapsgebonde. Binne bepaalde gemeenskappe is dit 'n manier waarop menslike gedrag beheer en beïnvloed word. Dit is dan ook 'n baie effektiewe manier om bepaalde waardes aan 'n gemeenskap oor te dra.

Smith en Taussig (1990:98) wys egter ook daarop dat rituele dikwels meer as een betekenis kan hê. Die betekenis word gewoonlik bepaal deur die konteks. Enersyds verleen dit aan rituele bepaalde krag in die sin dat dit 'n verskeidenheid

van waarhede met 'n enkele handeling of gebeurtenis kan kommunikeer. Aan die negatiewe kant skep dit die moontlikheid van verwarring en misverstand. Daar rus dus 'n verantwoordelikheid op die skouers van almal wat met rituele omgaan om seker te maak dat dit wat deur bestaande rituele gekommunikeer word, die groter saak waaroor dit gaan, dien. Die rol van verbeelding moet ook nie uitgesluit word nie en kan slegs na behore funksioneer wanneer geleentede geskep word vir die verbeelding om te funksioneer.

Binne die Erediens vind daar kommunikasie plaas op verbale sowel as nie-verbale vlak. Simbole en rituele binne die Erediens is 'n goeie voorbeeld van kommunikasie wat geskied op die nie-verbale vlak (op 'n visuele manier) en is 'n kragtige manier om lidmate se belewenis van die Erediens en ontmoeting met God meer te kan verryk.

5.10.2.5 Die terapeutiese funksie van rituele

Lukken (2005:58) maak die belangrike verband tussen rituele en die psigologiese waarde wat dit het op die mens. Anders as byvoorbeeld in die wetenskappe soos biologie, chemie en fisika waar sekere handeling se uitkomst bied wat gekontroleer en verklaar kan word val rituele nie dieselfde kategorie nie.

Lukken (2005:59) brei uit op bogenoemde deur die volgende te verklaar: *“They (rituals) permit the reality which surpasses them its own existence. They seek access to the divine source, to the transcendent secret of existence, to the renewing power of mystery. They express hope that the future will be better. Rituals are a praxis of faith and hope, not might and control.”*

Rituele beskik dus uit laasgenoemde aanhaling oor die dieperliggende vermoë om mense heel te maak. Dit is veral in die velde van die psigologie en sosiologie waar hierdie stelling gestaaf kan word. So verwys Lukken byvoorbeeld na die kragtige rol wat simboliese taal speel in die belang van die opvoeding van 'n

gebalanseerde individu en gemeenskap. Die wyse waarop daar byvoorbeeld met 'n kind gepraat word deur die ma en die woordkeuse wat gebruik word, het 'n groot invloed op die wyse hoe die kind ook eendag praat en die realiteite om hom / haar beskou. Indien 'n klein kindjie 'n negatiewe wêreldbeeld het wat versterk word deur die primêre versorgers (die ouers / voogde) in die baba – en kleuterfase is die kans soveel groter om 'n negatiewe wêreldbeeld in die volwasse stadium te behou. Dit kan lei tot 'n psigologies ongebalanseerde persoon. Die teendeel is egter ook waar wat weer 'n psigologies gebalanseerde individu en gemeenskap tot gevolg het.

Lukken (2005:60) sê dat net soos wat simboliese taal 'n groot invloed speel op die psigologiese gebalanseerdheid van die individu, net so kan simbole en simboliese handeling ook 'n groot rol speel. Hy verwys byvoorbeeld na 'n geval waar die ma 'n baba geborsvoed het. Elke keer wanneer die baba wou begin suig het die ma die tepel teruggetrek. As die suigrefleks ophou het die ma weer die tepel aangebied en so het dit herhaal. Die uiteinde was dat die baba ontwikkel het in 'n individu met 'n ernstige alkoholprobleem wat die sielkundige direk kon teruglei na die onbevredigende ervaring wat telkens afgespeel het tussen die baba en die ma.

Volgens Lukken (2005:61) is 'n psigologies gebalanseerde individu en gemeenskap te vinde waar simboliese taal, simboliese handeling en simbole in harmonie saam funksioneer. Die effektiwste manier om dit te laat geskied is deur rituele. Rituele help 'n gemeenskap om die volheid van realiteit te ervaar.

Binne die konteks van hierdie studie is rituele dus 'n baie belangrike bousteen aangesien die verantwoordelike gebruik daarvan oor die vermoë beskik om die goddelike - en die psigologiese dimensie in harmonie met mekaar te bring. Net soos wat die individu van kleins af geleer word om 'n gebalanseerde self te ontwikkel word die verhouding ook met God gestimuleer in die Erediens. Net soos wat die baba deur rituele (wat simbole, simboliese taal en simboliese handeling insluit) 'n gebalanseerde uitkyk op die lewe ontwikkel, net so bied

rituele die ruimte om 'n gebalanseerde verstaan van God te ontwikkel wat lei tot 'n verdieping in die verhouding tussen God en die individu, maar ook die individu, die res van die geloofsgemeenskap en die veranderende wêreld waarin die individu hom / haar bevind.

5.10.3 Die spirituele waarde van simbole en rituele in die erediens.

Binne die ruimte van die erediens het daar oor die afgelope paar dekades beslis 'n groter waardering gekom vir die waarde wat beide simbole en rituele in die gelowige se lewe speel. Dit was veral Vaticanum II en die hervorming van die liturgiese lewe in die kerk wat in hierdie opsig 'n groot rol gespeel het. Klein & Wolfe (1998:164) beaam dit wanneer hulle in die verband verwys na die opbouende effek van simbole en rituele asook die sakramentele aard van die erediens in die lewens van mense. Volgens Perham (2000:47-48) lê die groot uitdaging vir die erediens nie in die feit dat daar nou 'n nuwe waardering is vir simbole en rituele nie, maar in die wyse hoe ons die betekenis daarvan weer ontgin en kommunikeer binne die erediens. Die eiesoortige kommunikatiewe aard wat opgesluit lê in simbole en rituele is oor baie jare verwaarloos en moet daarom weer beklemtoon word. Vir baie gelowiges is die gebruik van simbole en rituele bloot tradisie en het die dieper betekenis daarvan plek gemaak vir blote gewoonte en tradisie. Gelowiges moet dus weer opgevoed word oor die spirituele waarde van simbole en rituele, maar daar moet egter 'n fyn balans wees in die opsig, want die waarde van simbole en rituele lê juis in die feit dat dit ook nie-verbaal kommunikeer en daarom betekenis kan inboet as dit elke keer met verduidelikings voorafgegaan word.

Daar word nou gekyk na 'n paar algemene beginsels van die spirituele waarde van simbole en rituele en dit sal in die volgende gedeelte wat handel oor die sakramente (doop en nagmaal) verder beklemtoon word:

1. Dit beskik oor die vermoë om die onsigbare God en onsigbare konsepte (byvoorbeeld genade) op 'n sigbare wyse te vertolk.
2. Dit dien vir ons as herinneringstekens en handeling wat weer terugwys en heenwys na Christus se lyding, dood, opstanding en regering oor Sy kerk. Lukken (2005:524-526) wys in die opsig veral daarop dat Christelike simbole en rituele oor 'n openheid beskik wat strek oor kultuur – en tydsgrens heen en telkens oor die vermoë beskik om die betekenis van die Evangelie nuut te interpreteer / oor te dra deur die gebruik van bekende beelde / gebruike waarmee mense kan identifiseer (dink byvoorbeeld aan die elemente van brood, wyn en water wat universeel in feitlik alle kulture 'n prominente rol speel).
3. Die gebruik van simbole en rituele voed ook die toeskouers en deelnemers daaraan se spiritualiteit. Dit help hulle om 'n verband te maak tussen die erediens en die waarde van lewe, want wanneer die gelowige weer die lewe ingaan kan daar met 'n nuwe perspektief van hoop gelewe word.
4. Dit help gelowiges om 'n diep geestelike betekenis te vind in die oorgange van hulle lewens. Dink maar net aan die betekenis van die doop as teken hoe God 'n hand van genade na brose mense uitsteek, aan die belydenisaflegging, aan die huwelik waar God twee mense aan mekaar verbind en aan die begrafnis waar die mens opnuut herinner word aan God se troos en oorwinnende krag oor die dood.
5. Simbole en rituele help ons ook om voortdurend te fokus op oor wie en wat dit eintlik gaan in die erediens naamlik die verering van God &
6. Dit betrek die totale mens by aanbidding. Deur simbole en rituele word ons weer bewus gemaak van die feit dat die liturgie ook 'n fisiese kant het wat nie net fokus op die spirituele behoeftes van die mens nie, maar ook

die fisiese, emosionele en estetiese behoeftes van die mens aanspreek (dink byvoorbeeld aan die rol wat die sintuie van proe en sien speel by die breek van die brood en die skink van die wyn).

Vervolgens kyk ons in meer diepte hierna wanneer ons die sakramente en die betekenis daarvan van naderby beskou.

5.10.4 Die bediening van die sakramente

Volgens Müller (1988:75-76) verteenwoordig die sakramente gelyktydig die mees “*primitiewe*” en die mees “*moderne*” kommunikasiemiddele in die Erediens. Met primitief word bedoel dat die mees basiese behoeftes en gebruike van die mens (om te eet en drink [nagmaal] ; om te bad [doop]) vervat word hierin. Die sakramente is gestroop van alle weelderigheid en oorfloed. Dit gryp eerder terug na die basiese van die bestaan van die mens. Dit gee aan die eredienskommunikasie ’n multidimensionele karakter. God kom nie na ons toe in saaklike terme nie, maar in woorde wat omvat is in daade – tekens wat al die mens se sensoriese vermoëns betrek. Daarom is dit ook belangrik om te let daarop dat ’n sakrament nie bloot iets abstrak is waaroor daar teoreties besin kan word nie, maar dat dit ’n gebeurtenis is wat meegemaak moet word. Daar is ’n driekantige gebeurtenis wat plaasvind naamlik:

- ’n handeling van God
- ’n deelname aan God se beloftes
- gemeenskap met mekaar

Vervolgens kyk ons na die wyse waarop die sakramente van die doop en die nagmaal bydra tot bogenoemde driekantige gebeurtenis in die Erediens.

5.10.4.1 Die doop as teken van identiteit

Een van die grootste krisisse wat mense in die moderne samelewing vandag ervaar is die soeke na identiteit. Dit gaan gepaard met vrae soos "Wie is ek?" en "Wat maak ek op aarde?". Hierdie krisis word gelowiges nie gespaar nie en gaan gepaard met 'n soeke om uit te vind hoe en waar hy / sy inpas in die wêreld.

Vir baie jare het die Verligting grootliks hierdie krisis aangehelp en die sakramente is bloot beskou as menslike handeling en rituele om God se daad van die verlede te onthou. Daar is ook meer klem gelê op die individuele waardigheid, kwaliteit van geloof ensovoorts as wat daar klem gelê is op die feit dat die sakramente juis genademiddele is en daarom tekens is van God wat eerste gehandel het in liefde en na die mens gekom het. Wat die doop betref is laasgenoemde dan juis ook waar, want in feitlik al die verwysings na die doop in die Nuwe Testament word daar altyd in die toekomstige tyd gepraat van die beloftes wat geleë is in die *"nuwe identiteit in Christus"*. Die doop word daarom 'n proklamasie dat die mens is wie hy / sy is, want God het hom / haar uitverkies en liefgekry. Op die vraag *"Wie is ek?"* kan die gedoopte persoon dus antwoord soos Willimon (1979:155) antwoord: *"You are the sum of your relationships. You are not a self-made man as if you existed in isolation from the web of life, the events of the past and the claims of others. You are not parentless. The discovery of your identity is group product. You have a history that will take you the rest of time to unravel. You are who you are in great part because of the way you were conceived, nurtured, birthed and loved by the household of faith. This is who you are."*

Vir die gelowige beteken dit dat sy / haar identiteit dus nie geleë is in terme van wêreldse standaarde en mense wat hom / haar beoordeel / teleurstel nie, maar dat dit geleë is in 'n getroue God wat hom / haar roep tot Sy diens en daardeur 'n identiteit gee in Christus wat verhewe is bo kulturele grense en gegrondves is in geloof. Daar moet dus baie meer klem geleë word op die feit dat die gedoopte

deel word van God se familie en die simboliek rondom die doop, soos byvoorbeeld die ruim gebruik van water wat vloei, moet sterk aangemoedig word.

5.10.4.2 Die nagmaal as teken van gemeenskaplikheid / koinonia

Die nagmaal is 'n gemeenskaplike maaltyd met 'n horisontale – (verbintenis met mekaar) en vertikale dimensie.(verbintenis met God) . Hierdie gemeenskaplikheid tussen die lidmate is verhewe bo kultuur en verbind alle gelowiges ongeag ras, taal, klas en kultuur.

Die feit dat die nagmaal 'n gemeenskapsmaaltyd is beklemtoon ook die noodsaaklikheid dat die persoonlike gemeenskap tussen gelowiges en God altyd voorop moet staan. Die nagmaal is nie maar net 'n simboliese handeling nie, maar ook 'n deelname aan die heil wat daar in Christus is. Ook is dit nie maar net 'n herinneringsmaaltyd nie, maar ook 'n geleentheid om gemeenskap met medegelowiges en Christus te ervaar.

5.10.5 Die rol van die gemeenskap van gelowiges

Die gemeenskap van gelowiges is volgens Lathrop (1999:21-23), die hart van die Christelike erediens. Wanneer 'n mens die verloop van die liturgie van naderby bestudeer is dit opmerklik dat al die rituele en simboliese handeling (die teks, die prediking, die belydenisse, die sang en die sakramente om net 'n paar voorbeelde te noem) 'n gemeenskaplike aard / basis het. Hierdie samekoms is anders as die van 'n gewone klub of 'n publieke vergadering. Gelineau (1978:47) beskryf dit as volg: *“The christian assembly is made up of individuals who meet at a given place for a limited time and a specific purpose: to celebrate their hope as believers and receive the salvation offered them in Jesus Christ.”* In so 'n

byeenkoms waar die aard duidelik ingekleur word deur laasgenoemde aanhaling word *koinonia*⁶⁶ ervaar.

Du Toit, B (2002:309) beskryf *koinonia* aan die hand van drie betekenisse naamlik: 'n *Nabye innige gemeenskap*, om *te deel* en 'n *gewillige gawe*. Hierdie verskillende betekenisse word veral in die Nuwe Testament deur verskeie tekste uitgedruk. Wat verder beklemtoon moet word is dat *koinonia* (veral in die lig van die Erediens) ook onderskeidelik beskou moet word as *koinonia* (gemeenskap) met God en *koinonia* (gemeenskap) met mekaar. Dit word beaam deur Long (1989:25) wanneer hy aansluit by Du Toit en sê: “...we asserted that vital and faithful worship meets two profound human needs, the need for communion with God and the need for human community...People are drawn to worship not only to be in the presence of God but also to be in the presence of other people.”

Hoewel daar 'n aksent verskil is tussen gemeenskap met God en gemeenskap met mekaar, is die navorser egter oortuig dat dit onlosmaaklik van mekaar is. 'n Gemeenskap met God sonder 'n gemeenskap met mekaar, sê Du Toit (2002:310) is in elk geval humanisties en oppervlakkig en bereik nie die dieptepunt waarvan die Skrif praat nie. Daar moet eerder sprake van *wederkerigheid* wees waar die mens (veral tydens die Erediens), nie net leer om agteroor te sit en te ontvang nie, maar ook bereid sal wees om te gee (dit is waarom daar gepraat word van 'n **Ere**-diens en God die sentrum is waarom dit draai).

O'Dea (1996:81) beskryf hierdie wederkerige beginsel van gee en neem in diepte wanneer daar gekyk word na spesifieke elemente wat onderskei word in die

⁶⁶ Volgens Greville (2002:24) word die eerste verwysing na *koinonia* gevind in Handeling 2:42. Die konteks waarin dit gebruik is was die dag na die uitstorting van die Heilige Gees (Pinkster) en vers 42 word geskryf net nadat Petrus se bekende Pinkster preek / boodskap gelewer is. Lukas beklemtoon hier dat daar sprake is van 'n nuwe geloofsgemeenskap wat deur God gegee is en wat bekragtig is deur die uitstorting van die Heilige Gees. Deur *koinonia* verkry die gelowiges met ander woorde deel aan die gemeenskap van die Drie-eenheid en uit hierdie gemeenskap is daar ook 'n verhouding wat bewerk word tussen die individu en God asook die individu en mede-gelowiges.

Erediens en 'n uitdrukking is van die koinonia wat moet heers. Sy verwys na vier elemente in die verband naamlik:

- **Om saam as 'n gemeenskap te vergader**

'n Goed geordende bymekaarkoms van gelowiges help elke individu om God se teenwoordigheid te ervaar en hom / haar ook in te stel vir die ontmoeting wat met God gaan plaasvind.

- **Om saam te luister, reflekteer en respondeer**

Elke Sondag word die Woord verkondig en sodoende word die wil van God aan die gemeenskap van gelowiges bekendgemaak. Die ruimte wat geskep word in die erediens is een waar mense nie net die Woord hoor nie, maar ook die implikasies daarvan verstaan vir hulle lewe en gewillig gemaak word om uiting te gee aan die opdrag / uitnodiging wat in die Woord gerig word aan elkeen.

- **Om te onthou en dankbaarheid te betoon**

Die gemeenskap van gelowiges vergader ook as deel van 'n verbondsgemeenskap. Gelowiges se identiteit is onder andere gesetel in die feit dat hulle deel het aan die Verbond. Die Erediens is dus ook geleentheid om terug te dink aan die waarde wat die verbond speel in elkeen se geloofsgroei en spesifiek ons verlossing (deur die sakramente) te vier na aanleiding van dit wat Christus vir ons gedoen het aan die kruis. Om te onthou sê Furr (1998:36) het ook 'n verdere dimensie naamlik om my medemens te onthou en erkenning te gee. Dit is veral belangrik in 'n tyd waar baie mense vereensaam en uitsak in die samelewing dat die kerk en

spesifiek die Erediens 'n ruimte is waar elkeen erkenning kry en welkom voel⁶⁷.

- **Om uitgestuur te word na die wêreld**

Koinonia is baie meer as medemenslikheid. Binne die Erediens vind dit uiting in die wyse waarop ons 'n openheid het vir diegene wat dit bywoon. Dit sluit die randfigure van die samelewing in: die siekes, die gestremdes, die armes, die weerloses, hooploses, vreemdelinge en selfs vyande. Koinonia word egter nie net beperk tot die Erediens en gelowiges nie. Die boodskap van hoop, liefde, vrede en verlossing moet ook verder strek as die ruimte van die Erediens. Daar is ook randfigure buite die Erediens wat ondersteuning, aanmoediging en aanvaarding nodig het. Vir baie van laasgenoemde sal 'n welwillende gelowige wat hulle pad kruis dikwels die enigste geleentheid wees waar hulle Christus se teenwoordigheid sal ervaar. Daarom moet die Erediens ook 'n gestuurde karakter hê, waar gelowiges beseft dat hulle 'n belangrike rol speel om die liefde van God uit te dra.

5.10.6 Die verstaan van Heling en Heil as fokuspunte in die Liturgie

5.10.6.1 Wat word verstaan onder die begrippe *heling* en *heil*?

Die begrip het binne die konteks van die Ou Testament 'n sterk religieuse karakter en hou verband met die herstelling van die verhouding tussen God en mens. Die heil in Christus word in die heling 'n eksistensiële beleving. Daarom

⁶⁷ Cooke (1999:44) beam dit wanneer hy sê: *“Increased anonymity connected with growing urbanization and the breakdown of traditional patterns of extended family and neighborhood have created a hunger for ‘community’ , for relatedness to others that would support individual identity and worth.”*

kan ons sê dat in die Bybel nie net gaan oor die genesing van siekte nie , maar om 'n totale fokus / genesing van die mens (psigies en fisies) wat dus ook die vergifnis van sonde insluit.

In die Nuwe Testament word vyf Griekse woorde gebruik wat met “*genees*” (heling) vertaal word. ***Therapeuó*** is die gewildste en word byvoorbeeld 16 uit 25 keer vir genesing in Matteus gebruik. In totaal word ***therapeuó*** 37 keer deur die vier Evangelies gebruik. Die ander woorde is ***iaomai*** (20 keer in die Evangelies), ***sózó*** (13 keer in die Evangelies), ***apokathistêmi*** (4 keer in die Evangelies) en ***diasózó*** (2 keer in die Evangelies).

Jesus en Lukas word, wat genesing betref, as die twee geneeshere in die Nuwe Testament uitgesonder. Jesus verklaar Homself as geneesheer: “*Dié wat gesond is, het nie 'n dokter nodig nie, maar dié wat siek is. Ek het nie gekom om mense wat op die regte pad is, tot bekering te roep nie, maar sondaars.*” (Luk.5:31-32). Dit is egter interessant dat Jesus nooit direk as “*geneesheer*” (***iatros***) in die Nuwe Testament aangespreek word nie, alhoewel die werkwoord ***iaomai*** (*om te genees*) wat afgelei is van ***iatros***, dikwels vir Jesus se genesende daede gebruik word. Die genesings wat vermeld word in die Nuwe Testament mond in die meeste gevalle uit in handeling van dank en bereidwilligheid van die geneesde persoon om God te dien en te prys.

Christus se verlossingswerk het dus nie net gelei tot die redding van sondaars nie, maar dit het ook 'n heling van die totale mens (geestelik en psigofisies) tot gevolg gehad. O'Connel (1988:53) sluit hierby aan wanneer hy sê dat die Skrif die mens beskou as 'n eenheidswese wat in totaliteit van God afhanklik is. As eenheidswese kan ons sê dat die mens ten diepste bestaan uit 'n kognitiewe, affektiewe en konatiewe komponent. Alhoewel hierdie komponente teoreties onderskei kan word, is hulle nie skeibaar nie. Daarom is dit belangrik om in die Erediens voortdurend bewus te wees van die feit dat die totale mens bedien moet word sodat die bevryding wat God uit genade deur Christus bewerk het ervaar en beleef kan word. Dit het die implikasie dat mense wat byvoorbeeld

sukkel met bogenoemde negatiewe emosies en gebroke verhoudings hierdie bevryding kan ervaar en met nuwe hoop die toekoms kan ingaan.

Dit is feitlik onmoontlik om binne 'n religieuse konteks te praat van heling sonder om die verband met die heil aan te toon. Volgens Van der Merwe (1995:55) is heil 'n basiese, deurlopende, singewende en eskatologiese Bybelse begrip. In die Woord geniet dit hoë prioriteit by God en mens aangesien dit 'n toestand van vrede tussen God en mens in sekere kommunikasiegebeure (byvoorbeeld gebed) skep.

In die Ou- en Nuwe Testament is die heil primêr op die redding van die mens gerig. Die mens verdien nie sy heil in Christus nie, maar ontvang dit van Hom. Heil word ook beskryf as 'n teenwoordige genotvolle beleving van God se teenwoordigheid. Jonker (1981:262) sluit hierby aan wanneer hy sê: “ *Die heil waarvan die Bybel praat, is nie slegs iets van die toekoms nie, maar iets wat in hierdie aardse geskiedenis sigbaar word in die bevryding van mense.*” Die erediens is die werktuig wat God steeds vandag gebruik om die bevryding en genesing van mense in hierdie aardse geskiedenis sigbaar te maak.

5.10.6.2 Komponente in die verhouding: heling-heil

Die voorafgaande bespreking dra by tot die identifisering van drie basiese komponente in die relasie heling-heil. Klem op hierdie komponente in die erediens spreek volgens my, die nood van die mens in totaliteit aan. Ek verwys vervolgens net kortliks na elkeen:

- **Herstel**

Die heilswerk van God is 'n omvattende gebeure wat gerig is op die herstel / heelmaak van die gebroke verhouding tussen God en mens, mens en medemens asook mens en skepping. Die werking van die Heilige Gees in die

verband kan nie ontken word nie. Lidmate behoort in die verband in die Erediens gelei te word om die gebroke verhoudinge waarin hulle staan voor mekaar te bely en heel te maak.

- **Vrede**

Volmaakte gesondheid dui op volkome vrede tussen God en mens. Die omvattende aardse heil word in die Ou Testament “*vrede*” genoem en daarom bring dit integrasie en hereniging tussen God en mens. Dit dui ook daarop dat God in liefde vir sy volk sorg, hulle bewaar en laat voorspoedig wees. Die lidmate moet dus verseker wees van God se voortdurende trou en sorg nie net in die Erediens nie, maar reg deur die week.

- **Versoening**

Versoening beteken kortliks dat ’n gebroke of versteurde verhouding herstel word tot ’n toestand van vrede of vriendskap. Versoening impliseer dat daar ’n vyandigheid bestaan tussen twee partye en dat daar handeling moet plaasvind dat die betrokke partye die gemeenskap tussen hulle herstel.

5.10.6.3 Heling en heil binne die konteks van die pastoraat

Volgens Louw (1999:27-28) kan daar verskillende begrippe onderskei word binne die pastoraat naamlik: *sorg*, *beraad*, *terapie* en *genesing*. Samevattend sou ons kon sê gaan dit in die Pastoraat om hulpverlening en troos aan die mens. Laasgenoemde twee begrippe kan volgens Louw ook met “*pastorale sorg*” vertaal word.

*Pastorale sorg*⁶⁸ staan ook bekend as die “*cura animarum*” (sorg vir die mens se siel). Voordat daar verder gegaan word is dit noodsaaklik om net eers uit te brei op laasgenoemde en te probeer aantoon waarom dit belangrik is vir hierdie studie:

Wanneer Louw (2008:11) die effek van siekte / lyding op die mens se psige bestudeer dan is die doel onder andere om aan te toon dat die pastoraat oor beginsels beskik wat die mens kan help om die betekenis / sin in siekte / lyding te ontdek en in die proses ook geestelik te groei. Hy doen dit aan die hand van die terme “*Cura animarum*” en “*Cura vitae*”. Laasgenoemde word as volg omskryf: “*Cura vitae is about a theology of life and the healing of life from the viewpoint of Christian spirituality. It is about how new life in the risen Christ and the indwelling presence of the Spirit can contribute to the empowerment of human beings. It is about hope, care and the endeavour to give meaning to life within the reality of suffering, our human vulnerability and the everpresent predicament of trauma, illness and sickness.*”

Die konsepte “*siekte*” en “*gesondheid*” (heling) is volgens Louw (2008:44) relasionele entiteite wat verwys na die fundamentele lewens – en eksistensiële kwessies waarmee die mens worstel. Die godsdienstige / geestelike dimensie wat veral verband hou met die kwaliteit van ’n mens se geloof en jou siel, is van die sewe dimensies vir hierdie studie die belangrikste⁶⁹.

Wanneer *gesondheid* / *heling* vanuit die godsdienstige / geestelike dimensie verstaan word het dit te make met ’n holistiese verstaan van die mens. Die Hebreeuse woord “*nefesh*” (siel) wat veral binne die konteks van die Ou Testament gebruik word druk iets van hierdie holistiese verstaan van “*gesondheid*” / “*heelheid*” uit. In die verband sê Louw (2008:47): “*Healthy*

⁶⁸ Louw (1999:27) omskryf “Pastorale sorg” teologies as: “...die vertroostende en hulpverlenende effek van God se bemagtigende en transformerende teenwoordigheid deur Sy Heilige Gees in die wêreld.”

⁶⁹ Vergelyk (Louw:2008:44-46) vir die ses ander dimensies wat belangrik is vir ’n gebalanseerde verstaan van die verskynsel “*gesondheid*” (heling).

people in the Old Testament were people who expressed the quality of fullness and wellbeing of life as represented by the notion of shalom, peace. It refers to complete fulfillment and is connected to moral activity, spiritual achievement, righteousness (sedeq), faithful fulfillment of the covenant and the torah (holiness), obedience to God and the law, blessing, fertility and longevity.”

Louw (2008:49) sê voorts dat heling ook nie verstaan kan word as die verband wat dit met spiritualiteit het, nie duidelik geformuleer word nie. 'n Werkbare definisie van wat onder *spiritualiteit* verstaan word is geen maklike taak nie. 'n Breë definisie sou kon wees om na *spiritualiteit* te verwys as 'n bewussyn van transendering te midde van eksistensiële - en sosiale konflik.⁷⁰

Wanneer heling beskryf word vanuit die korrelasie met *spiritualiteit* kry die lewe 'n nuwe dimensie. Dit is veral vir hierdie studie belangrik aangesien daar reeds aangetoon is dat die veranderinge waaraan die moderne mens blootgestel word 'n groot uitdaging stel aan die mens se psigiese – en geestelike gesondheid. Die waarde van heling wat verstaan word in verhouding met *spiritualiteit* is die volgende:

- Spirituele heling / gesondheid stel 'n nuwe wyse van *bestaan* (way of being) voor. Daar vind 'n verskuiwing plaas van sonde na die eskatologiese realm van bevryding en versoening (vgl. 2 Kor. 5:17)
- Spirituele heling / gesondheid stel 'n nuwe wyse van *dink* voor (daar is vervulling in die wete dat die mens en God in 'n verhouding staan en dat

⁷⁰ Louw (2008:56) identifiseer vier eienskappe van “*spiritualiteit*” wat ons help om die term verder te omskryf en daar word dan hiermee volstaan in die soeke na 'n werkbare definisie. Hierdie eienskappe is: (1) spiritualiteit bevat 'n Goddelike dimensie (daar is die voortdurende soeke om God beter te leer ken), (2) spiritualiteit bevat 'n eskatologiese dimensie (dit funksioneer tussen die verlossing wat reeds ontvang is en die daaglikse lewe. In hierdie kreatiewe spanning word geloof gevorm en groei dit), (3) spiritualiteit hou ook verband met 'n nuwe etos / manier van lewe (dit hou dus met die etiese dimensie van geloof en die toepassing daarvan verband) en (4) spiritualiteit bevat die dimensie van piëteit (daar is die voortdurende poging om uitdrukking te gee aan 'n lewende geloof wat geformuleer word *coram Deo*).

hierdie verhouding gebaseer is op vrede wat Hy bewerk het – vgl. Ef.2:14).

- Spirituele heling / gesondheid stel 'n nuwe manier van *doen en leef* voor. (die vrugte van die Gees word die doelwit – vgl. Gal.5:16, 22-23) en
- Spirituele heling / gesondheid fokus op heelheid, betekenisvolheid en rigting (doelwitte) – vgl. Rom.8:24.

Wanneer daar so oor die verhouding *spiritualiteit: heling* nagedink word het dit 'n impak op die eksistensiële dimensie van die lewe. Binne die konteks van die Erediens is die uitdaging om die mens te begelei sodat hy / sy 'n skuif ervaar in die basiese eksistensiële krisis wat hy / sy beleef in hierdie lewe. Dit is onder andere 'n skuif:

- Weg van *angs* na *intimiteit* met God.
- Weg van *bedreiging / skuldgevoelens* na *vryheid* en *verlossing*.
- Weg van *magteloosheid* na die *antisipasie van hoop* en *trou van God*.
- Weg van *hulpeloosheid* en *weerloosheid* na 'n ervaring van *onvoorwaardelike aanvaarding* (in die ontmoeting met God en met medegelowiges).

Met bogenoemde in gedagte kan ons weer terugkeer na die verband wat dit het met die *heil*. Die *perspektief* waaruit troos en hulpverlening geskied heet die *heil* (waarna reeds verwys is in die inleiding van hierdie gedeelte).

Volgens Louw (1999:27) is die begrip *heil*⁷¹, 'n omvattende term wat in die Pastoraat verwys na *vrede, genade, heelmaking, verlossing* en *versoening* tussen God en mens (soos reeds aangetoon in die voorafgaande gedeelte). Heil kommunikeer die trou van God aan mense en op hierdie wyse kan mense hulle

⁷¹ Die woord "*heil*" verwys na die Hebreeuse "*jeschach*" en die stam van laasgenoemde het die betekenis van *oopmaak / om ruimte te verskaf* (reddende handeling wat die mens in staat stel om nuut te lewe). In die Nuwe testament hou die woord *heil* verband met *soteria* (die mens word gered van die gevolge van hul skuld en gered van die dood. So kry hulle op grond van God se genade 'n aandeel in die nuwe lewe as gawe van God.). Heil en lewe staan dus in noue kontak met mekaar.

eksistensiële nood (wat reeds beskryf is in drie kategorieë naamlik: angs, skuldgevoelens en wanhoop) hanteer / verwerk.

Binne die Pastorale bediening kan die verhouding *heling* en *heil* basies op drie wyses verstaan word:

- 'n *Magiese* verstaan: heil en heling word so met mekaar geïdentifiseer dat als wat op die vlak van fisieke en psigiese genesing geskied identies is aan geestelike herstel.
- 'n *Materialistiese* verstaan: Heil en heling word van mekaar geïsoleer en dualisties geskei as twee sake wat niks met mekaar te make het nie. Hierdie onderskeid is veral sigbaar a.g.v. die vordering wat gemaak word op die mediese wetenskap as nuwe biogenetiese ingenieurswonder. Daar is dus min plek vir die *heil* in so 'n wetenskapsbenadering.
- 'n *Eskatologiese* verstaan: binne hierdie benadering bestaan daar 'n kreatiewe spanning tussen *heling* en *heil*. Die heil bevat die eskatologiese elemente van alreeds (Christus wat die dood oorwin het en nuwe lewe moontlik maak) en die nog nie (Christus wat komende is na die wêreld). Dit verskil dus van fisiese heling. Tog bevat die heling weer 'n tekenkarakter, want waar genesing (fisies en psigies) wel plaasvind is dit tekens van die heilsdimensie van God se Ryk. Ons sou ook kon sê dat die heil deurbreek daar waar genesing (heling) plaasvind.

Louw (1994:66) neem dit die beste saam wanneer hy verklaar dat genesing / heling 'n subkategorie is van die groter konsep "*heil*". Wanneer dit so verstaan word impliseer die verhouding *heling* en *heil*:

- a. 'n toestand waar versoening met God kan plaasvind
- b. 'n herstel van die verbondsbeloftes
- c. 'n betekenisvolle lewe wat voor die aangesig van God geleef kan word en geloofsgroei tot gevolg het, is moontlik
- d. dat God geseëvier het oor sonde, skuld en die dood

- e. dat gelowiges verbind word aan 'n gemeenskap van gelowiges en
- f. dat gelowiges elke dag leef vanuit die seëninge van God en die krag van die Heilige Gees.

Binne die Liturgie is die uitdaging om die kreatiewe spanning tussen *heling* en *heil* te integreer sodat die mens ten spyte van die eksistensiële krisis waarin hy hom bevind as gevolg van verandering steeds ervaar dat daar hoop is en dat 'n lewe van oorwinning wel moontlik is aangesien Christus dit reeds moontlik gemaak het en dat daar terselfdertyd ook uitgesien kan word na dit wat Christus besig is om te doen in die skepping.

5.10.7 Die rol van klag

Die veranderende wêreld stel soos reeds breedvoerig aangedui in die hoofstukke 2-5 van hierdie studie bepaalde eise en druk op die moderne mens. Hierdie eise sou voorgestel kon word van die makro skuiwe (epistemologies, ekklesiologies en teologies) tot ook die daaglikse probleme / uitdagings waarmee die moderne mens gekonfronteer word deur al die ontwikkelingstadia wat hy / sy groei. Die erkenning en sinvolle hantering hiervan binne die Liturgie is baie noodsaaklik en ook baie meer as net die aanhaal van 'n paar "*troos-tekste*" en die doen van 'n gebed.

Die Liturg kan op 'n baie respekvolle en sensitiewe wyse omgaan met die lewenskrisisse en uitdagings waarmee lidmate daagliks gekonfronteer word deur weer die Bybelse *klagformules* te inkorporeer soos wat onder andere in die Psalms gevind word. Die uitdrukking van die mens se nood deur klag is 'n gebruik wat grootliks agterweë gelaat is binne die Christelike erediens en Liturgie.

Klag beskryf Witvliet (2006: www.reformedworship.org) as "*a sign of both honest faith and resolute hope*". Binne die ruimte van die Erediens behoort daar

geleentheid te wees waar die mens al sy ervarings kan bring (dit sluit in die vreugdevolle hoogtepunte en die mees pynlike laagtepunte).

Cilliers (2007:159) beaam dit wanneer hy sê dat 'n verhouding met God wat net gebaseer is op lof en aanbidding 'n baie eensydige en eendimensionele dimensie is. Daarom moet die liturg hom / haar beywer vir die daarstel van taal wat ook uitdrukking gee aan die mens se nood. Hierdie taal is meer as net 'n vorm van psigologiese - of godsdienstige selfbejammering. Cilliers (2007:159) beskryf *klag* treffend as volg:

“Lament is more than railing against suffering, breast-beating or a confession of guilt. It is a coil of suffering and hope, awareness and memory, anger and relief, desires for vengeance, forgiveness and healing. It is our way of bearing the unbearable, both individually and communally. It is a wailing of the human soul, a barrage of tears, reproaches, petitions, praise and hopes that beat against the heart of God. It is, in essence, supremely human.”

Klag se wortels is sterk gevestig binne die Ou – sowel as die Nuwe Testamentiese geskrifte. Binne die Ou Testamentiese konteks blyk dit dat daar 'n bepaalde struktuur afgelei kan word om uitdrukking te gee aan klag (daar sal in die volgende afdeling iets meer hieroor gesê word). Cilliers (2007:160) sê tereg dat *klag* die regstelling is van 'n valse of naïewe perspektief op geloof. Dit bevat ook die potensiaal om nie net kitsoplossings / antwoorde te gee vir mense se lewenskrisisse nie, maar die realiteit in die teenwoordigheid van God te beskryf soos wat dit werklik is.

Verskeie redes kan aangevoer word waarom hierdie belangrike terapeutiese hulpmiddel in die Liturgie verwaarloos is met die eeue. Van die redes word kortliks hier genoem:

- Gelowiges word heel moontlik steeds beïnvloed deur reste van die Griekse Stoïsisme wat onder andere glo dat 'n Christen nie behoort te kla nie aangesien dit 'n teken is van 'n geloof.

- Ons sukses gedrewe gemeenskap het min plek en genade vir mense se swakheid, mislukkings en foute. Klag mag geassosieer word met laasgenoemde eienskappe en daarom vermy word.
- Die fokus op die soteriologiese aspek van die Christelike geloof kon heel moontlik die plek van *klag* ingeneem het in die sin dat die gelowige wat sy sondes bely het (en dus gered is) nou veronderstel is om nie meer te kla nie, maar te fokus op sy / haar vryheid.
- Wat die homiletiek betref word daar ook gevind dat daar 'n neiging is om sommige voorkeur-tekste te verkies bo ander wat baie beter uitdrukking gee aan mense se nood. Sekere tekste soos byvoorbeeld in die Psalms is ideale instrumente om uitdrukking te gee aan die mens se behoeftes, krisis en vrae.
- Daar is ook die neiging om die boodskap van die teks te reduseer. Die uitdaging bly steeds om 'n betroubare weergawe te probeer gee van die inherente dinamiek en dialoog wat binne die teks afgelei word.
- Laastens sou die gebrek aan klag binne die Liturgie ook toegeskryf kon word aan die feit dat dit sekere Godskonsepte voorstel waarmee die liturg / gemeenskap van gelowiges ongemaklik is. Sekere tekste openbaar kante van God wat dubbelsinnig en negatief voorkom en daarom word dit vermy. Die uiteinde is dat ons 'n gebrekkige ruimte skep waarbinne ons dikwels kunsmatig en oppervlakkig met mense se chaos, krisis, ervaringe van moedeloosheid, wanhoop ensovoorts probeer omgaan.

5.10.7.1 'n Liturgiese struktuur vir klag

Die gebruik van 'n Bybelse struktuur van klag is nie in die eerste plek om 'n paar memoriseerbare teksverse uit te lig en buite konteks saam te voeg nie. Daar is duidelike strukture vir die verloop van klag in die Liturgie wat afgelei kan word uit spesifieke gedeeltes (veral dan die Psalms waarvan reeds melding gemaak is).

Witvliet (2006: www.reformedworship.org) toon aan hoe so 'n struktuur van georganiseerde klag daarna sou kon uitsien.

1. Daar is eerstens die aanroeping van God wat dui dat Hy toeganklik is vir die mens en bereid is om te luister.
2. Die mens se klag word gekanaliseer via die eienskappe van die persoonlike God soos wat dit uit die teks afgelei word. Vanuit die Psalms kan die mens hom / haar byvoorbeeld beroep op die verskillende karaktereieskappe / metafore waarmee God beskryf word naamlik: 'n Rots, 'n skuilplek, 'n Koning, 'n Bevryder, die betroubare, die Verlosser ensovoorts. Hierdie metafore is meer as net teologiese konstruksie maar dit vorm en hervorm ook die wyse waarop ons dink oor God en wat Hy vir ons kan beteken in tye van nood.
3. Hierdie fase is 'n voortsetting van fase 2, maar ook 'n intensifisering van die klag. Spesifieke sake word met vrymoedigheid na die Here gebring. Dit is dus meer direktief van aard en die klag is meer spesifiek en gefokus.
4. Uit bogenoemde fase volg spesifieke petisie of smeekbede. Dit sluit onder andere in om Hom te vra om ons te genees, te bevry, te herstel ensovoorts. Die idee is in hierdie fase dat die mens die eienskappe wat in fase twee besing is, ook inspan as die eienskappe wat nodig is om die nood te verlig.
5. Die klag kan eindig met uitdrukkings van hoop en vertroue in die feit dat God sal voorsien en sal red. Die rede hiervoor is dat klag altyd ook 'n eskatologiese dimensie inhou. Dit kyk ook vooruit na die toekoms. Hoewel dit nie altyd moontlik is om in die hede lofliedere te sing nie is daar die antisipasie dat uitkoms wel in die toekoms moontlik is.⁷²

⁷² Cilliers (2007:162-163) beaam dit deur te sê dat klag se doel nie net is om te klaer vir die Here nie. Dit is ook 'n oproep tot God om te onthou en op 'n vars en nuwe manier op te tree in die omstandighede waarin die klaer hom / haar bevind. Daarom bevat klag die dimensie van antisipasie. Die klaer loof God selfs al is hy / sy nog vasgevang in "*donker dieptes*". Hierdie manier van kyk na die werklikheid is niks anders as die Christelike

5.10.8 Die rol van belydenis

Belydenis van sonde word beskou as 'n sakrament in eie reg en speel 'n baie belangrike rol binne die Gereformeerde liturgie. Belydenis fokus die mens se aandag op die gekruisigde en opgestane Here Jesus wat vir elkeen die vergifnis aanbied waarna daar gesmag word. Self binne nie-Christelike terapeutiese kringe sal terapeute erken dat wanneer 'n kliënt gehelp word om verkeerde dade / woorde te bely daar 'n groot stuk bevryding plaasvind en dat dit dikwels gekenmerk word as 'n draaipunt wat persoonlike groei tot gevolg het.

Volgens Watts, Nye & Savage (2002:27) het die sakrament van belydenis egter nie altyd hierdie uitwerking nie. 'n Belangrike rede wat hiervoor aangevoer kan word is dat geleentheid vir belydenis in die Erediens altyd net nie-spesifiek is en net 'n algemene gevoel van *“Ek is 'n sondige mens”* beklemtoon. In so 'n geval is die kans baie goed dat bevryding nie waarlik gaan plaasvind nie. Vae belydenisse beskik juis oor die vermoë om gebruik te word as 'n taktiek om spesifieke probleme te vermy / te ontken. Die liturg moet dus die lidmate help om spesifieke sonde in hulle lewens te konfronteer en die impak daarvan op hulself, hul verhoudings en God te verstaan. Die rede waarom dit so belangrik is, is die feit dat 'n individu nie alleen verantwoordelik is vir alles wat verkeerd is in die samelewing nie, maar dat daar tog sekere aspekte is waarvoor verantwoordelikheid aanvaar behoort te word.

Geleentheid vir spesifieke belydenis is ook belangrik aangesien baie mense se verstaansraamwerk van sonde, skuld en vergifnis gebaseer word op 'n oorkritiese en negatiewe siening van die self. In die verband sê Watts, Nye & Savage (2002:27): *“Our sense of self is developed in the context of relationship. This happens in a profound way in infancy and childhood and continues*

hoop nie. Die taal van die hoop vind die beste neerslag in die gemeenskap van gelowiges en dus ook in die Erediens. Hier word 'n ruimte geskep waar mense (veral ook die gemarginaliseerdes en gestigmatiseerdes) ten volle geïnkorporeer word in die geloofsfamilie en deur rituele, repetisie en deelname in die Liturgie ook geleentheid kry om hulle diepste behoeftes voor God te bring.

throughout life. What is mirrored back to us in the reactions of others becomes a part of our 'looking glass' self....Repeated abuse (verbal, emotional, physical or sexual) drums in a message that a child is inherently bad and deserving of punishment. Cognitively negative events tend to carry more psychological weight than positive events exacerbating an already negative sense of self. What can result is a profound subjective sense of guilt which is based upon rejection, not upon actual wrongs."

In bogenoemde geval sal belydenis dus weinig effek hê op 'n persoon se subjektiewe verstaan van skuld. Watts, Nye & Savage (2002:28) gaan dan voort om ons te help om die oorsprong van skuld te identifiseer. 'n Bewussyn hiervan help die liturg om die sakrament van die belydenis meer effektief te formuleer en toe te pas. Volgens hulle kan skuld geklassifiseer word as:

1. *"Transgression guilt"*
2. *"Rejection guilt" &*
3. *"Perfection guilt"*

Om bogenoemde effektief te hanteer binne die konteks van 'n Erediens, sal nie net slaag as die liturg 'n spreekwoordelike wortel voor die lidmate se neus swaai wat sê: *"Jesus het vir jou sondes gesterf"* nie. Gevoelens van verwerping en onaanvaarbaarheid mag steeds bly. Hy stel eerder voor dat die Erediens sal fokus op:

"Die verkondiging van 'n gebalanseerde geloofslewe waar die klem op beide die wet en genade val en waar daar 'n gevoel van openheid gevestig word sodat mense met hulle spesifieke foute, seer en tekortkominge gehelp kan word. Om hierin te slaag moet daar ook wyer as die erediens gekyk word na die ontwikkeling van 'n ruimte waar mense wat met bogenoemde sukkel deur spesifiek opgeleide persone (byvoorbeeld die pastor, die kleingroepleier of die omgee-bediening in die gemeente) gehelp word deur goeie luisteraars te wees

wat empatie betoon, nie-veroordelend optree en bereid is om die betrokke persone aan te moedig”.

5.10.9 Die rol van vergifnis

‘n Mens se (on)vermoë om te vergewe het dikwels direk te make met jou (on)vermoë om jou naaste te vergewe. Dalk is dit waarom die Here Jesus in die Onse Vader gebed bogenoemde twee beginsels aan mekaar verbind wanneer Hy in Matteus 6:12 die dissipels leer: “...*en vergeef ons, ons oortredings soos ons ook dié vergewe wat teen ons oortree...*” Om die waarde van Christus se vergifnis te ontdek in ons lewens moet ons ook ruimte daarvoor inruim in die Erediens en dit nie afskeep ter wille van ander elemente nie.

Vergifnis (spesifiek teenoor diegene wat ons diep seergemaak het) is nie ‘n oppervlakkige oefening nie, maar deel van ‘n lang proses van innerlike genesing. Hoewel die proses van vergifnis anders kan verloop binne ‘n terapeutiese spreekkamer opset, is die navorser ook van mening dat sekere beginsels van so ‘n proses wel met groot vrug ook in die Erediens geïnkorporeer kan word.

Watts, Nye & Savage (2002:29) identifiseer vier fases in die proses van vergifnis wat veral met groot vrug in die Erediens gebruik kan word:

- **Fase van ontbloting / stroping**

In hierdie fase word die persoon gehelp om na aanleiding van die teks en tema van die Erediens sy / haar verdedigingsmeganismes te bestudeer en konfronteer hy / sy die woede in hom / haar wat negatiewe emosies in stand hou teenoor sekere persone / gebeure. Die idee is om hierdie emosies ‘n naam te kan gee en in die lig van die teks daarteenoor standpunt te kan inneem.

- **Besluitnemingfase**

Die persoon word gelei om tot die besef te kom dat ou strategieë wat voorheen gebruik is om bogenoemde negatiewe stand te hou nie langer sinvol is nie en dat vergifnis 'n ander opsie is om dit te hanteer.

- **Aksie / werk- fase**

Hier word "*reframing*" gedoen wat o.a. behels dat die persoon gehelp word om die oortreder / oortreding wat teenoor hom / haar begaan is in konteks te verstaan en iets daadwerkliks daaraan te doen.

- **Verdiepingsfase**

Hier word die persoon gehelp om te verstaan dat daar ook betekenis opgesluit is in lyding wat hy / sy deurgemaak het. Die hele fokus is hier om voor die Here ook emosioneel los te kan maak van spesifieke probleme, wrokke en gevoelens en te ontdek dat ek nie alleen is in my proses van lyding nie en dat hierdie proses 'n nuwe rigting / doel in my lewe tot gevolg kan hê.

Hoewel hier nou spesifieke stappe aangetoon word in die vergifnis-proses moet daar gewaak word daarteen om dit te sien as 'n meganiese proses wat deurgegaan moet word. In sommige gevalle mag die seer, woede en onvergewensgesindheid egter so diep lê dat verdere gesprek nodig is binne 'n pastorale spreekkamer opset. Die doel is om sensitief te wees en nie op 'n stereotipe, herhalende wyse met die geleentheid van vergifnis in die erediens om te gaan nie. Deur sensitief te wees vir aspekte wat vergifnis blokkeer kan die liturg 'n beter verhouding bou met lidmate en groter vrymoedigheid by hulle tuisbring om sekere aspekte wat die Heilige Gees dalk losmaak gedurende die proses verder te bespreek en hanteer binne 'n pastorale spreekkamer.

5.10.10 Die ervaring van bevryding

'n Volgende belangrike element wat die Erediens inhou en wat baie meer beklemtoon moet word is die krag van bevryding. In die verband moet daar verwys word na die treffende bydrae van Jeffrey Cone, soos aangehaal in G. Wainwright se boek: *“Doxology: The praise of God in worship, doctrine and life”* (1980) wanneer hy spesifiek verwys na die transformerende waarde van die erediens vir Swart Amerikaners en hulle leefwêreld en dit bevestig alles wat die navorser in hierdie gedeelte probeer sê:

“ The eschatological significance of the black community is found in the people believing that the Spirit of Jesus is coming to visit them in the worship service each time two or three are gathered in his name and to bestow upon them a new vision of their future humanity. This eschatological revolution is...a change in the people’s identity, wherein they are no longer named by the world but named by the Spirit of Jesus...The Holy Spirit’s presence with the people is a liberating experience. Black people who have been humiliated and oppressed by the structures of white society six days of the week, gather together each Sunday morning in order to experience a new definition of their humanity. The transition from Saturday to Sunday is not just a chronological change from the seventh to the first day of the week. It is rather a rupture in time...which produces a radical transformation in the people’s identity. The janitor becomes the chairperson of the Deacon Board ; the maid becomes the president of the Stewardess Board. Everyone becomes Mr. And Mrs., or Brother and Sister. The last becomes first, making a radical change of self and one’s calling in the society. Every person becomes somebody, and one can see the people’s recognition of their new found identity by the way they walk and talk and carry themselves. They walk with a rhythm of an assurance that they know where they are going and they talk as if they know the truth about which they speak. It is this experience of being radically transformed by the power of the Spirit that defines the primary style of black worship. This transformation is found not only in the titles of Deacons, Stewardesses, Trustees and Ushers, but also in the excitement of the entire

congregation at worship. To be at the end of time where one has been given a new name requires a passionate response with the felt power of the Spirit in one's heart. (vgl. Wainwright, 1980:419).

Die ervaring waarvan Cone hierbo getuig is 'n ervaring wat oral in die wêreld ervaar word tydens Christelike eredienste. Dink 'n mens ook aan die geskiedenis van Suid-Afrika dan is dit duidelik hoe die Evangelie en Bybelgedeeltes soos die Eksodusverhaal 'n groot indruk gemaak het op Bruin en Swart Christene tydens die apartheidsjare. Ook met die huidige situasie waar spesifiek blanke, NG Kerk lidmate voel asof hulle op die rand van die samelewing verstoot is en onseker is oor die toekoms kan die bevryding wat in die Erediens aanwesig is nie genoeg beklemtoon word nie. Hierdie aspek van bevryding het seer sekerlik die gevaar om geëskap te word deur mense met selfsugtige agendas. Wanneer dit gebeur loop 'n mens die gevaar om nie te praat van Geesvervulde aanbidding nie, maar bloot aanbidding in die *Zeitgesit*.

5.11 Samevatting

Die moderne mens word elke dag blootgestel aan 'n klomp veranderinge en verskeidenheid stemme wat poog om te vertolk wat die sin in die lewe is. Dit lei tot 'n eksistensiële krisis in die mens se verstaan van wie hy / sy is en waarnatoe hy / sy oppad is. Die ruimte van die Erediens beskik oor die vermoë om hierdie eksistensiële krisis en die mens se angs te absorbeer. Die rede hiervoor is dat dit die mens in 'n ontmoeting bring met God. Binne hierdie ontmoeting is daar 'n helende dimensie wat alle menslike logika en verklaringsbeginsels oortref. Laasgenoemde dimensie moet daarom meer erkenning kry in ons moderne verstaan en beplanning van die Erediens. Dit sal net kan slaag as daar soos aangetoon, 'n herwaardering plaasvind vir die Pastorale elemente wat reeds aanwesig is in die Liturgie. Hierdie herwaardering kan nie plaasvind in isolasie nie. Daarom is die rol van die geloofsgemeenskap en die rol van die pastor /

liturg so belangrik om uiting aan hierdie dimensie te gee. In hoofstukke Ses & Sewe sal daar gepoog word om meer aandag hieraan te gee.

HOOFSTUK 6 - DIE SOSIOLOGIESE KRISIS VAN DIE FAMILIE EN 'N BLIK OP HOE EREDIENS DIE FAMILIE-KONSEP KAN HERSTEL

6.1 Inleiding

Soos reeds breedvoerig bespreek in hoofstuk twee beleef ons in die Een en Twintigste eeu 'n paradigma skuif van die Modernisme na die Postmodernisme. Waar ons voorouers hulle lewensbestaan en uitkyk sterk gebaseer het op die wetenskap, rede en fundamentele grondwaarhede beleef ons nou tot 'n groot mate die teenoorgestelde. Die modernistiese optimisme en positiewe lewensverwagting het tot 'n groot mate nie voldoen aan die verwagtings van mense nie. Gevolglik het daar 'n diepgewortelde wantroue in die objektiewe waarhede ontstaan wat as hoop vir die samelewing moet dien. Daar is ook in hoofstuk een aangetoon hoedat hierdie nuwe paradigma gelei het tot wat Muller (2002:20) noem *“groeierende onverdraagsaamheid teenoor mense wat vanuit geïnstitutionaliseerde godsdienste en wêreldbeskouings die illusie voorhou dat jy vanuit 'n enkele abstrakte en ideële punt 'n greep op die konkrete lewe kan kry.”* Daarom het konsepte soos *differensiasie*, *pluralisme* en *skeptisisme* ontwikkel. Postmodernisme het verder ook gelei tot spanning en polarisasie in die samelewing, die staat, die kerk en selfs (belangrik vir hierdie afdeling van die studie) die verskillende generasies verteenwoordig binne families⁷³. Verandering en die effek daarvan op families word eerstehands ervaar. Van die belangrikste veranderinge wat plaasvind is:

⁷³ Verskeie definisies vir die konsep *“familie”* kan genoem word, maar vir die doeleindes van hierdie studie word volstaan met die verklaring van Olson & Leonard (1996:25-26) wat familie verklaar as: *“...any network of two ore more people linked over time emotionally and usually biologically and legally, sharing such things as home, spiritual and material resources, interpersonal care giving, memory, common agenda and aspirations.”*

- **Die ineenstorting van 'n enkele geloofsisteem**

Daar bestaan nie meer 'n universele konsensus oor wat waarheid is nie. Verskillende godsdienste poog elkeen om hul greep op die waarheid te bevestig en daarom verwar dit mense. Ook binne denominasies soos byvoorbeeld die NG Kerk, waarvan die navorser deel is, lees 'n mens gereeld in die briewekolomme van die plaaslike koerant, *Die Burger* en die amptelike blad van die kerk, naamlik die *Kerkbode* dat lidmate verward en onseker is oor die kerk se standpunte rakende verskeie kwessies soos homoseksualiteit, kerkeenheid, gemengde huwelike ensovoorts.

- **Die geboorte van 'n wêreldkultuur**

Vanweë die impak van Globalisasie en die tegnologiese vooruitgang word die wêreld kleiner en sterf plaaslike kulture met 'n bepaalde lewensuitkyk, tradisies en gebruike uit aangesien dit vervang word met 'n kunsmatige kultuur soos voorgehou deur die media. Die gevolg is dat godsdienste al hoe nader aan mekaar beweeg (godsdienste en kultuur is immers verweef aan mekaar en as die een beïnvloed word het dit 'n effek op die ander) en mense nie meer kan onderskei wat hulle godsdienste uniek maak en wat geld as waarheid nie. Dit word eerder 'n mengelmoes van standpunte en politieke korrekte sieninge wat almal akkommodeer.

- **Die ontwikkeling van 'n nuwe polarisasie**

Die uiteinde van bogenoemde is die ontstaan van konflik tussen die plaaslike kulture en die ontwikkelende wêreldkultuur wat alles en almal inslurp. Konflik ontstaan oor aspekte soos gemeenskaplike waarhede, waardes, opvoeding, morele ontwikkeling ensovoorts. Die beste voorbeeld hiervan is sekerlik die konflik wat daar tussen die V.S.A. (wat die sogenaamde Weste verteenwoordig) en Midde-Oosterse lande soos Iran, Irak, Afganistan, Sirië ensovoorts bestaan.

Bogenoemde skuiwe het 'n definitiewe invloed op Suid-Afrika en haar mense. Daar kan breedvoerig hierop gefokus word, maar dit is veral die invloed op die gesinslewe wat aandag verlang en in hierdie gedeelte verken gaan word.

6.2 Kenmerke van die moderne familie in die Een en Twintigste eeu

Binne die Westerse wêreld is daar 'n groot verskeidenheid gesinstrukture wat voorkom (sommige geleerdes sê tot soveel as 30 verskillende vorme). Gillespie (www.familyfocus.org, 2004) verwys byvoorbeeld na vyf verskillende strukture wat net voorkom binne die sogenaamde *saamgestelde gesin*. Daar kan onderskei word tussen (1) 'n Man met kinders wat trou met 'n vrou (wat nog nooit getroud was nie) sonder kinders, (2) 'n Vrou met kinders wat trou met 'n man (wat nog nooit getroud was nie) sonder kinders, (3) 'n Geskeide vrou met kinders wat trou met 'n geskeide man met kinders, (4) 'n Wewenaar / weduwee met kinders wat hertrou en (5) Geskeide ouers / Ouers wie se eggenoot oorlede is, wat trou en waarvan hulle kinders reeds volwasse is. So kan daar ook onderskei word tussen enkelouer gesinne, tradisionele gesinne (pa, ma en kinders), lede van dieselfde geslag wat kinders aanneem en 'n gesin vorm, kinders wat deur grootouers grootgemaak word en so sou 'n mens kon aangaan.

Volgens Steyn (2004: ongepubliseerde notas) toon navorsing dat die kerngesin die gesinstipe is wat nog die meeste in Suid-Afrika voorkom. Die grootskaalse verandering (paradigmaties, tegnologies ensovoorts) het 'n bepaalde invloed op die kerngesin wat kenmerke na vore bring wat baie verskil van gesinstrukture in vorige eras. Steyn (2004:2-3) verwys onder andere na die volgende kenmerke:

- Waar gesinne voorheen sterk op mekaar aangewese was vir oorlewing, is die kerngesin ekonomies onafhanklik van die wyer verwantskapsisteem. Die man beoefen 'n beroep wat 'n inkomste verkry van 'n ekonomiese struktuur buite

die gesin. In die verband sê Marais (2002:19) het die Nywerheidsomwenteling 'n groot rol gespeel aangesien dit die man se werksplek weggeskuif het van die huis na die fabriek, die myn of die kantoor. Saam met dit is die man se betrokkenheid by die funksionering van die familie ook baie ingekort aangesien die meeste mans vir lang tye afwesig was uit die huis. Een van die negatiewe oorsake wat hieruit voortgespruit het, is die feit dat seuns in die kardinale ontwikkelingsfases van hulle lewens sonder 'n dominante vaderlike figuur / mentor grootgeword het en baie sosioloë beskryf laasgenoemde as een van die groot redes vir ons sosiale – en maatskaplike verval.

'n Verdere aspek wat hier genoem kan word is die impak van die vrou se toetrede tot die arbeidsmark op die tradisionele familie-sisteem. Volgens Marais (2002:20) het getroude vroue se toetrede tot die arbeidsmark vanaf 1975 toegeneem van 15% tot 50% (met selfs hoër persentasies meetbaar in ontwikkelende lande). Vroue se invloed is in alle sektore van die arbeidsmag te sien en faktore soos globalisering het meegebring dat vroue lankal nie meer net werk om hulle families te onderhou nie, maar om hulle uit te leef, werksbevrediging te kry en vir vervulling.

- Die kerngesin bewoon 'n afsonderlike woning sonder ander verwante of ouers van die egpaar. Waar laasgenoemde wel gebeur is dit die uitsondering op die reël.
- Bande wat die kerngesin met die wyer sosiale netwerk het is uit vrye keuse en nie verpligtend nie. Kerngesinne wat in 'n sekere gemeenskap / geografiese gebied woonagtig is, is meer geneig om vriendskappe / verwantskappe te ontwikkel en mekaar van hulp te wees op verskillende maniere.
- Die industrieël-stedelike omgewing waarin die meeste kerngesinne hulle bevind het grotendeels gelei tot 'n afname in die geboortesyfer. Gevolglik krimp die lede van die kerngesin (vgl ook Stewart, 1996:87). Geografies is die kerngesin en haar verwante ook nie dikwels in dieselfde geografiese gebied nie. Dit bring minder kontak mee en gevolglik word verwante se gedrag

teenoor mekaar minder gekontroleer. Dit lei tot 'n afname in byvoorbeeld maatskaplike beheer wat toegepas sou word wanneer al die verwante een woning sou bewoon.

- Bogenoemde lei verder daartoe dat verhoudings tussen lede van die kerngesin privaat geword het. Die gesin se verhouding (positief of negatief) en gepaardgaande aangeleenthede is dus iets waarby ander verwante / vriende nie inmeng nie. Die probleem hiermee is dat (soos in bogenoemde reeds genoem) maatskaplike beheer baie moeiliker toegepas word en gevolglik raak verhoudings in die kerngesin makliker onstabiel en moeiliker opgelos.
- Die laaste kenmerk van die moderne gesin staan bekend as die emosionalisering van die kerngesin. Waar lede voorheen deel was van 'n uitgebreide gesin was daar 'n groot eenheid verwante wat mekaar emosioneel, fisies en geestelik bygestaan het. Binne die hedendaagse samelewing word verhoudings gepolariseer (daar word onderskei tussen die werk en die private lewe). Gevolglik is die gesin, wat maar 'n klein eenheid in 'n massa-samelewing vorm, baie meer aangewese op mekaar vir emosionele bevrediging as ooit tevore⁷⁴.

Uit bogenoemde punte kan ons aflei dat die kerngesin tot op hede die struktuur is wat nog die meeste voorkom in Suid-Afrika. Hoewel dit so mag wees, is dit egter nie sonder probleme nie. Vervolgens word daar gekyk na van die uitdagings wat aan die moderne familie / gesin gestel word.

⁷⁴ Hierdie stelling kan nie veralgemeen en toegepas word op alle kultuurgroepe in Suid-Afrika nie. Dit is wel grotendeels waar binne die Blanke, Afrikaans sprekende kultuurgroep waarvan die navorser deel vorm.

6.3 Knelpunte wat die moderne familie in die Een en Twintigste eeu bedreig

'n Groot verskeidenheid uitdagings word deur die huidige samelewing gestel aan die kerngesin. Die uitdagings sou na die mening van die navorser ingedeel kon word in Ekonomiese, Sosio-maatskaplike en Godsdienstige uitdagings. Indien hierdie uitdagings nie suksesvol hanteer word nie kan dit verder lei tot die degradering van die kerngesin en gevolglik word volgens die navorser se mening een van die sterkste instrumente wat 'n gesonde en gebalanseerde samelewing waarborg stelselmatig afgebreek. Die uiteinde is katastrofies aangesien daar nie 'n goeie alternatief is om die gesin se belangrike rol oor te neem nie.

Dit is nie die navorser se doel om oplossings in hierdie afdeling te verskaf nie, maar slegs van die belangrikste knelpunte uit te lig en te onderstreep. Die uitdaging sal wel wees om in die gedeelte wat handel oor die Liturgie / Erediens, 'n teorie te ontwikkel wat kan meewerk in die versterking en herstel van die Familiekonsep sodat dit verdere verbrokkeling kan teenwerk.

6.3.1 Ekonomiese knelpunte

Soos reeds genoem het die kerngesin geleidelik onafhanklik geword van die uitgebreide gesin. Hierdie onafhanklikheid geskied veral op ekonomiese gebied. Om die gesin te onderhou het die pa, soos reeds genoem, wat tradisioneel beskou is as die broodwinner dikwels vir lang tye van die huis af weggegaan ten einde 'n salaris te verdien. Hierdie verskynsel het die gesin onder emosionele druk geplaas aangesien die ma dikwels beide ouers se rolle moes vervul. Wat hierby aansluit is dat die gesin baie op hul eie aangewese was in tye van werkloosheid, krisis, siekte en dood. Wanneer die broodwinner nie meer kon voorsien nie, was daar nie meer 'n uitgebreide gesin waarop staatgemaak kon word nie. Verskeie faktore het ook met tyd veroorsaak dat vroue hulle ook al hoe

meer tot die arbeidsmark gewend het. Ook hierdie verskynsel het 'n geweldige impak op die tradisionele rolle wat daar in die gesin geheers het gebring. Die vrou het met die aanvaarding van 'n beroep volgens Steyn (2004:7) 'n dubbele werkklas gekry naamlik die van beroepsvrou en van tuisteskepper. Die verwarring in rolle wat hieruit ontstaan lei ook tot meer konflik tussen mans en vrouens in die huwelik. Ook wat die ouer-kind verhouding betref sien ons dat daar veranderinge plaasvind. Aangesien albei ouers werk moet substituuat versorging gekry word en dit het weer 'n invloed op die ouer-kind verhouding. Al bogenoemde tesame met die spanning van 'n prestasie-gedrewe samelewing, het die gesin 'n nog meer kwesbare instelling gemaak as voorheen. Die kwesbaarheid op die gesin word veral waargeneem in die hoë egskeidingsyfers wêreldwyd, maar ook plaaslik. Daarmee saam sien ons ook 'n toename in buite-egtelike verhoudings en permissiwiteit as pogings om die geweldige emosionele spanning waaraan man en vrou onderwerp word, deur oppervlakkige seksuele aktiwiteite te bevredig. Laasgenoemde faktore bring ekstra spanning op die kinders en aspekte soos egskeiding en buite-egtelike verhoudings bring 'n ongekende spanning in hulle lewens. Die uitdaging is dat hulle emosioneel vinniger moet aanpas en dit lei dikwels tot negatiewe gedragpatrone.

Olson & Leonard (1996:40) sluit ook aan by die kwessie van ekonomiese knelpunte in die familie wanneer hy statistieke noem van hoeveel gesinne ook as gevolg van die vinnig veranderende, tegnologieserende samelewing werkloos raak of onder die sogenaamde broodlyn leef. Die probleem met laasgenoemde is 'n afname in die fisiese – en emosionele gesondheid van gesinslede aangesien voldoende mediese sorg, 'n gebalanseerde dieet, voldoende behuising ensovoorts nie altyd beskikbaar is nie. 'n Toename in geweld en misdaad blyk ook 'n gegewe te wees in gesinne wat val in die lae inkomstegroep. Dit verhoog probleme op sosio-maatskaplike gebied soos in die volgende punt aangetoon.

6.3.2 Sosio-maatskaplike knelpunte

Volgens Louw (1989:15) kan ons al reeds sedert die Agtiende eeu sien hoedat daar 'n skeiding begin plaasvind het tussen die beroepslewe en die privaatlewe. Die rede hiervoor kan grotendeels toegeskryf word aan die opkoms van die handel en die ekonomie van die Agtiende eeu. Die gesin word dan ook nou die belangrikste basis vir emosionele ondersteuning. Soos reeds in die voorafgaande gedeeltes genoem het die uitgebreide familie se rol as ondersteuningsbasis plek gemaak vir die van die kerngesin alleen. Die gevolg hiervan was dat die kerngesin begin kontak verloor het met haar oorsprong en tradisie. Waar families in die verlede daar was vir mekaar, mekaar se laste gedra het en mekaar fisies, emosioneel en geestelik bygestaan het is dit nie meer die geval nie. In hedendaagse tye is mense sensitief om in ander mense se huishoudings in te meng en betrokke te raak by probleme. Een van die tragiese gevolge hiervan is dat jong mense in gesinne dus ook nie ander volwassenes behalwe hulle ouers het om na op te kyk as rolmodelle nie. Gevolglik is die kans dus baie beter vir jong mense om dieselfde foute te maak as die foute wat hulle ouers gemaak het, bloot omdat hulle nie van beter weet nie. DeVries (1994:91) sluit by die aspek van gebrekkige rolmodelle aan wanneer hy sê dat een van die redes vir die huidige krisis in die familie ook is as gevolg van ouers wat onvolwasse is. Met onvolwasse bedoel hy die gebrekkige vermoë van ouers om 'n geïntegreerde en deurleefde geloof aan hulle kinders te modelleer. Ouers versuim hulle Goddelike opdrag om hulle kinders (soos wat baie belowe het by hulle doop) te onderrig en te laat onderrig wat hulle geloofslewe betref en die gevolg is jong mense wat nie 'n lewende verhouding het met Jesus Christus nie.

Die probleem is verder ook dat baie gesinne wat nou op hulself aangewese is vir oorlewing, nie oor voldoende kommunikasievaardighede beskik om 'n gebalanseerde emosionele ondersteuningsbasis vir gesinslede te bied nie. Die gesin word ook in dieselfde asem, bedreig deur die feit dat die gesin self nie meer beskou word as die meningsvormer van die samelewing nie. Hierdie taak word eerder opgedra aan die ekonomie van die dag. In die proses word 'n

verbruikersmentaliteit gevorm en word die gesin geabsorbeer in wat Louw (1989:17) noem...*“die ritme van die stad”*, waar die moderne gesin fokus op verdien, vermaak en verbruik. Gesinsbindinge word dus al hoe minder bepaal deur godsdienstige waardes en al hoe meer deur ekonomiese waardes, materiële prestasies en behoeftesatisfaksie.

6.3.3 Godsdienstige knelpunte

Louw (1989:25) toon aan dat die grootste Godsdienstige knelpunt waarvoor die moderne gesin te staan kom beskryf kan word in terme van nuttigheid vs instelling (met ander woorde: die moderne gesin beskou Godsdienst óf as ‘n oorbodige, uitgediende gebruik óf ‘n noodsaaklike instelling waardeur God se heilsplan vir die wêreld gekommunikeer kan word) . Die huidige samelewingsveranderinge veroorsaak dat ouerskap en die gesinstruktuur nie meer primêr as ‘n roeping van God gesien word nie. Daarom het die inherente aard van die huwelik en die gesin se Goddelike bestemmingsfunksie tot ‘n groot mate verlore gegaan en word die huwelik en gesin geëvalueer volgens die nut wat dit vir die betrokke partye het (‘n baie egosentriese benadering wat tipies is van ‘n individualistiese samelewing). Solank as wat die betrokke partye se behoeftes bevredig word het die huwelik en gesin ‘n positiewe rol te speel, terwyl die teenoorgestelde geld wanneer eie behoeftes nie bevredig word nie. Louw sê voorts dat die gesin se karakter as instelling met ‘n verbondsverbinding en ‘n bepaalde geloofsverantwoordelikheid derhalwe plek gemaak het vir ‘n verbintenis wat al hoe meer in terme van ‘n juridiese saketransaksie en ‘n emosionele liefdeseksperiment geëvalueer word (die sogenaamde *“Hollywood-kits-huwelik”* sindroom geld ook al plaaslik waar baie huwelike binne maande na die voltrekking daarvan weer beëindig word. Die rede wat gewoonlik in die hof aangevoer word is *“onoorkombare verskille”*....)

Die ander probleem wat uit bogenoemde spruit is dan ook die feit dat die tradisionele gesinstruktuur al hoe meer gedefinieer word op grond van die heersende kultuur en aanvaarbare praktyke. Die wettiging van Gay huwelike en gepaardgaande reg om kinders aan te neem skep ook konflik binne kerklike kringe aangesien daar twee kampe blyk te wees wat dit of goedkeur of afkeur. Albei groepe gebruik egter die Skrif om hulle motivering te regverdig en daarom word die fokus op Skrifinterpretasie veral belangrik. Die ander probleem wat die kerk sukkel om te hanteer is die van saamwoon en voorhuwelike seks. Al hoe meer jong mense beskou die huwelik en tradisionele gesinstruktuur as uitgedien. Daarom woon hulle eerder saam. Die grootste rede hiervoor blyk ekonomiese redes te wees en weereens soos reeds genoem speel die Goddelike bestemmingsfunksie van die huwelik en die gesin 'n al hoe kleiner wordende rol in jong mense se keuse.⁷⁵

Die hartseer van bogenoemde is dat die twee persone wat besluit om saam te bly in so 'n nie-permanente verbintenis nie werklik enige sekuriteit het dat die ander persoon getrou gaan bly nie. Daar is min tot geen wetlike verpligting teenoor die maat nie en gevolglik is dit baie makliker om emosioneel en seksueel uitgebuit te word as in 'n permanente verbintenis waar die kerk en die staat by betrokke was.

⁷⁵ Om die voorbeeld van jong mense se persepsie dat die huwelik 'n uigediende konsep is verder te verduidelik kan daar selfs verwys word na ekstreme voorbeelde waar Suid-Afrikaanse jong mense wat graag byvoorbeeld Britse Burgerskap wil hê (vir beter werksmoontlikhede) so ver gaan as om met gewillige Britse burgers te trou (teen vergoeding!), die nodige permitte te kry om daar te kan werk en dan weer te skei (dieselfde geld ook vir immigrante wat plaaslike burgerskap wil hê!)

6.4 'n Profiel van families in Suid-Afrika

Die Suid-Afrikaanse Departement van Sosiale Ontwikkeling het in 2003 'n konsep plan saamgestel wat fokus op 'n stabiele familie lewe. Hierdie konsep plan bestaan uit deeglike navorsing wat in samewerking met die Raad vir Geesteswetenskap en Navorsing (hierna genoem: RGN) gedoen is. Die doel van die plan was om ook op nasionale vlak in 2004, saam met die res van die Internasionale gemeenskap wêreldwyd te fokus op die beklemtoning en herwaardering van families en die bydrae wat hulle maak in die samelewing. Die RGN se navorsing is saamgevat in 'n bondige verslag getiteld: "*1st Baseline document for the development of a national policy for families*" (Julie 2003) onder redakteurskap van Linda Richter, Yaw Amoateng en Monde Makiwane. Kennisname van hierdie navorsing se bevindinge is noodsaaklik ten einde 'n spesifieke profiel saam te stel van die deursnee Suid-Afrikaanse families (hoewel daar algemene ooreenkomste met familielewe in internasionale literatuur bestaan is dit tog belangrik om die unieke uitdagings, rigtingwysers en invloede van die Suid-Afrikaanse konteks in ag te neem wanneer dit kom by die kerk en spesifiek die Erediens se benadering tot die inkorporering en herstel van die konsep "*familie*"). Die navorser gee kortliks van die belangrikste bevindinge uit hierdie verslag.

- **Waarom is families belangrik?**

Volgens die verslag (2003:5) kan die konsep "*familie*" beskryf word as die primêre bron / fondasie van waaruit individuele ontwikkeling plaasvind. Anders gestel sou daar ook gesê kan word dat families die boustene van gesonde en stabiele gemeenskappe in die samelewing vorm. Volgens die verslag is familie verhoudings ook die belangrikste bron van sosiale ondersteuning vir die meeste mense. Veral in 'n tyd wat gekenmerk word as Postmodernisties en waar individualiteit hoogty vier is die toepaslikheid van laasgenoemde stelling baie

belangrik. Verder sê die verslag dat dit internasionaal erken word dat sterk, stabiele en ondersteunende families die optimum raamwerk verskaf vir die welstand van kinders. Hierdie raamwerk skep ook die basis vir die vorming van verantwoordelike ouers en rolmodelle na wie kinders kan opkyk vir leiding. Dit is veral laasgenoemde (ouers en rolmodelle) wat op hul beurt weer 'n kritieke rol speel in die wyse waarop kinders sosialiseer, fisiek / emosioneel / geestelik ontwikkel en die opvoeding wat hulle ontvang. Families is verder noodsaaklik in gemeenskappe, omdat dit positiewe, gesonde en gebalanseerde waardes kweek wat mense regdeur hulle ontwikkelingsfases beïnvloed om goeie landsburgers te wees en goeie verhoudings na te streef. Volgens die verslag (2003:5) is dit verder wêreldwyd bewys dat funksionele families daartoe lei dat:

- Kinders skool toe gaan en opvoeding kry
- Kinders beter op skool presteer
- Kinders 'n gebalanseerde selfbeeld het en meer selfvertroue toon
- Kinders 'n positiewe oriëntasie het van die toekoms
- Daar 'n duidelike afname is in gedragsprobleme, aggressie, misdaad en middelafhanklikheid is by kinders / jeug
- Daar 'n toename in werksproduktiwiteit is
- Stresvlakke laer is en minder stresverwante siektes voorkom
- 'n Beter basis geskep word waar die individu die kapasiteit aanleer om krisis en uitdagings meer doeltreffend te hanteer
- Ouer persone langer leef en 'n beter lewenskwaliteit geniet
- Gemeenskappe met groter sorg omsien na siek en gestremde familieledes in hul midde.

- **Watter veranderende tendense is daar in familie lewe te bespeur?**

Hoewel 'n groot meerderheid mense die familie beskou as 'n institusie wat besig is om te verdwyn (2003:6) is daar tog ook ander wat veranderinge in die familie lewe beskou as dinamiese prosesse wat meewerk om families te help om aan te pas by die veranderende sosiale – en ekonomiese kondisie in die land. In die Suid-Afrikaanse konteks het *Apartheid* 'n groot effek gehad op die tradisionele verstaan van familie ('n pa, ma en kinders) aangesien baie families geforseer is deur wetgewing om nie as families te funksioneer nie. Verpligte migrasie, armoede, minderwaardige opvoeding, swak behuising en vele ander aspekte het hiertoe aanleiding gegee. Saam met bogenoemde het aspekte soos kolonisasie en verstedeliking ook 'n wesenlike invloed op die familie lewe gehad waarvan 'n toename in individualiteit sekerlik die grootste effek is. Families kon nie anders as om aan te pas by hierdie veranderende omstandighede nie en dit het daartoe gelei dat ander vorme van familie aangeneem is om te kon oorleef. Hierdie heroriëntasie het gelei tot die ontstaan van sogenaamde nie-tradisionele families. Binne die Suid-Afrikaanse konteks wys die verslag daarop dat Suid-Afrika een van die lande is waarin daar die meeste verstedeliking plaasgevind het. Dit veroorsaak dat daar geweldige druk op die familie lewe is – insluitend druk op seksuele verhoudings, druk op die patrone en reëls waarvolgens huishoudings gevorm word, druk op die versorging van kinders asook op die instandhouding van familie netwerke. Die meeste huishoudings bestaan uit familie groepe, alhoewel nie-familie huishoudings tans soveel as een vyfde uitmaak van die verstedelike wit en swart mense. Daar is dus 'n groot toename in die ontstaan van nie-familie huishoudings. 'n (Kern) Gesin is die mees algemene vorm van familie, terwyl die uitgebreide familie in meer as 'n kwart van die totale huishoudings voorkom. Die instandhouding van familie waardes het baie families gehelp om onderdrukking en skeiding te kon hanteer.

Daar het ook 'n toenemende verandering in geslagsrolle plaasgevind. Vroue speel byvoorbeeld toenemend 'n groter rol in die ekonomie. Families waarbinne albei ouers werk plaas druk op die gesagsrolle in die huis. Dit lei tot medebesluitneming, kommunikasie en kameraadskap aan die een kant en tot depressie, familie geweld en familie disintegrasië aan die ander kant.

Adolesente swangerskappe, werkloosheid, die geneigdheid om laat te trou of om nie te trou nie en die behoefte om verder te studeer, veroorsaak dat jongmense by hulle ouers woon. Dit veroorsaak erge finansiële druk op families.

a. Familiebronne

Familiebronne word beskou as daardie materiaal / sosiale bronne wat noodsaaklik is vir families om mekaar te versorg en onderhou. Wat die familiebronne betref (2003:7) word die volgende interessante statistiek aangevoer:

- **Werk en die deelname aan die arbeidsmag**
- Meer geskoolde mense het werk.
- Meer mense het in stedelike gebiede werk as in die platteland.
- 61% van wit mense het werk terwyl 5 % werkloos is.
- 42% van swart mense het werk terwyl 42% werkloos is.
- Meer mans is steeds die hoof van die huishouding en hulle verdien meer as vroue. Waar die vroue die hoof is, verarm die familie dikwels. Vroue is baie meer as mans geneig om hulle geld te gebruik en te verdeel ter wille van beter opvoeding en gesondheid vir hulle kinders.
- Die ouderdomme van mense wat aan die arbeidsmag deelneem, is tussen 25 en 45.
- 71% van mense wat werk kry, werk in die informele sektor. Net 29,35% van mense kry in die formele sektor werk. Die informele sektor word gedomineer deur swart mense en die formele sektor deur wit mense.

- **Inkomste van huishoudings**

- 50% van Suid-Afrikaanse huishoudings is arm, 30% is lae middelklas en 12% is middelklas.
- Kerngesinne (21%) kom meestal onder die middelklas voor terwyl enkelouer huishoudings (67%) meestal by arm mense voorkom. Slegs 5% van enkelouers kom in die middelklas voor, terwyl net 34% van kerngesinne as arm geklassifiseer word.
- Inkomste is veel hoër in stedelike areas as in die platteland.
- Die Wes-Kaap en Gauteng het die hoogste mediaan inkomste per maand per familie en die Oos-Kaap en die Limpopo provinsie het die laagste.

- **Huishoudelike geriewe (spoeltoilet, telefoon, elektrisiteit, vullis verwydering, kraanwater, besit van 'n motor)**

- Waar mans aan die hoof is, beskik die huishouding oor gemiddeld vier van die geriewe teenoor twee waar vrouens die hoof van die huis is.
- Uitgebreide families beskik gemiddeld oor net twee tipes huishoudelike geriewe teenoor kerngesinne wat gemiddeld oor vier beskik.
- Stedelike huishoudings beskik gemiddeld oor vyf van die geriewe, teenoor plattelandse huishoudings se gemiddeld van een.

- **Finansiële bates en spaar (spaarrekening, stokvel spaar, pensioen spaar, effektrust, kontant lenings, lewensversekering en ander spaar moontlikhede)**

- 46% van alle hoofde van huishoudings beskik oor geen vorm van finansiële bates of spaar nie.

- 26% van alle hoofde van huishoudings beskik net oor een.
- Net 1% van alle hoofde van huishoudings beskik oor al sewe.
- Wit huishoudings beskik oor die meeste van die sewe.
- Net 19% van die bevolking het toegang tot mediese fondse. Die meeste hiervan is Wit en Indiër families.

- **Maatskaplike toekennings**

- 5,5 miljoen mense ontvang dit
- 95% van alle pensioenarisse ontvang staatstoekennings
- 2,5 miljoen kinders ontvang kinder ondersteuningstoekennings
- Die pensioen toekenning is twee maal die gemiddelde inkomste van die arm families, dus leef huishoudings op hierdie toekenning.

- **Ander belangrike inligting**

Die studie het verder bepaal dat:

- Mense wat in die platteland woon, baie meer geïsoleerd is en meestal net kontak met hulle eie familie het. Dit lei tot baie beperkings wat byvoorbeeld die soek van werk aanbetref.
- Vroue het minder sosiale netwerke as mans. Hulle het minder vriende as mans. Werkende vroue is nog meer geïsoleerd.
- Die navorsing het bewys dat swart families nie sulke sterk familie netwerke het soos wat verwag was nie. Dit het met armoede te make.
- Ouer mense maak baie minder sosiale kontak as jonger mense.

- **Oor opvoeding en onderwys:**

- Net 21% van alle kinders tussen die ouderdomme van 5 en 7 woon enige vorm van voorskoolse ontwikkelingsprogramme by.
- Slegs 1% van alle kinders met een of ander vorm van gestremdheid is by voorskoolse ontwikkelingsprogramme ingeskakel.
- Weens die feit dat meer vroue tot die arbeidsmark toetree en selfs beter as mans geskoold raak, bestaan daar 'n groot nood vir dagsorg, naskool sorg en vakansie sorg.
- Skool bywoning is verpligtend en kinders mag nie geweier word op grond van die feit dat hulle ouers nie skoolfooie kan betaal nie. Tog is 13% van kinders tussen die ouderdomme van 7 en 18 in die Oos-Kaap nie op skool nie, 11% in KwaZulu-Natal en 10% in Limpopo.
- 65% van swart kinders op die platteland is by 'n skool ingeskryf, teenoor 76% in die stedelike gebiede.
- 84% van wit kinders is by 'n skool ingeskryf.
- 23% van die graad 1's moet weer graad 1 herhaal as gevolg van onvoldoende opvoedingsvoorsiening, armoede en swak kindersorg.
- Skoolverlating is 'n groot probleem in Suid-Afrika. Daar is meer wit as swart kinders tussen die ouderdomme van 15 en 17 wat skool bywoon.
- Baie swart kinders begin op hierdie ouderdomme werk –waarskynlik om hulle families te ondersteun.

- **Verdere bevindinge oor die impak van MIV/vigs:**

- Vanaf 1992 tot 2002 het die MIV infeksie syfer van 1% na 15% gestyg.
- Daar is voorspel dat 1074 uit elke 100 000 mense in 2003 aan vigsverwante siektes sal sterf.
- Families waarvan lede vigs het, spandeer 'n derde van hulle inkomste aan mediese sorg.

- Vigs het ook werksverlies tot gevolg. Dit lei tot wanvoeding.
- As gevolg van die feit dat vroue al hoe jonger geïnfekteer word, gaan daar in die toekoms 'n oorskot ouer mans wees. Die gevolg hiervan kan wees dat vrouens al hoe jonger sal word wanneer hulle kinders kry en dat kommersiële seks en homoseksualiteit kan toeneem.
- Al hoe meer mense wat kan werk, sterf aan vigs. Dit kan veroorsaak dat kinders sal moet begin werk om te oorleef.
- Die toenemende getal weeskinders en kinder-families is 'n groot bron van kommer.
- Tussen 5% en 12% van Suid-Afrikaners is gedeeltelik of volkome gestremd.
- Gestremdheid speel 'n rol in die voorkoms van armoede.

b. Familie uitgawes

- **Afhanklikheid**

- Afhanklikes is mense onder 15 en bo 65 jaar wat deel van dieselfde familie vorm.
- 43% van die samelewing is jonger as 17.
- Kinders maak 45 % van die swart bevolking uit (37% is tussen 0 en 14); 18% van die wit bevolking, 43% van die bruin bevolking en 32% van die Indiër bevolking.
- Swart families het die laagste deelname aan die arbeidsmag, die hoogste werkloosheidsyfer en ook die hoogste afhanklikheidsyfer (71%). Die afhanklikheidsyfer onderskeidelik is 58% by bruin families, 43% by Indiërs en 42% by wit families.
- Afhanklikheid is hoër by huishoudings waar die vrou die hoof is.

- Die afhanklikheid ratio in plattelandse gebiede is 91%, teenoor 51% in die stede.
- 55% van kinders woon in 'n huishouding waar die inkomste per maand minder is as R1200 is. Dit is omtrent 10 miljoen kinders. 65% van hierdie kinders woon in KwaZulu-Natal, Limpopo en die Oos-Kaap.
- As gevolg van onder andere water- en voedseltekorte kom kindersterftes algemeen voor onder families wat in armoede lewe. Weens die druk wat as gevolg daarvan op families is, kan hulle nie aandag en korrekte hulp bied vir hulle adolessente kinders nie. Dit is problematies want dit is juis die tyd waarin hulle sukkel met seksualiteit, substansmisbruik en dies meer.
- 250 adolessente pleeg jaarliks selfmoord. Suid-Afrika is agtste op die internasionale lys van adolessente selfmoorde.
- Geweld neem toe in skole – so ook diefstal, gewapende aanvalle, vandalisme, intimidasie, aanrandings, bendes, verkragting ensovoorts. Dit is veral problematies by skole wat in benadeelde gemeenskappe geleë is.

- **Bejaardesorg**

- 1 uit 8 mense is bo 50 jaar. 7% van die bevolking is bo 60. Ons samelewing word vinniger ouer as wat dit groei. Wit bejaardes is twee maal meer as bejaardes van enige ander rasgroep in SA.
- 61% van die mense bo 60 is vroue.
- Ten spyte van die staat se hulp beskik 95% van die swart bejaardes in stedelike gebiede en 99% op die platteland nie oor mediese fondse nie.
- 85% van pensioentrekkers woon in drie generasie huishoudings.
- 48 000 van die bejaardes bo 65 woon in ouetehuse en nie by familie nie.

- **Sorg vir disfunksionele families**

- Misdad: Moorde, verkragtings en diefstal vorm 12% van ernstige misdad. Dit het 'n geweldige effek op families en kinders..
- Gevangenskap: Dit veroorsaak baie stres by families, veral as dit kom by die herintegrasie van die gevangene in die gemeenskap. Gevangenes sluit in kinders, moeders met babas, mans en vroue onder 21.
- Substans misbruik: 79% van swart jeug, 80% van bruin jeug, 71% van Indiër jeug en 51% van die wit jeug erken dat alkohol in hulle gemeenskappe 'n probleem is.
- 30% van laerskool kinders in Kaapstad het al met alkohol geëksperimenteer en 'n derde van die kinders tussen 11 en 17 was al dronk.
- In KwaZulu-Natal gebruik 12% van die graad 8 kinders dagga; 14% van die graad neges en 18% van die leerders wat pas klaar is met skool.
- Kokaiëne en heroïëne word ook toenemend gebruik.
- Geslag- en familie geweld: 91% dui aan dat dit nie aanvaarbaar is nie. Net 1% sê dat dit tog 'n misdad is wat strafbaar moet wees. Dit is duidelik dat dit aan die toeneem is.
- Kindermishandeling en verwaarlosing: Vanaf Januarie 2001 tot September 2001 is daar 15 650 kinderverkragtings aangemeld. 5859 van die slagoffers jonger as 11 jaar.
- Daar is 'n massiewe toename in die seksuele mishandeling van kinders – meer as 400% oor die laaste 8 tot 9 jaar.
- Die gemiddelde ouderdom van die slagoffers neem af (50% is nou onder 7).
- Die gemiddelde ouderdom van die van die oortreders neem ook af (43% onder 18).
- Aanranding neem toe.
- Bende verkragtings neem toe.

- Daar is 'n toename in die aantal kinders wat MIV positief is na 'n geskiedenis van seksuele misbruik.

c. Stabiliteit en onstabiliteit in die familie

- **Huwelik, egskeiding en wewenaar/weduwee**
 - Huwelike is minder in SA (355 per 100 000) as in die res van Afrika. Dit wil voorkom asof dit nog steeds aan die afneem is.
 - Die huwelik begin sy spesiale status in die wetgewing verloor.
 - Die ouderdom van mense se eerste huwelik is gemiddeld tussen die ouderdomme van 25 – 29.
 - Fertiliteit: Huidiglik 2.9 kinders per vrou (sterk afname).
 - Saamwoon: 11% van swart en bruin mense tussen 30 en 34 jaar, 4 % van wit mense en Indiërs. By wit mense is dit meestal die ryk mense wat saamwoon, terwyl dit die arm mense in die ander bevolkingsgroepe is.
 - Weduwees: Meestal swart persone.
 - Egskeidings: In 1999 is net onder die 40 000 egskeidings aangemeld – die meeste in Gauteng en die minste in Limpopo. Wit families begin skei tussen 20 en 24, die meeste is tussen 30 en 34. Swart families begin tussen 25 en 29 en die meeste is tussen 35 en 39. 89% van almal wat skei, was minder as 20 jaar getroud.
- **Weeskinders, kinderhuise en huishoudings waar die kinders die hoof is, is vinnig aan die toeneem**

Volgens die RGN verslag (2003:62) is die getal weeskinders in verhouding tot die totale bevolking in ontwikkelende lande in die omgewing van 2%. Binne die Suid-

Afrikaanse konteks speel die vinnige toename van die HIV virus en VIGS verwante sterftes 'n groot rol in die toename in weeskinders. Talle huishoudings verloor 'n ma, pa of beide ouers en in baie landelike gebiede word die bestuur van die hele huishouding dan die verantwoordelikheid van die oudste kind wat in baie gevalle glad nie bevoeg is om hierdie verantwoordelikheid oor te neem nie. Volgens statistieke wat in 2000 bekendgestel was, is daar op daardie stadium ongeveer 3 miljoen mense geïnfecteer met die HIV virus. Mediese navorsing toon dat VIGS verwante sterftes ongeveer 5-10 jaar plaasvind nadat 'n persoon met die virus besmet is. Tot op hede het daar ongeveer 517 000 sterftes weens VIGS plaasgevind. Met dit ingedagte is die realiteit dat die volgende 10-15 jaar 'n groot toename in VIGS verwante sterfgevallen en daarmee saam ook 'n toename in weeskinders tot gevolg gaan hê. Volgens die RGN verslag gaan die getal weeskinders in 2015 reeds soveel as 1,8 miljoen beloop. Hierdie toename het 'n definitiewe impak op die familie struktuur en aangesien dit voorkom of die regering nie besig is om die stryd teen HIV te wen nie word die druk al hoe groter op ander instansies, veral die kerk, om hande te vat en hierdie probleem aan te spreek. Bogenoemde opsig self regverdig al klaar waarom 'n studie soos hierdie belangrik is en waarom daar 'n herwaardering van die Erediens moet plaasvind ten einde gefragmenteerde families te akkommodeer.

6.5 'n Bybelse perspektief op familie

6.5.1 Inleiding

Volgens Nel (2004:1) sou dit onvanpas wees om die Antieke families te vergelyk met die moderne families vandag. Een van die groot redes hiervoor is die feit dat families as sosiale konstruksie 'n baie diverse en aanpasbare verskynsel is ten opsigte van hulle samestelling en funksionering⁷⁶. Nie net verskil die Westerse

⁷⁶ Dearman (1998:117) beaam dit wanneer hy verklaar: *“The modern western term ‘family’ does not have an exact equivalent in the Old Testament and the reason is that*

konsep van familie met die van die Antieke konsep, wat volgens Sanders (2002:117) 'n baie sterk patriargale karakter gehad het, maar daar was ook onderlinge verskille in laasgenoemde se verstaan van familie. Verder moet daar in ag geneem word dat die konsep van familie oor 'n tydperk van ongeveer 1200 jaar (die tydperk wat die Ou Testament min of meer tot stand gekom het) 'n groot ontwikkelingsproses plaasgevind het binne hierdie konsep. Elke konteks (hetsy dit die Joodse, Griekse of Romeinse wêreld was) het uiteenlopende sieninge gehandhaaf rondom families. Dit beteken egter nie dat die Bybel nie vir ons enige waarde het in ons poging om die familiekonsep te herwaardeer en te herinterpreteer in die lig van die talle uitdagings wat tot hiertoe al genoem is nie. Wat net belangrik is, is dat daar rekening gehou sal moet word met die feit dat daar duidelike kultuurhistoriese verskille tussen die Antieke wêreld en die moderne Westerse wêreld bestaan en dat hierdie diverse kultuurkontekste 'n groot invloed het op die ontwikkeling, samestelling en funksionering van families. Die uitdaging sal eerder wees om sekere waardes waarvolgens Antieke families (en in die besonder dan die families van die Ou – en Nuwe Testament) geleef het, te identifiseer en dit van toepassing te maak op ons huidige verstaan van familie⁷⁷. 'n Verdere uitdaging sal ook wees om hierdie waardes verder te belig vanuit die Erediens / Liturgie en te kyk hoe dit ons kan help om die familiekonsep te herwaardeer sodat dit ook opbouend en helend kan inwerk op gefragmenteerde families.

the two societies in question – modern western and ancient Near Eastern – have different ways of defining kinship and social identity.”

⁷⁷ Purvis (1998:152-154) stel dit duidelik wanneer sy verklaar dat die Bybel nie benader moet word as 'n dokument wat uitsluitel wil gee oor een spesifieke familievorm wat aanvaarbaar is nie, maar eerder deur die verskillende familievorme en familiale taal wat die Bybel gebruik, die leser wil herinner dat God sentraal staan en dat die Bybel iets wil kommunikeer van God se aard en Sy verhouding met die mensdom.

6.5.2 'n Ou Testamentiese blik op die familie

6.5.2.1 Terminologie

'n Volledige verstaan van wat die konsep "*familie*" binne die Ou Testament beteken, word volgens Freedman (1992: Logos Library System) bemoeilik deur twee faktore. Die eerste is die feit dat daar 'n baie lang ontwikkelings tyd verloop het waardeur die familie-konsep beweeg het en die tweede is dat daar verskeie terme bestaan in die Ou Testament wat ons in vandag se tyd bloot net vertaal as "*familie*"⁷⁸. Binne die Ou Testamentiese en spesifiek die Israelitiese verstaan van "*familie*" kan daar basies drie sosiale eenhede onderskei word. Daar word kortliks net gekyk na elkeen en wat hulle beteken in terme van die sosio-ekonomiese konteks waarin hulle gefunksioneer het.

- **Die stam (shevet)**

Bogenoemde kan beskryf word as die primêre eenheid waarop sosiale en territoriale organisasie in Israel plaasgevind het. Die *shevet* is opgebou uit verskillende families en kan basies teruggelei word na die twaalf seuns van Jakob, wat dan ook die twaalf stamme van Israel verteenwoordig wat voortgespruit het uit die stamvader Abraham.

- **Die clan (mishpaha)**

Die vertaling van *mishpaha* is problematies aangesien dit dikwels vertaal word met *familie*, maar in der waarheid kan bestaan uit 'n groot aantal families. Die groeperinge van families het gewoonlik 'n gemeenskaplike voorouer gehad.

⁷⁸ Volgens Louw (1989: 33-34) kan daar binne die Ou Nabye Ooste onderskei word tussen drie familietipes nl. die fragiaat (die oudste broer tree op as hoof van die familie en word telkens oorgedra van broer tot broer), die matriargaat ('n algemene familievorm onder Semitiese stamme wat veral gekenmerk word deur die feit dat die kinders se afkoms deur die genealogie van die moeder loop) en die patriargaat (die mees algemene familiebinding in Israel waar die man absolute gesag het oor die vrou(e) en kinders en die familiestruktuur sterk hiërargies en outoritêr funksioneer.

Volgens Nel (2004:2) het die *clan* dan ook bepaalde sosio-ekonomiese -, juridiese -, religieuse - en militêre take vervul wat te groot was vir 'n enkele familie om te vervul.

Sosio-ekonomies kan veral verwys word na die rol van die gemeenskaplike voorouer (*go'el*) wat 'n paar belangrike verantwoordelikhede gehad het om harmonie en stabiliteit in die *clan* te verseker. Hierdie verantwoordelikhede het onder andere ingesluit (1) om geregtigheid te laat geskied indien een van die *clan* lede vermoor word / verontreg word (vgl. Numerie 35), (2) om 'n manlike erfgenaam van 'n *clan* lid wat vroegtydig gesterf het namens laasgenoemde groot te maak (vgl. Deuteronomium 25:5-10), (3) om eienaarskap van grond in die *clan* te bewaar / behou (indien 'n *clan* lid deur swak finansiële beplanning sy grond kon verloor, moes die *go'el* dit namens hom koop en bestuur (vgl. Levitikus 25:23-28), (4) *clan* lede wat geld skuld te help om van hulle skuld verlos te word (sodat die ander familie lede nie as gevolg daarvan skade lei nie)

Op militêre gebied was die *clan* (soos aangetoon in die sensusopnames van Numerie 1 en 26) ook verantwoordelik om die hoeveelhede soldate te lewer wat nodig was om 'n oorlog te maak. 'n Goeie voorbeeld hiervan vind ons in Rigters 6:34 e.v. ; 8:2).

- **Die uitgebreide familie (*bayit* / *bet'ab*)**

Elke *clan* was weer opgebou uit verskillende uitgebreide families wat volgens Nel (2004:2) bestaan het uit: *“al die afstammeling van 'n lewende voorvader (dit kon selfs soveel as drie geslagte in een huis behels), met uitsluiting van die getroude dogters (wat by hulle mans se families ingeskakel was), maar weer met die insluiting van die slawe met hulle families.”*) Die *bayit*⁷⁹ word ook as die belangrikste sosiale eenheid in Israel beskou aangesien dit die eenheid was

⁷⁹ Die begrip word in die LXX vertaling aangedui deur die woord *“oikos”*. Lg. Dui 'n bepaalde woonplek aan en verwys ook meer spesifiek na 'n huishouding waarbinne 'n groep mense as gevolg van familieverbindinge op 'n bepaalde plek of onder een dak saamwoon (vgl. Louw, 1989:33).

waar die individu die sterkste gevoel van deelname, identiteit, beskerming en verantwoordelikheid ondervind het. Groei van die uitgebreide familie het plaasgevind deur geboortes, aanneming, die verkryging van vroue vir die seuns en die deelmaak van slawe en hulle gesinne in die familie. Hoewel die *bet'ab* ook die gevaar geloop het om uit te sterf as daar byvoorbeeld sprake van infertiliteit en sterftes was, was daar ook genoeg meganismes in plek om die toekoms van die *bet'ab* te verseker. Wanneer die hoof van 'n huishouding sou sterf het die seuns hoofde geword van hul eie huishoudings en wanneer dit nie moontlik was nie het die oudste broer of relevante familielid die gesin ingeneem en versorg.

Die basis van bogenoemde familiebindinge was die ingesteldheid van familiegenote op mekaar se belange. Families het mekaar gehelp, versorg, ondersteun en beskerm. Hierdie solidariteitsgevoel en sorgsame verbintenis van familie lede teenoor mekaar het egter stadig maar seker begin verbroekel met die vestiging van Israel in Kanaän, die toename in welvaart gedurende die bloeitydperk van die konings en 'n groeiende individualisme (vgl. Louw, 1989:35).

6.5.2.2. Israel as familie van God

Die begrip "*Oikos*" verkry in die Bybel ook 'n wyer betekenis wat nie net verwys na 'n bepaalde huisgesin nie, maar ook na die groter familiegeheel en selfs bepaalde stamme in Israel. Teksgedeeltes soos 2 Sameul 7:11 & Psalm 127:1 dui vir ons aan dat familie nie net verstaan word as bloedverwante nie, maar ook na afstammeling en almal wat onder een dak saamwoon. Ons lei ook hieruit af dat die begrip *oikos* ook 'n baie duidelike beskermingsfunksie gehad het (vgl. Louw, 1989:37).

Gegewe die sentraliteit van familie in die Israelitiese kultuur is dit dus ook te verstane dat die familiale verhouding met God 'n invloedryke metafoor geword het in die Ou – sowel as die Nuwe Testament (vgl. Dearman, 1998:124). Met die

verloop van tyd het daar dus 'n subtile verband tussen die familie en die gemeente as God se *qahal Jahwê* ontstaan. Verskeie teksgedeeltes bevestig hierdie verband tussen die bloedfamilie en God se familie. In Eksodus 4:22 word Israel byvoorbeeld aangespreek as God se eersgebore seun (met al die voorregte wat eersgeborenes dan ook geniet het in daardie tyd), in Hosea 1:2-11 en 11:1-9 word verwys na die volk Israel as die afvallige kinders⁸⁰ (seuns en dogters) van God. Stede in Jerusalem en Samaria staan bekend as God se dogters (vgl. Jesaja 1:8 en Jeremia 6:2) en God se vaderskap oor die mense (selfs Sy moederlike eienskappe soos in Jesaja 49:1-17) word ook bevestig op verskeie plekke (vgl. Jesaja 63:16, 64:8).

Saam met die familie-metafoor word die metafoor van God wat in die huwelik tree met Israel (en Juda) ook gebruik. Dit is veral in die profetiese literatuur byvoorbeeld Hosea, Jesaja, Jeremia en Esegïel waar hierdie beeld dien as teken dat God hom onlosmaaklik verbind aan sy kinders. Wanneer Israel afvallig word, word dit ook in terme van terme beskryf wat hoort by die huwelik. In die verband sê Dearman (1998:125): *“The rupture in the relationship between God and people is personified as promiscuity, adultery or harlotry; God’s judgement upon them is like that of divorce.”*

Hoewel die verskillende familievorme ooglopend patriargaal en hiërargies was en baie van die gebruike (soos poligamie, die bevoordeling van die oudste seun, die min regte van vroue en kinders ensovoorts) vir ons wat in 'n westerse, postmoderne samelewing woon vreemd opval, is dit egter belangrik om verby die kulturele verskille te kyk en raak te sien dat daar in al hierdie familievorme sekuriteit opgesluit lê vir die individu. Die waarde van die teologiese verstaan van die familie-metafoor is ook baie belangrik aangesien dit mense verseker dat God hom totaal verbind aan ons en Sy skepping. Hierdie verbintenis vind veral

⁸⁰ Hosea gee sy kinders simboliese name (vgl. Hosea 1:6-9) wat Israel se identiteit verteenwoordig en daarom ook laasgenoemde se rebelsheid uitbeeld in hulle verhouding met God.

gestalte in die ryk tradisie van die erediens wanneer die geloofs familie saam voor God vergader.

6.5.3 'n Nuwe Testamentiese blik op die familie

6.5.3.1 Terminologie

Volgens Freedman (1992: Logos Library System) en Nel (2004:2) word daar basies twee begrippe gebruik vir die familie en konsepte wat relevant is daaraan. Die een is *patria*, wat genealogies verstaan moet word (met ander woorde familie verstaan in terme van herkoms) en die ander is *oikos* (*familia* in Latyn) wat dui op die huishouding of huisgesin (vgl. ook VandeKemp, 1991:112). Laasgenoemde sluit baie aan by die Ou Testamentiese konsep van *bet'ab* en sluit basies almal (bloedfamilie, aangetroude familie, slawe ensovoorts in wat op 'n gegewe tydstip afhanklik is van die oudste voorvader se sorg en beskerming). Die algemeenste term wat egter gebruik word vir familie is die *oikos* (huishouding). Volgens Joubert (2002:236) moes die vroeë Christene op grondvlak ook betreklik gou duidelikheid kry hoe hulle hul geloof in Christus sou uitleef (binne die ruimte van die *oikos* / huishouding of binne die breër openbare sfeer). Die eerste Christene het egter gekies vir die *oikos* as dominante sisteem en daarmee saam vir die klem op gemeenskap, onderlinge versorging en verbondenheid aan mekaar. Laasgenoemde waardes is insiggewend wanneer ons kyk na die verhouding tussen die natuurlike familie en die kerk as familie.

6.6 Die verhouding tussen die huishouding (natuurlike familie) en die kerk.

Volgens Freedman (1992: Logos Research System) is dit nie vreemd om te sien dat die natuurlike huishouding 'n baie belangrike rol gespeel het in die groei en

die karakter van die vroeë Christelike kerk nie. Verskeie gedeeltes soos byvoorbeeld Handeling 10 (die bekering van Cornelius en sy gesin), Handeling 16:15,31-34 (die bekering van Lideia se gesin en die gesin van die tronkbewaarder in Fillipi en vele ander dui vir ons aan dat natuurlike families in die geheel tot bekering gekom het en op hierdie wyse ingesluit is by die kerk (vgl. ook Joubert, 2002:238). Paulus verwys selfs ook in sommige van hierdie gedeeltes na die verhouding wat daar bestaan het tussen die kerk (*ekklesia*) en die huishouding (*oikos*) deurdat baie van die eerste gelowiges se huise gefunksioneer het as kerke / bymekaarkom plekke vir gelowiges.

Met die optrede van Jesus is hierdie verhouding tussen die *ekklesia* en die *oikos* verder beklemtoon deurdat Jesus by verskeie geleenthede (vergelyk byvoorbeeld Matt 10:21,34-36) gelowiges opgeroep het om te kies tussen hulle natuurlike families en hulle lojaliteit aan Hom (as verteenwoordiger van die *ekklesia*). Volgens Nel (2004:4) word die kerk dus voorgestel in familiale terme as 'n nuwe *oikos*⁸¹ met die Vader wat gelowiges beskerm. Gelowiges is daarom mekaar se ware broers en susters (die nageslag of *patria* van Abraham) en nie die Jode nie. Tesame hiermee sê Nel (2004:4) moet besef word dat die doel van die Christelike kerk nie deur bogenoemde was om natuurlike families op te breek nie ('n mens hoef maar net te kyk na 'n teks soos 1 Korintiërs 7:11-12 waar egskeiding veroordeel word, om dit te besef). Die doel is eerder om gelowiges te help onderskei dat die geestelike familie (die verhouding waarin daar met hulle medemens en met God gestaan word) 'n baie belangrike fondament is en selfs ten koste van 'n natuurlike familie kan wees as laasgenoemde 'n struikelblok word wat geestelike groei en toewyding aan God nadelig beïnvloed.

⁸¹ Die begrippe *Oikos* en *oikia* is dus nie bloot net sekulêre terme nie, want ons sien dat dit nie net in hulle letterlike betekenis (vgl. Matt.2:11, 7:27 en 9:7) voorkom nie, maar ook in hulle metaforiese betekenis van familie of huishouding (vgl. Matt.13:57, Mark.6:4, Joh.4:53, 1 Kor.1:16, 2 Tim.1:16 en 4:19).

6.6.1 Die Metafoor van die kerk as familie het sterk en swakpunte

Volgens Mouton (2004:1) is daar verskeie voordele wat bogenoemde metafoor vir die kerk inhou. Dit is veral wanneer 'n mens in terme van 'n familiale bril en taal begin kyk na die Bybel dat die waarde duideliker word. Die kerk as nuwe *oikos* / huisgesin dui vir ons in die eerste plek op God wat inisiatief geneem het om 'n nuwe verhouding tot stand te bring tussen Hom en die mens (vergelyk Johannes 3:3-8 en 2 Korintiërs 5:17) en daardeur ook aansluit by die verbondsteologie wat aantoon dat ons deel is van God se geestelike familie wat ons geërf het deur ons verbondenheid aan Abraham (vergelyk tekste soos Genesis 12:2-3, Eksodus 20:1 ensovoorts).

In die tweede plek is dit opmerklik dat die nuwe tuiste wat gelowiges van God ontvang, 'n tuiste is waar vreemdelinge (die *xenoi* en *paroikoi*) en randfigure soos die armes, siekes, weduwees en weeskinders ook welkom is (vergelyk Efesiërs 2:12,19). Laasgenoemde bring 'n nuwe identiteit, 'n nuwe naam en 'n totaal nuwe oriëntasie tot stand wat selfs biologiese bande kan oorstyg en herinterpreteer⁸² (vergelyk Markus 3:31-35 en Matteus 10:34-39 in die verband). Waardes wat in hierdie nuwe familie beklemtoon word is waardes soos liefde, lojaliteit, gehoorsaamheid, lof en eer teenoor God, respek, deernis en ondersteuning om maar net 'n paar te noem. Kortom sou ons kon sê dat dit 'n familie is met wat Mouton (2004:2) noem: “ nuwe huisreëls, huishoudelike kodes en riglyne” (vergelyk in die verband onder andere Kolossense 3:18-25 ; Efesiërs 5:21-6:9 ; 1 Petrus 2:18-25). Hierdie nuwe reëls waarvolgens geleef word, vra 'n transformasie van die kultuur waarin die gelowiges hulle bevind. Dit vra met ander woorde 'n alternatiewe taal, opvoeding van kinders, identiteitsmerkers en funksionering van simbole en rituele as voortdurende herinneringstekens van

⁸² Sien veral Barton (1998:137-138) se bespreking as uitbreiding op hierdie punt. Hier beklemtoon hy dat ...”family is not an end in itself..” en verwys hy na die feit dat wanneer daar in terme van die familie van God gedink word daar ook in eskatologiese – en ekklesiologiese terme gedink word. Wanneer die biologiese familie dus verbind word aan die huisgesin van God kry dit potensiaal in die opsig dat dit 'n kanaal word waardeur God transformasie kan bring.

God se verbond met die mens (meer van laasgenoemde in die hoofstuk oor die rol van die Liturgie).

Burger (1995:7-11) beklemtoon ook die winspunte van 'n sterker klem op die gebruik van die familie-metafoor. Hierdie winspunte sluit onder andere die volgende sake in:

- **Die koinoniale basis van die christelike geloofsgemeenskap word meer geaksentueer.**

Van al die beelde en metafore wat die Bybel gebruik, is die familie-metafoor sekerlik die een wat die gemeenskaplikheid of koinoniale aard van die geloof die meeste na vore bring. Binne die een en twintigste eeuse westerse kerk blyk hierdie punt een van die grootste uitdagings te wees. Wanneer die klem op die koinoniale basis / gemeenskap geplaas word ervaar mense 'n stuk geborgdheid waar elkeen aanvaar word soos hy / sy is ; beleef elkeen dat daar op mekaar se behoeftes ag gegee word en dat mede-gelowiges mekaar versorg ; ervaar mense dat hulle behoort & word hulle identiteit verder uitgebou.

- **Die christelike geloofsgemeenskap leer om haar lotsverbondenheid en lojaliteit aan 'n groter saak beter te verstaan.**

Een van die grootste kenmerke van die postmoderne mens is die voorkoms van voluntarisme. Oral om 'n mens sien jy hoedat mense toenemend hul eie agendas het en dat daar baie min sprake is van lojaliteit ten opsigte van groter sake en instansies. Die familie-metafoor kan egter help om grotendeels hierdie gebrek aan lojaliteit te herstel. Binne die familie as sosiologiese konstruk word daar dikwels dinge van jou verwag⁸³ wat jou vriendekring byvoorbeeld nooit van jou sal verwag nie. Daarom kan ons sê dat familie

⁸³ Binne die familieband is die verhoudinge nie altyd so rooskleurig nie. Daar kan spanning, onsekerheid, konflik, misverstand, diskommunikasie, aggressie, pyn, hartseer en selfs trauma voorkom. Al hierdie aspekte kan nie net vermy word nie, maar moet op 'n daaglikse basis in die oë gekyk word en hanteer word.

persoonlike belange / voorkeure oorstyg en 'n besonderse lojaliteit vra. Die realisme oor die lewe wat families na vore bring help individue in die kerk verstaan dat daar sake groter as hulself is en dat daar 'n mate van beperking moet wees ten opsigte van persoonlike voorkeure en keusevryheid.

- **Dit help die christelike geloofsgemeenskap om helderder te kan praat oor beide die genade – en eiskant van die evangelie.**

Die familie-metafoor help die kerk verder om beter te onderskei tussen die genade – en eiskant van die evangelie. Die genade-metafoore word byvoorbeeld mooi saamgevat in terminologie soos die Vaderskap van God en die kindskap van gelowiges.⁸⁴ Aan die ander kant val die klem in die familie-metafoor egter ook op die huisreëls wat bestaan en sodoende gelowiges help om die dissipline en gebodkant van die lewe met God en met mekaar te onthou. Wat laasgenoemde betref sê Burger (1995:10) dat die familie-metafoor ons help om te onthou dat (1) die reëls (met spesifieke verwysing na die Tien Gebooie) nie 'n lewe in hulleself het nie, maar altyd binne verhoudings verstaan moet word, (2) dat daar groei in mense se etiese bewussyn is waarmee rekening gehou moet word & (3) dat die vorming van karakter en deugsaamheid belangriker is as die afdwing van wettiese gehoorsaamheid aan reëls.

- **Dit beklemtoon die radikaliteit van 'n keuse vir Christus.**

Jesus maak die opmerking oor die kerk as alternatiewe familie in die teksgedeelte van Matteus 12:46-49. Binne die kerk val die grense te dikwels nog saam met die grense van die natuurlike lewensverbande soos die biologiese familie, sosiologiese groep of volk. Die implikasies van Matteus 12:46-49 behoort dus helder verreken te word.

⁸⁴ Die teksgedeelte in Efesiërs 2:19 beeld dit mooi uit. Daar staan geskrywe: *“Julle is dus nie meer ver van God af nie, nie bywoners nie, maar mede-burgers van die gelowiges en lede van die huisgesin van God.”*

- **Dit is bevorderlik vir ekumeniese verhoudinge.**

Die term *ekumene* (“*oikoumene*”) is ‘n direkte afleiding van die huis-gedagte en hou daarom ook verband met die familie-metafoor. Groter sensitiwiteit hiervoor kan dus ook lei tot opbouende gesprekke tussen verskillende kerke / denominasies en hul rolle as lede van God se unieke familie.

Daar is egter ook negatiewe aspekte van die familie-metafoor wat genoem behoort te word. Volgens Nel (2004:5) is die negatiewe aspek van die betekenis van kerk as surrogaatfamilie dat dit in sommige kontekste baie moeiliker geïmplementeer kan word as ander. Dit is byvoorbeeld baie moeiliker om hierdie begrip te inkorporeer in makro gemeentes waar daar baie mense is wat mekaar nooit goed sal ken nie. Dit kring ook wyer uit as ‘n mens dink aan die implikasies van hoe ons as familie van gelowiges in ‘n bepaalde stad of in Suid-Afrika as geheel kan saamleef. Is dit dus enigsins moontlik om hierdie metafoor vandag nog suksesvol te kan implementeer soos wat dit gedoen is in die Vroeë kerk?

Soos wat daar reeds in die voorafgaande gedeeltes genoem is sou dit onverantwoordelik wees om ‘n bloudruk van die Antieke familie net so vantoepassing te maak op die hedendaagse konteks wat ‘n totaal ander sosio-kulturele konteks verteenwoordig. Dit is egter belangrik om bepaalde waardes en implikasies van familie-wees soos wat dit toe verstaan is, deur te trek na ons moderne verstaan van families en die uitdaging is dan om te kyk hoedat hierdie nuwe insig veral in die Liturgie / Erediens (en ook binne ander strukture van die kerk) kan deurwerk ten einde ‘n opbouende effek te hê op familie lewe in die geheel. Vervolgens word daar gepoog om ‘n paar sleutelimplikasies uit te lig van wat tot dusver genoem is oor ‘n Bybelse verstaan van families en hoe dit toegepas kan word in ons moderne siening van familie. Laasgenoemde implikasies sal die weg baan vir die ontwikkeling van ‘n pastoraal-liturgiese teorie wat familie-sensistief is en binne die Gereformeerde konteks gebruik kan word.

6.7 Integrasie van familie as sosiologiese en eietydse verskynsel

6.7.1 Noodsaaklikheid van die klem op 'n herwaardering van familie vir die kerk en Erediens

Dit is duidelik dat in die lig van alles wat in die voorafgaande gedeeltes van hierdie hoofstuk beskryf is dat die moderne familie as instelling 'n krisistydperk beleef wat ongeëwenaar is in die geskiedenis. Verskillende faktore dra daartoe by dat die kerk en baie ander samelewingsinstellings wat hulle moet beywer vir stabiele families se stemme "stil" geraak het in die wyse waarop hulle families beskerm en bevorder. Tog is daar ook aangedui dat die Bybel vir ons sekere riglyne gee wat ons in gedagte kan hou in ons heroriëntasie ten opsigte van ons verantwoordelikheid teenoor families.

Marais (2004:2-4) & Burger (1995:1-12) noem 'n paar teologiese vertrekpunte wat noodsaaklik is vir ons huidige verstaan van familie. Die oogmerk met hierdie vertrekpunte is om onder andere aan te dui dat die herwaardering van die familie-konsep in die eerste plek juis die kerk se verantwoordelikheid en prioriteit behoort te wees. Hierdie verantwoordelikheid word later verder deur die ondersoeker uitgebrei na die ruimte van die Erediens. Hierdie vertrekpunte word kortliks genoem en bespreek ten einde 'n integrasie te probeer aandui tussen familie as sosiologiese verskynsel en familie as ekklesiologiese verskynsel:

- Die drie-enige God, Vader, Seun en Heilige Gees, is 'n relasionele wese⁸⁵. Hierdie relasie en eenheid behoort meer in die kerk en erediens beklemtoon te word aangesien dit mense help om te verstaan wat familie in die praktyk behels. Verskeie voorbeelde in die Bybel kan hier genoem word soos: Johannes 17, waar Jesus ons vra om één te wees soos wat Hy en die Vader

⁸⁵ Konrad Raiser (1991:91v) verwys na die "*divine society of the Trinity*" en sê onder andere dat die Triniteit 'n simbool of voorbeeld vir die totale lewe is. Binne die Triniteit sien ons 'n harmonieuse verhouding gekenmerk deur vrede en wedersydse ondersteuning sonder dat een van die lede Sy unieke identiteit verloor.

een is. Die gebed in Getsemane wat Jesus tot sy Vader bid is nog 'n treffende voorbeeld van hierdie eenheid.

- Wanneer Christene wedergebore word, word hulle outomaties deel van God se familie⁸⁶. Hierdie “*weergeboorte*” is in baie opsigte selfs meer betekenisvol as die bloedverwantskap wat met 'n aardse familie bestaan. Hoewel die idee nie is om die bloedfamilie en die geestelike familie teenoor mekaar af te speel nie, is die doel hier om Christene te laat ontdek dat elkeen beskore is om deel van God se nuwe familie (familia Dei) te word ongeag die status (wat in baie gevalle soos reeds aangetoon gefragmenteer en vol seer is) van hulle aardse familie. Burger (1995:5) verwys in aansluiting by bogenoemde na die belangrikheid van Jesus se uitspraak in Matteus 12:46-50 wat basies aandui dat die kerk 'n nuwe familieverband word waardeur alle ou familieverbande (die van die biologiese familie en ander) dus gerelativeer word en van sekondêre belang word. Die lewe binne hierdie nuwe huishouding van Jesus is nie maklik en vanselfsprekend nie, maar iets wat bekering van mense vra en sterk geestelike dissipline vereis.
- Die kwaliteit en groei van onderlinge verhoudings in aardse families is 'n direkte uitvloeisel van die verbintenis wat daar gemaak is tussen God en mens (deur die verbond) en deur Jesus Christus met sy kerk. Familiële verhoudings kan daarom verder beskryf word as verbondsverhoudings waar 'n lewensverbintenis (na aanleiding van Christus se voorbeeld van selfverloëning) gemaak is.
- 'n Sentrale tema binne die Bybel is die van onvoorwaardelike liefde. Hierdie kwaliteit kry veral gestalte binne die intieme ruimte van die familie. Om hieraan gehoor te gee moet daar doelbewus wegbeweeg word van 'n patriargie / matriargie wat hiërargies en neerdrukkend van aard is teenoor

⁸⁶ Hiermee wil die navorser egter nie die implikasies van die genadeverbond naamlik dat God die inisiatief eerste geneem het om die verhouding tussen Hom en die mens te herstel, reduceer of ongedaan maak nie. Reeds direk na die sondeval (vgl. Gen.3:9) soek God na die mens en later in Gen.15 bevestig Hy sy heilsplan met Abraham en sy nageslag. Dit bereik 'n hoogtepunt in Christus wat die Middelaar is van die nuwe verbond en deur sy bloed, gelowiges uit alle volke van sonde loskoop en insluit by sy familie.

sekere lede en meer na 'n inter-generatiewe benadering waar almal (oud en jonk) se stem en bydrae belangrik is.

- Binne die Bybelse verstaan van familie en veral die kwessie van geslagtelikheid, is die konsepte *gelykheid* en *uniekheid* belangrik. Binne die skeppingsorde is man en vrou geskape as gelyke mense na die beeld van God. Net so is die lede van die familie (man, vrou en kinders) nie noodwendig dieselfde nie, maar beskik elkeen oor unieke gawes wat nodig is vir die voortbestaan van die familie. Hulle posisie en funksie in die familie word dus bepaal deur hulle interafhanklikheid van mekaar en nie hulle selfstandigheid nie.
- Alle lede van die familie (dit sluit in kinders, bejaardes en gestremdes) beklee 'n volwaardige plek in die familie en die samelewing. Laasgenoemde status is nie net beskore vir funksionele volwassenes nie. Elke persoon (klein en groot) is na die beeld van God geskape en moet so hanteer word.
- Familie kan nie noodwendig gesien word as die enigste primêre konteks waarbinne geloofs-, etiese en morele vorming plaasvind nie, maar dit dien as 'n onontbeerlike integrasiepunt vir die inoefening en toepassing van geloof en etiek in die lewe. Die familie se taal, voorbeeld en kultuur speel hier 'n baie belangrike rol. Guernsey (1988:14) stel laasgenoemde baie duidelik wanneer hy verklaar: “ *Building a Christian value system happens similarly to the process of disciple making and socialization. It is the family that most normally presents the child with the capacity of language, and it is the family that passes on its culture and value system through the vehicle of that language.*”
- Daar kan uit die Bybel afgelei word dat die verskillende strukture en funksies van families kontekstueel relevant was. So was die Bybel in die besonder sensitief vir sosio-ekonomiese faktore wat kwesbare familieledes soos weduwees, weeskinders, vreemdelinge en gestremdes kon uitbuit en is hulle uitgesonder vir beskerming.
- Hoewel die Bybelse model van die huwelik en gesin nie direk net so op die moderne Westerse samelewing toegepas kan word nie (dink byvoorbeeld aan

al die Ou Testamentiese gebruike soos die aanvaarding van poligame huwelikke, die voorkeur wat gegee word aan die oudste seun in terme van die erfreg, die beginsel dat 'n manlike familielid met 'n kinderlose weduwee moet trou om 'n nageslag te verseker en die weiering van 'n vrou se reg om van haar man te skei) blyk die Bybelse perspektief op familie wel waardevol te wees wanneer dit beskou word vanuit die waarde en sekuriteit wat dit toevoeg tot 'n beide volwassenes en kinders se lewens. Ongeag dus die vorm van familie (bv. die enkelouergesin) mag dit nie gestigmatiseer word nie, maar juis ondersteun word om hierdie waarde / sekuriteit wat dit bied in stand te hou (vgl. Dearman, 1998:127).

- Binne die Bybel sien ons 'n interafhanklikheid tussen die verskillende generasies in 'n familie. Dit is veral hier die ouers se rol wat beklemtoon moet word aangesien hulle oor die verantwoordelikheid beskik om hierdie interafhanklikheid te stimuleer sodat die familie 'n ruimte van sorg kan wees waar al die verskillende generasies geakkommodeer word.
- Anders as in die huidige geïndividualiseerde klimaat behoort families nie in isolasie van mekaar te leef nie, maar 'n hegte gemeenskap te vorm waarbinne kinders grootgemaak en ouer persone versorg kan word. die Ou – en Nuwe Testament is hier 'n voorbeeld van hoe families 'n hoeksteen kan vorm om 'n gebalanseerde, gesonde en regverdige gemeenskapslewe te bewerkstellig.

6.8 Samevatting

Vervolgens 'n paar samevattende opmerkings oor die gedeelte tot dusver en die implikasies vir die studie verder.

- Die belangrikste implikasie wat ons kan aflei uit die voorafgaande perspektief is dat daar 'n nuwe verwondering by die familie plaasvind oor wie en wat God is. Hierdie verwondering is volgens Miller (1991:20) 'n proses wat voortdurend

aan die gang is om die familie te transformeer om meer en meer die *imago Dei* (beeld van God) te weerspieël. Die Bybelse familie was baie sterk gefokus op 'n korporatiewe en kollektiewe identiteit en dit was binne hierdie identiteit wat die individu konstant herinner is aan sy / haar verbondenheid met die verhale van God se betrokkenheid by Israel en Sy redding deur Jesus Christus van Nasaret (ons oudste broer!). Daarom is die uitdaging aan die kerk en spesifiek die ruimte van die Erediens om hierdie kollektiewe identiteit so te stimuleer dat die individue groter kennis aangaande God se intensies teenoor hulle verkry (vgl. Bosman, 2004: Buvton se Familia navorsingsgroep). Om die kollektiewe identiteit te versterk behoort daar terselfdertyd gefokus word op die biologiese – sowel as die geestelike familie. Die een hoef nie die ander uit te sluit nie, want hulle is tog in voortdurende wisselwerking met mekaar. Om hierin te slaag sou daar dus op verskeie elemente gefokus behoort te word. Die rol en implikasies van die Verbond, die fokus op die sakramente (veral die Nagmaal) en die sinvolle akkommodering van die verskillende tipes spiritualiteitsvoorkeure in die gemeente asook die rol van gasvryheid wat gefokus is op die gemeenskap van gelowiges is maar van die aspekte waarop gefokus sou kon word. Daar word meer uitgebrei hierop in hoofstuk Ag.

- Die gesigshoek van die familie word beskou as 'n nuwe, vars, alternatiewe verstaansraamwerk / teologiese verwysingsraamwerk waardeur daar na die alledaagse lewenspraktyk van die gesin, die kerk en die samelewing gekyk word. So 'n raamwerk het tot gevolg dat daar nie net na binne gefokus word op die individu se behoeftes nie, maar ook kollektief gekyk word na die sosiale nood van die omgewing en die lede daarbinne, wat deel vorm van die nuwe groot huishouding.
- Bybelse families het die groot verantwoordelikheid van onderrig en vorming van hulle kinders ernstig opgeneem en op hierdie wyse God se bevel om gehoorsaam te wees aan Hom eerbiedig. Die kerk het die verantwoordelikheid om (in 'n groot mate as verteenwoordiger van die laaste agent wat werklik betrokke is by kinders se geloofsopvoeding) geleentheid in

families, die erediens, die skool en die samelewing te stimuleer waar kinders Bybelse waardes kan leer en hulle kan heroriënteer daarvolgens.

- Die Bybelse gesinne het verantwoordelikheid vir mekaar aanvaar en was daarom bewus van enige magte / kragte wat vernietigend kon inwerk op die familie se funksionering. Die kerk moet deeglik rekening hou met die moderne kragte wat op families inwerk. Politieke agendas, geweld, globalisering, magsmisbruik en materialisme is maar 'n paar voorbeelde hiervan. Die kerk en spesifiek die Erediens moet 'n ruimte word waar hierdie kragte die hoof gebied kan word sodat families opnuut hulle verantwoordelikheid teenoor mekaar kan ontdek.
- Binne die onderskeie familie-strukture was daar aangewese persone (oudste voorvaders en relevante familie lede) wat die verantwoordelikheid gehad het om harmonie en stabiliteit in die familie-sisteem te verseker. Wat die moderne familie betref sou die belangrikheid van geloofwaardige rolmodelle en helde / heldinne beklemtoon kan word. Hier gaan dit spesifiek oor die identifisering van persone wat in lewende verhouding met Jesus Christus leef en die wyse waarop hulle in die kerklike strukture en die Erediens (hetsy deur getuienis of leiersposisies wat vervul word) aangewend word om 'n voorbeeld vir veral kinders en die jeug te stel.
- Die laaste beginsel wat sterk na vore kom uit Bybelse families is dat hulle verteenwoordigers was van hoop. Hulle het aan die vreemdelinge, eensames, uitgeworpenes en verbryseldes 'n tuiste en 'n toekoms gebied. Die kerk en spesifiek die Erediens moet 'n ruimte word waar die individue op die periferie van die samelewing ook 'n gevoel van "*behoort aan*" ontwikkel en nie bedreig voel nie. Hierdie beginsels hou sterk verband met die skep van 'n atmosfeer van aanvaarding en gasvryheid in die kerk en die ruimte van die erediens is die ideale plek om uiting hieraan te gee.

Soos reeds genoem in die samevattende opmerkings van hoofstuk 5, is dit noodsaaklik om die "*mede-vennote*" te identifiseer wat 'n belangrike rol behoort te speel in die herwaardering van die Pastorale dimensie van die Liturgie. Die

eerste vennoot is in hierdie afgelope hoofstuk breedvoerig bespreek. Die tweede vennoot se bydrae is egter net so belangrik. Ons noem hierdie vennoot die liturg / pastor wat die Erediens begelei en as verteenwoordiger dien van die ontmoeting wat God met die geloofsgemeenskap wil bewerk. Die liturg / pastor moet begrip hê vir die belangrike rol wat hy / sy speel en daarom is dit noodsaaklik om in die volgende hoofstuk aandag te gee aan laasgenoemde se identiteit en die wyse waarop hy / sy betrokke is in die ontmoeting tussen God en die geloofsgemeenskap.

HOOFSTUK 7 - DIE HERWAARDERING VAN DIE PASTORALE IDENTITEIT VAN DIE LITURG

7.1 Inleiding

Om getrou te bly aan die doel van hierdie studie, naamlik die ondersoek na die helende dimensie van die Gereformeerde liturgie is dit belangrik om nie net uitsluitlik te fokus op die Pastorale komponente wat ons aantref binne die Liturgie en die algehele herwaardering van die Erediens as sulks nie, maar dat daar veral ook gefokus sal word op die rol wat die *liturg* as aanbiddingsleier / voorganger speel in die ontsluiting van die Pastorale dimensie van die Liturgie en die herwaardering van die Erediens ten einde *heling van die familie* te bewerkstellig. Soos reeds in Hoofstuk een aangedui beleef die Institusionele kerk en spesifiek die NG Kerk 'n baie groot transformasie. Hierdie transformasie is op alle vlakke waarneembaar en kan nie net as 'n klomp kliniese prosesse beskryf word nie. Deur dit alles is daar ook mense betrokke wat geraak word deur hierdie oorgange. Dit is veral die pastor wat midde hierdie transformasie besig is om al hierdie kragte te hanteer en fasiliteer. Die eise wat aan die amp van die pastor gestel word neem meer en meer toe en daarom is dit baie belangrik om vir 'n wyle te fokus op die identiteit van die pastor en die wyse hoe hierdie verandering hom / haar raak. Burger & Wepener (2004a:6-7) sluit hierby aan wanneer hulle sê dat daar 'n groeiende onsekerheid is oor die identiteit van die amp van die predikant wêreldwyd. Hulle verwys na drie moontlike redes hiervoor. (1) 'n Paar dramatiese skuiwe binne die Christendom word voorgehou as moontlike eerste rede. Die skuiwe van Moderniteit na Postmoderniteit asook die beweging van 'n Christendom na 'n Post-Christendom era⁸⁷ en die gepaardgaande invloed wat dit op die kerk het is reeds in hoofstuk 1 bespreek en is dus net vir kennisname. (2) 'n Verdere onduidelikheid oor wat die amp van die pastor behels het te doen met

⁸⁷ Waar die amp van die pastor in die verlede 'n baie sterk fokus gehad het op prediking en lering, bring die Post-Christendom era 'n nuwe uitdaging tot die amp naamlik om God se kerk ook missiologies te begelei. Die vorming van die kerk en die gee van die nodige toerusting om die kerk 'n gestuurde agent van God te maak in 'n wêreld waar die Christelike geloof al meer op die periferie geskuif word, word nou uiters belangrik.

die eise wat gestel word ten opsigte van wat Burger en Wepener (2004a:7) noem: "...‘n ander taal, behoeftes, sosiale teorie, verwagtings en eise van jonger geslagte." Verskillende generasies wat ook verskillende spiritualiteite aanhang word deur die huidige veranderinge duideliker geaksentueer. Laastens moet daar ook in ag geneem word dat daar ook binne die Suid-Afrikaanse konteks groot veranderinge was. Die skuif weg van ‘n teologie van Afrikaner nasionalisme (wat apartheid teologies verdedig het) na ‘n teologie van versoening, heling en heropbou het baie predikante ook onkant gevang in die sin dat waar baie van hulle leiers was in eksklusief wit gemeentes daar nou ruimte gemaak moet word vir gemeentes met multi-kulturele karakters. Voeg daarby ook die gebrekkige opleiding ten opsigte van die hantering van kernsake soos die hoë misdaadsyfers, HIV / VIGS, kerkeenheid tussen die VGK en NGK en groeiende armoede, dan besef ‘n mens watter geweldige eise daar aan die amp van die predikant gestel word.

Daarom is dit noodsaaklik om die amp van die pastor te herwaardeer. Bogenoemde skuiwe (en die ander wat later in die hoofstuk beskryf sal word) bied unieke uitdagings aan die bediening van die pastor en het ‘n invloed op sy / haar identiteit. Die uitgangspunt wat die ondersoeker handhaaf is dat die veranderinge en onsekerheid wat die amp van die pastor betref nie net sy / haar rol as liturg beïnvloed nie, maar ook die wyse waarop hy / sy sensitief is vir die behoeftes van die families wat tydens die erediens verteenwoordig word.

Wanneer die ander rolle negatief geraak word (soos wat onder andere aangetoon sal word deur te kyk na die verskillende stressore en gevolge van die stressore op die predikant) het dit dus ‘n effek op die pastor se rol as *liturg* en die wyse hoe hy / sy die Pastorale dimensie van die Erediens ontsluit. Wanneer die spesifieke stressore en die gevolge van laasgenoemde bespreek is, word daar gekyk na ‘n Bybelse – en Teologiese fondasie vir die pastor se *identiteit* en dit lei tot ‘n konstruering van ‘n Pastorale identiteit wat die pastor as *liturg* benodig om die uitgangspunte van hierdie studie suksesvol te implementeer en oor te dra.

'n Herwaardering van die *identiteit* van die pastor en spesifiek die Pastorale identiteit van die pastor sal volgens die ondersoeker ruim bydra tot 'n nuwe benadering wat nodig is vir die Gereformeerde erediens. Die doelwit van hierdie hoofstuk is daarom onder andere om:

- (1) Die rol van die pastor as liturg te beklemtoon sodat 'n nuwe, kreatiewe belangstelling in die Erediens / aanbidding gekweek kan word en groter waardering gekweek word vir die potensiaal wat opgesluit lê in die geloofsfamilie.
- (2) Die faktore wat lei tot 'n ondermyning van die pastor se identiteit aan die kaak gestel sal word sodat daar by die pastor 'n hernude selfvertroue kan ontwikkel van sy rol as liturg en spesifiek dan ook van sy insette in die Liturgie as die persoon wat tydens die erediens rigting gewend sal lei, lidmate sal opvoed, lidmate sal onderhou, lidmate met God sal versoen en helend te werk gaan in mense se lewens.
- (3) Die besef sal tuisbring dat die *identiteit* van die pastor en spesifiek die liturg, nie net iets is wat beperk word tot die Erediens nie, maar geïntegreerd moet funksioneer binne die wyer bediening en samelewing ook.

7.2 Bybelse merkers aangaande die amp van die pastor

Burger en Wepener (2004b:15-22) poog om die kontekstuele uitdagings wat aan die amp en die identiteit van die pastor gestel word te meet aan die Bybel se siening van die amp. Dit is egter opmerklik dat die Bybel nie 'n duidelike, uitgestippelde stel riglyne gee vir die amp nie. Daar is wel 'n paar konstante merkers wat in ag geneem behoort te word vir die herwaardering van die amp van die predikant en wat kan help om die spesifieke rol van liturg verder te bely. Daar word vervolgens kortliks na van hierdie riglyne gekyk.

7.2.1 Ou Testament

Die oënskynlike onduidelikheid oor die leierskap in die Bybel het grotendeels te make met die wisselwerking tussen die voortdurende verskille in konteks en die behoeftes van samelewings binne hierdie konteks.

Nuwe sosiale kontekste het daarom unieke uitdagings en behoeftes aangaande die leierskap na vore geroep. Leiers se rol en take aan hulle opgelê het verskil van situasie tot situasie. Dink maar aan die verskillende leiers in die aartsvadertyd (Noag, Abraham, Isak, Jakob ensovoorts), die tyd wat Israel in ballingskap was (Moses se rolle as wetgewer, regter, priester, profeet en leermeester) en so ook ander dinamiese leiers in die Rigterstyd, Koningstyd, Ballingskap, na-Ballingskap en die tyd van die Wysheidsleraars (vgl. Burger en Wepener, 2004b:16).

7.2.2 Nuwe Testament

Die wisselwerking tussen die sosiale konteks en die tipes leiers benodig was nie uitsluitlik tot die Ou Testament beperk nie. Ook in die Nuwe Testament is hierdie ontwikkeling te bespeur. Burger en Wepener verwys onder andere na die verskillende leiers wat onderskei kan word in die literatuur van Paulus, 1 Petrus, Johannes en Handeling. Die ontwikkelings in laasgenoemde literatuur sien volgens Burger en Wepener (2004b:17-19) kortliks as volg daarna uit:

7.2.2.1 Pauliniese briewe

Die verantwoordelikheid van elke lidmaat binne die liggaam van Christus (die kerk) word beklemtoon. Paulus wys daarop (byvoorbeeld in Romeine 12) dat daar erkende plekke en rolle in die gemeenskap vervul moes word en daarom is

verskeie gelowiges ingespan met 'n bepaalde taak en outoriteit om hierdie rolle te vervul.

7.2.2.2 1 Petrus

Die woord “*presbyteros*” figureer wat dui op die ampswerk en die spesifieke Pastorale funksie wat verrig moes word. Die amp word ook nou beskou as 'n voltydse beroep wat gesag het en wat vergoed moes word.

7.2.2.3 Handeling

Hier vind ons verwysings na die Twaalf apostels se getuienistaak (dit word meer beklemtoon as hulle leiersfunksies). Hulle werk het daarom ook meer behels om te preek (onder andere ook tekens en wonders te doen), getuienis te gee oor Jesus se opstanding, onderrig te gee en gebede te doen. Die bediening was ook hoofsaaklik aan die heidene en opvolgers van bestaande leiers is nie in die eerste plek deur mense aangewys nie, maar deur die werking van die Heilige Gees.

7.2.2.4 Die Pastorale briewe

Spesifieke terminologie begin in bogenoemde ontwikkel vir die bediening. Kernbegrippe soos *diakonoï* (om spesifieke take te verrig), *presbyteroi* (oudstes wat aansien geniet het en 'n voorbeeld moes stel) en *episkopoi* (wat nie noodwendig oudstes was nie, maar spesifieke take gehad het) het ontwikkel.

Bogenoemde aspekte toon aan dat daar nie een spesifieke beeld aan die leiers van die Bybel toegedig kon word nie. Verskillende sosiale kontekste het

verskillende tipes leierskap vereis. Daar is egter wel 'n paar konstante merkers wat die Bybel aandui as belangrik, wanneer daar oor die amp gedink word. Hierdie aspekte word bloot net genoem (vgl. Burger en Wepener, 2004b:19).

7.2.3 Aspekte aangaande die amp waaroor die Bybel konstant is

7.2.3.1 Leierskap is onontbeerlik

Regdeur die Bybel sien ons hoedat die Here verskillende leiers in verskillende krisis situasies opgeroep en bekwaam het om die volk Israel en gelowiges te begelei.

7.2.3.2 Vir elke situasie / spesifieke taak is daar 'n roeping

'n Verskeidenheid leiers word teëgekomp in die Bybel. In die Ou Testament sien ons mense tree op as regters, profete, priesters, leermeesters ensovoorts. In die Nuwe Testament vervul hulle die funksies van diakens, ouderlinge, herders, apostels, dissipels, evangeliste, profete en leraars. Elke konteks en situasie vereis die vervulling van 'n unieke tipe geestelike leierskap. Kerke moet dus gehoorsaam wees aan hulle konteks en die tipe leierskap wat benodig word.

7.2.3.3 Leiers se verbintenis aan – en kwaliteit lewe voor God is belangrik

Die *wees-funksies* van geestelike leiers is baie belangrik. *Wees-funksies* hou verband met die etiese gedrag en optrede van leiers voor ander mense. Aspekte

soos deurleefde spiritualiteit ('n geloof wat deur dae bevestig word), gasvryheid, strewe na geregtigheid ensovoorts is van die aspekte wat belangrik is.

7.2.3.4 Leiers het 'n dienskneg karakter

Leiers het nodig om God se patos (se hart / se ingesteldheid) teenoor die mens te verstaan. In die Bybel ontdek ons hierdie ingesteldheid in die vorm van 'n paradoks (die sogenaamde swak-sterk beginsel). Jesus se krag / sterkte is geleë in die feit dat Hy kon swak word (aan die kruis) en sodoende die dood oorwin. Die krag wat verkry word via Golgota en die verheerlikte Christus vorm deel van die kern-identiteit van die amp. Jesus stel vir ons die voorbeeld as die ware Kneg. Dit is 'n voorbeeld wat deur die Bybelse leiers se *wees-funksies* gekommunikeer is en vandag nog net so noodsaaklik is.

7.2.3.5 Leiers se verantwoordelikheid moet gedeel word

Leierskap in die Bybel het selde net van een persoon afgehang. Gedeelde leierskap word sterker en sterker beklemtoon hoe meer kompleks die situasie raak. Paulus is byvoorbeeld in sy apostelskap deur assistente bygestaan (dink maar aan Aquila, Priscilla, Stefanus ensovoorts). Jesus se dissipels het ook unieke rolle vervul en saam met Paulus het hulle mekaar se rolle gekomplementeer in die Vroeë Kerk.

7.3 Teologiese basis van die Pastor se identiteit

7.3.1 Identiteit uitgedruk in teologiese terme

Wanneer daar teologies na die begrip *Identiteit* gekyk word, word dit duidelik dat daar nie net bloot in terme van eksistensiële – , kulturele – en sosiale terme na die begrip gekyk kan word nie. Volgens Williams (1969:74) veronderstel die Skrif se siening van *Identiteit* dat dit ook (wat bogenoemde kategorieë betref) getransendeer word tot 'n toestand wat meer is as bogenoemde juis vanweë die feit dat die mens in 'n nuwe verhouding met God staan as gevolg van sy / haar bekering en verlossing. Kritzinger (1994: Logos Library System) beaam dit wanneer hy verklaar:

“Christian conversion was never a merely religious experience; it was also a way of becoming a member of a community where people would find their identity in Christ rather than in their race, social status, or sex ...”

Die vraag wat sterk na vore kom in die fundering van *Identiteit* is : *“Wie is ek?”* Wanneer hierdie vraag vanuit 'n teologiese konteks gevra word, word dit altyd in relasie tot God gedoen, omdat die verhouding tussen God en mens 'n konstante proses van dialoog is.

Die kulminering van hierdie konstante dialoog is sekerlik dit wat God deur Jesus Christus gedoen het. Daarom is dit volgens die ondersoeker belangrik om aan te toon dat 'n teologiese begroning van wat *Identiteit* is, gedoen behoort te word met Jesus Christus as sentrum.

Volgens Louw (2001:1) is daar in die teologiese begroning van *Identiteit* tekens van 'n koersverandering wat plaasvind in 'n persoon se lewe. Hierdie koersverandering is 'n wegbeweeg van die *eie-ek* na 'n relasionele verhouding tussen God en mens wat onder andere gekenmerk word deur die Verbond, deur Geloof en deur Gehoorsaamheid. Geloof en gehoorsaamheid verbind die nuwe

mens binne die verbondsverhouding aan wat Louw noem, “‘n nuwe oriënteringspunt naamlik: die trou en genade van God⁸⁸.”

7.3.2 Kriteria vir ‘n Pastorale identiteit

Volgens Louw (2001:2) kan daar onderskei word tussen die volgende elemente in ‘n Pastorale identiteit (die elemente word net kortliks genoem):

7.3.2.1 Ontiese aspek

Dit hou verband met die wese van die nuwe mens. Daar vind ‘n gerigtheid plaas weg van die ou lewe na ‘n ontdekking van die waarde van ‘n nuwe lewe saam met God. In hierdie ontdekkingstog word die klem op vrypraak, versoening en vergifnis vooropgestel. Die pastor leef dus nie meer net vir homself nie, maar word deur sy / haar roeping en bekering getransformeer tot ‘n veranderingsagent van God wat meewerk aan sy koninkryk. Hierdie aspek fokus op die kwalitatiewe aard van die pastor se identiteit. Teksgedeeltes wat hiermee saamhang is onder andere:

- **2 Kor 5:17 –18:** “*Iemand wat aan Christus behoort, is ‘n nuwe mens. Die oue is verby, die nuwe het gekom. Dit alles is die werk van God. Hy het ons deur Christus met Homself versoen en aan ons die bediening van die versoening toevertrou.*”

- **Rom 6:8:** “*Ons het saam met Christus gesterwe; daarom glo ons dat ons ook saam met Hom sal lewe.*”

⁸⁸ Die uitdaging waarvoor die liturg telkens te staan kom in die erediens is om die geloofsfamilie voortdurend te herinner deur middel van die prediking, rituele en sakramente, dat God betroubaar en genadig is en dat hierdie kwaliteite juis binne relasie / verhoudings tasbaar en sigbaar word.

- **Rom 6:11:** *“Julle moet dus altyd onthou dat ook julle vir die sonde dood is, maar vir God lewe, omdat julle een is met Christus Jesus.”*

- **Kol 3:1:** *“Aangesien julle saam met Christus uit die dood opgewek is, moet julle strewe na die dinge daarbo waar Christus is, waar Hy aan die regterhand van God sit.”*

7.3.2.2 Logos

Dit hou verband met die sin en betekenis wat die pastor as nuwe mens in die lewe vind en die waarde wat hy / sy as nuwe mens tot hierdie lewe toevoeg, omdat sy / haar lewe nou uitsluitlik Christus-gerig is. Teksgedeeltes wat hiermee in verband staan is onder andere:

- **Gal. 2:20:** *“ en nou is dit nie meer ek wat lewe nie, maar Christus wat in my lewe. Die lewe wat ek nou nog hier lewe, leef ek in die geloof in die Seun van God wat sy liefde vir my bewys het deur sy lewe vir my af te lê. “*

- **Rom 8:10:** *“Omdat Christus in julle is, gee die Gees aan julle die lewe op grond van God se vrypraak, hoewel die liggaam vir die dood bestem is as gevolg van die sonde.”*

7.3.2.3 Pneuma

Volgens Louw (1999:213) bring die Heilige Gees ‘n nuwe dinamiese gerigtheid aan die menslike bestaan. Waar dit voorheen vir die persoon gehandel het oor ‘n na binne gerigte selfhandhawing word hy / sy getransformeer na ‘n na buite gerigte selfverloënde mens. Dit is dus duidelik dat Heilige Gees aanleiding gee tot nuwe gedrag, ‘n nuwe styl, ‘n nuwe gesindheid en wysheid (daar word gewoonlik gewys na die beweging vanaf die inkarnatiewe na die inhabitatiewe en

geïnternaliseerde werklikheid van die Gees. Wat die pastor se identiteit betref sê Louw (1999:214) neem hy / sy die rolle van tolk (vertolker), getuie, dienskneg en priester aan. Teksverse wat hiermee in verband staan is onder andere:

- **Gal. 5:25:** " *Ons lewe deur die Gees; laat die Gees nou ook ons gedrag bepaal.* "

- **1 Petr 4:10:** " *As goeie bedienaars van die veelvoudige genade van God moet elkeen, namate hy 'n genadegawe ontvang het, die ander dien* "

7.3.2.4 Ethos

Dit hou verband met die pastor se gesindheid, lewenstyl, norme en waardes. Volgens Louw (2001:3) vind 'n Christelike identiteit beslag deur 'n gestalte van liefde aan te neem. Een van die beste maniere om hierdie gestalte tot uiting te bring is deur 'n gesindheid van opofferende nederigheid waar die behoeftes en welstand van 'n mens se **naaste**⁸⁹ voorrang bo die van jou eie geniet. Uit laasgenoemde kan dus ook afgelei word dat hierdie aspek van die Christen se identiteit onlosmaaklik gekoppel is aan die verhoudings waarbinne die gelowige en spesifiek dan die pastor staan met betrekking tot die gemeenskap van gelowiges. Hierdie verhouding sluit die aspekte van diens, sorg, kongruensie, navolging en getuienis in. Teksverse wat hiermee in verband staan is onder andere:

⁸⁹ Die pastor se rol is nie net beperk tot die ondersteuning van die geloofsfamilie waar hy / sy dien nie, maar sluit ook die breër gemeenskap in. Deur sy / haar betrokkenheid in die gemeenskap word verhoudings en vertrouwe gebou en word mense buite die kerk ook ingenooi in die transformerende kring van die geloofsfamilie.

- **Ef 4:1:** *“Ek druk julle dit op die hart, ek wat ’n gevangene is omdat ek die Here dien: Laat julle lewenswandel in ooreenstemming wees met die roeping wat julle van God ontvang het. “*

- **Ef 5:1:** *“Omdat julle kinders van God is en Hy julle liefhet, moet julle sy voorbeeld volg. “*

- **Kol 3: 12-13:** *“Julle is die uitverkore volk van God wat Hy baie lief het. Daarom moet julle meelewend, goedgesind, nederig, sagmoedig en verdraagsaam wees. ¹³Wees geduldig met mekaar en vergewe mekaar as die een iets teen die ander het. Soos die Here julle vergewe het, moet julle mekaar ook vergewe “*

7.3.2.5 Pathos

Dit hou verband met die sensitiwiteit van die pastor tot die nood om hom / haar. Wanneer die pastor in sy / haar bediening opreg strewe na egtheid en empatie vir diegene wat in nood verkeer is hy / sy besig om God se ontferming op ’n sigbare wyse gestalte te gee. Teksverse wat hiermee in verband staan is onder andere:

- **Fil 2:3:** *“Moet niks uit selfsug of eersug doen nie, maar in nederigheid moet die een die ander hoër ag as homself. “*

- **1 Kor 9:22:** *“Vir die swakkes het ek swak geword om die swakkes te wen. “*

7.3.2.6 Doksa

Dit hou verband met die wyse hoe die nuwe mense ook vir God verheerlik. God word dus die nuwe mens se rede vir bestaan. Die nuwe mens se uitsluitlike doel is om deur sy / haar hele lewe God te eer deur Sy wil na te streef en Sy heerskappy te erken. Louw sê dat die aspekte van vreugde, dankbaarheid hier belangrik is. Hierdie vreugde word veral beklemtoon in die Nagmaal (deur God se handeling het ons 'n toekoms. Daarom kan ons blymoedig en dankbaar wees).

Dit is veral die klem op Doksa (die kwalitatiewe wyse hoe ons God dien) wat ons dan uitbring by die rol van die pastor as liturg (ook genoem die *leitourgos*)

7.4 Die identiteit van die Pastor

7.4.1 Omskrywing van Identiteit

Volgens Louw (1990:459) is die definiëring van *identiteit* geen maklike taak nie, omdat enige poging die gevaar loop om afbreuk te doen aan 'n baie omvattende, multidimensionele begrip. *Identiteit* is afkomstig van die Latyn "*idem*" wat "*dieselfde*" beteken en daarom dra dit ook die gedagte van kontinuïteit oor. Verder sê Louw, het *Identiteit* volgens hom, grotendeels te make met 'n persoon se bewuste waarneming van wie hy / sy is. Hierdie bewussyn van wie / wat hy / sy is 'n aaneenlopende proses wat die volgende insluit:

- die vorming van 'n kontinue geïntegreerde geheelbeeld van die self
- die vorming van 'n sosiokulturele identiteit
- verdere vorming en ontwikkeling van die geslagsrolidentiteit en
- die vorming van 'n beroepsidentiteit

Louw (1990:459) beskryf *identiteit* verder as : “...’n selfstruktuur wat ‘n interne, selfgekonstrueerde dinamiese organisering van dryfvere, vermoëns, gelowe en die persoonlike geskiedenis is.” Hoe sterker hierdie struktuur ontwikkel is, hoe meer gebalanseerd sal die persoon in korrelasie tot ander om hom / haar bewus wees van sy / haar vermoëns, beperkings, waardes, belangstellings en ideale. Die teendeel is egter waar wanneer hierdie struktuur swak ontwikkel is.

7.4.2 Wat is ‘n Pastor?

Oden (1983:50) beskryf die pastor as volg: “...a member of the body of Christ who is called by God and the church and set apart by ordination representatively to proclaim the Word, to administer the sacraments and to guide and nurture the Christian community toward full response to God’s self-disclosure.” Hierdie definisie van wat ‘n pastor is en te doen staan, maak hom / haar verskillend van die ander ampte (te wete die *diaken* en *ouderling*) wat in die liggaam van Christus werksaam is.

Oden (1983:51) vergelyk die *identiteit* van die pastor veral met die beeld van die herder soos wat dit op ‘n paar plekke in die Woord aangetoon word. Hy dui ook aan dat daar verskeie skrywers is wat voel dat hierdie beeld ‘n pre-moderne een is wat nie tuishoort by die moderne verstaan van wat ‘n pastor is nie, maar maak ‘n baie goeie saak uit dat dit juis in die moderne tyd waarin ons vandag leef nodig is om ‘n herwaardering van die pastor as herder te bewerk aangesien die moderne gesekulariseerde mens in baie opsigte soos ‘n trop skape, verlore, geestelik honger en rigtingloos geword het. Veral Johannes 10:1-18 wat handel oor die beeld van Jesus as die goeie herder word verbind aan die rol wat die pastor behoort te speel in die gesekulariseerde samelewing waarin ons, ons bevind. Vervolgens word net ‘n paar interessante lyne getrek tussen die *identiteit* van die pastor en die voorbeeld wat Jesus as herder in Joh.10:1-18 stel. Hierdie lyne omvat verskeie pastorale beginsels wat noodsaaklik is om *heling van die familie* te bewerkstellig:

- Die herder het 'n intieme kennis van sy skape. Hy hou hulle vas in sy arms. (die pastor ken sy lidmate / families se lewensverhale en is intens betrokke by hulle vrae, nood en geluk)
- Die herder ken elkeen van die skape op die naam (daar is sprake van 'n hegte verhouding tussen die pastor en sy gemeente)
- Die herder verafsku die rowers wat onregmatig toegang verkry tot die skaapkraal en skape wil steel. (die pastor waak teen dwaalleer wat sy lidmate kan verwar en poog om die Evangelie suiwer oor te dra).
- Die skape luister na die herder se stem (in Hoofstuk 1 is daar onder andere klem gelê op die wegdoen met meta-narratiewe wat kenmerkend is van die Postmodernisme. Die pastor strewende daarna om die meta narratief van die Evangelie helder, duidelik en relevant te vertolk in mense se lewens)
- Die herder lei sy skape na die beste weiding en bring hulle weer veilig terug. (hierdie aspek het volgens die ondersoeker ook betrekking op die feit dat die pastor sy lidmate moet help om geestelik die regte voeding te kry en te ontwikkel. Daarom moet hy / sy gereeld sy lidmate uitdaag en aan die regte geloofsinhoud voorstel sodat hulle dit kan integreer en groei daardeur.)
- Die herder loop voor sy skape uit. Hy lei nie net nie, maar kyk ook uit watter paaie is die beste om te loop. (Die pastor moet beskik oor die kennis en vaardighede om sy gemeente te lei deur prosesse soos wat verandering in die samelewing plaasvind)
- Die skape leer om slegs die herder te vertrou en ken daarom dadelik 'n vreemdeling uit wat in die trop inkom en skade wil berokken. (Om hierin te kan slaag moet die pastor sy lidmate so lei dat hulle met ander woorde hulle geloof en die kernaspekte daarvan kan begryp, maar ook vantoepassing kan maak in hulle lewens. Enige iets wat met die leer van die betrokke gemeente in stryd is moet kan uitgewys word en nie verwarring veroorsaak nie. Hierdie proses neem lank en kan slegs gebeur as die gemeente die pastor vertrou en weet dat hy / sy slegs hul beste belang op die hart dra).
- Jesus staan bekend as die herder wat bereid was om sy lewe af te lê vir sy skape. (Hoewel daar nie van die pastor verwag word om letterlik sy lewe af te

lê vir sy gemeente nie gaan dit hier oor die bereidwilligheid om hom / haar op te offer en 'n dienende leier te wees wat sy gemeente se behoeftes verstaan en daarin voorsien. Hierdie is dus 'n andersoortige vorm van outoriteit naamlik nie 'n mag wat van bo af gekommunikeer word nie, maar wel van onder af)

- **Simboliese krag van die Pastor**

Volgens Oates (1982:65) omvat die amp wat die Pastor verteenwoordig simboliese baie meer waarde as wat hy / sy in die persoon ooit kan verteenwoordig. Om hierdie rede sê hy verder: *“Paul described it well when he said, ‘We are ambassadors for Christ, God making his appeal through us ‘ (2 Cor.5:20). You (pastors) represent and symbolize far more than yourself.”* Hy brei dan verder uit (vgl. Oates, 1982:66) deur te verwys na hoe hierdie simboliese waarde van die amp op die ou end 'n teologiese raamwerk vir Pastorale sorg bewerkstellig. Dit word gedoen aan die hand van vyf kern punte wat kortliks genoem word. Die noodsaaklikheid van hierdie beginsels word beklemtoon om te verduidelik wat dit beteken wanneer gesê word dat daar 'n herwaardering moet plaasvind van die pastor ook in terme van sy Pastorale identiteit (daar word later in die hoofstuk meer breedvoerig gekyk na die kriteria vir 'n Pastorale identiteit en wat nodig is vir die fasilitering en implementering van die beginsels van 'n Pastoraal-liturgiese Ekklesiologie.

7.4.3 Pastor as verteenwoordiger van God

Dit gebeur heel dikwels in die bediening dat alle vorme van families wat in een of ander nood / krisis verkeer die teenwoordigheid van 'n predikant / pastor verlang. Die ervaring van die ondersoeker in die dorp waar hy predikant is, is dat dit gereeld gebeur dat sogenaamde kerklos mense die hulp van die predikant inroep

in krisistye. Die rede hiervoor is meer as net die feit dat die predikant oor spesifieke menslike kwaliteite beskik wat hom / haar aanvaarbaar maak. Dit gaan oor die *Wie* en wat die pastor verteenwoordig. Die pastor verteenwoordig die lewende God binne elke situasie. Families in nood vind vrede en kalmte in die wete dat die predikant op 'n tasbare wyse 'n hemelse Vader verteenwoordig wat besorgd is, wat omgee, wat vertroos, wat bereid is om te vergewe en wat innerlik wil genees in hulle spesifieke omstandighede. Om hierdie rede is die pastor se rol as verteenwoordiger van God ook baie uniek. Dit is met ander woorde nie 'n rol wat aan enige persoon oorgedra kan word nie. Aangesien hierdie rol so uniek is moet die pastor ook versigtig wees dat hy / sy nie so geïdealiseer word dat dit op die ou end grens aan "*afgodery*" nie. Die pastor moet voortdurend sy / haar rol as *vertteenwoordiger* van God vooropstel en op hierdie wyse meehelp om families te lei in 'n ontmoeting met God en 'n proses van geestelike groei in hulle lewens te ontsluit.

7.4.4 Pastor as instrumentele vennoot waardeur mense Jesus Christus ontmoet

In Johannes 12:20-21 lees ons van 'n paar Grieke wat die versugting uitspreek om die Here Jesus te ontmoet. Hierdie behoefte is ook vandag nog die onuitgesproke behoefte van die moderne mens. Die moderne mens is, soos reeds genoem, soekend. Hy het 'n behoefte daaraan om geborge te voel, om meer te wees as net 'n nommer in die gejaag van die moderne lewe. Hierdie behoefte is ten diepste 'n innerlike, spirituele behoefte wat slegs Jesus Christus ten volle kan bevredig (vergelyk ook in die verband die ontmoeting tussen Jesus en die Samaritaanse vrou in Johannes 4:1-26 waar die fisiese dors vergelyk word met 'n geestelike dors). Die pastor se identiteit en die wyse waarop hy / sy betrokke is in die bediening (nederig, diensbaar, onvoorwaardelike aanvaarding, liefdevol, versoenaar ensovoorts) is alles eienskappe wat die totale geloofsgemeenskap met wie hy / sy in aanraking kom herinner aan Jesus

Christus. Christus is die Middelaar tussen God en mens. Deur Sy menswording, dood en opstanding bring Hy versoening tussen God en mens. Die pastor is die geleier van hierdie besondere ontmoeting wat plaasvind. Wat verder belangrik is om op te let is dat die pastor nie net 'n geleier is van hierdie besondere ontmoeting nie, maar ook 'n medewerker in 'n aaneenlopende proses van wat Oates (1982:80) "*identifikasie*" noem. Die uitdaging wat aan die pastor gestel word is dat hy / sy so betrokke behoort te wees in mense (families!) se lewens dat hulle, die implikasies van die krag van die opgestane Here kan ontdek vir hulle lewens en bereid sal wees om met Sy voorbeeld te identifiseer.

7.4.5 Pastor as verteenwoordiger van 'n spesifieke gemeente

In Handeling 13:3 lees ons die volgende: "*Nadat die gemeente gevas en gebid en hulle (Paulus en Barnabas) die hande opgelê het, het die gemeente hulle laat gaan.*" Die pastor se identiteit word ook grotendeels gevorm binne die geloofsfamilie waartoe hy / sy geroep is en waarvoor hy / sy verantwoordelikheid aanvaar. In die "*Formulier vir die bevestiging van Leraars*"⁹⁰ (vgl. Handboek vir die Erediens, 1988: 125-128) kom dit duidelik na vore dat alhoewel die pastor 'n algemene verantwoordelikheid het ten opsigte van die opbou van die koninkryk van God, daar ook 'n besondere verpligting bestaan ten opsigte van 'n gemeente waartoe hy / sy geroep word. Dit word veral in Artikel 9 van die Kerkorde duidelik omskryf en uitgelig. Om hierdie verantwoordelikheid uit te voer is dit nodig dat die pastor soos Oates (1982:89) dit stel vertrouwe in die plaaslike gemeente se integriteit sal hê en hom / haar sal verbind tot die gemeente se hoofdoelwitte, kern leerstellinge en operasionele strukture. Wat verder belangrik is, is om te besef dat hierdie wisselwerkende verhouding tussen gemeente en pastor ook 'n dinamiese proses is. Daarom moet die pastor en die gemeente per geleentheid

⁹⁰ Die Handboek vir die Erediens (1988) is intussen vervang met 'n meer resente en betekenisvolle handleiding getiteld "*Vir die Erediens: 'n Handleiding*" (2007) wat wonderlik slaag daarin om die afgelope jare se groei in die liturgiese beweging te weerspieël.

die volwassenheid en insig aan die dag lê om wedersyds te leer by mekaar en gevorm te word. Wat die pastor se identiteit betref beteken dit dat hy / sy van tyd tot tyd dalk aanpassings sal moet maak ten einde die gemeente beter te kan bedien met die Evangelie en die praktiese implementering daarvan. Die pastor moet ook vertrouwd wees met die gemeente se “*geloofstorie*” en wat die brandende knelpunte / areas vir moontlike groei is. Die Erediens word ‘n belangrike kanaal waar laasgenoemde geanaliseer en gekommunikeer kan word deur die lens van God se Woord en wel op so ‘n wyse dat almal eienaarskap neem van hierdie proses.

7.4.6 Pastor as herder vir die afgedwaaldes (nie-gelowiges)

Die identiteit van die hedendaagse pastor moet ook die aspekte van akkommodering en sensitiwiteit vir die randfigure insluit. Daar kan lank nie meer van die standpunt uitgegaan word dat almal in ‘n bepaalde gemeenskap gelowiges is of toegewyde Christene is nie. ‘n Kerk wat net op haar eie lidmate fokus en nie ‘n strategie het vir die bereiking van laasgenoemde figure in die samelewing nie, loop nie net die gevaar om irrelevant te word in haar betrokke konteks nie, maar is ook inherent ongehoorsaam aan die opdrag van Jesus in Matteus 28 wat die apostels uitgedaag het om na alle nasies te gaan en mense dissipels van Hom te maak. Die sensitiewe, nie-veroordelende pastor is in een van die beste posisies om hierdie opdrag te kommunikeer en gestalte te gee in sy gemeente. Die pastor moet beskik oor goeie luistervaardighede en bereid wees om strukture te skep waar daar in gesprek gegaan word met diegene wat hulle rug gekeer het op die kerk en die Christelike geloof. ‘n Gesonde dialoog wat in ‘n ruimte van vertrouwe en respek ingebou is, is noodsaaklik ten einde ook te kan leer wat die redes is vir mense se aversie in die kerk. Die pastor se voortdurende betrokkenheid by diegene wat die kerk die rug keer, kan op die lang termyn vrugte afwerp in die sin dat hy / sy ‘n voorbeeld van verbintenis en toegewydheid demonstreer wat die kerklos persoon kan aanraak en inspireer.

Die uitgangspunt van die pastor in so 'n proses moet nie in die eerste plek wees om “*siele te wen*” asof dit 'n kompetisie is nie, maar werklik die vaslegging van 'n vriendskap waar die persoon sy / haar lewe kan meet, toets en evalueer op 'n nie-bedreigende, nie-veroordelende wyse en die waarde van die Christelike geloof weer stelselmatig in sy / haar lewe kan ontdek.

7.5 Die Pastor se rol as Liturgiese voorganger

7.5.1 Inleiding

Tot op hede is daar in hierdie hoofstuk gekyk na spesifieke aspekte wat die pastor se identiteit beïnvloed, na 'n Bybelse en Teologiese fundering van wat onder die begrip “*Amp*” verstaan word en spesifiek gekyk na kriteria vir 'n Pastorale identiteit. Al hierdie aspekte is noodsaaklik om begrip te toon vir die veranderende wêreld waarin die kerk haar bevind, die groot uitdaging en verantwoordelikheid waarmee die pastor in 'n moderne konteks gekonfronteer word en (vir die doeleindes van hierdie studie) wat noodsaaklik is om die amp (met in ag genome al hierdie veranderinge) te herwaardeer op so 'n wyse dat dit (1) Bybelse beginsels aangaande God se idee van leierskap inkorporeer en (2) meewerk aan die opbou en uitbou van die kerk in die Een en Twintigste eeu en (3) meewerk tot die ontginning van die pastor se potensiaal as begeleier van spesifieke Pastorale elemente in die Erediens en die gepaardgaande opbou van families. Burger en Wepener het 'n reeks artikels geskryf wat poog om die amp van die predikant ook te evalueer in terme van die huidige samelewingsveranderinge en riglyne vanuit die Bybel. In die laaste artikel van sy reeks artikels oor die predikantsamp fokus Burger (2004:538-548) daarop om uit dit wat waargeneem is (sommige van die belangrikste gewaarwordings is reeds in hierdie hoofstuk geïnkorporeer) 'n Bybelse fokus te gee aan die predikant se amp en wel op so 'n wyse dat sy / haar rol binne die huidige samelewing duidelik bely kan word. Hy fokus veral op die *munus triplex* (die tradisionele drie-ampte

leer van profeet, priester en koning.) as hulpmiddel om die kernfunksies van die predikantsamp Bybels en Teologies te verstaan. Vir die doeleindes van hierdie hoofstuk gaan daar slegs op een van die ampte gefokus word naamlik die van die pastor se rol as priester.

Die sentrale plek / lokus waaruit die priesterlike werk gedoen word is die kultus, of anders gestel in moderne taal, die Erediens. Binne hierdie konteks vervul die pastor dan die spesifieke rol van liturg.

Volgens Kruger en Venter (2002:349) word die begrip *leitourgos* (priesterlike dienskneg of leraar) ongeveer 15 keer in die Nuwe Testament gebruik. Die begrip kom ses maal voor in Hebreërs (vgl. Hebr 1:7, 1:14, 8:1, 8:6, 9:21 en 10:11). Uit die gedeeltes is dit belangrik om raak te sien dat die *Liturgie* iets is wat verrig word deur 'n persoon wat God op 'n besondere wyse dien. Oden (1983:92) sê in aansluiting hierby: "*Leitourgos reffered to a person who discharges a representative official function on behalf of others, and more particularly, a priestly or sacrificial service (leitourgia) at the altar of God.*"

7.5.2 Die Ou Testament se siening van die priesteramp

Volgens Burger (2004:542-546) dink die meeste mense dat die Ou Testamentiese priester slegs iemand was wat diens verrig het by die kultus. Tog het die priesterlike amp in die Ou Testamentiese konteks 'n hele paar dimensies gehad wat onderskei kan word. Hy identifiseer veral vier van hierdie dimensies.

- In die eerste plek vorm die priesters 'n integrale deel van die *institusionele godsdienstbeoefening van Ou Israel*. Dit sluit in die instandhouding en uitbouing van die Erediens en die kultus, die uitbou van die gemeenskap en die bewaring van die Godsvolk se tradisies en identiteit. Die priesters het ook as tussengangers tussen God en die gemeenskap opgetree. In die proses moes hulle sorg dat daar stabiliteit en harmonie in die gemeenskap is.

- Die priesters het ook in die besonder werk verrig in die kultus en die Erediens. Die Bybel gee lang en noukeurige voorskrifte oor hoe die werk gedoen moes word. Presiesheid en noulettendheid was hier baie belangrik. 'n Belangrike deel van hulle werk was ook die bring van offers namens die volk en die belangrikste van hierdie offers was die soenoffer op die Groot Versoendag.
- Die priesters het ook 'n sterk pastorale funksie gehad. Hulle het mense bygestaan in nood, van praktiese raad voorsien en God geraadpleeg (die gebruik van die *tummim* en die *urim*) namens mense.
- As bewakers van die tradisie en van die gemeenskap het die priesters ook 'n sterk lerende funksie gehad (vgl. Deutr.33:10).
- Voorts sê Burger (2004:542-543) ook dat : *“Ons moet oppas om nie te gou waarde-oordele oor die priesters en hulle werk te vorm nie. In 'n anti-institusionele fase soos die een waarin ons tans in ons geskiedenis is, dink mense baie simplisties en naïef oor die institusionele kant van geloof, ook van ons Christelike geloof. Baie mense dink oor geïnstitusionele godsdiens as verwerde godsdiens. 'n Mens sou dit nouliks met reg van die Bybelse en Christelike geloof kon sê. Volgens die getuigenis van die Ou Testament speel God self 'n baie sterk rol in wat mense sou noem die institusionele kant van Israel se geloof. Die hele wetskrywing met al sy bepalings, ook oor die priestersamp en oor hulle werk en diens in die kultus, kom volgens die Pentateug van God self. Ons sal 'n groot fout maak as ons sondermeer aanneem dat God meer en duideliker aan die werk is in die dienswerk van die profete as in die dienswerk van die priesters. In die God van die Bybel se heilse ekonomie het beide profeet en priester 'n vaste plek.”*

Burger (2004:543) beskryf die amp van die priester binne die Nuwe Testamentiese konteks as volg: *“Wanneer die priesteramp oorgedra word na Christus is dit veral die offerdiens waardeur Hy sy eie liggaam as 'n soenoffer in die dood gegee het wat op die voorgrond staan. Verder dink 'n mens ook aan sy*

diep liefde, medelye met en sorg aan mense in nood. Nie net in sy dood nie, maar ook in sy lewe sien ons inderdaad wat dit beteken om 'n priester te wees.

As die priesteramp oorgedra word na dit wat gemeentelidmers in die Nuwe Testamentiese kerk doen, val die hele offerkultus natuurlik weg. In die plek daarvan kom die pastorale werk van die ampte ter versorging van die gemeente en hul werk ter instandhouding van die erediens van die gemeente. Ons sou ook die diens van die gebede hier kon byvoeg. In die Rooms Katolieke Kerk is die naam priester mettertyd gekies as benaming vir die voltydse amp.”

7.5.3 Die rol wat die liturg speel in die voortsetting en uitbreiding van die priesteramp

In die lig van die feit dat die priester 'n groot rol gespeel het in die kultus en hierdie dimensie ook tot op 'n sekere vlak op die amp van die predikant toegepas kan word sluit die navorser af met 'n paar riglyne wat poog om die predikant se rol as priester in die Erediens en gemeentelike lewe te beklemtoon. Die kernsaak hier is dat priesters families se behoeftes raaksien, hul lewens vol lief en leed ernstig opneem en iets van God se troue en liefdevolle verbintenis aan mense reflekteer deur hulle voorbeeld. Om hierin te slaag is die volgende vereistes noodsaaklik:

- Dit vra van priesters dat hulle tyd spandeer met families, dink aan families, luister na families – dit is: om die lewe, mense se lewens, in sy detail en konkreetheid absoluut ernstig te neem. Predikante dink nie net aan God nie (profete), of aan planne, prosesse en gemeentestrategieë nie (koningsamp), maar spandeer tyd met families omdat hulle weet dat Christus sy lewe gegee het om hulle te red.

- Om families en die konkreetheid van hul lewens ernstig te neem, beteken veral dat ons die pyn en seer van hul lewens sal raaksien en verstaan. Op 'n manier is dit die toets van egte besorgdheid oor gesinne in die geloofsgemeenskap.
- Priesterlike liefde vir families is meer as 'n natuurlike affiniteit vir mense of om 'n ekstrovert te wees en te hou van geselskap. Dit is veranker in die hart van die evangelie, dit is God se liefde vir mense. Priesters verstaan dat God nie net van ons vra dat ons Hom sal liefhê en gehoorsaam nie, maar dat ons vanuit sy liefde vir ons ook kan leer om mekaar lief te hê soos Hy ons liefhet.
- Wesenlik aan die werk van die priester, het ons gesien, is dat die fokus op mense nie individualisties is nie, maar juis op mense se verband met die geloofsgemeenskap. Priesters bou gemeenskap. Hulle weet dat as hulle mense regtig wil help hulle veranker moet word aan die geloofsgemeenskap. (vgl. Burger, 2004:545-546)

Die sentrale plek of lokus waaruit priesterlike werk gedoen word, is die kultus – in ons tyd: die Erediens.

- Priesters spandeer baie tyd om na te dink oor die erediens en mee te werk daaraan dat mense hulle Erediensdeelname sinvol en geseënd beleef. Die kern van 'n sinvolle en geseënde Eredienservaring is dat 'n mens weet dat jy in die teenwoordigheid van die lewende en seënende God was.
- Die sentrale menslike aktiwiteit in die Erediens is gebed. Priesters spandeer tyd in gebed en 'n groot deel van hulle hulpdiens aan mense is om mense te leer bid.
- Priesterlike aktiwiteit rondom die Erediens vra dat die institusionele kant van geloof baie ernstig geneem moet word. Dit vra dat die totale tradisie met sy rituele, simbole, verhale, woorde met sorg en onderskeiding hanteer word in die lewe van die gemeente – omdat 'n groot deel van die identiteit van die gemeente hier gevorm word.

7.6 Spesifieke stressore wat 'n negatiewe invloed uitoefen op die Pastor se identiteit

Pappas (1995: 9-10) het die spesifieke stressore wat die hedendaagse pastor ervaar in vyf kategorieë verdeel. Hierdie verdeling help die leser om die invloed van die bediening en samelewing holisties op die pastor se totale identiteit waar te neem en bied dan ook geleentheid om te sien watter areas aan gewerk moet word ten einde 'n Pastorale identiteit te vorm. Daar word van die standpunt af uitgegaan dat as hierdie spesifieke areas afgeskeep word deur die pastor, dit ook 'n wesentliche invloed sal hê op die wyse waarop die pastor betrokke is in die *heling van die familie*. Die spesifieke areas waarna gekyk sal word is:

- **Intrapersoonlike vlak** (die innerlike lewe van die pastor)
- **Interpersoonlike vlak** (verhouding tussen die pastor en individue in die gemeente)
- **Pastorale rol faktore** (spesifiek word gefokus op die inkongruensie wat dikwels ontstaan tussen die pastor en die gemeente se onderskeie verwagtinge van die amp)
- **Gemeentelike faktore** (hierdie gedeelte handel oor die algemene funksionering van die gemeente waarbinne die pastor funksioneer)
- **Omgewingsfaktore** (die rol en posisie van die kerk tot die samelewing)

Vervolgens word daar in diepte gekyk na die spesifieke areas:

7.6.1 Intrapersoonlike vlak

Wat die intrapersoonlike vlak betref kan daar verwys word na 'n paar punte wat Endres (2003:40-47) beklemtoon:

7.6.1.1 Negatiewe effek op die self

Aangesien daar voortdurend druk is op die pastor om aan sekere rolvoorskrifte en rolverwagtinge te voldoen bestaan die moontlikheid dat die pastor hom of haar anders kan begin voorgee as wie hy / sy werklik is. Ten diepste hou hierdie druk verband met wat Burger en Wepener (2004a :6-8) noem 'n identiteitskrisis ten opsigte van die predikant se roeping. Die roeping van die predikant word al hoe meer in dieselfde kategorie geplaas as die van ander beroepe. Die gevolg hiervan is dat die predikant se roeping en taak in funksionele, eerder as ontologiese en sakramentele kategorieë verstaan word.

Volgens Roux (1992:229) ontstaan daar dus (as bogenoemde spanning in ag geneem word) 'n inkongruensie tussen die "*ware self*" (wie die pastor werklik is), die "*geïdealiseerde self*" (wie die pastor wil wees volgens die samelewing se vereistes) en die "*veronderstelde self*" (hoe die pastor behoort te wees volgens hom / haarself, die gemeentede en die Woord). Die gevolg van hierdie inkongruensie is 'n verskeidenheid van emosies soos frustrasie, neerslagtigheid en moedeloosheid.

In aansluiting by Roux (1992) dui Endres verdere negatiewe effekte op die *self* van die pastor deur te verwys na die volgende:

7.6.1.2 Fisiese simptome

Die era waarin ons leef word gekenmerk deur 'n baie vinnige tempo. Die daaglikse roetine, gejaag om doelwitte klaar te kry, druk om te presteer en vele ander faktore eis op die lang duur hulle tol in die gemiddelde mens se lewe. Ook die pastor spring nie hierdie sogenaamde "*rat race*" vry nie. Die druk en die eise wat die bediening stel veroorsaak dikwels stres in die gemoed van die pastor en

indien hy / sy nie 'n ingeboude balans in sy / haar lewe het nie lei dit op die ou end tot fisiologiese probleme. Volgens Endres (2003:40) het die mediese wetenskap al talle kere bewys dat langdurige stres op die ou end kan presenteer in fisiologiese simptome soos byvoorbeeld: koronêre hartsiektes, asma, hooikoors, depressie, slaaploosheid en maagsere om maar net 'n paar te noem. Gereelde oefening, 'n gesonde dieet en die beoefening van 'n stokperdjie is maar 'n paar belangrike aanpassings wat gemaak kan word om die bogenoemde fisiologiese simptome aan te spreek.

7.6.1.3 Afsondering

Die bediening is, soos reeds vroeër genoem, 'n unieke opset. Die posisie wat die pastor in die bediening inneem is daarom dikwels ook 'n posisie wat daartoe lei dat hy / sy baie eensaam kan wees. Hart (1984:17) beskryf dit as volg:

“The pastor’s life is marked by a type of loneliness which is peculiar to those who receive their calling from God. It is a solitude of sacredness, an isolation of the soul that feels the responsibility of eternal issues and must maintain its commitment to divine purposes above all else.”

Hoewel eensaamheid na aanleiding van bogenoemde aanhaling ook positief kan wees, in die sin dat die pastor deur sy / haar posisie ook lidmate herinner dat daar meer is aan hierdie lewe as net die huidige (maar ook die uitsien na die ewige lewe saam met God), kan dit ook aanleiding gee tot 'n negatiewe vorm van eensaamheid / afsondering. Kenmerkend hiervan is 'n pastor wat volgens Hart (1984:17) kan beskryf word as 'n : *“...defensive, selfprotecting false independence and stand-offishness of someone confused and out of control.”* So 'n persoon is geneig om hom / haar af te sonder van belangrike ondersteuningsisteme, absoluut selfgerig te lewe en gevolglik is spanning, skuldgevoelens en depressie moontlike reaksies hierop.

7.6.1.4 Onvermoë om die lewe te geniet

Aangesien die pastor 24/7 aan diens is en hom / haar dalk nie gereelde ruskanse toe-eien nie kan 'n punt bereik word waar die lewe een groot stryd word. Gesprekke met iemand wat in hierdie fase verkeer bring gewoonlik aan die lig dat so 'n persoon baie sinies is oor alles en almal. Daar is ook dikwels sprake van sarkasme, 'n gebrek aan 'n gesonde humorsin, die gevoel van geluk en opgewondenheid. Indien die pastor nie 'n punt bereik waar hy / sy gereelde ruskanse kan neem sonder om skuldig te voel nie, sal hierdie gevoelens eskaleer en tot verdere probleme lei.

7.6.1.5 Groeiende ongeduld en irritasie

Endres (2003:43) verwys in die verband na Numerie 12:1-4. In hierdie gedeelte sien ons hoedat Moses 'n punt bereik het waar hy kwaad geword het vir die volk se gekla. Hoewel die bedoeling nie is om 'n reglynige verband te trek tussen Moses se ervaring en 'n moderne pastor se werksomstandighede nie, is hier in beide gevalle voorbeelde waar die geestelike leiers gefrustreerd geraak het. Dikwels gebeur dit ook in hierdie fase dat die pastor agterkom dat sekere dinge wat voorheen vir hom / haar 'n plesier was, nou 'n absolute frustrasie is. Dit kan dinge insluit soos byvoorbeeld: pastorale gesprekke, preekmaak, tyd spandeer met sy / haar gesin ensovoorts. Indien hierdie aspek nie hanteer word nie kan dit aanleiding gee tot konflik en die verswakking van verhoudings waarin die pastor staan.

7.6.1.6 Selfbejammering

Die pastor voel in baie gevalle dat hy / sy alleen verantwoordelik is vir die welsyn, groei en voortbestaan van die gemeente. Die feit dat lidmate en kerkleiers

dikwels ook “*onbetrokke*” voorkom volgens die pastor se standarde⁹¹ vererger hierdie probleem. Kritiek en onsensitiwiteit teenoor die pastor kan ook by hom / haar in hierdie fase die ongegronde indruk skep dat “*alles en almal teen my is*”.

7.6.1.7 Angstigheid

Wanneer die pastor by ‘n punt kom wat hy / sy besef dat hulle nie meer die pas van die lewe kan volhou nie tree daar dikwels ook onsekerheid in oor of hulle die emosionele kapasiteit het om nog steeds die werk te doen wat van hulle verwag word. Oorkritiese selfondersoek kan lei tot ‘n gebrek aan waagmoed en waar situasies voorheen dalk beskou kon word as uitdagings word dieselfde situasies nou spanningsvol en word die pastor baie angstig as hy / sy gewone take wat van sy / haar beroep vereis word moet uitvoer.

7.6.1.8 Negatiewe - en selfmoordgedagtes

- **Wat veroorsaak negatiewe - en selfmoordgedagtes?**

Daar is verskeie faktore wat aanleiding gee tot negatiewe en selfmoordgedagtes en dit kom feitlik in alle materiaal voor wat oor die onderwerp handel. Die ondersoeker verwys vervolgens net na spesifieke kategorieë wat negatiewe en selfmoordgedagtes omsluit:

⁹¹ Die pastor moet altyd ingedagte hou dat daar in die kerk met vrywilligers gewerk word wat nie altyd dieselfde tyd en energie kan afstaan aan die bediening as wat die pastor doen nie. Die pastor moet dus ook leer om sensitief te wees vir mense se besige skedules en daarmee saam ook die spesifieke bedieninge wat volgens hom / haar afgeskeep word. Die kritiese beoordeling van lidmate moet plek maak vir ‘n oordeel of die bedieninge ter sprake noodsaaklik is vir die visie en groei van die gemeente en of dit bedieninge is wat die pastor se voorkeur geniet. Op hierdie wyse kan onrealistiese verwagtinge van die pastor uitgekansleer word.

Copeland (1999:272) gee vir ons twaalf kategorieë wat kan dien as snellers van negatiewe en selfmoordgedagtes. Die kategorieë is: hopeloosheid, desperaatheid, eensaamheid, slegte herinneringe, psigose, chemiese wanbalanse, depressie, lae selfbeeld, skuldgevoelens, seisoenale snellers en blootstelling aan chemiese reuke. Volgens Endres (2003:45) is daar ook 'n streng korrelasie tussen selfmoordgedagtes en 'n algemene gevoel van waardeloosheid. Wanneer die pastor dus 'n stadium bereik waar hy / sy twyfel aan sy vermoëns en die betekenis wat hy / sy gee aan ander se lewens kan dit lei tot 'n gevoel van nutteloosheid / waardeloosheid en sien hy / sy nie meer die sin en betekenis van die lewe in nie.

7.6.1.9 Gevoel van bitterheid

Enders (2003:46) verwys in die verband na die profeet Elia se ervaring soos verwoord in 1 Konings 19:10 *“Ek het my met hart en siel gewy aan u saak, Here, Almagtige God. Die Israëliete het die verbond met U verbreek. Hulle het u altare afgebreek en u profete doodgemaak. Net ek alleen het oorgebly, en hulle soek my om my ook om die lewe te bring.”* Elia se ervaring ego ook baie pastors se ervaring. Hulle voel dat hulle alles in die stryd werp om 'n bepaalde gemeente op te bou en uit te bou. In die proses is dit dikwels ook met 'n groot prys ten koste van hulself en hulle gesinne. Soms kom dit egter voor of dit alles tevergeefs is en ervaar die pastor 'n gevoel van bitterheid, ontnugtering en teleurgesteldheid in die bediening.

7.6.1.10 Verlies aan entoesiasme vir die geestelike lewe

'n Ernstig gevolg van stres kan ook wees dat die pastor mettertyd belangstelling begin verloor in sy verhouding met die Here. Gevolglik word 'n geestelike leegheid ervaar en die pastor kan selfs sukkel om God se werking te ervaar in sy

/ haar lewe. Vir 'n gemeente is dit baie problematies wanneer die pastor hierdie fase beleef aangesien hy / sy tog grotendeels die geestelike klimaat binne die gemeente skep en dit direk afhanklik is van die wyse waarop hy / sy in verhouding met God staan. Hart (1984:76) sluit hierby aan en stel dit as volg: “*Let’s face it: A church depends greatly on the leadership and spiritual fruit of the minister. Whether he or she is a senior pastor with all the preaching responsibilities, a pastor of evangelism, a youth minister or a minister of music, a minister is expected to continuously give of himself or herself. This giving comes from spiritual experiences and resources from within and these resources cannot be tapped when a person is depressed.*” ‘n Verdere gevolg van bogenoemde is dat die pastor ook ‘n gevoel van aggressie teenoor die Here kan ervaar. Die pastor mag dalk voel dat die Here hom / haar in die steek gelaat het en selfs verantwoordelik hou as die Een wat ‘n komplot teen hom / haar geïnisieer het.

7.6.2 Interpersoonlike vlak

7.6.2.1 Gesinslewe

Die gesinslewe van die pastor is ‘n onderwerp wat al vir baie jare lank nagevors word. Volgens Smuts (1986:52-63) aanvaar baie mense dit as vanselfsprekend dat ‘n predikant getroud is en kinders het. Dit is egter nie altyd die geval nie. Daar het oor die aantal jare geleidelik ‘n skuif gekom in die tradisionele beeld van die predikant. ‘n Huwelik en gesin is derhalwe nie meer ‘n voorvereiste nie. Tog is dit interessant om nog gereeld in *Die Kerkbode* te lees dat wanneer daar ‘n bepaalde vakature geadverteer word vir ‘n predikant, die potensiele kandidaat se eggenoot ook beskikbaar moet wees vir ‘n onderhoud.

Indien die predikant wel getroud is en ‘n gesin het, is daar ‘n hele paar uitdagings waarmee rekening gehou moet word in die bediening. Die ondersoeker noem slegs ‘n paar:

- Hoewel dit nie 'n voorvereiste is wat direk gekommunikeer word nie, verwag baie gemeentes steeds dat die *“predikant se vrou”* leiding sal neem by sekere bedieninge soos die Vrouediens, kinderkrans, Bybelstudiegroep ensovoorts.
- Die predikantsgesin word ook dikwels krities dopgehou en van hulle word verwag om healtyd onberispelik en bo verdenking te leef in hulle voorbeeld.
- Die gebruik dat daar 'n pastorie gegee word vir die predikant is in die oorgrote meerderheid gemeentes steeds van krag. Dit lei tot 'n gebrek aan privaatheid aangesien die predikant se werksplek ook sy woonplek is. Duidelike grense is dus nie moontlik nie wat tot konflik kan lei. Aangesien die pastorie die gemeente se eiendom is dink sekere lidmate ook dat dit daarom die hele tyd toeganklik moet wees. Daarom moet die predikantskap dikwels gereed wees om mense op ongereeelde ure te woord te staan.
- Aangesien die predikant se beroep in baie opsigte veeleisend is kan dit ook gebeur dat die gesin afgeskeep word om by al die pligte uit te kom en aan die verwagtinge van die gemeente te voldoen. Dit lei tot skuldgevoelens by die predikant en kan ook verder lei tot 'n gevoel van weersin van die eggenoot en die gesin teenoor die gemeente en die bediening.

Daar sou sekerlik nog vele uitdagings genoem kan word wat die bediening aan die gesin stel, maar bogenoemde omvat van die belangrikstes. Die uitdaging bly om deur al bogenoemde uitdagings steeds 'n gesonde balans te hou tussen die verantwoordelikhede in die bediening en die kwaliteit tyd wat deurgebring word met die gesin. Goeie kommunikasie en geleentheid om frustrasies en griewe te lig sodat aanpassings gemaak kan word is ook 'n gesonde hulpmiddel wat die predikant moet inspan om te wys dat hy / sy hulle gesin se behoeftes belangrik ag.

7.6.2.2 Kollegiale spanning

Volgens Roux (1992:229) kan bedieningspanning verder vererger word deur die kwaliteit van die verhoudings wat tussen kollegas bestaan. In baie gevalle lei verskillende persoonlikheidstipes, spiritualiteite en bedieningsvoorkeure tot afguns, bedreiging en kompetisie. Dit doen afbreek aan die koinonia, samewerking, ondersteuning en groei wat moontlik kan plaasvind aangesien die kollegas mekaar “op ‘n afstand hou” en “maskers” in mekaar se teenwoordigheid dra uit vrees dat hulle weerloosheid uitgebuit kan word.

7.6.2.3 Pastorale rol faktore

- **Die omgewing waarbinne die pastor funksioneer**

In ‘n studie wat Roux (1992:225 e.v.) onder ‘n groep predikante in die bediening gedoen het, is bevind dat die spesifieke eise van die werk en die werksomstandighede van ‘n pastor ‘n groot rol speel op sy / haar identiteit. Om hierdie eise te hanteer maan Roux dat daar gewaak moet word teen twee uiterste pole van optrede. Aan die een kant kan die amp van die pastor so beklemtoon word dat die persoonlikheid van die pastor totaal daarin opgaan. Die teenoorgestelde is egter ook waar. Daar moet eerder reeds in die opleiding van predikante gestrewe word na ‘n balans tussen die twee pole.

Kellerman (1991:293), in aansluiting by Roux, haal vir Cooper en Makin (1984:241) aan wat in hulle navorsing gekyk het na die eise wat aan bestuurders van organisasies gestel word. Hierdie resultate word vergelyk met die rol van predikante en daarom word hulle onderskeie beroepe dan ook in baie opsigte gelykgestel aan mekaar. Cooper en Makin sê dat stres ontstaan vanweë: “...*too much or too little work, time pressures and deadlines, having to much decisions to make, working conditions, excessive travel, long hours, having to cope with changes at work and the expences of making mistakes.*” Volgens Kellerman

(1991:293) kan daar uit bogenoemde onderskei word tussen kwalitatiewe – en kwantitatiewe aspekte wat die predikant binne sy werksopset beïnvloed. Onder kwantitatiewe aspekte sou die groot aantal lidmate per predikant, verantwoordelikhede rondom besoeke, probleemgevalle, krisishantering, prediking, Eredienste, kategese, selgroepe, ‘n vier en twintig uur gereedheidsgrondslag, oormaat ander verantwoordelikhede (wat ook gemeenskapsverantwoordelikhede insluit) en administrasie van die gemeente genoem kon word. Die kwalitatiewe aspek sluit direk by bogenoemde aan, want dan gaan dit oor die wyse hoe die predikant hierdie pligte aanpak. Net soos daar van die bestuurders / direkteure van groot organisasies verwag word om voortdurend te presteer, net so is die druk op die predikant ook om in al bogenoemde opsigte die hele tyd ‘n baie hoë standaard te handhaaf.

7.6.3 Spesifieke faktore wat negatief inwerk op die predikant se identiteit

Roux (1992:227-229) identifiseer ‘n verdere paar terreine wat moontlik aanleiding kan gee tot spanning en ‘n negatief inwerk op die predikant se identiteit

7.6.3.1 Geen / Gebrekkige terugvoerkanale

Feitlik elke persoon wat in ‘n beroep staan het die behoefte aan erkenning in sy / haar werksopset. Die predikant is geen uitsondering nie. Wat die bediening betref is dit egter baie moeilik om (soos in ‘n sekulêre organisasie) gereeld ‘n gekontroleerde personeel evaluering weer te gee van die persoon se insette juis vanweë die uiteenlopendheid van die pligte van die predikant. Hoewel die predikant in diens is van die kerkraad en daarom ook “bestuur” behoort te word soos enige ander werknemer van ‘n organisasie, is dit ook in baie opsigte nie moontlik nie. Die predikant is dikwels die enigste spesialis op sy / haar betrokke

werksgebied. Daarmee saam is die aard van die werk ook dikwels konfidensieel. Gevolglik is dit baie moeilik vir die predikant om binne die gemeente opset betroubare terugvoerkanale te hê waar die predikant en sy / haar werk krities geëvalueer kan word. Sonder betroubare terugvoerkanale is die predikant dus gedurig onseker of hy / sy voldoen aan die verwagtinge van die lidmate en die eise doeltreffend die hoof bied wat aan hom / haar gestel word.

7.6.3.2 Onbetrokkenheid van lidmate / gemeente leiers

Die oorgrote meerderheid gemeentes is al deur strategiese beplanningsprosesse waar nuwe visie en missie doelstellings vir die gemeente geskep is. In baie gevalle het gemeentes ook stelselmatig (in teorie) begin wegdoen met die sogenaamde herder-kudde model wat sterk gebaseer is op 'n vertikale gesagstruktuur (predikant – kerkraad – lidmate) na 'n liggaamsmodel wat sterk fokus op horisontale gesagstruktuur waar die mag verdeel word in die gemeente. Daarmee saam het daar 'n hernude fokus op die kwaliteit van verhoudings gekom. Lidmate word verder ook gehelp om deur kursusse soos “*Ontdek jou gawes*” te ontdek waar en hoe die Heilige Gees hulle kan gebruik in die gemeente. Tog is dit interessant om daarop te let dat daar in sommige gemeentes (ten spyte van al bogenoemde inisiatiewe) steeds 'n groot aantal lidmate / gemeente leiers is wat onbetrokke is by die aktiwiteite van die gemeente). Die sukses van die meeste gemeente-bedieninge rus in baie opsigte steeds vierkantig op die skouers van die predikant en is afhanklik van sy / haar energie, kreatiwiteit, meelewing, entoesiasme en insette. Wanneer daar nie eienaarskap saam met die pastor geneem word vir die bediening en spesifiek ook die Erediens nie, dan bestaan die gevaar dat die druk te groot raak op die pastor en dus ook gevolglik 'n invloed het op die wyse waarop hy / sy die Erediens begelei en die Pastorale waarde daarvan ontsluit.

7.6.3.3 Aard van die predikant se werk

Die uiteenlopendheid van die predikant se werk maak dit sekerlik een van die mees uitdagendste beroepe wat daar is⁹². Die ritme van 'n predikant se beroep is dikwels baie anders as die van gewone 8 v.m. – 5 n.m. beroepe. Wanneer die gemiddelde persone oor naweke ontspan is die predikant besig om voor te berei vir die Erediens van Sondag. Verder is die beroep ook emosioneel uitdagend aangesien daar met mense en hulle probleme gewerk word. Die bediening is ook nie soos 'n projek wat afgehandel word nie, maar bly 'n 24/7 werk wat elke dag herhaal. Al hierdie feite maak dit moeilik vir die predikant om te kan saamgesels met ander mense en te kan assosieer met die frustrasies wat hulle in hulle werke ervaar.

7.6.3.4 Gebrek aan privaatheid

Nog 'n bydraende faktor wat die predikant soms negatief beïnvloed is die feit dat daar geen privaatheid is nie. Wanneer daar spesifiek gekyk word na die gemeentes op die platteland / kleiner dorpe dan is dit problematies. Die predikant beleef nooit oomblikke van anonimiteit nie, maar bly die predikant in die winkel, by sosiale geleenthede ensovoorts. Baie predikante bly ook nog in pastorieë wat maak dat daar 'n moeilike onderskeid is tussen werk en ontspanning aangesien die pastorie gemeentebesit is en baie mense dikwels sonder afspraak daarheen gaan en dit as hul reg beskou om onmiddellike aandag van die predikant op te eis.

⁹² Burger en Wepener (2004a:6-8) praat in die verband van die versnippering van die amp in die opsig dat die predikant se tyd dikwels deur 'n klomp uiteenlopende aspekte (wat baie kere niks met die amp te make het nie) opgeneem word wat verhoed dat hy / sy by die kern van sy / haar roeping naamlik die prediking, lering en pastoraat kan uitkom.

7.6.3.5 Finansies

Predikante sukkel om een of ander rede feitlik almal met hulle finansies. Hoe langer die predikant in die bediening is, hoe groter word die uitdaging om sy / haar begroting te laat klop en hoe meer word finansies 'n bydraende stressor. Ekstra verpligtinge (soos byvoorbeeld die tersiêre opleiding van die kinders en die aanskaf van 'n persoonlike eiendom) is verswarende omstandighede wat dikwels die eggenoot(e) dwing om ook 'n eie beroep te beoefen.

7.6.3.6 Akademiese ontoereikendheid

Die uitdagings wat aan predikante in die Een en Twintigste eeu gestel word is baie meer en kompleks as 'n paar dekades gelede. Daarom bly die uitdaging voortdurend om akademiese opleiding op so 'n standaard te handhaaf dat daar nie 'n onoorkombare gaping ontstaan tussen die teorie en die praktyk nie. Volgens Kellerman (1991:295) is dit veral die jonger geslag predikante wat baie gou besef wanneer hulle hul in die bediening bevind, dat hulle teologiese opleiding nie genoegsaam is vir hulle rol as predikant nie. Gewoonlik gaan hierdie ontdekking gepaard met 'n groot stuk ontnugtering aangesien die predikant in baie opsigte die bediening op 'n sekere wyse geïdealiseer het en die teendeel mettertyd bewys word. Die uitdaging is ook verder om in die lig van die snelle tegnologiese uitgang en globalisasie 'n predikant voor te berei vir die bediening wat breër opgelei is as net 'n teoloog. Dikwels gebeur dit dat die predikant gekonfronteer word met probleme wat op 'n Pastoraal-terapeutiese vlak lê of byvoorbeeld 'n probleem is wat die gemeenskap raak en waarvoor niemand behalwe die kerk op die ou end verantwoordelikheid moet aanvaar. Dit sluit aspekte in soos middelmisbruik, 'n toename in HIV / VIGS en armoede. Teologiese Seminariums moet dus ook dit ingedagte hou en die predikant voorberei deur wyer blootstelling aan ander sosiale wetenskappe te gee ten einde hierdie uitdagings waarmee hy / sy gekonfronteer gaan word suksesvol te

kan aanpak (vgl. Moe, 1995:1-5). Aangesien tyd baie beperk is, is dit egter ook dikwels moeilik vir die predikant om gereeld verdere teologiese kursusse by te woon en hom / haar beter te bekwaam. Die feit bly staan dat die bediening baie groter eise stel aan predikante en daarom moet verdere teologiese opleiding 'n belangrike deel uitmaak van die predikant se dienskontrak en moet die verantwoordelike kommissie / persone die belangrikheid / waarde van verdere studie⁹³ onder lidmate se aandag bring.

7.6.3.7 Onrealistiese verwagtinge van lidmate ten opsigte van die predikant se rol

Van Biljon (1986:39) wys daarop dat daar 'n onderskeid bestaan tussen die amp en die rol wat die predikant vervul. In die woord “*amp*” is 'n sekere teologiese kwalifikasie in opgesluit. Die woord “*rol*” handel oor die wyse waarop die amp uitgevoer word en dit bring 'n bepaalde rolvervulling mee wat korrespondeer met 'n bestaande rolverwagting⁹⁴.

Indien bogenoemde nie verreken word nie kan dit ernstige rolverwarring meebring wat die predikant frustreer. Dink veral in die verband aan die groot verskil wat bestaan tussen 'n eenmangemeente (waar daar baie meer verwag word van die gemiddelde predikant in terme van uiteenlopende

⁹³ Volgens Bisschoff (2008:4) het dit in Kerkspieël 2006 aan die lig gekom dat een van die grootste elemente wat predikante noodsaaklik ag om relevante leiers te wees is “Bedieningsbevoegdheid”. Die A-tot-Z Handleiding vir Predikante wat met die 2007-sitting van die Algemene Sinode aanvaar is bevestig hierdie aanvoeling van predikante. Daarom is die huidige stelsel in die NG Kerk van Voortgesette bedieningsontwikkeling (VBO) en gepaardgaande deelname aan mentorskap programme so noodsaaklik. Dit help predikante om op 'n gereelde grondslag vaardighede op te skerp wat nodig is om eietydse behoeftes aan te spreek, dit help om persoonlike roeping met die huidige situasie waarin die kerk haar bevind te integreer en dit help die predikant om krities te bly nadink oor die verhouding van die amp met die plaaslike gemeente.

⁹⁴ Van Biljon (1986:39) beskryf “*rolverwagting*” as: “...dit wat 'n individu wat 'n bepaalde posisie beklee in 'n besondere situasie behoort te doen volgens die verwagting van andere. Diegene wat die verwagting koester word rolsenders genoem en die op wie dit gerig is, word roldraers genoem.”

verantwoordelikhede) en die makro-gemeente waar daar weer meer gefokus word op spesialisering en verdeling van funksies. Goeie kommunikasie tussen die lidmate en die predikant(e) is dus onontbeerlik om duidelik uit te lig wat die predikant se pligte behels en hoe dit in die praktyk uitgevoer gaan word.

7.6.3.8 Omgewingsfaktore

Die rol wat die pastor in die gemeenskap speel word volgens die ondersoeker al hoe groter en belangriker. 'n Kerk wat nie sigbaar is in die gemeenskap en betrokke is by die brandende vraagstukke van die gemeenskap nie sal mettertyd as irrelevant beskou word. Die druk is derhalwe op die pastor om die gemeente te motiveer om gemeenskapsbewus te begin beplan en ook om strategiese prosesse te fasiliteer wat die kerk se bydrae in die gemeenskap kan vergroot. In die Suid-Afrikaanse konteks is die uitdagings in die samelewing baie groot en is dit heel dikwels ook van so 'n aard dat die predikant se opleiding nie altyd daarvoor voorsiening gemaak het nie. Aspekte soos werkskepping, armoedebestryding, die versorging van persone wat terminaal is weens HIV / VIGS, die maatskaplike verantwoordelikheid vir weeskinders wat ouers weens HIV / VIGS verloor het, betrokkenheid by misdaadvoorkoming, die fasiliteerder tydens versoeningsgesprekke tussen byvoorbeeld die VGK en NGK in die strewe na eenheid en vele ander is maar net 'n paar van die eise wat aan die predikant in die een en twintigste eeu gestel word. Veral op die platteland is daar baie druk op die predikant om by bogenoemde inisiatiewe betrokke te raak en heel dikwels dit ook te bestuur wat dus verdere spanning kan veroorsaak.

7.7. Herwinning van 'n Pastorale beeld van die liturg

In hierdie gedeelte tot dusver het ons gesien dat die persoon, amp en beroep van die Pastor verskillende veranderinge / oorgange beleef het oor die jare. Daar

is gepoog om die identiteit van die Pastor weer te herontdek in terme van spesifieke Bybelse – en teologiese merkers. Daar is egter ook aangetoon dat die Pastor blootgestel word aan verskeie uitdagings op 'n professionele, sosiale en persoonlike vlak. Soos reeds genoem speel die Pastor 'n deurslaggewende rol wanneer dit kom by die fasilitering van die liturgie en die ontgunning van die pastorale dimensie wat daarin opgesluit lê.

Om optimaal hierin te slaag is dit noodsaaklik om ten slotte 'n paar rigtinggewende merkers te gee oor wat nodig is om die pastorale beeld van die Pastor wat nodig is om bogenoemde te bereik, te beklemtoon.

Heitink (2001:257-261) gee 'n omvattende oorsig oor die ontwikkeling van die amp van die predikant. Hy begin by die Middeleeue waar die fokus veral was op die prediking en toon dan aan hoe die rol van die predikant in die neëntiende eeu oorgegaan het in die van 'n kategeet en hoe predikant-wees in die Twintigste eeu (met die invloed van die klinies-pastorale beweging) oorgeskuif het na die van pastor. Hierdie veranderinge het natuurlik ook outomaties plaasgevind soos wat die kerk deur die eeue verander het en nuwe uitdagings aan die leierskap gestel is. So onderskei hy byvoorbeeld tussen die verskillende kerkmodelle naamlik: (1) 'n Gereformeerde model, (2) 'n Hervormde model, (3) 'n Ekumeniese model en laastens 'n "Oop" model wat 'n kreatiewe balans handhaaf tussen die lidmate en die publieke invloed. In elk van hierdie modelle is die verwagtinge wat aan die amp gestel word anders. Die laaste model noodsaak volgens hom (vgl. 2001:284) dat die amp meer gespesialiseerd word en dat die Pastor 'n *"hermeneuties-kommunikatiewe kompetensie"* nastreef.

Die nadruk van die Pastor as hermeneutiese agent impliseer dat daar spirituele diepte aanwesig sal wees by die Pastor. In die lig van die uitdagings wat in hierdie gedeelte aan die amp van die Pastor gestel word om die pastorale dimensie van die liturgie te ontsluit is dit nodig dat ons ten slotte (met in ag

neming van dit wat reeds oor die amp gesê is tot dusver) kyk wat nodig is om hierin te slaag.

Ons doen dit aan die hand van Henri Nouwen (1979) se bydrae wat ons help om 'n bepaalde pastorale beeld van die pastor daar te stel wanneer hy / sy as liturg voorgaan.

Henry Nouwen som treffend op waarom die pastor / liturg se pastorale ingesteldheid in die erediens so belangrik is in die poging om die hedendaagse mens se eksistensiële nood⁹⁵ aan te spreek. Hy sê (1979:xvi): *“After all attempts to articulate the predicament of modern man, the necessity to articulate the predicament of the minister himself became most important. For the minister is called to recognize the sufferings of this time in his own heart and make the recognition the starting point of his service.”* Vir Nouwen is dit dus noodsaaklik dat die pastor / liturg ook in voeling met sy / haar eie verwondheid bly voor God en vir die doeleindes van hierdie studie sou ons dan ook kan sê, dat dit die fondasie skep waaruit nuut gedink kan word oor die pastorale dimensie van die erediens en die mense wat elke Sondag / aanbiddingsgeleentheid voor hom / haar stelling inneem.

⁹⁵ Nouwen (1979:26-35, 55-62) som die faktore op wat aanleiding gee tot die hedendaagse generasie se nood aan die hand van 'n paar faktore wat net genoem word. (1) Dit is grotendeels 'n *na binne gerigte generasie* wat fokus op persoonlike behoeftes en die verwesenliking van die self, (2) dit is 'n generasie sonder *vaders* (hiermee word onder andere bedoel dat daar 'n weersin is in gesag en outoriteit wat die gevolg inhou dat die hedendaagse generasie skepties is oor leierskap in die algemeen en gevolglik ook skepties is oor kerklike leierskap), (3) dit is 'n “gespanne” generasie wat vertroue verloor het in die samelewing / struktuur en gekenmerk word deur groeiende angstigheid en depressie, (4) dit is 'n generasie wat *bang is vir die dood* (dit hou onder andere verband met die mens se onvermoë om volkome oor te gee aan God en dui vir ons op moontlike wanpersepsies van wie God is en 'n inhirente vrees vir Hom) & (5) die hedendaagse generasie het ook 'n *vrees vir die lewe* (aangesien die lewe dikwels gesaai is met soveel onsekerheid, angs, hartseer, lyding en beproewing het baie mense hulle vreugde verloor en bestaan hulle net van dag tot dag sonder 'n toekomsverwagting).

Nouwen lig vir ons 'n paar belangrike eienskappe uit wat die pastor / liturg in gedagte behoort te hou in sy / haar bydra as mede vennoot om die pastorale dimensie van die erediens te ontsluit.

Dit is in die eerste plek belangrik dat die pastor / liturg sy / haar rol as **artikuleerder** van die mense se innerlike behoeftes, ernstig opneem. Daar moet wegbeweeg word van die sirkus dirigent wat alles bymekaar hou en organiseer na 'n persoon wat mense help om op kreatiewe wyse in die erediens introspeksie te doen en met die Bron van lewe te kommunikeer oor dit wat hulle gesien en ervaar het. Nouwen (1979:38) stel dit as volg: *“The key word here is articulation. The man who can't articulate the movements of his inner life, who can give names to his varied experiences, need no longer be a victim of himself, but is able slowly and consistently to remove the obstacles that prevent the spirit from entering. He is able to create space for Him whose heart is greater than his, whose eyes see more than his, and whose hands can heal more than his.”*

Tweedens is dit belangrik dat die pastor / liturg hom / haar moet kan vereenselwig met die mense se nood (vgl. Nouwen, 1979:40-42). Dit doen hy / sy deur **medelye** en **empatie** te betoon. In die moderne era waarin ons leef word daar baie gefokus op professionaliteit en bevoegdheid / kompetensie. Die gevolg is dikwels dat daar verwydering plaasvind tussen die pastor en lidmaat. Wat nodig is, is 'n opregte gevoelens van meelewing, medelye en empatie. Hierdie drie eienskappe beskik oor die vermoë om grense af te breek wat dikwels gevorm word deur taal, kulture en klasse. Dit help ons om mekaar in die oë te kyk en opnuut te besef wie ons naaste is en hoe hulle nood lyk.

Derdens moet die pastor / liturg ook die kuns van 'n **kontemplatiewe karakter** aanleer. Dit sê Nouwen (1979:43) hou verband met die pastor / liturg se vermoë om 'n balans te vind tussen wat die Heilige Gees aan hom / haar openbaar en die integrasie daarvan met die nood van die mense om hom / haar in die erediens. Die nuwe visie wat die pastor / liturg kry by die Gees en wat gebaseer

is op hoop in Christus en die trou van God help hom / haar om die hedendaagse generasie te begelei en 'n alternatiewe blik te bied op die realiteit.

Die laaste belangrike eienskap wat die pastor / liturg moet bemeester is die kuns van **gasvryheid**. Gasvryheid sê Nouwen (1979:89) is die vermoë om spesiale aandag aan 'n gas te gee. Hierdie eienskap gaan egter grotendeels verlore in 'n samelewing waar mense meer bekommerd is oor hulle eie behoeftes en bekommernisse. Die pastor / liturg wat *gasvryheid* as 'n essensiële waarde / deug beskou is sensitief daarvoor om 'n atmosfeer in die erediens te skep waar mense (ongeach hulle emosionele – en geestelike toestand) in ontmoeting met God, mekaar en hul diepste behoeftes kan tree. Binne hierdie atmosfeer is heling (geestelik en emosioneel) moontlik aangesien mense met vrymoedigheid hulle eensaamheid, verwondheid, angs en wanhoop voor God en mekaar kan bring. Hier besef hulle dan dat laasgenoemde binne die gemeenskap van gelowiges getransformeer kan word en nuwe sin / betekenis aan hulle lewens kan gee. Nouwen (1979:94) beskryf dit as volg: *“A Christian community is therefore a healing community not because wounds are cured and pains are alleviated, but because wounds and pains become openings or occasions for a new vision. Mutual confession then becomes a mutual deepening of hope, and sharing weakness becomes a reminder to one and all of the coming strength.”*

7.8 Samevatting

In hierdie afdeling is spesifiek gefokus op die belangrike rol wat die liturg / pastor speel om die fokus van hierdie studie te bereik. Sonder 'n liturg / pastor wat 'n Pastorale sensitiwiteit / aanvoeling het en ook sy / haar identiteit in Christus verstaan sal die fokus van hierdie studie baie moeilik bereik word. Die liturg / pastor het ons ontdek moet groter sensitiwiteit toon vir die nuwe sosiale konteks waarin hy / sy en die families wat hy / sy bedien hulle in bevind. Die nuwe sosiale konteks vra ook nuwe visie, kreatiwiteit en waagmoed om bestaande gebruike / tradisie te herontdek en die erediens 'n ruimte te maak waar laasgenoemde

gestalte vind. Om dit te kan bereik is natuurlik geen maklike taak nie. Daarom is dit noodsaaklik dat die pastor / liturg ook verstaan dat hy / sy dit nie alleen kan / behoort te doen nie. Die gemeente word 'n mede vennoot in hierdie proses. Bemagtiging van lidmate en die kweek van 'n begrip dat hulle deel is van die liggaam van Christus en dat hulle rol ononderhandelbaar is, is daarom van kardinale belang. Dit skep 'n gevoel van eienaarskap en die klem op onderlinge verhoudinge versterk ook die pastorale elemente en funksie wat binne die liturgie / erediens uitgebou moet word.

Die liturg / pastor word voor die uitdaging gestel om onder andere die implikasies van Christus se verlossingswerk en opstanding te verkondig en relevant toe te pas op mense se lewens. Daarmee word bedoel dat die pastor / liturg, soos die profete van ouds in Israel, die geleentheid het om 'n “*nuwe wêreld*” / “*alternatiewe gemeenskap*” te beskryf en gestalte te gee deur sy / haar woorde en deur sy / haar betrokkenheid in die lewens van lidmate en die gemeenskap. Dit sluit aan by wat gepoog is om in hierdie hoofstuk weer te gee naamlik dat die liturg / pastor aan die een kant die rol van die “*curates*”⁹⁶ vervul en aan die ander kant ook die *interpreteerder* is van God se Woord. Hierdie twee rolle vul mekaar op 'n besondere wyse aan in die Erediens en die moontlikhede wat dit inhou om God se trou en sorg bekend te maak is dan eindeloos. Die pastor / liturg wat hierdie rolle van *Pastorale versorger* en *interpreteerder* van die Woord verstaan en integreer skep 'n ruimte / atmosfeer in die Erediens waar mense vir God ontmoet op 'n besondere wyse. Die pastor / liturg wat hierdie rolle verstaan en integreer is iemand wat tussen sy lidmate beweeg en in 'n verhouding met hulle staan deur die week. Daarom weet hy / sy wat hulle vrese, bekommernisse en uitdagings is. Binne die ruimte van die Erediens op 'n Sondag, sal hierdie pastor / liturg die vrese, bekommernisse en uitdagings kan verwoord en in verband bring met die beloftes wat God in die Woord aan ons bekend maak. Só, word mense

⁹⁶ Vir eeue het die pastors bekend gestaan as “*curates*”. Hierdie benaming is volgens Willimon (2002:91) afgelei van die Latynse term “*cura animarum*” (die versorger van siele) waaraan reeds in hoofstuk Vyf aandag gegee is.

se uitkyk op die lewe getransformeer en in lyn gebring met God se wil / doel vir hulle lewens. Aan die ander kant het die pastor wat 'n pastorale ingesledheid het teenoor die erediens ook 'n groter sensitiwiteit vir nie-lidmate wat 'n geestelike tuiste soek en verstaan hy / sy die rol wat gasvryheid as Bybelse kwaliteit ook behoort te speel binne die ruimte van die erediens. Die pastor / liturg wat 'n pastorale dimensie in die erediens aksentueer is nie noodwendig 'n persoon wat 'n uitstekende orator is en beskik oor uitstaande aanbiedingstegnieke en voordragstyl nie, maar 'n persoon wat verstaan dat jou kwaliteit gesetel is in jou wees-funksie (die aard en graad van jou teenwoordigheid in mense se lewens), jou dienskneg gestalte, jou nederigheid, erkenning van jou eie broosheid (verwondheid) en jou bereidheid om egte verhoudings in spanverband te bou.

In hoofstuk Agt sal gepoog om dit wat tot dusver beskryf is (die veranderinge in die erediens, die familiale karakter en die rol wat die pastor / liturg hierin speel) in 'n harmoniese eenheid te bring en praktiese voorstelle te maak om dit uit te voer.

HOOFSTUK 8 – DIE PAD VORENTOE: LITURGIESE VOORSTELLE MET PASTORALE KENMERKE

8.1 Uitdagings aan die Liturgie binne 'n Postmoderne konteks

Die navorser het onder andere gepoog om aan te toon dat die Liturgie met die verloop van die eeue groot veranderinge ondergaan het en daarom kan daar met sekerheid gesê word dat dit steeds elemente bevat wat sal aanhou verander in die eeue wat kom. Die rede hiervoor is eenvoudig die feit dat verandering een van die min konstante waarhede is waarvan ons kan seker wees. Met die verloop van jare verander die sosio-kulturele -, politieke – en ekonomiese velde waarin die mensdom hom / haar bevind radikaal. Hierdie verandering bring saam met die opwindende geleentheid ook 'n inherente spanning by die mens. Die gelowige spring nie hierdie veranderinge en die impak daarvan nie vry nie. Daarom is dit noodsaaklik dat die Erediens (wat steeds die grootste gereelde vergaderplek is van 'n geloofsfamilie op 'n gegewe tyd en plek) deeglik rekening hou met hierdie veranderinge en die spanning wat dit op die mens se psige het. Die vraag is natuurlik hoe dit gedoen kan word en terselfdertyd steeds verantwoordelik omgegaan word met die Liturgie en dit wat gevier word naamlik 'n ontmoeting tussen God en die mens?

Die navorser is onder geen illusie dat dit 'n moeilike taak is nie. Dit begin egter by die persone verantwoordelik vir die Erediens. Hulle moet volgens die navorser gehelp word om drie belangrike elemente te besef naamlik:

- **Diversiteit, verandering en transformasie in die samelewing het waarde en hou kreatiewe uitdagings in**

Hierdie beginsel is ook waar vir die Erediens. Deel van ons Gereformeerde erfenis is tog ook die belangrike beginsel van *semper Reformanda* (hou aan om

te reformeer) wat erken dat ons, ons voortdurend moet herposisioneer ten opsigte van die uitdagings in die samelewing en die wyse hoe die kerk die Evangelie vertaal om hierdie uitdagings die hoof te bied.

Binne die Postmoderne tydsges tees waarin ons, ons bevind weet ons dat mense sku is vir absolute waarhede, uitgediende tradisies en hiërargiese strukture. Tradisionele kerke wat 'n groot daling in Erediensbywoning ervaar, ignoreer te maklik hierdie belangrike feit en gevolglik bly eredienste baie formeel, argaïes en irrelevant tot die lewens van die mense wat dit bywoon. Die mense wat Eredienste bywoon is nie "klone" van mekaar nie, maar het elkeen 'n unieke spiritualiteit (wyse hoe God ontmoet, beleef en aanbid word). Daarom moet daar erkenning gegee word aan hulle uniekheid deur nie net vasgestelde rigiede Liturgiese vorme (waarvan sommige uit die Sestiende eeu en vroeër dateer!) week na week te volg nie, maar 'n Liturgie wat God se karakter op so 'n wyse weerspieël dat Godsdienst sin maak en relevant is binne die gelowige se leefwêreld. Die ervaring van egtheid en integriteit is dus vir die Postmoderne mense van kardinale belang.

- **Interpretasie van die werklikheid.**

Wêreldwyd ervaar die tradisionele hoofstroomkerke 'n afname in Erediensbywoning, maar ook 'n afname in die invloed wat dit uitoefen in 'n gemeenskap. Die realiteit word tot 'n groot mate geïnterpreteer deur die lense van die ekonomie, politiek en sosio-kulturele faktore. Wat nodig is, is dat die kerk en spesifiek die Erediens weer 'n regmatige plek inneem wanneer dit kom by die interpretasie van die werklikheid. 'n Alternatiewe kyk op die werklikheid kan gebied word en die ruimte van die Erediens, waar die Evangelieboodskap van hoop, redding, bevryding en heling seëvier, kan 'n reuse verskil maak in die opsig.

- **Die gebrek aan stabiliteit en grense**

Die stelling onder Postmoderniste “*everything goes*” wanneer dit by waardes en norme kom is algemeen bekend. Daar is nie werklik meer duidelik afgebakende grense, norme en waardes in die samelewing nie. ‘n Liturgie met Pastorale elemente se fokus is dus ook nie so op die mens gerig dat dit die profetiese element ignoreer wat uitstippel wat reg en verkeerd is in God se oë nie. Verandering bring onsekerheid en die mens soek ook duidelike leiding in veranderende omstandighede. Diegene wat verantwoordelik is vir die Erediens moet dus ook in ag neem dat die Erediens nie in ‘n vakuum funksioneer nie, maar deel uitmaak van die alledaagse lewe en relevant moet wees in die alledaagse lewe. Mense moet die universele waarhede wat in die Erediens gebied word ook kan deurtrek na hulle eie lewens en dit moet hulle help om ‘n prakties-relevante geloof te beoefen te midde van die uitdagings wat hulle daaglik op psigiese, emosionele en fisiese vlakke moet trotseer.

Om in hierdie uitdagings te voorsien moet die pastor / liturg nie poog om alles self te doen nie. Die hele uitgangspunt van die studie is ook om die koinoniale karakter van die Erediens te vier en dit te sien as ‘n belangrike beginsel wanneer dit kom by die ontginning van Pastorale elemente wat heling kan bewerk. In die verband kan die waarde van ‘n Liturgiese werkgroep, wat saam met die pastor / liturg dink, bid en beplan oor die Eredienste, nie gering geskat word nie. Vervolgens gee die navorser kortliks aandag aan die waarde van so ‘n werkgroep.

8.2 Waarde van ‘n Liturgiese werkgroep

Wanneer ‘n kerk ernstig is oor die terapeutiese invloed wat die Erediens het moet daar ook deeglike beplanning en evaluering op ‘n voortdurende basis geskied. Volgens Langford (1999:75-76) is ‘n groot deel van die gemeente

verantwoordelik vir die uitvoering van die Liturgie tydens elke Erediens, maar die uiteindelijke verantwoordelikheid wat voorstelle vir aanbidding, begeleiding van die geloofsgemeenskap en spesifieke aksie insluit berus by die Liturgiese werkgroep. Veral wanneer dit kom by die herontdekking van die verhouding tussen Pastoraat en Liturgie is dit nodig dat mense met 'n liefde en aanvoeling vir beide hierdie velde betrek word in die konstruering van Liturgieë en die beplanning van die Erediens. Die Liturgiese werkgroep kan uit soveel verskillende mense bestaan as wat daar verskillende elemente is in die Erediens. Dit verskil natuurlik ook van konteks tot konteks. Dit sluit dus onder andere in: 'n hermeneutiese studiegroep wat saam met die pastor kan dink rondom die eksegeese van die teks, voorbidders (voor en tydens die Erediens), musikante verantwoordelik vir lofprysing en aanbidding, gasvryheidsbediening (wat insluit persone wat blomme rangskik, afkondigings uitdeel, besoekers welkom heet ensovoorts), kommunikasie eksperte (dvd - en data-projektor operateurs, klanktegnici ensovoorts), drama bediening eksperte, voorlesers, persone verantwoordelik vir visuele uitbeeldings van die kerklike jaar / spesifieke temas gedurende die jaar ensovoorts.

Soos uit bogenoemde afgelei kan word is dit 'n baie groot organisasie, maar die waarde van so 'n diverse groep is volgens die navorser geleë in die feit dat dit op die ou end 'n spanpoging deur die geloofsgemeenskap vir die geloofsgemeenskap word en wat in die proses poog om God as geloofs familie te ontmoet. Die gevaar dat die Erediens dan bloot net verval in 'n didaktiese monoloog (soos vir baie jare die geval was en steeds is in sommige Eredienste!) van die pastor / liturg, word grotendeels uitgeskakel deurdat lidmate se gawes ontsluit word en hulle betrek word by die Erediens.

So 'n Liturgiese werkgroep se taak is nie net die beplanning en uitvoering van die erediens nie, maar ook die voortdurende evaluering daarvan. So word daar kritiese en opbouend gekyk na elke aspek van die Erediens en die waarde wat dit het vir die lidmaat en besoeker word sodoende maksimaal ontsluit.

McClure (1995:50) verwys in sy boek *“The round table pulpit”* na ‘n paar beginsels wat sou kon dien as ‘n raamwerk waarbinne ‘n Liturgiese werkgroep kan saamdink en funksioneer. Hoewel die boek spesifiek gerig is op die homiletiese inkleding van die Liturgie is die navorser van mening dat hierdie beginsels ook toegepas kan word in die nadenke oor die ander elemente van die Liturgie.

Ter inleiding is dit belangrik dat daar ‘n paar grondbeginsels gevestig word waaruit die groep funksioneer en wat kan meehelp dat daar verantwoordelik nagedink word oor maniere om *heling van die familie* teweeg te bring. Hierdie beginsels sou as volg beskryf kon word (vgl. McClure, 1995:60-63):

- **Vorbereiding vir die byeenkoms**

Die liturg beskik oor die nodige teologiese opleiding en eksegetiese vaardigheid. Sy / haar bydrae is dus baie belangrik en genoeg voorbereiding is nodig voor die byeenkoms. Daar moet dus vooraf goed besin en nagevors word oor die betrokke teks wat die Sondag gebruik word en die wyse hoe dit ‘n impak op families kan maak. Die liturg moet by die byeenkoms in staat wees om die groep te begelei in die teologiese verheldering van die teks en terselfdertyd ook besef dat hy / sy ‘n verteenwoordiger is van die ryke tradisie van die kerk en ‘n spesifieke denominasie se dogma en gebruike.

- **Die rol van die fasiliteerder**

Die liturg is terselfdertyd ook ‘n fasiliteerder wat die res van die groep moet help om die betrokke teks vanuit ‘n familiale perspektief te verstaan en ook geleentheid moet bied dat elkeen se bydrae as belangrik geag word. Nuwe lede moet ook deur hom / haar verwelkom word en ingelig word oor wat van hulle verwag word as mede-werkers van die Liturgiese inkleding van die Erediens. Op die wyse word dit wat graag in die erediens bereik wil word, nl. ‘n nuwe verstaan van familie, dus reeds uitgespeel in die wyse hoe ons lede verwelkom en deelmaak van die groep.

- **Die bydrae van die mede-fasiliteerder**

Hierdie persoon het die belangrike taak om nuwe lede te werf, byeenkomste te reël en ander belangrike administratiewe relings te tref. Dit help die liturg baie met onnodige en tydrowende administrasie. Tydens byeenkomste kan hierdie persoon se rol ook verder beskryf word as die een wat inligting en idees prosesseer en sorg dat die groep binne die tydskedule dink en werk.

- **Lidmaatskap van die groep**

Die ideaal is om 'n verteenwoordigende groep uit die gemeente te kry wat ongeag ouderdom, ras, aanbiddingstyl en geslag 'n liefde het vir die Erediens en die inkleding daarvan. Die diversiteit van die *geloofs familie* moet dus in so 'n groep verteenwoordig word. 'n Groot uitdaging is ook om per geleentheid nie-lidmate en selfs kerklos persone te identifiseer wat die byeenkomste kan bywoon en 'n objektiewe waarneming maak van die idees en besprekings wat gemaak word. Die ledetal behoort nooit meer as tien te wees nie aangesien 'n mens graag sinvolle besprekings wil toelaat. Te veel mense kan hierdie dinamika versteur. Dit is ook goed om die groep gereeld af te wissel met 'n paar nuwe lede wat van tyd tot tyd roteer. Op hierdie wyse word die invloed en ervaring van die groep voortdurend verbreed en kry 'n mens 'n goeie geheelbeeld van die spiritualiteitstipes en uitdagings in die gemeente. Daar sou selfs per geleentheid families / gesinne kon uitgenooi word na die byeenkomste om terugvoer en idees te kry oor hoe om meer familie-gerig te dink.

- **Bemaking en evaluering**

Die gemeente moet ook kennis dra wie diegene is wat dien in die Liturgiese werkgroep. Geleentheid moet geskep word vir konstruktiewe kritiek byvoorbeeld via dialoog en evalueringsvorme wat die groep in die gemeente kan roteer. Op hierdie wyse word 'n eerlike en ingeligte opinie gekry van

mense se belewenis tydens die Erediens en areas geïdentifiseer waar aangepas kan word.

Dit is moeilik om 'n tipiese raamwerk te beskryf van hoe so 'n Liturgiese werkgroep se ontmoetings behoort te lyk. Elke gemeente se konteks verskil en wat vir een groep werk mag dalk nie vir 'n ander groep prakties wees nie. Binne elke groep behoort daar ook 'n unieke dinamika aanwesig te wees wat met groot vrug aangewend kan word. Van die aspekte waarna gekyk kan word is volgens McClure (1995:64-66):

- **Neerpen van 'n verskeidenheid idees**

Daar moet by hierdie fase gewaak word daarteen om druk op die groep te plaas in terme van die preek se voorbereiding. Die idee is eerder dat groeplede eerlik reflekteer en gedagtes uitruil oor hoe hulle die teks verstaan, hoe dit die storie van die gemeente (en veral families!) raak en hoe die boodskap van die teks sinvol kan voortvloei deur al die elemente van die Liturgie. Kreatiwiteit moenie gedemp word nie. Elke persoon se idees moet waardig hanteer word.

- **Vermyn stereotipe denke**

Die gevaar bestaan dat 'n mens maklik afleidings kan maak oor wat 'n persoon tydens so 'n groep probeer sê. Die fasiliteerder moet dus gebruik maak van luistervaardighede en vraagstelling wat daarop gemik is om presies seker te maak wat die persoon met die groep wil deel. Indien daar onsekerheid bestaan oor iemand se opinie moet die persoon ook geleentheid gegun word om daarop uit te brei en die idees te verhelder.

- **Luister na die “tee-tyd” gesprekke**

Na die Liturgiese groep afgesluit het mag daar dalk 'n sosiale geleentheid na die tyd wees. By hierdie informele geleentheid kan ook waardevolle

gesprekke plaasvind en die liturg behoort attent te wees hierop. Gesprekke soos hierdie is gewoonlik 'n goeie aanduiding van hoe die groepslede die betrokke teks en die toepassing daarvan geïnternaliseer het. Sommige van hierdie gesprekke mag ook sinvol wees en 'n opbouende bydrae lewer tot die liturg se voorbereiding vir die Erediens.

- **Bevorder deelname**

Die liturg moet ook bewus bly van die feit dat hy / sy nie net 'n observeerder en fasiliteerder is nie, maar ook 'n deelnemer aan die gesprek. Dit is belangrik om die liturg se insig en opinie oor die betrokke teks / Liturgiese idees ook te hoor. Waak egter daarteen om te domineer en te "*preek*".

Die bogenoemde grondbeginsels en groepsdinamika maak op die ou end ook deel uit van die tydsindeling wat die Liturgiese werkgroep se ontmoeting aanneem. Ook wat die tydsindeling van die groep betref is daar nie rigiede voorskrifte nie. Dit blyk dat die norm wat die meeste gemeentes volg in die omgewing van een en 'n half uur een maal 'n week is. Wat hier volg is dus net 'n raamwerk van die tydsindeling van so 'n byeenkoms wat McClure (1995:66-70) voorstel en steeds aangepas kan word ten einde 'n ruimte te skep waar maksimum kreatiwiteit en geestelike groei in die Liturgiese werkgroep moontlik gemaak word.

- **Terugvoering (ongeveer 10 minute)**

Die vorige week se Erediens kan kortliks geëvalueer word aan die hand van 'n vooraf goedgekeurde stel riglyne. Dit kan die groep baie help met die onderskeiding van wat nodig is om te verander, aan te pas of uit te bou in die week wat volg.

- **Ondersoek van die betrokke teksgedeelte vir die Sondag (20 minute)**

Die teks behoort 'n "stem" te kry in die besprekings van die groep. Vrae wat byvoorbeeld gevra kan word om die teks 'n "stem" te gee is: Wat die konteks, geskiedenis en outeurskap ons leer van die teks. Wat die betrokke outeur graag wil bereik deur die geskrif. Met watter karakters daar in die teks geïdentifiseer kan word en hoekom. Watter tipe taalgebruik word aangetoon en hoe beïnvloed dit die lesers en hoorders.

- **Geleentheid vir bespreking (60 minute)**

Geleentheid vir verskillende lede in die groep om die betrokke teks en idees vir die Liturgiese inkleding te gee word nou moontlik gemaak. Hierdie is 'n baie belangrike fase aangesien die groep geleentheid kry om die oorhoofse tema van die diens vas te stel, te onderskei hoe die boodskap van die teks deur die Liturgie gereflekteer kan word en praktiese voorstelle gemaak word oor wie betrokke gaan wees en watter handeling tydens die Liturgie nodig is om die boodskap die effektiwste oor te dra.

- **Samevatting (10-20 minute)**

Na so 'n ontmoeting is dit ook altyd goed vir die liturg om vir 'n wyle te reflekteer oor die ontmoeting en oor wat gesê / voorgestel is rondom die teks wat behandel is. Die liturg kan op hierdie stadium ook die geskrewe idees aanvul met sy / haar eie.

Soos reeds in punt een van hierdie hoofstuk genoem, is dit noodsaaklik dat die Erediens weer 'n ruimte word wat die werklikheid anders interpreteer as wat die ekonomie, politiek en ander sferes van die samelewing doen en so aan die gelowige familie hoop en sin bied in tye van geweldige verandering en uitdagings.

'n Belangrike deel van die Liturgiese werkgroep se taak is daarom ook om 'n bepaalde identiteit te help skep in die Erediens. Dit hou daarmee verband dat die gelowige persoon in die Erediens weer opnuut sy wortels van herkoms moet ontdek en vier. 'n Groot probleem met die psigiese - en geestelike krisis waarin moderne families hul bevind lê volgens die navorser, op die vlak van identiteit. Hierby word ingesluit selfkennis en die begrip dat ons verbind is aan iemand groter as ons wat ons krisis die hoof kan bied.

Reeds vanaf die vroeë kerk vind ons al verskeie maniere hoe die gelowiges se identiteit bevestig en versterk word. Een van die belangrikste hulpmiddels in die verband (maar wat steeds baie afgeskeep word in 'n Gereformeerde konteks), is die viering van die kerklike jaar. Die kerklike jaar is ryk aan tradisie, simbole, rituele en pastorale elemente wat tydens die erediens benut kan word en families se kollektiewe identiteit in Christus kan help.

Vervolgens word daar gekyk na die hoofelemente van die kerklike jaar en die waarde wat dit bied vir die Erediens en hierdie studie.

8.3 Die seisoene van die kerklike jaar

8.3.1 Inleiding

Van die vroegste tye af het die mens al kalenders gebruik om die veranderende seisoene aan te teken en sekere belangrike gebeure wat periodiek plaasvind te vier. Binne die Christelike geloofstradisie is daar ook geleentheid om dit wat die Christelike geloof uniek maak, te vier. Die Christelike kalender is gebaseer op - en vloei uit van die Joodse tradisie. Waar die Jode se kalender spesifiek fokus rondom die uittog uit Egipte, fokus die Christelike kalender op die lewe en bediening van Jesus Christus. Verskillende fases op die Christelike kalender beklemtoon dan ook die verskillende fases van Jesus se lewe en bediening.

Binne die Gereformeerde tradisie word daar relatief min gemaak van die viering van die Christelike kalender. In baie gemeentes is die fokus byvoorbeeld net op die Kerstyd en die Pase. In die proses gaan daar 'n ryke simboliek verlore wat baie kan help met die kerk se identiteit. Die Christelike kalender het, soos reeds vermeld, 'n ryke ontstaansgeskiedenis wat nie ontken kan word nie. Eeue gelede het die meeste gelowiges min of geen toegang tot opvoeding (lees en skryf) gehad. Die Christelike kalender met die gepaardgaande fases en feeste was 'n belangrike hulpmiddel om gelowiges die verhaal van die lewe en bediening van Jesus Christus te leer. Dit kan vandag nog die geval wees as dit oordeelkundig en smaakvol in die Erediens en gemeentelêwe geïnkorporeer word.

Vervolgens word daar kortliks gekyk na die mees algemene fases op die Christelike kalender wat beklemtoon behoort te word en met groot vrug ook in Familie-gerigte eredienste gevier kan word.

8.3.2 Advent

Die woord “*Advent*” beteken “*koms*” of “*arriveer*”. Die fokus van die hele Adventstyd is die viering van die geboorte van Jesus Christus en daarmee saam ook die afwagting waarin die kerk verkeer met die uitsien na Sy tweede koms. Hierdie kreatiewe spanning tussen die verlede en die toekomst kan met groot vrug in die erediens uitgebou word. Advent simboliseer daarom ook die geestelike reis van die individu en die geloofsfamilie wanneer hulle saam erken dat Jesus reeds gekom het, dat Hy in die huidige realiteit teenwoordig is en dat Hy met groot triomf weer eendag sal terugkeer. Temas wat in hierdie tyd van die kerklike jaar beklemtoon kan word is byvoorbeeld die mens se verantwoordelikheid om heilig te leef, om te breek met sondige gewoontes wat 'n mens weerhou om met afwagting te wag op die Here, om uit te sien na die ewige lewe en om na aanleiding van Christus se voorbeeld (God wat deur die

inkarnasie tussen ons kom woon en sy status opgee) ook diensbaar te wees in die wêreld / konteks waar ons, ons bevind.

Die simboliek tydens Advent is ook baie betekenisvol. Baie kerke maak gebruik van 'n Adventskrans (groen loof / takke wat in 'n sirkelvormige rangskikking gedrapeer word). In die krans word vyf kerse gestee. Vier kerse is langs die kante en die vyfde een (die Christuskers) is in die middel. Die sirkel vorm van die rangskikking dui op God wie se almag en genade geen begin en einde het nie, maar ewigdurend is. Die kerse dui op die lig wat God uitstraal. Die groen kleur wat kenmerkend is van Advent dui op die hoop wat daar in God is om die mensdom / gelowiges te verfris, vernuwe en te laat groei in die geloof. Die vier kerse dui op die vier Sondae van Advent wat gevier word voor Kersdag aanbreek. Elke Sondag word een kers aangesteek. Kers een simboliseer “*verwagting*” en “*hoop*” (gemik op Christus die Verlosser wat aan die kom is). Die oorblywende drie kerse neem 'n unieke betekenis aan in verskillende kerke. In sommige dui dit op Betlehem, die skaapwagters en die engele. In sommige dra dit die betekenis van vrede, liefde en vreugde. Watter simboliese betekenis ook al daaraan geheg word, is dit net belangrik dat die Skrifgedeeltes, gebede en betrokkenheid van lidmate in hierdie tyd die storie van Jesus se menswording, God se genade en die afwagting op sy koms beklemtoon en vier. Die laaste kers (in die middel) staan as die Christuskers bekend. Die aansteek van hierdie kers vind gewoonlik plaas op Kersdag en dit simboliseer dat Christus se inkarnasie in die sentrum staan van hierdie seisoen en dat Hy die een is wat lig gee vir hierdie wêreld.

Die tema van hoop en verwagting na 'n nuwe toekoms kan baie betekenisvol hier gebruik en uitgebou word sodat diegene in die geloofsgemeenskap wat moedeloos voel weer nuwe moed kan kry vir hulle omstandighede.

8.3.3 Kerstyd

Kersdag was vir 'n baie lang tyd wêreldwyd nie so 'n groot en gekommersialiseerde dag soos vandag nie. In sommige kontekste was Kersdag byvoorbeeld in die middel tot laat Neëntiende eeu 'n gewone werksdag. Tog bly daar iets uniek aan die Kersverhaal en word mense oor eeue heen steeds daardeur aangegryp. Dit wil voorkom of daar binne die Christendom baie meer gemaak word van Kersdag as byvoorbeeld van Lydenstyd en die Pase. Dit hou dalk moontlik verband met die mens se natuur wat geneig is om meer te hou van die geboorte van 'n baba as om met lyding en die dood gekonfronteer te word. Kerstyd vorm deel van Advent. Daarom beslaan dit die vier Sondae voor Kersdag en ook twee Sondae daarna (wat Epifanie uitmaak en waarna later verwys sa word). Hoewel daar groot debatvoering al was in die kerk se geskiedenis oor wanneer Jesus se geboorte plaasgevind het, word dit tog oor die algemeen aanvaar dat dit nie in hierdie fase van die kerklike jaar gaan oor presiese historiese datums nie, maar eerder die viering van die feit dat die Verlosser wel gebore is! Die twee vernaamste datums wat egter aan Sy geboorte gekoppel word is iewers in die Lentetyd (tussen 4-6 v.C) en 25 Desember (wintertyd in die Noordelike halfmond).

Die Erediens kan op Kersdag versier word met uitbeeldings van die stalgebeure. Families kan gebruik word om die drama wat afgespeel het uit te beeld. Die simboliek van geskenke wat gegee word (wat verwys na die geskenke van die wyse manne en Jesus as geskenk vir die wêreld), is ook belangrike temas wat uitgebou kan word.

Sommige persone ervaar egter Kerstyd ook as 'n tyd van hartseer en rou (veral diegene wat eensaam is of geliefdes aan die dood afgestaan het). Dit is belangrik om in hierdie tyd ook hulle emosies van hartseer en verlies te erken en tydens die Erediens ook te vertrou en uit te reik na hulle.

8.3.4 Epifanie

Die woord “*Epifanie*” beteken om “*te wys*”, om “*bekend te maak*” of om “*te openbaar*”. Binne die westerse Christelike tradisie word dit gewoonlik op die 6de Januarie (twaalf dae na Kersdag) gevier. Epifanie word beskou as die hoogtepunt / klimaks van die Advent / Kerstyd fase van die kerklike jaar. Dit hou veral verband met die wyse manne wat gekom het om Jesus se koms as die Gesalfde koning openbaar te maak. In aansluiting hierby beklemtoon dit ook die kerk se sending in die wêreld wat ‘n natuurlike gevolg is van die Kersgebeure in Betlehem. Die kleure wat gewoonlik met Epifanie geassosieer word is wit en goud. Dit simboliseer vernuwing, hoop en varsheid. Die teologiese waarde van Epifanie is geleë in die feit dat die wyse manne met hulle geskenke (wat algemeen as heidense sterrekykers beskou word), die eerste mense was wat Jesus as Here erken het. Dit het groot implikasies vir die kerk se sendingvisie en motiveer die kerk om die boodskap van die Evangelie die wêreld in te neem wat die sterrekykers (en daarom ook alle ander mense, nasies, klasse en rasse verteenwoordig) kom verteenwoordig.

Hierdie tyd in die kerklike kalender help lidmate om verder as hulle eie tekortkominge te kyk en ook die geestelike nood van die wêreld te erken en hulle te motiveer om prakties en sigbaar diensbaar te word in die koninkryk.

8.3.5 Lydenstyd

Die ontstaan van die viering van Lydenstyd kan moontlik terugdateer so ver as die Vierde eeu n.C. Dit strek oor veertig weksdae (ses Lydenssondae) wat deur As-Woensdag⁹⁷ ingelei word en ‘n klimaks bereik op Goeie Vrydag (die kruisiging

⁹⁷ As-Woensdag is die sewende Woensdag voor Paassondag en lei die Lydenstyd in. Die naam is afkomstig van ‘n eeue oue gebruik waar mense wat in die Tempels aanbid het, se voorkoppe met as gemerk is as teken van hulle nederigheid en afhanklikheid van God, maar ook as teken van rou oor Jesus se kruisdood. Dit word tradisoneel as ‘n

van die Here Jesus). Die nommer veertig is baie betekenisvol in die Bybel en dit hou heel moontlik verband met die veertig dae wat die Here Jesus na sy doop in die woestyn deurgebring het en versoek is om afstand te doen van sy aardse roeping en bediening. Daarom word hierdie tyd veral gekenmerk deur 'n tyd waar Christene introspeksie / selfondersoek doen en vergifnis vra vir daardie aspekte van hulle lewens wat nie ondergeskik is aan God se wil nie. Ander belangrike gebruike sluit ook in sekere kontekste gereelde vastye in (die opoffer van sekere voorregte of kossoorte byvoorbeeld vleis vir 'n sekere tydperk dien as herinnering aan die opoffering wat die Here Jesus opgeoffer het vir die mensdom). Sommige kerke fokus ook in hierdie tyd meer op die fisiese nood van mense in die gemeenskap en verlig armoede deur kos – en klere insamelings. Die kleur wat normaalweg met Lydenstyd geassosieer word is pers en swart. Pers druk die lyding en pyn uit van Jesus se kruisiging, maar dit het ook koninklike betekenis en dui op die komende opstanding van Jesus wat triomfeer oor lyding en die dood. Die kruis as simbool is baie betekenisvol in hierdie tyd. Sommige kerke slaan 'n growwe, onafgewerkte houtkruis op gedurende hierdie tyd en lidmate / besoekers kan dan gebedsversoeke en worstelinge teen die kruis kom vasspyker. Gereelde bidtye en meditasies oor lydenstekste is ook algemeen in sommige kerke gedurende hierdie tyd. Die Sondag voor Goeie Vrydag staan bekend as Palmsondag en dan kan die kerk / Liturgiese ruimte met palmtakke versier word. Dit simboliseer Jesus se intog in Jerusalem net voordat Hy gekruisig is.

Wat die Pastoraat betref, beskik die Lydenstyd oor die potensiaal om die mens met al sy broosheid en foute voor die Here te bring en te laat besef dat hy / sy gestroop van alles is in hierdie lewe behalwe God. Die rol van klag is ook 'n belangrike element wat meer in hierdie fase van die kerklike jaar toegepas kan word (vergelyk 5.10.6. in hoofstuk Vyf) Die uitdaging is egter ook om in hierdie fase mense te lei om hulle nederigheid en afhanklikheid van die Here te erken in 'n wêreld waar die mens dikwels leef asof hy / sy niemand en niks nodig het om

somber dag beskou op die Christelike kerkkalender en bied geleentheid vir gelowiges om hulle lewens te oordink en berou te betoon vir verkeerde dade.

te oorleef nie. Daarom hang dit ook nou saam met skuldbelydenis en die vra van vergifnis.

8.3.6 Pase

Paassondag of Opstandingsondag vorm die hart / sentrum van die Christelike geloof. Die Pase word al reeds sedert die 4de eeu gevier en in teenstelling met die ander vasgestelde datums is die Pase se datum nie vasgestel nie. Die datum kan wissel aangesien dit van die vroegste tye af al bepaal is deur die siklus van die maan (dit is so bepaal by die Konsilie van Nicea in 325 n.C). Dit impliseer dat Paastyd enige tyd tussen 22 Maart en 25 April gevier word in sommige kontekste. Dit hang natuurlik alles af van wanneer die eerste volmaan na 21 Maart (ook bekend as die voorjaarsewening⁹⁸) aanbreek. Daar is ook 'n nou verband met die Joodse pasga fees waar die gebruik was om die Paaslam te slag (as versoeningsoffer voor God vir die sonde van die volk). Tydens die Pase herdenk die kerk Jesus se lewe wat soos 'n paaslam geoffer is, maar daarmee saam ook die vreugde van sy opstanding en oorwinning oor die dood. Dit is daarom 'n vreugdevolle fees wat gekenmerk word deur helder kleure soos wit , groen en goud. Die aansteek van die Paaskers (wat dui op Christus se opstanding) en die versier van die Liturgiese ruimte met vars, helderkleurige blomme is veral kenmerkend in hierdie tyd. Na Paassondag breek daar sewe Sondae aan (ongeveer vyftig dae) waar elke Sondag gekoppel word aan 'n spesifieke woord / tema. Die temas is onderskeidelik (Tweede Sondag na Pase) *“soos pasgebore kindertjies”* (vgl. 1 Pet 2:2) , (Derde Sondag na Pase) *“die troue liefde van die Here”* (vgl. Ps.33:5-6) , (Vierde Sondag na Pase) *“juig”* (vgl. Ps.66:1-2), (Vyfde Sondag na Pase) *“sing”* (vgl. Ps.98:1) , (Sesde Sondag na Pase) *“roep”* (vgl. Jes.48:20b) en (Sewende Sondag na Pase) *“luister”* (vgl. Ps.27:7,9). Hemelvaart val gewoonlik tussen die sesde en sewende Sondag na Pase (veertig dae na Paassondag op die eerste Donderdag wat volg). In hierdie

⁹⁸ Die dag in die jaar wanneer 'n dag en nag presies ewe lank is.

tyd oordink die kerk die feit dat Jesus herstel word in sy status as regeerder van die kerk en die transformasie van dienskneg na Koning.

Die fokus op die lig, die opstanding, die feestelike en die herstel van Jesus as koning het geweldig baie impak op die lewens van gelowiges wat neerslagtig, bedroef, magteloos en uitgelewer voel. Hierdie deel van die kerklike jaar is 'n geleentheid om mense wat bedruk voel ook bewus te maak van die feit dat God in beheer is en getrou sy kinders en skepping onderhou en bewaar. Die trou van God kan veral in hierdie tyd onderstreep word.

8.3.7 Pinkstertyd

Tydens Pinkstertyd (wat ingelei word deur Pinkstersondag) word die uitstorting van die Heilige Gees herdenk. Dan val die fokus spesifiek op die gebeure wat plaasgevind het die eerste Pinksterdag nadat Jesus opgevaar het na die hemel. Die kleur wat kenmerkend is van hierdie tyd is rooi. Dit dui op die tonge van vuur wat op die dissipels van die Here Jesus gekom het nadat hulle met die Heilige Gees gesalf is. Die simbool wat veral uitstaan in hierdie tyd is die duif wat neerdaal uit die hemel. Binne die NG Kerk is hierdie 'n tyd van herlewing en word daar gewoonlik 'n Pinksterreeks preke aangebied wat fokus op die Heilige Gees, herstel en herlewing in die individu en die gemeente se geloofslawe.

8.3.8 Koninkrykstyf

Die laaste fase van die kerklike jaar (voordat die siklus weer herhaal) staan as Koninkrykstyf bekend. Dit strek ongeveer van die middel van die gewone kalenderjaar tot en met Novembermaand. Hoewel daar geen groot feeste gedurende hierdie tyd voorkom in die kerk nie, is dit 'n tyd waar die kerk deeglik rekening behoort te neem van die implikasies van haar verlossing deur Jesus

Christus. Daarom fokus die Woordverkondiging in hierdie tyd veral ook op Jesus se koningskap en etiese kwessies wat deurdink word sodat gelowiges 'n praktiese en relevante geloof kan beoefen wat 'n verskil maak waar hulle woon en werk. Hierdie is 'n tyd wat ruimte bied vir baie kreatiwiteit. Kenmerkende kleure is groen, goud en wit en Sondae kan volgens spesifieke temas ingerig word.

Wat die Pastorale dimensie betref is hier ook soos reeds genoem baie ruimte vir kreatiwiteit. Soos reeds vroeër genoem in die hoofstukke wat handel oor die paradigmaskuiwe en die familielewe bevind die moderne mens hom / haar in 'n uitdagende oorgangstyd. Dit is 'n tyd wat gekenmerk word deur verskuivende grense en 'n onsekerheid aangesien dit wat tydens die modernisme as absoluut en waar beskou is, nou nie meer geld nie. Onsekerheid, wanhoop, pessimisme en vrees vir die toekoms kan veral in tye soos hierdie seëvier in mense se lewens. Koninkrykstyd bied die geleentheid om God se wil aan mense op 'n prakties, relevante wyse oor te dra en hulle te help om eties-verantwoordelik met die Woord om te gaan ten einde ingeligte besluite in hulle daaglikse geloofslewe te maak.

8.4 Voorstelle met betrekking tot die voorbereiding en Liturgiese verloop van 'n Erediens waarin die Pastorale elemente beklemtoon word

8.4.1 Inleiding

Die navorser se doel met hierdie gedeelte wat handel oor moontlike sinvolle voorstelle wat Pastorale elemente in die Liturgie beklemtoon is bloot riglyne. Die idee is nie om in elke fase van die Liturgie die Pastoraat so te beklemtoon dat dit kunsmatig voorkom en die vloei van die Erediens beïnvloed nie. Dit is verder ook belangrik dat die liturg sy / haar konteks deeglik in ag sal neem. Aspekte soos

die tradisie, kultuur, taalgebruik en omstandighede van die gemeente speel 'n groot invloed in die Erediens en die liturg moet deeglik bewus wees hiervan in sy / haar voorbereiding. Alle fasiliterende handeling sal dus nie noodwendig sinvol wees vir alle gemeentes nie, maar dien as riglyn wat uitgebou of aangepas kan word. Die rol van die Erediens - / Liturgiese werkgroep is hier ook van kardinale belang om te keer dat die liturg bloot weer (soos met die prediking dikwels gebeur) slegs in 'n monoloog verval en die res van die gemeente nie eienaarskap neem van wat voor, tydens en na die Erediens gebeur nie.

8.4.2 Aanloop tot die Erediens

Die aanloop tot die Erediens begin by God. Dit is God wat handel en die mens bewus maak en deur die Heilige Gees voorberei om 'n verwagting te hê om Hom te ontmoet. Die mens reageer dan op hierdie uitnodiging. Hier is sprake van drie bewegings⁹⁹ en elkeen het besondere fasiliterende handeling wat as riglyn sou kon dien:

a. Eerste beweging:

Hier gaan dit oor God wat Sy kinders bymekaar roep en daarom kom hulle bymekaar om as “*geloofs familie*” die Here saam te aanbid.

⁹⁹ Webber (2002:17) verwys na 8 verskillende beginsels wat aandui waarom dit in die Erediens gaan. Die derde beginsel sluit aan by hierdie eerste beweging en onderstreep die feit dat dit God is wat kommunikeer en handel deur die ruimte van die Erediens en die Liturgiese elemente. Diegene betrokke by die beplanning en uitvoering van die Liturgie moet dit voortdurend in gedagte hou. Om hierdie rede sê Webber: “*Principle Three asks for a restoration of the supernatural, and expectancy that God will be present to us in our worship to touch us, to heal us and to make us whole.*”

(i) Fasiliterende handelinge

- Die meeste kerke het 'n voorportaal wat lidmate / besoekers eers moet deurloop voordat hulle die Erediensruimte betree. Hierdie ruimte kan benut word. Die kerklike jaar sou hier visueel uitgebeeld word. Daar moet veral aandag geskenk word aan die simbole, lig en kleure. So kan daar byvoorbeeld doeke geverf word met kerklike temas wat pas by die kerklike jaar (byvoorbeeld 'n kruis met 'n doringkroon tydens lydenstyd of 'n duif wat neerdaal tydens Pinkster). Die agtergrond en kleurskema moet ook pas by die kerklike jaar en in die geval van lydenstyd sou pers byvoorbeeld gepas wees. Daar kan ook 'n tafel staan met 'n uitstalling wat iets simboliseer van die teks wat gepreek gaan word. So kan die liturg byvoorbeeld 'n bakkie graan neersit as daar oor die koringkorrel wat sterf gepreek word of 'n klei mengsel / erdekruike as daar oor die Pottebakker en die klei gepreek word (vgl. Jeremia 18) ensovoorts. Blomme kan ook op die tafels gerangskik word aangesien dit die heerlijkheid van God simboliseer (wyke kan beurte maak om hiervoor verantwoordelikheid te neem). Sekere kommissies van die gemeente kan ook uitstillings hou in die voorportaal. 'n Voorbeeld in die verband is 'n visuele uitstalling van middelafhanklikheid (alkohol, dwelms ensovoorts) of foto borde met bedrywighede wat in die gemeente plaasgevind het. Dit is belangrik om die samehorigheidsgevoel in die voorportaal te behou en versterk. Die fokus van 'n geloofsfamilie wie se bande versterk word behoort voortdurend in gedagte gehou te word.
- Die doopvont wat gewoonlik tradisioneel by die preekstoel staan, kan per geleentheid geskuif word na die voorportaal. Daar kan 'n treffende teksvers oor die doop by geplak word. Dit herinner die gemeente aan en bevestig die identiteit van die geloofsgemeenskap en hulle eenheid as liggaam van Christus.
- Die liturg kan per geleentheid by die deure stelling inneem en die lidmate asook besoekers hartlik welkom heet sodat almal tuis voel. In baie NG

gemeentes word die toga nie meer gebruik nie. Die liturg sou dus ook in aansluiting met die kerklike jaar Liturgiese bande kon dra wat die kleure bevat van die kerklike jaar. Daar sou ook gebruik gemaak kon word van 'n gasvryheidsbediening wat bestaan uit lidmate / families. Hulle taak is om lidmate en besoekers welkom te heet en afkondigings uit te deel by die deure.

- Wanneer die lidmate / besoekers die kerkgebou instap kan daar ligte geestelike musiek speel (of die orrel sou ook per geleentheid kan speel), terwyl die belangrikste afkondigings, teksgedeelte en tema vir die betrokke erediens op 'n dataprojektor uitgebeeld word. Foto's van gemeente aktiwiteite gedurende die week sou ook gewys kon word. Die visuele stimulering help om 'n gepaste stemming te skep. Dit sou ook afgewissel kon word met 'n lofprysingspan wat deur instrumente en sang die gemeente inlei in 'n gees van aanbidding voor die Here.
- 'n Gepaste introïtuslied (wat aansluit by die tema van die Erediens) kan nou gesing word of een van die lidmate kan 'n Bybel oopmaak en neersit op 'n staander iewers in die Liturgiese ruimte. Daar sou ook 'n Christuskers aangesteek kon word as teken dat die Woord sentraal staan, dat dit 'n bron van lig en lewe is en dat God teenwoordig is.

(ii) Pastorale funksie

Die mense wat op 'n gegewe Sondag die kerkgebou binnestap verteenwoordig 'n ryke verskeidenheid van persoonlikhede, beroepe, kulturele oortuigings, sosiale verbintenisse ensovoorts. Hierdie verskeidenheid loop die gevaar om totaal en al gefragmenteerd te word en ingesuijg te word by die individualistiese tydsges waarbinne ons, ons bevind. 'n Verdere gevaar wat al vir baie eeue met ons is, is die feit dat ons mense in klasse groepeer en in die proses ook degradeer. Baie mense word as gevolg hiervan ge-etiketeer en uitgerangeer omdat hulle nie volgens die hoë sosio-ekonomiese standarde kan leef nie wat dikwels deur die

media en die samelewing voorgeskryf word (hoe my huis lyk en in watter area dit gebou is, watter fabriek my motor is, hoe groot my bankbalans / invloed in die samelewing is ensovoorts speel dikwels 'n deurslaggewende rol). Die Erediens is 'n belangrike samebindende faktor aangesien dit ons voortdurend herinner dat ons kwaliteit as mense nie in die eerste plek afhang van spesifieke sosio-ekonomiese standaarde nie, maar dat God ons na waarde ag ongeag wie en wat ons is in die oë van die samelewing. In die Erediens is ons almal gelyk voor God. Hy sonder niemand uit as meer belangrik of invloedryk nie, maar wil reeds by die aanloop tot die Erediens vir almal teenwoordig, herinner dat ons deel is van 'n *nuwe familie* waar ander reëls geld as wat die samelewing as norm voorhou. Die fokus val dus hier op die nuwe identiteit wat daar in Hom is en die res van die erediens strewe daarna om hierdie identiteit te bevestig en ook die implikasies daarvan vir my lewe uit te stippel.

b. Tweede beweging

God verwelkom en omhels ons. Ons vertrou ons lewens opnuut aan Hom toe.

(i) Fasiliterende handeling

Die gemeente moet bewus wees van God se groet en geleentheid kry om daarop te reageer.

- Dit kan gedoen word deur die votum / drempelgebed om God se teenwoordigheid te erken (die groet moment kan ook uitgebou word deur 'n dialogiese gebed waar die gemeente geleentheid kry om mee te doen aan die groet en dit te beaam).
- Die seëngroet vind nou plaas en is 'n diepe versekering van God se liefde en trou. Die lidmate kan ook geleentheid kry om mekaar te groet.

Besoekers wat van ver af gekom het om die diens by te woon kan welkom geheet word en mense wat vir die eerste maal die kerk besoek kan deur aangewese persone uit die gasvryheidsbediening welkom geheet word met 'n klein verwelkomingskaartjie.

- Die gemeente kan dan God se groet beaam met die sing van gepaste aanbiddingsliedere

(ii) Pastorale funksie

Die geloofsfamilie word in hierdie fase blootgestel en herinner aan die trou van God. God word ook nie net voorgestel as 'n soewereine koning wat "iewers vanuit die hemele" op ons neerkyk en ons regeer nie, maar deur die klem op gasvryheid, vriendelikheid en 'n warm atmosfeer te plaas kry almal teenwoordig, die geleentheid om God as 'n bondgenoot en vriend te ervaar wat bly is om hulle te ontvang. Daarom reik Hy ook eerste uit na hulle, en bevestig Hy daardeur sy verbondsbelofte dat Hy hulle God sal wees en in 'n verhouding met hulle wil staan.

c. Derde beweging

God luister na ons en ons stort ons harte uit voor Hom.

(i) Fasiliterende handeling

Die mens se diepste nood is sekerlik die voortdurende stryd teen die sondige natuur. Daar is ook ander vorme van nood soos byvoorbeeld die dood van 'n geliefde, siekte, spanning, eensaamheid en angstigheid. In hierdie beweging is daar dus geleentheid vir die gemeente om hulle skuld en ellende ten opsigte van dit wat hulle in die wêreld beleef met God te kom deel.

Dit is dus 'n tyd vir gebed en tyd om vrspraak te vra en vergifnis te ervaar.

- Verskeie persone kan gevra word om vergifnis namens die gemeente te vra. Dit kan afgewissel word deur 'n man, vrou, kinders of kerkraadslede. Verskillende persone kan ook vir spesifieke sake vergifnis vra. Daar kan ook gebruik gemaak word van die voorlesing van spesifieke Psalms soos byvoorbeeld Psalm 51 as teken van berou voor God
- In die Anglikaanse tradisie is daar 'n gebruik wat per geleentheid baie goed sou kon werk. Sekere sondes / worstelinge word privaat of in familieverband op papier neergeskryf en dan vorentoe geneem waarna die liturg dit neem en in 'n houer gooi en verbrand. Dit word dus op 'n visuele wyse vernietig. Dit sou ook met drukspykery vasgedruk kon word aan 'n houtkruis in die Liturgiese ruimte. Diegene wat in staat is of wat wil kan ook geleentheid kry om tydens die belydenis van skuld 'n knielende houding in te neem as teken van verootmoediging en nederigheid voor God.
- In 'n kerk in Kanada het die liturg eenmaal bekere sout water in die banke gesirkuleer en die lidmate het dan net hulle vingers in die water gedruk en die sout geproe ook as teken van hartseer en berou oor die sonde. Die voorlesing van die Wet of ander gepaste tekste / handeling wat ons nood en afhanklikheid van God uitdruk sou hier gebruik kon word.
- Die vryspraak wat volg kan prakties gedemonstreer word met 'n stel boei / slot wat oopgesluit word of 'n vuil lap wat in wit skuimwater skoongewas word. Dit kan ook gedoen word deur 'n houer water te neem en in die doopvont te gooi waarna die liturg verduidelik dat die doop 'n nuwe identiteit in Christus voorstel en dat die water ons reinig en skoon was. Daar kan ook op hierdie stadium van die Liturgie verskeie kerse aangesteek word as teken van nuwe lewe of daar kan per geleentheid wierook gebrand word.
- Die Wet / toepassing van die Wet sou ook na die belydenis en vergifnisverkondiging gelees kon word as teken van dankbaarheid. Hier kan gebruik gemaak word van visuele hulpmiddels soos 'n padkaart of

- kompas wat op die skerm geflits word as teken dat die Wet vir ons as riglyn dien in hierdie aardse lewe ten opsigte van die wil van God vir ons.
- Die geloofsbelydenis kan op verskillende maniere hanteer word. Die belydenis word geflits op die skerm en die hele gemeente sê dit hardop saam of die liturg kan 'n opsomming daarvan doen. Tydens die belydenis kan prente op die groot skerm flits wat by die woorde van die belydenis pas, byvoorbeeld wanneer gesê word: *“Ons glo in God die Vader, die Almagtige Skepper van hemel en aarde...”* kan daar natuur tonele geflits word. Op hierdie wyse word die verbale belydenis ook visueel voorgestel.

(ii) Pastorale funksie

'n God wat hom aan ons voorstel as bondgenoot, herder en vriend laat mense ook toe om met vrymoedigheid na Hom te kom. In die proses kry mense die geleentheid om hulle harte oop te maak voor Hom, hulle nood te verwoord, hulle klagtes uit te stort, hulle skuld te bely en hulle afhanklikheid van Hom te erken om elke dag te kan voort bestaan. Binne hierdie ruimte word die geloofsfamilie opnuut herinner dat hulle gereinig word en in 'n nuwe verhouding met God staan. Waar die mens dus voortdurend blootgestel is in die samelewing aan kritiek, veroordeling en 'n uitsiglose toekoms kry sy / haar lewe in hierdie fase 'n nuwe dimensie. Hy / Sy word herinner daaraan dat daar deur Christus se verlossingswerk (Hy identifiseer met die nood van mense op alle vlakke) 'n nuwe lewe, toekomsverwagting en dimensie aanbreek waaruit elke dag geleef kan word.

8.4.3 Woorddiens

God praat met die gemeente en elkeen is gereed om te luister

(i) Fasiliterende handelinge

Een van die belangrikste redes waarom ons na die Erediens gaan is om te hoor wat God vir ons wil sê en uit die Woord vertrous en versterk te word. Daarom neem die Woord die sentrale plek in die Gereformeerde Erediens en ook in ons geloof in. Binne hierdie fase is daar twee afsonderlike, maar samehangende bewegings naamlik Skriflesing en prediking.

- Gebede wat in hierdie fase plaasvind handel oor die Skrif. Soos tydens die aanloop fase kan een van die lidmate ook hier 'n geopende Bybel neersit / oorhandig aan die liturg, dan 'n kers aansteek en deur 'n gebed die Here se seën vra op die oordenking van die Skrifgedeelte.
- Die Skrifgedeelte kan deur een van die lidmate gelees word waarna die lidmate die preek met 'n gepaste lied kan voorafgaan. Op hierdie wyse word die gemeente betrek by die gebeure wat gaan volg naamlik die prediking.
- Die prediking moet verstaanbaar en logies gerangskik wees sodat die gemeente / besoeker dit binne sy / haar leefwêreld sal verstaan en integreer. Daar moet verkieslik ook gebruik gemaak word van beelde / metafore en wanneer die preek deur middel van skyfies op 'n dataprojektor opgesom kan word, help dit ook baie. Die gemeente sou ook geleentheid kon kry om respons te lewer om dit wat hulle hoor. Dit vra dus dat die liturg die boodskap prakties en relevant sal hou en nie verval in 'n didaktiese redenering en monoloog nie. Aangesien daar in die Gereformeerde tradisie dikwels 'n eensydige klem is op die oudiologiese

in die Erediens, is afwisseling tydens die boodskap deur byvoorbeeld sang of response 'n goeie geleentheid om weer opnuut te konsentreer.

- Na die prediking kan daar ook per geleentheid 'n persoon / persone wees wat die boodskap deur middel van drama / mimiek visueel opvoer. Die toneel hoef nie lank te wees nie, maar die essensie van die boodskap kan opgevoer word. Op hierdie wyse sien die lidmaat hoe die boodskap in die praktyk geleef kan word. Getuienisse sou ook gelewer kan word waar persone / families vertel hoe die boodskap hulle lewens raak.

(ii) Pastorale funksie

Die pastor / liturg speel instrumenteel 'n belangrike rol in die prediking en word die draer van die goeie nuus wat in Christus aangebreek het. Die prediking help die geloofsfamilie om aan die een kant die beloftes van God te hoor en en aan die ander kant dit vantoepassing te maak op elkeen se unieke omstandighede. Wanneer die geloofsfamilie dus die Erediens verlaat kan hulle teruggaan na hulle unieke omstandighede toe en met nuwe oë kyk na die werklikheid waarbinne hulle moet funksioneer.

8.4.4 Tafeldiens

God versterk die gemeente en Sy genade word gevier.

(i) Fasiliterende handelinge

God verlos ons van die dood en van ondergang. Reg deur die Woord het Hy dit herhaaldelik gedoen deur Sy vaderlike sorg, Christus se dood en opstanding asook die uitstorting van die Heilige Gees. God versterk ons dus voortdurend en verseker ons van Sy nabyheid. Die nagmaal is 'n teken van bogenoemde en

simboliseer lewensmiddele wat ons van God ontvang om die hele lewe (verlede, hede en toekoms) saam met Hom te vier.

- Die gemeenskaplike viering is hier baie belangrik en kan meer uitgebrei word. Die persone wat aan die tafel sit kan afgewissel word. So kan daar byvoorbeeld 'n gesin wat 'n krisis beleef per geleentheid aan die tafel sit (groot sensitiwiteit moet hier aan die dag gelê word sodat mense nie in die verleentheid gebring of die fokus van die nagmaal verloor word nie) of mans, vrouens en kinders uit die gemeente. Op hierdie wyse kan lidmate identifiseer met die tafelgebeure en is dit nie net die kerkraad wat daar sit ter wille van tradisie nie.
- Daar kan ook baie meer gemaak word van die sintuie van sien en proe tydens die uitdeel en gebruik van die tekens. Indien die tyd dit toelaat kan lidmate in groepe van 5-6 persone na vore kom en kan die liturg die tekens aan elkeen afsonderlik bedien met die woorde: *“Dit is die liggaam van Christus, gebreek vir jou”* en *“Dit is die bloed van Christus, gestort vir jou”*. Die brood kan ook in reepe by die banke uitgedeel word sodat die lidmate dit self moet breek en aanstuur. Dieselfde kan gedoen word met die wyn. 'n Paar houers met wyn kan deur die banke gesirkuleer word (met 'n vatlappie om af te vee!) en lidmate kan die tekens op hierdie wyse aangee na mekaar. Per geleentheid sou suurwyn ook gebruik kan word om die lyding van Christus uit te beeld. Die Nagmaalsformulier sou in dialoog vorm kon plaasvind tussen die liturg en 'n kind wat bestaan uit vrae en antwoorde.
- Daar kan treffende teksverse op die skerm geflits word wat die versterkende karakter van die nagmaal uitbeeld sodat die gemeente tydens die viering die hele tyd daarna kan kyk en daaroor dink.
- By die tafel moet ook geleentheid gebied word vir gebede wat spesifiek gerig is aan die opdra van siekes, diensgroepe in die gemeente of sendelinge wat onderhou word.

- Ook hier sou dit gepas wees om byvoorbeeld net voor die tafelgebeure 'n uittreksel van die Jesus-film op die skerm te vertoon en spesifiek te fokus op die laaste ete waar Jesus die eerste maal die tekens ingestel het. Op hierdie wyse ervaar die gemeente iets van die herdenking van Christus se dood maar ook die versterking van die tekens. Die film sou ook kon afgewissel word met 'n kort toneel deur van die lidmate wat uitbeeld hoe Christus se lyding lei tot 'n nuwe identiteit en versterking van 'n gelowige.

8.4.5 Doopdiens

Die gemeente is getuies van die doop van 'n nuwe lidmaat en word herinner aan hulle eie doop as bevestiging van hulle identiteit in Christus.

(i) Fasiliterende handeling

- Die doop is 'n besondere geleentheid om God se sorg en trou uit te beeld. Tydens die seremonie kan die ouers (en indien daar kinders en grootouers is wat wil saamkom, hulle ook) en per geleentheid ook die kinders in die gemeente, na vore kom om getuies van die doop te wees. Die doopformulier kan opgesom word op die dataprojektor met gepaste beelde.
- Wanneer die baba ingebring word kan 'n gepaste lied gesing word. Die baba kan dan aan die pa oorhandig word sodat sy rol in die kind se lewe ook beklemtoon word. Die vrae uit die formulier kan nou gevra en beantwoord word.
- Daarna beweeg die ouers en baba (en per geleentheid ook die bogenoemde groep mense) na die doopvont. Die pa oorhandig nou die baba aan die ma. Die liturg kan nou voortgaan met die doophandeling. Na die doophandeling kan die seën oor die baba uitgespreek word en die liturg kan die baba neem om aan die gemeente bekend te stel. By hierdie

- geleentheid moet die gemeente se verantwoordelikheid ten opsigte van die geestelike opvoeding van die nuwe lidmaat ook beklemtoon word.
- Die pa ontvang nou 'n doopkers. Hierdie kers word aangesteek by die Christuskers. In die gemeente waar die navorser betrokke is, is daar 'n mandaryn met sewe kerse waarvan slegs ses brand tydens die seremonie. Die pa kry na die doophandeling kans om die sewende kers met die doopkers aan te steek as teken dat die baba nou deel is van God se familie.
 - Na afloop van die verrigtinge speel 'n gepaste lied en kan foto's van die baba en gesin geflits word op die skerm.
 - Aangewese persone kry hierna geleentheid om 'n Bybel aan die baba te oorhandig en die nodige gelukwensing te doen.
 - Wanneer die baba uit die erediens geneem word kan daar weer 'n spesiale lied gesing / gespeel word terwyl die ouers hulle plekke inneem.

(ii) Pastorale funksie

Nie net word die beloftes en implikasies van 'n nuwe identiteit in Christus (die doop) en Sy versoening met ons deur Sy lyding (die Nagmaal) op 'n kognitiewe wyse aan ons voorgehou deur die prediking nie, maar dit word ook sintuiglik aan ons bewys sodat dit ook op konatiewe en affektiewe wyse ons diepste menswees aanraak. In hierdie fase word die geloofsfamilie deur die elemente van water, brood en wyn saamgebind as eenheid, gesamentlik versterk en bekendgestel aan 'n God wat deur Christus na ons uitreik en Hom volledig met ons omstandighede kom identifiseer het. Hierdie tekens word 'n tastbare herinnering aan ons nuwe status in Hom en die korporatiewe aard daarvan verbind ons ook aan mekaar en help ons onthou dat ons ook vir mekaar se nood op alle vlakke verantwoordelikheid moet aanvaar.

8.4.6 Afloop

God stuur die gemeente en hulle gaan Hom gehoorsaam dien

(i) Fasiliterende handelinge

God stuur die gemeente weer na die diens uit in die wêreld om uit te reik na die ongelowiges en diegene wat in nood verkeer. Daarom word elke Erediens afgesluit en verseël met 'n seëngroet as teken van God se trou en as opdrag van die taak wat gelowiges moet verrig in die wêreld.

- Die offers word gewoonlik voor die slotlied opgeneem. Die insameling van die offers kan deur die kerkraad en per geleentheid deur kinders of aangewese persone behartig word. Die offers kan ook na die opneem daarvan deur die liturg op 'n gepaste wyse opgedra word aan die Here en die seën kan daarvoor uitgespreek word.
- Relevante afkondigings kan nou kortliks gedoen word deur die liturg en die kerkraad (verkieslik behoort afkondigings tydens die kollekte of aan die einde van die erediens te geskied sodat die stemming wat geskep word nie aan die begin ontwig word deur 'n klomp administrasie nie)
- Daar kan nou met 'n gepaste lied afgesluit word wat die Erediens saamvat
- Die seëngroet kan afgewissel / uitgebrei word met 'n gebed, simboliese handelinge byvoorbeeld die neem van hande tydens die seën, beurtsang of koorsang. Die groet kan ook na afloop daarvan met 'n "Amen" beaam word deur die lidmate.
- Dit is ook baie belangrik dat daar met tye na die Erediens tee / koffie beskikbaar sal wees sodat die lidmate ook kans kan kry om te sosialiseer. Hier kan die liturg en die kerkraad dan later aansluit en kan 'n mens deur informele gesprekke ook die eenheid in die geloofsgemeenskap versterk. Die gevolg is dat die lidmate / besoekers wat van ver af kom ook nou opgeneem word in hierdie gesellige atmosfeer en deur middel van die Erediens en die sosialisering voel hulle deel van die gemeenskap en

ervaar hulle verbondenheid. Hier is dan ook geleentheid om te gesels oor probleme of bewus te word van moontlike probleme wat die kerkraad / liturg weer in die week kan opvolg.

(ii) Pastorale funksie

Aan die begin van die Erediens het mense as individue uit alle sferes van die samelewing vergader met die klem op hulle verskeidenheid. Na die Erediens word hulle egter weer uitgestuur na dieselfde omstandighede, maar hierdie keer met 'n verskillende perspektief en 'n klem op hulle eenheid in Christus. As deel van 'n geloofs familie het hulle die opdrag en uitdaging om hierdie eenheid wat Hy bring ook prakties te gaan uitleef. Mense wat eensaam is, in nood verkeer en as randfigure gebrandmerk word moet op 'n sensitiewe en respekvolle wyse benader word, hulle moet bekogel word aan die hoop wat daar in Christus is en die geleentheid gebied word om deel te word van hierdie geloofs familie wat leef vanuit Sy trou, genade, versoening en liefde.

Saam met elke fase wat ons kan onderskei in die liturgie is daar ook 'n paar praktiese beginsels wat die pastorale aard van die Erediens verder kan beklemtoon. Ons kyk vervolgens na 'n paar beginsels.

8.5 Praktiese beginsels wat die Pastorale aard van die Erediens verder uitgebrei

Keith Griffiths is die predikant van die Anglikaanse kerk Christ Church in Constantia. Hy doen reeds geruime tyd navorsing oor die Pastorale dimensie van die Liturgie. 'n Belangrike bydrae wat hy gemaak het was by die Anglikaanse Liturgiese Studiegroep waar hy 'n ongepubliseerde artikel getiteld "*Worship as Pastoral Care*" voorgehou het. Hierdie bydrae bied ook 'n praktiese blik op die

“hoe” / implementering van Pastorale elemente in die Erediens / Liturgie. Daar word vervolgens gekyk na ‘n paar voorstelle wat Griffiths (2003:1-10) maak in die verband.

- **Berei Eredienste voor wat ‘n dimensie van sorg het**

Griffiths (2003:7) beskou die behoorlike voorbereiding van die Liturgie as ononderhandelbaar. Hy sê: *“To celebrate liturgy without preparation is a violation of God’s holy presence and a crime against those who gather to celebrate that saving presence.”*

Hoewel dit na harde woorde mag klink is die navorser oortuig dat dit baie belangrik is om dit in ag te neem. Die liturg moet deeglik bewus wees daarvan dat hy / sy goeie voorbereiding aan die dag moet lê aangesien hy / sy ‘n baie belangrike rol speel wanneer dit kom by die bewerking / skep van ‘n ontmoeting tussen God en mens binne die ruimte van die Erediens. Die kwaliteit van voorbereiding het ‘n effek op die kwaliteit van die ontmoeting wat plaasvind.

- **Fokus op hulle wat die dienste bywoon**

Dit gebeur dikwels dat die leiers wat die Liturgie beplan te geïsoleerd nadink oor die wyse waarop die Liturgie aangebied moet word, die temas wat behandel moet word ensovoorts. In plaas van om vanuit so ‘n eksklusiewe posisie te dink en te beplan behoort die vraag gevra te word: Waarom kom lidmate / besoekers na ‘n spesifieke Erediens? Hierdie vraag help om ‘n ander perspektief te begin ontwikkel vir mense se behoeftes wat in die Erediens sit. Verskeie redes sou genoem kon word. A.A. van Ruler het reeds in die 1970’s oor die vraag nagedink en ‘n boek getiteld *“Waarom zou ik naar de kerk gaan?”* gepubliseer. Hierin vervat hy twintig redes waarom ‘n mens behoort kerk toe te gaan. Hierdie redes

kan natuurlik aangevul word met verskeie ander. So is daar byvoorbeeld diegene wat Eredienste bywoon uit gewoonte, diegene wat eensaam is & smag na gemeenskap, diegene wat 'n krisis beleef en diegene wat graag gedoop, voorgestel of in die huwelik bevestig wil word. Hoewel dit maklik kon gebeur dat 'n mens sinies sou kon raak oor diegene wat Eredienste nie met suiwer motiewe bywoon nie, is dit nie die eerste verantwoordelikheid van die liturg nie. Die liturg se belangrikste taak is om 'n ruimte te skep vir die mense wat 'n Erediens bywoon wat erkenning gee aan die ryke diversiteit en elkeen geleentheid bied om God te ontmoet en deur die ontmoeting getransformeer te word.

- **Wees sensitief vir die vrae wat families vra**

Elke mens wat 'n erediens bywoon kom met bepaalde voorveronderstellings, agtergrond en 'n kulturele verbintenis. Laasgenoemde drie aspekte beïnvloed 'n mens se perspektief op die lewe en jou lewensverhaal. Sekere gebeure veroorsaak konflik / disharmonie in mense se lewensverhale. Wanneer daar vanuit 'n pastorale perspektief gekyk word na wat disharmonie in mense se lewens kan bring, sê Louw (1999:2) daar is basies drie temas wat hiervoor verantwoordelik is. Dit kan beskryf word as:

- Die mens se angs (dit hou verband met iemand se vrees vir verwerping, isolasie en die dood)
- Die mens se worsteling met skuld en skuldgevoelens (dit hou verband met die etiese ingesteldheid, norme en waardes van die mens) en
- Die mens se ervaring van wanhoop en sinloosheid wat tot twyfelvrae kan aanleiding gee (dit hou verband met die mens se behoefte aan hoop, sinvolheid en sekuriteit).

Wanneer daar gefokus word op die Pastorale aard van die Erediens is dit dus 'n poging om God se trou en se wil aan mense bekend te maak op so 'n wyse dat hulle die vraag na die sin van die lewe kan vertolk en met hoop en vreugde kan

lewe. Om dit reg te kry is dit ook noodsaaklik dat die pastor / liturg vertrouwd is met die lewensverhale / temas waarmee lidmate stoei en dit op 'n verantwoordelike wyse aanspreek vanuit die Erediens.

- **Bied die Evangelie aan op 'n wyse wat bevrydend inwerk op families se lewens**

Wanneer die Erediens / Liturgie gerig is op die versorging van die mens is een van die aspekte outomaties ook om mense te help om bevry te word van daardie dinge wat hulle mag bind. Sodoende word lidmate gehelp om hulle ware potensiaal voor God te bereik. Die Evangelie boodskap moet op 'n relevante, praktiese wyse verkondig word sodat mense die waarde van die sentrale konsepte van die Christelike geloof soos byvoorbeeld bekering, skuldbelydenis, vergifnis en naaste liefde begryp en uitleef.

- **Help families om te verstaan wat God van hulle verwag in die wêreld**

Die belangrikste taak is om te strewen daarna om God en mens in 'n hegte ontmoeting met mekaar te bring. Vanuit hierdie ontmoeting moet die mens ook ontdek dat God 'n sturende God is (die Missio Dei), wat betrokke is by hierdie wêreld. Soos wat Hy sy Seun gestuur het, word ons ook gestuur om ander te inspireer met dit wat ons beleef en geleer het uit die ontmoeting met Hom tydens die Erediens.

- **Bied uitnodigings waar daar 'n respons kan wees op die Erediens**

Soos reeds genoem is die fokus van die Erediens om 'n ontmoeting tussen God en mens te fasiliteer. So 'n ontmoeting het lewensveranderende gevolge. Sommige mense se hele lewensuitkyk mag radikaal verander na so 'n ontmoeting. Hulle moet iewers gehelp word om die nuwe waarhede wat ontdek is uit te bou en op die pad van geestelike groei te bly voortbeweeg. Daarom is dit belangrik om tydens die Eredienste nie net al bogenoemde punte te integreer nie, maar ook oop uitnodigings te rig vir diegene wat graag verdere ondersteuning benodig. Dit is veral belangrik as daar in ag geneem word dat daar al hoe minder ondersteuningstelsels in 'n postmoderne wêreld aanwesig is. Die kerk behoort hierdie rol grotendeels te vervul deur die skep van 'n geloofsgemeenskap waar mense tuis voel en deel word van 'n nuwe familie.

8.6 Moontlike temas vir verdere navorsing

Met die verkenning van die verhouding tussen die Liturgie en die Pastoraat het die navorser ontdek dat daar 'n wye verskeidenheid sinvolle temas is wat hierby aansluit en wat in die toekoms verdere navorsing regverdig. Van die temas wat genoem word en dieper aandag kon kry sou moontlike navorsingsonderwerpe kon word:

- Die rol van taal en kultuur binne 'n Liturgie waar Pastorale elemente beklemtoon word
- Die invloed van bepaalde Godskonsepte (positiewe en minder positiewe beelde van God) op die helende dimensie wat die Liturgie kan speel.
- Die rol en terapeutiese waarde van gasvryheid in die Liturgie.

- Eredienste wat gerig is op die sogenaamde “soeker-sensitiewe” persone en die wyse waarop die Pastoraat ‘n rol hierin speel en
- Die Pastoraal-terapeutiese waarde van ‘n sintuiglike fokus in die Liturgie.

Aan die begin van hierdie studie is aangetoon dat ons, ons in ‘n veranderende wêreld bevind. Saam met verandering kom onsekerheid en in ekstreme gevalle selfs onstabiliteit. Verandering kan waargeneem word op alle vlakke van die samelewing (van ‘n klein plaaslike konteks af tot groot mega-tendense wêreldwyd). Nie net is daar die natuurlike veranderinge wat in ‘n mens plaasvind (die ontwikkelingsstadia wat onderskei kan word in mense), maar daar is ook veranderinge wat deur samelewingskragte geforseer word op die mens soos byvoorbeeld globalisasie en Postmodernisme.

Vanweë die industriële -, tegnologiese - en inligtingsrewolusie word die mens blootgestel aan al hierdie veranderinge op een slag. Hierdie veranderinge bring spanning by die mens en laat ons selfondersoek doen en worstel om sin te maak van die realiteit waarin ons, ons bevind. Die spanning word ook oorgedra in ons belewenis van wie God is en hoe Hy betrokke is in hierdie realiteit.

Die navorser het gepoog om aan te toon dat die kerk en spesifiek die Erediens beskik oor die vermoë / kapasiteit om hierdie veranderinge te absorbeer en mense te help om sin te vind te midde van die krisis wat verandering mag meebring. Die invalshoek waarmee gewerk is, is die Pastorale dimensie van die Erediens (waar God en mens in ‘n dinamies-helende verhouding mekaar ontmoet) en daar is aangetoon hoe die Erediens beskik oor ‘n Pastorale dimensie en kwaliteite wat herontdek behoort te word. Om hierdie kwaliteite tot hulle volle potensiaal te benut was dit nodig om twee mede-vennote in die vorm van die geloofsgemeenskap (as alternatief vir die gefragmenteerde tradisionele familiekonsep wat oor jare ontstaan het) en die liturg / pastor te betrek en hulle rolle deeglik uit te stippel. Daar is ook gekyk na praktiese stappe en voorstelle wat gevolg kan word om hierdie strategie in die praktyk te implementeer. Die

navorser is van mening dat die primêre hipotese waarmee aanvanklik gewerk is naamlik: “*Die ontginning van die terapeuties-helende dimensie van die liturgiese gebeure kan ‘n waardevolle bydrae lewer in ‘n sinvolle bediening aan kontemporêre families.*”, bevredigend aangespreek is en dat die Pastorale dimensie van die Liturgie wel oor die kapasiteit beskik om ‘n opbouende rol te speel in die kerk se bediening aan ‘n gefragmenteerde gemeenskap en aan kontemporêre families.

HOOFSTUK 9 – SAMEVATTING

Die navorser het gepoog om deur hierdie studie 'n hernude waardering te toon vir die kreatiewe spanning wat bestaan tussen Pastoraat en Liturgie. Hoewel hierdie kreatiewe spanning oor die afgelope paar dekades afgewater het, is dit baie noodsaaklik dat die kerk in hierdie uitdagende tye weer opnuut die potensiaal hiervan ontdek. Hierdie herwaardering hou dus verskeie teologiese implikasies in wat ons sou kon help om die verhoudings wat verteenwoordig word in bogenoemde kreatiewe spanning nuut te bekyk. Die verhoudings wat in hierdie kreatiewe spanning verteenwoordig word en van naderby ondersoek is, is (1) God en mens, (2) die sogenaamde “bloed-familie” / tradisionele familie en die geestelike familie (*familia Dei*) en (3) pastor / liturg en die geestelike familie. Hoewel hierdie elemente 'n verskeidenheid verteenwoordig wat op die oog af uiteenlopend mag voorkom, is die navorser van mening dat 'n sinvolle waardering van Pastoraat en liturgie (asook die teologiese implikasies daarvan) nie een van hierdie elemente kan uitlaat nie aangesien almal onlosmaaklik verbind is aan mekaar en gesamentlik die basis vorm van die Erediens.

Die eerste verhouding wat herwaardeer word in die kreatiewe spanning tussen Pastoraat en Liturgie is die van **God en mens**. Deur die klem spesifiek te laat val op die Pastorale elemente in die Erediens word ons blootgestel aan eienskappe van God (herder, vriend en bondgenoot) wat ons vanuit 'n Gereformeerde tradisie nie altyd genoegsaam beliggaam nie. Deur die eeue (veral sedert die Middeleeue soos in die studie aangetoon) het die Erediens grotendeels verval in 'n kognitiewe monoloog met 'n soms oordrewe klem op sondebeseft en bekering. Hierdie eensydige perspektief (wat dikwels ook gebaseer word op vrees vir God en sy veroordelende karakter) relativeer die kruisgebeure en die volle implikasies daarvan. Daarom is die klem nie net gelê op die lydende Christus wat met die mens se nood identifiseer nie, maar ook die opgestane Here wat ons transformeer tot pneumatiese wesens wat dus bo ons omstandighede kan uitstyg (die eksistensiële krisis waarin die mens hom / haar bevind vanweë die groot paradigmatiese veranderinge wat plaasvind, is onder andere in hoofstukke

2-4 uitgelig) en strewe na geloofsvolwassenheid. Hierdie nuwe antropologiese verstaan is veel ruimer as 'n bloot eensydige psigoterapeutiese verstaan van die mens. Die uitdaging om die volle implikasies van 'n Geesvervulde lewe na te streef in hierdie lewe is anders as die van 'n psigoterapeutiese fokus wat die mens in die sentrum plaas en sy / haar potensiaal innerlik wil verwesenlik.

Die tweede verhouding wat herwaardeer word in hierdie kreatiewe spanning tussen Pastoraat en Liturgie is die sogenaamde **“bloed-familie” / tradisionele familie en die geestelike familie (familia Dei)**. Binne die tradisionele sosiologies gedefinieerde familie het ons gesien heers daar tans baie uitdagings wat hierdie verbintenis in gevaar stel. 'n Nuwe perspektief is dus nodig. Die navorser het gepoog om aan te toon dat daar binne die ruimte van die Erediens geleentheid is om die tradisionele familie nuut te definieer vanuit teologiese beginsels¹⁰⁰.

¹⁰⁰ In hoofstuk 6 en veral in afdeling 6.5 is gepoog om aan te toon dat daar in beide die Ou – en Nuwe Testament 'n nou verband bestaan tussen die sosiologiese verstaan - en metaforiese verstaan van familie. Die metaforiese verstaan van familie hou verband met die feit dat die Israeliete in die Ou Testament beskou is as deel van God se uitverkore volk en daarom deel vorm van Sy huisgesin. Hierdie huisgesin is uitgebrei in die Nuwe Testament met die verlossingswerk van Jesus Christus en sluit daarom almal in wat Hom aanneem as verlosser (ook moderne families in die een en twintigste eeu). 'n Metaforiese verstaan van familie soos wat dit in verskeie tekste uitgelig is (kyk bv. na afdelings 6.5.5.2 en 6.6) het ook teologiese implikasies vir moderne families en die uitdagings wat hulle vandag beleef. Hierdie implikasies word veral ook binne die ruimte van die erediens beklemtoon. Wanneer families tydens erediens vergader word hulle herinner daaraan dat hulle meer as net 'n sosiologiese eenheid is, maar dat hulle juis ook kwalitatief anders is aangesien hulle deel vorm van 'n groter geheel nl. die huisgesin van God. Hierdie laasgenoemde huisgesin fokus nie op eie belang en selfsug nie, maar op die uitbreiding van God se koninkryk oral waar families verteenwoordig word. Binne die erediens word biologiese families nuut bekyk en bedink deur verskeie elemente (soos onder andere lofprijsing aan God, sakramente, klag, vergifnis en vrysprak) telkens herinner dat:

- God 'n *relasionele wese* is wat in 'n vredevolle harmonie kan funksioneer met Homself en dat Sy teenwoordigheid in families dieselfde uitwerking kan hê,
- daar *genesing, groei en transformasie* moontlik is waar families vasgelooptheid, krisis en uitdagings beleef, want Christus maak ons vry en help ons kwalitatief anders leef,
- God *getrou* sy beloftes teenoor families hou soos wat dit eeue gelede reeds in die verbond vasgemaak is met Abraham en dat dit moderne families ook help om te midde van klomp onsekerheid en veranderlikes in die lewe steeds sekuriteit te vind

Hoewel die Bybelse struktuur van wat onder familie verstaan word nie direk deurgetrek kan word na ons moderne verstaan nie was daar sekere beginsels wat tog 'n basis skep waarvandaan daar gewerk kon word en wat die klem op 'n geloofsfamilie versterk. Binne die ruimte van die Erediens het ons gesien is daar geleentheid om ons klag op 'n kollektiewe wyse te verwoord voor God ('n gebruik wat nie genoegsaam benut word in ons eredienste nie), daar word 'n ruimte geskep waar ons saam geborgenheid ervaar en waar mense wat in die samelewing uitgeskuif word, aanvaar word soos hulle is, daar word ook op sensitiewe wyse gefokus op mense se behoeftes, ons word herinner aan wie en wat ons is in Christus deur die sinvolle aanwending van simbole en rituele en ons word opnuut aan mekaar verbind met 'n nuwe opdrag om as Geesvervulde mense te leef en so uit te styg en verby bo ons eie omstandighede / lot te kyk.

Die derde verhouding wat herwaardeer word in hierdie kreatiewe spanning tussen Pastoraat en Liturgie is die ***pastor / liturg en die geestelike familie***. Die pastor se rol in die ontginning van die pastorale elemente van die erediens asook die skep van 'n korporatief-helende dimensie in die geloofsfamilie is vir te lank onderwaardeer. Die klem het oor die jare te veel gelê op die pastor as orator en dalk te min op die wees-kwaliteite wat gesetel is in sy / haar identiteit soos dit afgelei word / in relasie staan met Christus se identiteit. 'n Groter klem op die pastor se verwondheid en die ontginning van die pastorale dimensie in die liturgie help mense om met hom / haar, maar ook beter met God te identifiseer. Deur die broosheid van die pastor sien mense ook hulle eie nood raak en ontdek hulle die implikasies van Christus se lyding op 'n nuwe wyse ook vir hulle lewens.

-
- *almal* (ook die randfigure en gemarginaliseerdes) *welkom is* in God se familie en dat daar dus nie onderskeid gemaak word op grond van kultuur, geslag, ras of taal nie &
 - daar (ten spyte van die geïndividualiseerde samelewing waarin families hulle bevind) 'n *interafhanklike verhouding* bestaan in God se familie waar lede mekaar nodig het, mekaar onvoorwaardelik aanvaar en deel vorm van een liggaam &
 - hulle verteenwoordigers word van die hoop wat daar opgesluit lê in God en uitgedaag word om hierdie hoop te vergestalt waar gebrokenheid en wanhoop in verhoudings heers.

Samevattend is die navorser dus oortuig dat daar in die lig van bogenoemde teologiese konklusies wel genoegsaam aandag gegee is aan die ontginning van die terapeutiese potensiaal wat daar vir families in die liturgie ingebed lê en dat die primêre hipotese van hierdie studie wel bereik is.

HOOFSTUK 10 - BIBLIOGRAFIE

ADAIR, J. (1977). *The becoming Church*. London: SPCK.

ADAMS, J.E. (1977). *Competent to counsel*. Michigan: Baker.

ADAMS, D.J. (1997). *Toward a theological understanding of Postmodernity*.
<http://www.crosscurrents.org/adams.htm>

ALLINSON, C.W., & HAYES, J. (1996). The Cognitive Style Index: A measure of intuition-analysis for organizational research. *Journal of Management Studies*, 33. pp.119-135.

ALLPORT, G. (1961) *Pattern and growth in personality*. New York : Holt, Rinehart, and Winston.

ANDERSON, D. (2001). Dr. Jekyll & Pastor Hyde: How your default personality traits show up in your ministry. In: Shelley, M (ed). *Leadership - A Practical Journal for Church Leaders*. Illinois: Christianity Today. pp.103-107.

ANDERSON, W. (ed). (1995). *The Truth About Truth: De-Confusing and Re-Constructing the Postmodern World*. New York: G.P. Putnam's Sons.

AUNE, D.E. (1997). Early Christian Worship, in *Anchor Bible Dictionary*, Freedman, D.N. (ed). New York: Doubleday. Logos Research System.

BARNA, G. (1998). *The second coming of the church*. Nashville: Word Publishing.

BARNARD, A.C. (1981). *Die Erediens*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.

BARNARD, A.C. (1985). *Die Erediens*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.

BARNARD, A.C. (1988) in Vernuwning van die erediens In: *Praktiese Teologie in Suid-Afrika*, Vol 6: 39-41. Pretoria: NGK Boekhandel.

BARTON, S.C. (1998). Living as families in the light of the New Testament, in *Interpretation Volume 52, nr 1*. pp.130-144.

BAXTER, R. (1656). *The Reformed Pastor*. Indiana: Sovereign Grace Publishers

BENNER, D.G. (1987). *Psychotherapy in Christian perspective*. Grand Rapids: Baker Book House.

BISSCHOFF, J. & SCHOEMAN, K. (2000). *Kerkspieël. Verslag van die sesde wetenskaplike opname van die NG Kerk in Maart 2000 in opdrag van die Algemene Sinode*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.

BISSCHOFF, J. (2008). Leraar se waarmerk as leier In: Van Wyk, C (red) *Kruisgewys, Volume 8/2*. p.3

BOISON, A.T. (1946). *Problems in religion and life: A manuel for pastors*. New York: Harper & Row.

BONDI, R. (1989). *Leading God's people: Ethics for the practice of ministry*. Nashville: Abingdon Press.

BONS-STORM, R. (1991). *Pastoraal Leiderschap: Resultaten van een onderzoek*. 's Gravenhage: Uitgeverij Boekencentrum B.V.

BOSMAN, H. (2004). *Enkele Ou Testamentiese opmerkings op die familie / gesin*. Ongepubliseerde studiestuk lesing gelewer by die BUVTON Studie groep oor families. Stellenbosch Kweekskool.

BRITZ, M. (1998). *Geloofsvorming binne die gesin met behulp van rituele en simbole*. B.D.-skripsie: Universiteit van Stellenbosch.

BROWNING, D. (1983). *Religious Ethics and Pastoral Care*. Philadelphia: Fortress Press.

BURGER, C. (1995). *Gemeentes in Transito*. Kaapstad: Lux Verbi.

BURGER, C (1995). Die kerk as familie van God – 'n Verwaarloosde metafoor? *Praktiese Teologie in SA deel 10 (no.2)*: pp.7-11.

BURGER, C. (1999). *Gemeentes in die Kragveld van die Gees: oor die unieke identiteit, taak en bediening van die kerk van Christus*. Bloemfontein: CLF Drukkers.

BURGER, C.W. & WEPENER, C.J. (2004a). Die predikantsamp. Deel 1: Onduidelikheid oor die kerninhoud van die predikantsamp. *NGTT deel 45 (no. 1 & 2, Maart & Junie)*: pp.6-14.

BURGER, C.W. & WEPENER, C.J. (2004b). Die predikantsamp. Deel 2: Op soek na 'n Bybelse visie van die amp: Ironieë en verrassings. *NGTT deel 45 (no. 1 & 2, Maart & Junie)*: pp.15-22.

BURGER, C.W. (2004c). Die predikantsamp. Deel 4: Predikantwees in die Gereformeerde tradisie in die 21ste eeu – nuwe uitdagings en nuwe tendense. *NGTT deel 45 (no. 3 & 4, September & Desember)*: pp.529-548.

BURGER, C.W. (2004d). Die predikantsamp. Deel 5: Kan die drie-ampteleer ons help om 'n Bybelse fokus aan die predikantsamp te gee? *NGTT deel 45 (no. 3 & 4, September & Desember)*: pp.538-548.

BRUEGGEMANN, W. (1997). *Cadences of home: Preaching among Exiles*. Louisville: Westminster John Knox Press.

CHRISTENSON, R.M. (2007). Parallels between depression and lament. *The Journal of Pastoral Care and Counseling, Winter 2007, Vol.61, no. 4*. pp. 299-307.

CILLIERS, J.H. (ongedateerd). *As it is in heaven: Reflections on theological reframing*.http://academic.sun.ac.za/tsv/Profiles/Profile_documents/Johan_Cilliers_AS_IT_IS_IN_HEAVEN.pdf

CILLIERS, J.H. (2002). Prediking as spel: 'n Homoeties-estetiese perspektief op Postmodernisme. *Praktiese Teologie in Suid-Afrika, Vol.17, no.1.* pp. 1-27.

CILLIERS, J.H. (2007). Binne die kring-dans van die kuns: Die betekenis van estetika vir die Gereformeerde liturgie. SUN-Uitgewers: Stellenbosch.

CILLIERS, J.H. (2007). Preaching as language of hope in a context of HIV and AIDS. In: *Preaching as language of hope*, Cilliers, J.H. , Lucy, L. and Vos, C (eds). Pretoria: Protea Book House. pp.155-176.

CLEBSCH, W.A & JAECKLE, C.R. (1964). *Pastoral care in historical perspective*. New Jearsy: Prentice-Hall.

CLINEBELL, H.J. (1966). *Basic types of Pastoral counseling*. Nashville: Abingdon.

CODRINGTON, G. (1998). *Generation X: WHO, what, why and where to?*
<http://tomorrowtoday.biz/mindthegap/thesishonours/ch1.htm>

CODRINGTON, G. (1998). *Multi Generational Ministries in the context of a local church*. Ongepubliseerde M. Diac – skripsie.

COOKE, B.J. (1999). Body and mystical Body: The church as Communio. In: *Bodies of Worship: Explorations in Theory and Practice*, Morill, B.T (ed). Minnesota: The Liturgical Press. p.39-50.

COOPER, C.L. & MAKIN, P. (1981). *Psychology for managers*. London: The British Psychological Society & Macmillan.

COPELAND, M.E. (2001). *The depression workbook*. Vermont: Peach Press.

COVEY, S.R (1991) *Princed-Centerd Leadership*. New York: Simon & Schuster.

- D'ASSONVILLE, V.E. (1992). *Gids vir Kerkgeskiedenis*. Potchefstroom: Marnix.
- DAVIES, J.G. (1986). *A New Dictionary of Liturgy & Worship*. London: SCM Press.
- DAWN, M.J. (1995). *Reaching out without dumbing down: A Theology of worship for the turn of the century culture*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing.
- DEARMAN, J.A. (1998). The Family in the Old Testament, in *Interpretation Volume 52, nr 1*. pp.117-129.
- DE KLERK, B.J. (1999). Vaartversnelling vra verdieping van ons liturgie. In: *In die Skriflig 33/3*. pp. 311-330.
- DE KLERK, J.J. (1982). *Liturgiese grondlyne*. Kaapstad: NG Kerk Uitgewers.
- DEMASURE, K. & MÜLLER, J. (2006). Perspectives in support of the narrative turn in Pastoral care, in *NGTT deel 47, nr 3 & 4*. pp.410-419
- DEPOORTE, K. (2003). De gewijde pastor als in-Spirator. In: *Praktiese teologie Vol 30, no 4*. pp. 432-449.
- DE VILLIERS, D.E (1999). *Die NG Kerk en die oorgang na 'n nuwe Suid-Afrika*. In: *Skrif en Kerk 20/1*.pp. 15-38.
- DE VOS, H.M. (1996). Fenomenologie en eksistensialisme in die sielkunde, in Moller, A.T. (red): *Perspektiewe oor persoonlikheid*. Johannesburg: Heinemann. pp.195-220
- DEVRIES, M. (1994). *Family based youth ministry*. Intervarsity Press. Illinois.
- DILL, J. (1996). *'n Basisteorie vir pastorale terapie in die lig van postmoderne epistemologie*. Ph D. proefskrif, Universiteit van die Oranje Vrystaat.

DINGEMANS, G.D.J. (1996). *Manieren van doen: Inleiding tot de studie van de Praktische Theologie*. Uitgeverij Kok: Kampen.

DINGEMANS, G.D.J. (1996b). Practical Theology in the Academy: A contemporary overview. *Journal of Religion*, 76/1, January. pp. 82-96.

DRESSEL, L.C. (1988). Wat is die erediens wat vernuwe moet word?. In: Smuts, A.J. (red) *Vernuwing van die erediens: Praktiese Teologie in Suid-Afrika (6)* Pretoria: NG Kerk Boekhandel. pp.1-14.

DRYER, D. (2003). *Leef jou gemeente regtig?* Wellington: Lux Verbi.BM.

DRUMWRIGHT, H & KILLEN, A. (1975). Worship in the Old & New Testament. In: *Wycliffe Bible Encyclopedia*. Pfeiffer, C.F. (ed). Moody Press: Chicago – Logos Library System.

DU RAND, J.A (1985). Dinamiek van Christenskap-koinonia. In: *Acta Theologica* 5: 1. Bloemfontein: UOVS.pp. 5-77.

DURAND, J. (2002). *Ontluisterde wêreld: die Afrikaner en sy kerk in 'n veranderende Suid-Afrika*. Wellington: Lux Verbi.BM.

DU TOIT, B. (2002). Koinonia in die Nuwe Testament, in Burger, C & Nell, I (reds): *Draers van die Waarheid: Nuwe Testamentiese visies vir die gemeente*. Paarl: Paarl Print. pp.309-311.

DU TOIT, F. (2002). *Moeisame pad na vernuwing: Die NG Kerk se pad van isolasie en die soeke na 'n nuwe relevansie*. Bloemfontein: CLF Drukkers.

ENDRES, A. (2003). *Voorkom uitbranding: Hoe om volgens God se tempo te leef*. Paarl: Paarl Print.

ERICKSON, C.D. (1989). *Participating in Worship*. Louisville: John Knox Press.

Familia notas (2004). *BUVTON Studiegroep oor families*. Stellenbosch.

FISHER, D. (1996). *The 21st Century Pastor: A vision based on the ministry of Paul*. Grand Rapids: Zondervan Publishing House.

FORRESTER, D & MCDONALD, J.I.H & TELLINI, G. (1983). *Encounter with God*. Edinburgh: T&T Clark Limited.

FREEDMAN, D.N. (1992). Family in the Old & New Testament. In *Anchor Bible Dictionary*. Freedman, D.N. (ed). New York: Doubleday. Logos Research System.

FURR, G.A. (1998). *The dialogue of worship: Creating space for revelation and response*. Georgia: Smyth and Helwys Publishing.

GELINEAU, J. (1978). *The liturgy today and tomorrow*. London: Darton, Longman & Todd.

GERKIN, K.J. (1991). *The Saturated Self: Dilemmas of Identity in Contemporary Life*. New York: Basic Books.

GERGIN, C.V. (1997). *An introduction to Pastoral care*. Nashville: Abingdon Press.

GIBBS, E & COFFEY, I. (2000). *Church next: quantum changes in Christian ministry*. England: Inter-Varsity Press.

GILESPIE, N. (2004). *www.focusonthefamily.org / blendidfamilies*

GREEN, R. (1987). *Only connect: worship and liturgy from the perspective of pastoral care*. London: Darton, Longman and Todd Ltd.

GREVILLE, R.E. (2002). Fostering koinonia in the context of worship. In *Praktiese Teologie in SA*, Vol 17(2). pp.21-38.

GREYLING, C. (1988). *Die aktualiteit van die erediens- 'n kritiese evaluering*. B.Th.- skripsie, Universiteit van Stellenbosch.

- GRENZ, S. (1996). *A Primer on Postmodernism*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company.
- GRIFFITHS, K. (2003). *Worship as Pastoral Care*. Paper presented at the Liturgical Study Group. November. Stellenbosch.
- GUDER, D.L. (1998). *The Missional Church*. Grand Rapids: Eerdmans.
- GUERNSEY, D.B. (1988). *A new design for family ministry*. David C. Cook Publishing Co: Illinois.
- GULA, R.M. (1994). *Ethics in Pastoral Ministry*. New York: Paulist Press.
- HALL, D.J. (1997). *The end of christendom and the future of christianity*. Eugene: Wipf and Stock Publishers.
- HANDBOEK VIR DIE EREDIENS VAN DIE NG KERK. (1988). NG Kerk Uitgewers.
- HANEKOM, A.R. (1995). *Simbool en ritueel as instrumente vir geloofsvorming*. D. Th.-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch.
- HART, A.D. (1984). *Coping with depression in the ministry and other helping professions*. Waco: Word Books.
- HEITINK, G. (1977). *Pastoraat als hulpverlening: Inleiding in de pastorale theologie en psychologie*. Kampen: Kok
- HEITINK, G. (1979). *Pastoraat als hulpverlening: Inleiding in de pastorale theologie en psychologie*. Kampen: Kok.
- HEITINK, G. & VOSSSEN, H.J.M. (red) (1995). De toekomst van het pastorale beroep: Hoe blijf ik als pastor overeind? In: *Praktische theologie 1995(2)*. Zwolle: Wanders Uitgevers. pp.276-283.

HEITINK, G. (2000). De opkomst van de moderne pastor. In: *Praktische theologie Vol 27, no 4*. pp.8-16.

HEITINK, G. (2001). *Biografie van de dominee*. Baarn: Ten Have

HEITINK, G. (2007). *Een kerk met karakter: Tijd voor heroriëntatie*. Kampen: Uitgeverij KoK.

HENDRIKS, H.J. (1992). *Strategiese beplanning in die gemeente*. Kaapstad: Nasionale Boekdrukkery.

HENDRIKS, H.J. (1996). Modernisme: ten diepste ons identiteit?. In: *In die Skriflig 30/4*. pp. 489-501.

HENDRIKS, H.J. (2000). *Doing Missional Theology in Africa*. Ongepubliseerde besprekingsdokument gelewer by die Kweekskool, Stellenbosch.

HENDRIKS, H.J. (2004). *Studying congregations in Africa*. Wellington: Lux Verbi.BM.

HENDRIKS, H.J. (2005). *South African Christian Handbook 2005-2006*. Wellington: CLF.

HEYNS, J.A. (1978). *Dogmatiek*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.

HILTNER, S. (1947). *Religion and health*. New York: Harper & Row.

HINES, T. (1987). Left brain/right brain mythology and implications for management and training. *Academy of Management Review*, 12. pp.600-606.

HOENKAMP-BISSCHOPS, A. (1993). Eigenwaarde en de beschikbaarheid van de pastor: Een pastoraalpsychologiese benadering. In: *Praktische Theologie Vol 20(5)*. pp.496-509.

IRWIN, K. (1994). *Context and text: Method in Liturgical Theology*. Minnesota: The Liturgical Press.

JANSE VAN RENSBURG, J. (2002). Die Postmoderne mens aan wie die Evangelie verkondig moet word. In: *Praktiese Teologie in Suid-Afrika*, 17(2). pp. 39-59.

JONES, S. (1998). *Why bother with the Church?* Leicester: Inter-Varsity Press.

JOUBERT, J.J. (2001). *Leierskapsontwikkeling binne die selkerk-paradigma*. M.Th – tesis: Randse Afrikaanse Universiteit.

JOUBERT, S. (2002). Deel van die nuwe familia Dei: 'n Nuwe –Testamentiese venster op Jesus se mense. In Burger, C & Nell, I (reds): *Draers van die Waarheid: Nuwe Testamentiese visies vir die gemeente*. Paarl: Paarl Print. pp.235-242.

JUNGMANN, J.H. (1962). *Pastoral liturgy*. New York: Herder & Herder.

KELLER, T & POWILSON, D.B. (1993). Pastor's self-evaluation questionnaire. In: *The Journal of Biblical Counseling Vol.XII Num 1 Fall*: pp.36-44.

KELLERMAN, K. (1991). Oorsake van werkstres by die predikant. In: *NGTT, deel XXXII no 2*: pp.290-298.

KLEIN, G.L. & Wolfe, R.A. (1998). *Pastoral foundations of the Sacraments*. New York: Paulist Press.

KRITZINGER, J.J. (1994). *On Being Witnesses*. Halfway House: Orion Publishers.

KRUGER, F.P. & VENTER, C.J.H. (2002). Die prediker as toeruster van die gemeente: basisteoretiese perspektiewe vanuit Hebreërs. In: *In die Skriflig*, 36(3). Potchefstroomse Universiteit vir CHO: Potchefstroom. pp. 349-367.

KUHN, T.S. (1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: The University of Chicago Press.

LANGFORD, A. (1999). *Transitions in worship: Moving from traditional to contemporary*. Nashville: Abingdon Press.

LATHROP, G.W. (1999). *Holy people: a liturgical ecclesiology*. Minneapolis: Fortress Press.

LONG, T.G. (2001). *Beyond the Worship Wars: Building vital and faithful worship*. New York : The Alban Institute.

LOUW, D.A. (1990). *Menslike Ontwikkeling*. Kaapstad: HAUM-Tersiêr.

LOUW, D.J. (sj). *Wetenskapsleer binne die teologie: Wetenskaplike navorsing as 'n teologiese vraagstuk*. Studiegids.

LOUW, D.J. (1987). Bedieningspanning en die identiteitskrisis van die hedendaagse pastor. In: *Bediening en bedienaar* (ed) Combrink, HJB, Lategan, BC en Müller, BA. Kaapstad: Lux Verbi. pp.55-71.

LOUW, D.J. (1989). *Gesinsverryking: Riglyne vir groei en kommunikasie*. Kaapstad: Academica.

LOUW, D.J. (1994). *Illness as crisis and challenge: Guidelines for pastoral care*. Halfway House: Orion Publishers.

LOUW, D.J. (1999). *A Mature faith*. Louvain: Peeters Press.

LOUW, D.J. (1999). *Pastoraat as vertolking en ontmoeting: 'n Teologiese ontwerp vir basisteorie, antropologie, metode en terapie*. Kaapstad: Lux Verbi.

LOUW, D.J. (2001). *On healing the pastor – Pastoral care to pastors in the light of eschatology*. Ongepubliseerde klasnotas. Universiteit van Stellenbosch.

LOUW, D.J. (2002). Die Christus-gesentreerde identiteit van die pastor in die bediening. Ongepubliseerde klasnotas. Universiteit van Stellenbosch.

LOUW, D.J. (2007). *Waarom lewe ek?* Tygervallei: Naledi.

LOUW, D.J. (2008). *Cura Vitae: Illness and the healing of life in pastoral care and counseling*. Kaapstad: Lux Verbi.BM.

LOUW, J.P. & NIDA, E.A. (ed) (1988). Greek-English lexicon of the New Testament based on semantic domains, Vol.1. New York: United Bible Societies. Logos Library System.

LUDWIGSON, K.R. (1995). Postmodernism: A declaration of bankruptcy. In: *The Challenge of Postmodernism: An Evangelical Engagement*. D.S. Dockery (ed), Grand Rapids: Baker Books. pp. 281-292.

LUKKEN, G. (2005). *Rituals in abundance: Critical reflections on the place, form and identity of Christian ritual in our culture*. Leuven: Uitgeverij Peeters.

MACPHAIL, B. (2003). *A Christian response to postmodernity*. <http://www.reformedtheology.ca/pmodernity.html>

MALHERBE, A.J. (1987). *Paul and the Thessalonians: The Philosophic tradition of pastoral care*. Philadelphia: Fortress Press.

MARAIS, F. (2002). *Familie is 'n werkwoord*. Wellington: Lux Verbi.BM.

MARAIS, F. (2004). *Die Familie: Opmerkings oor Bybelse / teologiese konsensuspunte as normatiewe riglyn vir 'n publieke gesprek oor die aard en waarde van die familie in die samelewing*. Ongepubliseerde studiestuk. BUVTON Studie groep oor families. Kweekskool, Stellenbosch.

MCGLASHAN, A.R. (1989). Symbolization and human development: The use of symbols in religion from the perspective of analytical psychology. In: *Religious Studies, Volume 25*. pp.501-520.

McCLURE, J.S. (1995). *The round table pulpit: Where leadership and preaching meet*. Nashville: Abingdon Press.

MCLAREN, B. (2000). *The Church on the other side*. Grand Rapids: Zondervan Publishing House.

MIDDLETON, R.J. & WALSH, B. (1995). *Truth Is Stranger Than It Used To Be: Biblical Faith in a Postmodern Age*. Downers Grove: Intervarsity Press.

MILLER, C.A. (1991). *Family Ministry: A strategy for spiritual formation in the local church*. Michigan: U.M.I.

MOE, K.A. (1995) *The Pastor's survival manual: Ten Perils in Parish ministry and how to handle them*. New York: Alban Institute Publication.

MOUTON, E. (2004). *Enkele Nuwe Testamentiese opmerkings op die familie (van God)*. Ongepubliseerde studiestuk. BUVTON Studie groep oor families. Stellenbosch.

MOUTON, J. (2001). *How to succeed in you Master's and Doctoral Studies: A South African Guide and Resource Book*. Pretoria: Van Schaik Publishers.

MÜLLER, J. (1990). *Die erediens as 'n Fees*. Pretoria: NG Kerkboekhandel.

MÜLLER, J. (1994). An eco-hermeneutical perspective on inter-cultural counselling. *Skrif en Kerk 15/2*, 345-355. Pretoria: Fakulteit Teologie NG Kerk.

MÜLLER, J. (2002). *Gesinne van binne: Vertel die verlede en droom oor die toekoms van jou gesin*. Bloemfontein: CLF Drukkers.

NAUTA, R. (1993). Pastoral identity and communication. In: *Journal of empirical theology*, Vol 6(2). pp. 5-31.

NEL, M. (2004). *Wie is my moeder en my broers?* Ongepubliseerde studiestuk. BUVTON Studie groep oor families. Stellenbosch.

NIEUWKOOP, R. (1986). *De Drempel Over. Het gebruik van overgangsrutuele in het pastoraat*. Den Haag: I.N. Voorhoeve.

NOUWEN, H. (1979). *The wounded healer*. New York: Doubleday and Company, Inc.

OATES, W.E. (1982). *The Christian Pastor*. Philadelphia: The Westminster Press.

O'CONNEL, J. (1988). *Die heilsbemiddelende funksie van die Gereformeerde liturgie, met spesifieke verwysing na die liturgie van die NG Kerk*. B.Th.-skripsie: Universiteit van Stellenbosch.

O'DEA, B. (1996). The assembly: A priestly people. In: *The Landscape of praise: Readings in liturgical renewal*. Meeks, B.G (ed). Pennsylvania: Trinity Press International. pp.77-82.

ODEN, T.C. (1983). *Pastoral Theology: The essentials of ministry*. San Francisco: Harper & Row.

OKHOLM, D.L. (1999). I don't think we're in Kansas anymore, Toto! Postmodernism in our everyday lives. In: *Theology Matters*, Vol 5 Nr 4. pp.1-7.

OLSON, R.P. & LEONARD, J.H. (1996). *A New day for family ministry*. New York: Alban Institute Inc.

PALMER, R.E. (1977). *Hermeneutics*. Evanston: Northwestern University Press.

PAPPAS, A.G. (1995). *Pastoral stress: sources of tension*. New York: Alban Institute Publication.

PECKLERS, K.F. (2003). *Worship: New Century Theology*. London: Continuum.

PERHAM, M. (2000). *New Handbook of Pastoral liturgy*. London: The Cromwell Press.

PIETERSE, H.J.C. & VOS, C.J.A. (1997). *Hoe lief lik is U woning*. Pretoria: RGN Drukkery.

POTGIETER, P. (1998). *Is die NG Kerk nog die NG Kerk?* Maitland: Tandym Print.

PURVIS, S. (1998). A Question of Families, in *Interpretation Volume 52, nr 1*. pp.145-160.

RANDALL, R.L. (1988). *Pastor and Parish – The psychological core of ecclesiastical conflicts*. New York: Human Sciences Press, Inc.

RAISER, K. (1991). *Ecumenism in transition*. Geneva: WCC Publications.

RASSIEUR, G.L. (1982). *Stress management for ministers: Practical help for clergy who deny themselves the care they give to others*. Philadelphia: Westminster Press.

REBEL, J.J. (1981). *Pastoraat in pneumatologies perspektief: Een theologiese verantwoording vanuit het denken van A.A. van Ruler*. Kampen: Kok

REDIGER, G.L. (1982). *Coping with Clergy burnout*. Valley Forge: Judson Press.

REDIGER, G.L. (2000). *Fit to be a pastor: A call to physical, mental and spiritual fitness*. Louisville: Westminster John Knox Press.

REGELE, M. (1995). *Death of the church*. Grand Rapids: Zondervan Publishing House.

RICHTER, L & AMOATENG, Y & MAKWIANE, M. (2003). *1st Baseline document for the development of a national policy for families*. Raad vir Geesteswetenskap en Navorsing.

RICHARDS, L.O. (1970). *A new face for the church*. Grand Rapids: Zondervan Publishing House.

RICOEUR, P. (1995). *Figuring the Sacred: Religion, Narrative and Imagination*. Minneapolis: Fortress Press.

ROBERTS, H.W. (1995). *Pastoral care through worship*. Georgia: Smyth & Helwys Publishing, Inc.

ROSSOUW, P.J. (1990). Liturgie en ekumene. In: *Tydskrif vir Christelike Wetenskap* 26: 3 & 4. pp. 49-55.

ROUX, G.B. (1992). Stressore in die bediening en die effek daarvan op spesifieke persoonlikheidsaspekte van die predikant. In: *NGTT, deel XXXII no 2*. pp.225-231.

SALIERS, D.E. (1990). Worship and celebration. In: Hunter, RJ (ed) *Dictionary of Pastoral Care and counseling*. Nashville: Abingdon Press. pp.1341-1342.

SANDERS, J.A. (2002). The Family in the Bible. In: *Biblical Theology Bulletin, Vol 32 (3)*. Media Print Inc: Shawano. pp.117-128.

SENN, F.C. (1997). *Christian Liturgy- Catholic and Evangelical*. Minneapolis: Fortress Press.

SCHIPPERS, K.A. (1983). De Predikant: identiteit – rol – taak. In: *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift, Jaargang 83*. pp.18-39.

SCHOEMAN, K. (2008). NG Kerk-lidmate: verbruikers wat kies? In: Van Wyk, C (red) *Kruisgewys, Volume 8/2*. p.6

SCHWEITZER, F. (2001). Creativity, imagination and criticism: The expressive dimensions in Practical theology . (eds) Ballard, P & Couture, P, in: *Creativity, imagination and criticism: The expressive dimensions in Practical theology*. pp. 3-15. Cardiff: Cardiff Academic Press

SEMMELINK, W. (2001). Jongmense is kerklik onaktief. Feit of flater? In: *Ja vir Jesus, nee vir die kerk*, Botha, J (red). Pretoria: LAPA Uitgewers. pp.53-54.

SHAWCHUCK, N. (1993). *Leading the congregation: Caring for yourself while serving others*. Nashville: Abingdon Press.

SMIT, D.J. (2004). Lex orandi, lex credendi, lex (con)vivendi? – Oriënterende inleiding tot liturgie en etiek. In: *NGTT deel 45 (no. 3 & 4, September & Desember)*. pp.887-907.

SMITH, D.E. & TAUSSIG, H.E. (1990). *Many Tables – The Eucharist in the New Testament and Liturgy Today*. London: SCM Press.

SMUTS, A.J. (1988). Uitbranding in die bediening. In: *Skrif en Kerk. Jaargang 9 (1)*. pp.57-74.

SPENCER, I. (1850). *Pastor's Sketches: On conversations with anxious enquirers*. New York: MW Dodd Publishers.

SPOELSTRA, B. (1994). Liturgie plotseling in die brandpunt. In: *Praktiese Teologie in Suid-Afrika 9(2)*. pp. 113-126.

STARK, R. (1997). *The rise of Christianity*. San Francisco: Harper Collins.

STEWART, J. (1996). The family in a Technological Society. In: Pyper, H.S.(ed) *The Christian family: A concept in crises*. The Canterbury Press: Norfolk. pp.85-102.

STEYN, A.F. (2005). *Knelpunte in die moderne kerngesin*. Ongepubliseerde *studiestuk*. Gespreksgeleentheid aangebied deur AJK tydens Familiejaar (Fantastiese families), Stellenbosch.

STEYN, G.J. (2005). Die NG Kerk se identiteitskrisis deel 1: Aanloop, terreine van beïnvloeding en reaksies. *NGTT deel 46 (no. 3 & 4, September & Desember)*: pp.550-559.

STRAUSS, M.U. (1995). Eerste treë in die ontwerp van 'n Gereformeerde liturgiese simboliek. In: *Acta Theologica* 2. pp. 86-96.

STRAUSS, W. & HOWE, N. (1991). *Generations: The history of America's future*. New York: Broadway Books.

STRAUSS, W. & HOWE, N. (1997). *The fourth turning: An American prophecy*. New York: Broadway Books.

STRECKER, I. (1988). *The Social Practice of Symbolization*. London: Athlone Press.

STRYDOM, W.M. (1994). "*Sing nuwe sange nuutgebore:*" *Liturgie en lied*. Bloemfontein: Universiteit van Oranje Vrystaat.

THESNAAR, C. (2004). *'n Profiel van families in Suid-Afrika*. Ongepubliseerde *stuk*. BUVTON Studie groep oor families. Stellenbosch.

TISDALE, L. (2001). Navigating the Contemporary Worship Narrows: Channel markers for deep waters. In: Blount, B.K & Tisdale, L (eds) *Making room at the table: An invitation to multicultural worship*. Kentucky: Westminster John Knox Press. pp.175-188.

TURNBULL, R.G (ed) (1967). Section 7: Pastoral. In: *Bakers Handbook of Practical Theology*. Grand Rapids: Baker Book House. pp.291-308.

TURNER, V. (1967). *The forest of symbols: Aspects of Ndembu ritual* Ithaca: Cornell University Press.

UNDERHILL, E. (1985). *Worship*. Crossroad: New York.

VAN BILJON, J.A. (1986). Die predikant en die eise van die tyd. In: *Die predikant as ampsdraer en mens: Praktiese teologie in Suid-Afrika No 1* .Smuts, A.J. (red). Transvaal: NG Kerk Boekhandel. pp.39-68.

VANDE KEMP, H. (1991). The Family, religion and Identity: A reformed perspective. In: Vande Kemp, H (ed). *Family Therapy: Christian Perspectives*. Baker Book House Company: Michigan. pp.39-76.

VAN DER MERWE, C. (2001). Kerkklotheid: Oorsake en moontlike oplossings. In: *Ja vir Jesus, Nee vir die Kerk*. J. Botha (red). pp.59-66.

VAN DER MERWE, M.N. (1995). *Die terapeutiese funksie en effek van gebed in die pastorale bediening*. D.Th.-skripsie: Universiteit van Stellenbosch.

VAN DE SPIJKER, H. (1984). *Pastorale Competentie. Mogelikheden en moeilikheden van het pastor-zijn*. Poimen: Heerlen.

VAN DER SPUY, D. (2002). *Herlewing deur omgeegroep*. Kaapstad: Struik Christelike Boeke Bpk.

VAN DER WALT, B.J. (1999). *Naby God: Christen en kerk op die drumpel van spiritualiteit*. Potchefstroom: PU vir CHO.

VAN OLST, E.H. (1991). *The Bible and liturgy*. W.B. Eerdmans Publishing Company: Michigan.

- VAN RULER, A.A. (1970). *Waarom zou ik naar de kerk gaan?* Nijkerk: Callenbach
- VENTER, P (2001). Die toenemende onbetrokkenheid van kerklidmate. In: *Ja vir Jesus, nee vir die kerk*, Botha, J (red). Pretoria: LAPA Uitgewers. pp.108-117.
- VIGNAUD, D.L. (1980). The place of worship in Pastoral care. In: *Pastoral Psychology, Vol 29 (1)*. pp.103-107.
- VIR DIE EREDIENS: 'N HANDLEIDING. (2007). NG Kerk Uitgewers.
- VORSTER, J.M. (1996). *Is die kerk funksioneel? Gedagtes oor Gereformeerde kerkvernuwing in 'n post-moderne konteks*. Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys: Departement Sentrale Publikasies van die Potchefstroomse Universiteit vir Christelike Hoër Onderwys.
- VORSTER, J.M. (1996). Vernuwings in die Gereformeerde erediens. In: *In die Skriflig 30/2*. pp. 203-221.
- VORSTER, J.M. (1999). Waarskynlike bedieningsmilieu vir die GKSA in die dekades na 2000. In: *In die Skriflig 33/1*. pp. 99-119.
- VOS, C.J.A. (1996). Homiletiese flitse in die hermeneutiese speël van Paul Ricoeur (1), in: *Praktiese teologie in Suid-Afrika, Vol.11 (1)*. pp. 58-67.
- VOS, C.J.A. & PIETERS, H.J.C. (1997). *Hoe lieflik is u woning*. Pretoria: RGN-Drukkers.
- VOS, C.J.A. (1999). Die towertyd van liturgie. In: *Praktiese Teologie in Suid-Afrika 14(1)*. pp. 99-126.
- VRIJLANDT, M.A. (1989). *Liturgiek*. 's-Gravenhage: Meinema.
- WAINWRIGHT, G. (1980). *Doxology: The praise of God in worship, doctrine and life*. London: Oxford University Press.

WALLS, A (2002). *The cross-cultural process in Christian history*. Maryknoll NY: Orbis.

WARREN, R. (2005). *Die doelgerigte kerk: Ken jou doel, vervul jou roeping*. Paarl: Paarl Print.

WATTS, F & NYE, R & SAVAGE, S. (2002). *Psychology for Christian ministry*. New York: Routledge.

WEBBER, R.E. (1992). *Worship is a verb: Eight principles for transforming worship*. Massachusetts: Hendrickson Publishers.

WEBBER, R.E. (1994). *Worship old and new: A Biblical, Historical and practical introduction*. Zondervan Publishing House: Michigan.

WEPENER, C.J. (1998). *'n Ondersoek na die begrippe simbool en idool en die waarde van fisiese simbole in die gereformeerde liturgie in 'n postmoderne samelewing*. B.D.-skripsie: Universiteit van Stellenbosch.

WHITE, J.F. (1989). *Protestant Worship: Traditions in transitions*. John Knox Press: Kentucky.

WILLIAMS, D.D. (1969). A Theological view of identity. In: *The New shape of Pastoral Theology*, Oglesby, W.B. (ed). Nashville: Abingdon Press. pp.74-88.

WILLIMON, W.H. (1979). *Worship as pastoral care*. Nashville: Abingdon Press.

WILLIMON, W.H. (2002). *Pastor: The theology and practice of ordained ministry*. Nashville: Abingdon Press.

WITVLIET, J.D. (2006). *A time to weep – during Advent*.

www.reformedworship.org/magazine/article.cfm?article_id=706

WITVLIET, J.D. (2006). *A time to weep – Liturgical lament in times of crises*
http://www.reformedworship.org/magazine/article.cfm?article_id=539

WRIGHT, T. (1994). *A community of joy - How to create contemporary worship*.
Nashville: Abingdon Press.